

Cilt/Sayı: 3-5

e-ISSN 3061-9777

MÜELLİF
Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler
(Muellif - Journal of International Social and
Humanities)
Dergisi

2026

Müellif Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi
ULUSLARARASI HAKEMLİ BİR DERGİDİR.

KARABÜK
2026

Müellif Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi - Karabük : 2023-

Muellif - Journal of International Social and Humanities

c.: resim, tablo; 24 cm.

Yılda iki sayı

e-ISSN : 3061-9777

Elektronik ortamda yayımlanmaktadır.

Baskı:

Elektronik Dergi olarak yayımlanmaktadır.

SAHİBİ

Prof. Dr. Murat AĞARI

BAŞ EDİTÖR

Prof. Dr. Barış SARIKÖSE

EDİTÖRLER- ALAN EDİTÖRLERİ

Prof. Dr. Fatih AYDIN (Coğrafya)

Prof. Dr. Ersin ÇELİKBAŞ (Arkeoloji)

Prof. Dr. Sinan YILMAZ (Sosyoloji)

Dr. Öğr. Üyesi Ferdi GÖKBUĞA (Tarih)

Doç. Dr. Tolga UZUN (Sanat Tarihi-Sanat)

Doç. Dr. Şerife AĞARI (Edebiyat)

Doç. Dr. Mahmut POLATCAN (Eğitim Bilimleri)

Doç. Dr. İsmail TAŞ (Dil)

Yabancı Dil Editör-İnceleme

Prof. Dr. Abdül Serdar ÖZTÜRK (İngilizce)

Doç. Dr. Mustafa POLAT (İngilizce ve Almanca)

Prof. Dr. Mahmut KARAKUŞ (Almanca)

Prof. Dr. Canan Şenöz AYATA (Almanca)

Prof. Dr. İrfan TOSUNCUOĞLU (Rusça)

Doç. Dr. Tavgah Ghulam SAFEED (Arapça)

Arş. Gör. Yusuf KARATAY (Arapça)

Doç. Dr. Saidbek BOLTABAYEV (Farsça-Rusça)

Dr. Öğr. Üyesi Nazıla HEIDARZADEGAN (Farsça)

Dr. Öğr. Hüseyin Necmi ÖZTÜRK (Fransızca)

Editör Yardımcısı

Arş. Gör. Enes EKMEKÇİ

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Dr. Öğr. Üyesi Ferdi GÖKBUĞA

YAZI KURULU

Dr. Öğr. Üyesi Ferdi GÖKBUĞA

Arş. Gör. Enes EKMEKÇİ

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Murat Ağarı (Karabük Üniversitesi)
 Prof. Dr. Barış Sarıköse (Karabük Üniversitesi)
 Prof. Dr. Seyfullah Kara (Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi)
 Prof. Dr. Mustafa Hizmetli (Bartın Üniversitesi)
 Prof. Dr. Sinan Yılmaz (Karabük Üniversitesi)
 Prof. Dr. Yunus Kaplan (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi)
 Prof. Dr. Zeki Tekin (Kayseri Üniversitesi)
 Prof. Dr. İlyas Gökhan (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
 Prof. Dr. Orhan Doğan (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
 Prof. Dr. Abdülmecid Canatak (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
 Prof. Dr. İsmail Kıvrım (Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi)
 Prof. Dr. Ahmet Ali Bayhan (Ordu Üniversitesi)
 Prof. Dr. A. Şevki Duymaz (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
 Prof. Dr. Şerife Akpınar (Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi)
 Prof. Dr. Serhat Küçük (Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)
 Doç. Dr. Nevzat Keleş (Bingöl Üniversitesi)
 Doç. Dr. Semiha Altıer (Çanakkale 18 Mart Üniversitesi)
 Doç. Dr. Şerife Ağarı (Karabük Üniversitesi)
 Doç. Dr. İsmail Taş (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
 Dr. Öğr. Üyesi Ferdi Gökbuğa (Karabük Üniversitesi)
 Dr. Öğr. Üyesi Zafer Topak (Karabük Üniversitesi)

Bu Sayının Hakemleri

Prof. Dr. Hamdi Kızıler - Ankara Hacı Bayram Veli Üni.	Doç. Dr. Nevzat Keleş - Bingöl Üni.
Prof. Dr. Halim Gül - Karabük Üni.	Doç. Dr. İlhan Gök - Gümüşhane Üni.
Prof. Dr. Öznur Yazıcı - Karabük Üni.	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ünal - Bartın Üni.
Prof. Dr. Recep Arslan - Karabük Üni.	Dr. Öğr. Üyesi Özge Togral - Karabük Üni.
Prof. Dr. Eda Öz Çelikbaş - Karabük Üni.	Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Ötenkaya - Zonguldak Bülent Ecevit Üni.
Doç. Dr. Muhammed İbrahim Yıldırım - Erciyes Üni.	Dr. Öğretim Üyesi Elif Feyza Türkmen - Balıkesir Üni.
Doç. Dr. Derya Gürtaş Dünder - Aydın Adnan Menderes Üni.	Dr. Öğr. Üyesi Serhat Sipahi - Karabük Üni.
Doç. Dr. Selma Turhan Sarıköse - Karabük Üni.	Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Canlı - Karabük Üni.
Doç. Dr. Eşref Temel - Artvin Çoruh Üni.	

Dergiye gönderilen yazı ve fotoğraflar iade edilmez.

Bu dergide yayımlanan yazılardaki fikirler ve yasal sorumluluklar yazarlara aittir.

The articles and photos that have been sent to the journal for publication may not be returned even if they are not published.

The responsibility of all the ideas and legal responsibilities in the articles published in this journal belongs to their authors.

Müellif Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi Hakem Kurulu
(Hakem Listesi İsme ve Unvana Göre Sıralanmıştır.)

Prof. Dr. A. Azmi Bilgin	Prof. Dr. Kâzım Yetiş
Prof. Dr. Abdildacan Akmataliyev	Prof. Dr. Kemal Yavuz
Prof. Dr. Abdullah Uçman	Prof. Dr. Kürşat Yıldırım
Prof. Dr. Abdülkadir Emeksiz	Prof. Dr. Laylo Raupova
Prof. Dr. Abdülmecid Canatak	Prof. Dr. M. Ertekin Doksanaltı
Prof. Dr. Abdüsselam Uluçam	Prof. Dr. Mehmet Karayaman
Prof. Dr. Abid Nazar Mahdum	Prof. Dr. Mehmet Münir Dedeoğlu
Prof. Dr. Ahmet Ali Bayhan	Prof. Dr. Mehmet Tekin
Prof. Dr. Ahmet Çaycı	Prof. Dr. Mehmet Tekocak
Prof. Dr. Ahmet Efiloğlu	Prof. Dr. Mehmet Turgut Berbercan
Prof. Dr. Ahmet Sait Candan	Prof. Dr. Metin Özarslan
Prof. Dr. Ahmet Turan Arslan	Prof. Dr. Muhammet Nur Doğan
Prof. Dr. Ali Baş	Prof. Dr. Muhammet Yelten
Prof. Dr. Ali Çağatay Kılınç	Prof. Dr. Muharrem Dayanç
Prof. Dr. Ali Özçağlar	Prof. Dr. Muna Yüceol Özezen
Prof. Dr. Ali Şükrü Çoruk	Prof. Dr. Murat Ağarı
Prof. Dr. Almaz Ulvi	Prof. Dr. Murat Elmalı
Prof. Dr. Alsu Kamaliev	Prof. Dr. Musa Duman
Prof. Dr. Asuman Baldıran	Prof. Dr. Musa Kadioğlu
Prof. Dr. A. Şevki Duymaz	Prof. Dr. Mustafa Ertürk
Prof. Dr. Barış Sarıköse	Prof. Dr. Mustafa Hizmetli
Prof. Dr. Bayram Durbilmez	Prof. Dr. Mustafa Murat Öntüğü
Prof. Dr. Bilal Gökkır	Prof. Dr. Mustafa Özkan
Prof. Dr. Cengiz Gökşen	Prof. Dr. Mustafa Sağdıç
Prof. Dr. Ceval Kaya	Prof. Dr. Mücahit Coşkun
Prof. Dr. Cevat Başaran	Prof. Dr. Nadir İlhan
Prof. Dr. Duran Aydınöz	Prof. Dr. Necmettin Gökkır
Prof. Dr. Elfine Sibgatullina	Prof. Dr. Nevzat Özkan
Prof. Dr. Enis Şahin	Prof. Dr. Nilay Çorağan
Prof. Dr. Ergün Recepoğlu	Prof. Dr. Nurgün Koç
Prof. Dr. Erhan Öztepe	Prof. Dr. Nurşen Özkul Fındık
Prof. Dr. Erol Öztürk	Prof. Dr. Orhan Doğan
Prof. Dr. Ersin Çelikbaş	Prof. Dr. Orhan Yavuz
Prof. Dr. Fatih Aydın	Prof. Dr. Osman Çepni
Prof. Dr. Fatma Açıık	Prof. Dr. Ömer Kara
Prof. Dr. Fikret Turan	Prof. Dr. Ömür Dünya Çakmaklı
Prof. Dr. Filiz Meşeci Giorgetti	Prof. Dr. Önal Kaya
Prof. Dr. İ. Gülsel Sev	Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu
Prof. Dr. Gürer Gülsevin	Prof. Dr. Öznur Yazıcı
Prof. Dr. Güzin Kantürk Yiğit	Prof. Dr. Ramazan Altınay
Prof. Dr. H.C. İbrahim Atalay	Prof. Dr. Ramazan Cansoy
Prof. Dr. Halit Çal	Prof. Dr. Recep Karacakaya
Prof. Dr. Handan İnci	Prof. Dr. Recep Arslan
Prof. Dr. Hanifi Vural	Prof. Dr. Remzi Duran
Prof. Dr. Hikmet Koraş	Prof. Dr. Ruhi Ersoy
Prof. Dr. İbrahim Hakkul	Prof. Dr. Selahattin Tolkun
Prof. Dr. İldar Yunusov	Prof. Dr. Sema Doğan
Prof. Dr. İlyas Gökhan	Prof. Dr. Sema Özher Koç
Prof. Dr. İsmail Çalışkan	Prof. Dr. Serhat Küçük
Prof. Dr. İsmail Güleç	Prof. Dr. Seyfullah Kara
Prof. Dr. İsmail Kıvrım	Prof. Dr. Shuhrat Sirojiddinov
Prof. Dr. İsmail Parlatur	Prof. Dr. Sinan Yılmaz
Prof. Dr. Kasımcan Sadikov	Prof. Dr. Şahin Yıldırım

Prof. Dr. Şerif Ali Bozkaplan
 Prof. Dr. Şerife Akpınar
 Prof. Dr. Şuayip Karakaş
 Prof. Dr. Tanju Oral Seyhan
 Prof. Dr. Turhan Çetin
 Prof. Dr. Uğur Gürsu
 Prof. Dr. Ülkü Eser Ünal
 Prof. Dr. Ünal Özdemir
 Prof. Dr. Vahit Türk
 Prof. Dr. Vedat Keleş
 Prof. Dr. Yakup Karasoy
 Prof. Dr. Yakup Poyraz
 Prof. Dr. Yılmaz Kurt
 Prof. Dr. Yunus Kaplan
 Prof. Dr. Zeki Taştan
 Prof. Dr. Zeki Tekin
 Prof. Dr. Zeynep Yasa Yaman
 Prof. Dr. Zuhâl Kültürâl
 Doç. Dr. Abdullah Murad Tilavov
 Doç. Dr. Ashfak Ahmad Khan
 Doç. Dr. Aynura Kadırmanbetova
 Doç. Dr. Ayşe Budak
 Doç. Dr. Başak Burcu Tekin
 Doç. Dr. Burak Kocaoğlu
 Doç. Dr. Ebrahim Khodayar
 Doç. Dr. Emre Er
 Doç. Dr. Erdoğan Arslan
 Doç. Dr. Ertuğ Can
 Doç. Dr. Ertuğ Ergürer
 Doç. Dr. Farida Karimova
 Doç. Dr. Fatma Bağdatlı Çam
 Doç. Dr. Fatma Betül Kurnaz
 Doç. Dr. Günder Varinlioğlu
 Doç. Dr. Hakan Türkkân
 Doç. Dr. Halim Güner
 Doç. Dr. Haluk Sağlamtimur
 Doç. Dr. İsmail Taş
 Doç. Dr. Kadir Şahin
 Doç. Dr. Mahmut Polatcan
 Doç. Dr. Marufcan Yuldaşev
 Doç. Dr. Meerim Kolbayeva
 Doç. Dr. Mehmet Gedizli
 Doç. Dr. Mevlüt Eliüşük
 Doç. Dr. Muhammed Alim Labib
 Doç. Dr. Muhammed Oral
 Doç. Dr. Muhammed Abay
 Doç. Dr. Murat Çınar
 Doç. Dr. Murat Sultan Özkan
 Doç. Dr. Mustafa Altun
 Doç. Dr. Müge Akbağ
 Doç. Dr. Nedim Özdemir
 Doç. Dr. Nevzat Keleş
 Doç. Dr. Nurzina Iysayeva
 Doç. Dr. Osman Cüme
 Doç. Dr. Ömer Yağmur
 Doç. Dr. Saidbek Boltabayev

Doç. Dr. Semiha Altier
 Doç. Dr. Selçuk Atay
 Doç. Dr. Selim Gök
 Doç. Dr. Selma Turhan Sarıköse
 Doç. Dr. Serkan Koşar
 Doç. Dr. Sevda Coskun
 Doç. Dr. Sherzodkhon Mahmudov
 Doç. Dr. Sirderyahan Utanova
 Doç. Dr. Solmaz Bunulday
 Doç. Dr. Şerife Ağarı
 Doç. Dr. Tahir Bilirli
 Doç. Dr. Toralı Kıldır
 Doç. Dr. Tuna Akçay
 Doç. Dr. Türker Kurt
 Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Yakşi
 Dr. Öğr. Üyesi Abidin Karasu
 Dr. Öğr. Üyesi Aslı Zengin
 Dr. Öğr. Üyesi Cemil İrdem
 Dr. Öğr. Üyesi Cüneyt Öz
 Dr. Öğr. Üyesi Didem Akyıldız Ay
 Dr. Öğr. Üyesi Emel Terzioğlu Barış
 Dr. Öğr. Üyesi Fahri Dağı
 Dr. Öğr. Üyesi Ferdi Gökbuğa
 Dr. Öğr. Üyesi Gülden Özkallalı Ekmen
 Dr. Öğr. Üyesi Gülenaz Selçuk
 Dr. Öğr. Üyesi Hasan Eşici
 Dr. Öğr. Üyesi İsmail Yücedağ
 Dr. Öğr. Üyesi Kadir Yılmaz
 Dr. Öğr. Üyesi Kasım Oyarçin
 Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Görür
 Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Uluçay
 Dr. Öğr. Üyesi Ömür Çoban
 Dr. Öğr. Üyesi Özcan Tabaklar
 Dr. Öğr. Üyesi Özge Togral
 Dr. Öğr. Üyesi Özkan Öztürk
 Dr. Öğr. Üyesi Ramazan Şamil Tatık
 Dr. Öğr. Üyesi Sami Ağaoğlu
 Dr. Öğr. Üyesi Selçuk Turan
 Dr. Öğr. Üyesi Serhat Sipahi
 Dr. Öğr. Üyesi Sohaib K.M. Abujayyab
 Dr. Öğr. Üyesi Volkan Yıldız
 Dr. Öğr. Üyesi Yalçın Karaca
 Dr. Öğr. Üyesi Yaşar Serkal Yıldırım
 Dr. Öğr. Üyesi Zafer Topak
 Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Kurnaz

EDİTÖRDEN;

Müellif Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi Haziran 2026'da beşinci sayısı ile yayın hayatına devam etmektedir. Dergimiz hakemli ve uluslararası indeksli bir dergi olarak Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki defa yayımlanmaktadır. Dergide daha önce herhangi bir yerde yayınlanmamış sosyal ve beşeri bilimler alanındaki özgün makalelere yer verilmektedir.

Haziran 2026'da derginin sayısında Komronbek Nasimjon Oğlu - Muhittin Kapaşahin'in "*Bâbürlü İmparatorluğu'nda Veraset Buhranı: Sultan Evrengzîb Âlemgîr'in Kardeşleri ile Taht Mücadelesi*"; Mehmet Münir Dedeoğlu'nun "*Dr. Emin Acar: Gnostik ve Manevî Bir Portre (1926-2016)*"; Meral Batur - Zübeyde Uzun'un "*Post-Empresyonist Ressam Vincent Van Gogh'un Resimlerindeki Bulut İmgesi ile Geleneksel Türk Sanatlarındaki Bulut Motifinin Karşılaştırılması*"; Murat Çınar'ın "*Antik Çağ'dan 1914'e Ren Nehri'nin Jeopolitik Dönüşümü: Sınır, Ulaşım ve Uluslararası Nehir Rejimi*"; Cemil İrdem - Selinay Atay'ın "*Devrekani Çayı Havzası'nın Yukarı Kesiminde Sıcaklık ve Yağış ile Akımın Mevsimsel Trendleri ve Hidroklimatik İlişkileri*"; Öznur Alkan - Hayri Alkan'ın "*Acâibü'l-Mahlûkât'ta Denizler ve Adalara Dair Rivayetlerin Coğrafi ve Mitolojik Boyutları*"; Merve Bunarbaşı'nın "*Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Margaliç Doğumlu Devlet Memurları*"; ve Yonca Yağmur Topal'ın "*Orta Çağ Avrupası'nda Hıristiyan Kadın Hacılar: Hukuki, Sosyal ve Mekansal Kısıtlamalar (1000-1250)*" adlı makalelerine yer verilmiştir.

Gelecek sayılarda sosyal ve beşeri bilimler alanında özgün makaleler yayımlanmaya devam edecektir. Yazarlarımıza ve emeği geçen hakemlere teşekkür ederiz.

Baş Editör
Prof. Dr. Barış Sarıköse
Haziran 2026
Karabük

MÜELLİF ULUSLARARASI SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER DERGİSİ

Cilt / Sayı: 3-5

İÇİNDEKİLER

Komronbek NASİMJon OğLU - Muhittin KAPANŞAHİN: Bâbürlü İmparatorluğu'nda Veraset Buhranı: Sultan Evrengzîb Âlemgîr'in Kardeşleri ile Taht Mücadelesi

Mehmet Münir DEDEOğLU: Dr. Emin Acar: Gnostik ve Manevî Bir Portre (1926-2016)

Meral BATUR - Zübeyde UZUN: Post-Empresyonist Ressam Vincent van Gogh'un Resimlerindeki Bulut İmgesi ile Geleneksel Türk Sanatlarındaki Bulut Motifinin Karşılaştırılması

Murat ÇINAR: Antik Çağ'dan 1914'e Ren Nehri'nin Jeopolitik Dönüşümü: Sınır, Ulaşım ve Uluslararası Nehir Rejimi

Cemil İRDEM - Selinay ATAY: Devrekani Çayı Havzası'nın Yukarı Kesiminde Sıcaklık ve Yağış ile Akımın Mevsimsel Trendleri ve Hidroklimatik İlişkileri

Öznur ALKAN - Hayri ALKAN: 'Acâibü'l-Mahlûkât'ta Denizler ve Adalara Dair Rivayetlerin Coğrafi ve Mitolojik Boyutları

Merve BUNARBAŞI: Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Margaliç Doğumlu Devlet Memurları

Yonca Yağmur TOPAL: Orta Çağ Avrupası'nda Hıristiyan Kadın Hacılar: Hukuki, Sosyal ve Mekansal Kısıtlamalar (1000-1250)

Bâbürlü İmparatorluğu'nda Veraset Buhranı: Sultan Evrengzîb Âlemgîr'in Kardeşleri ile Taht Mücadelesi*

Succession Crisis in The Mughal (Baburid) Empire: The Struggle for the Throne Between Sultan Aurangzeb Alamgir and His Brothers

Komronbek NASİMJon OĞLU** - Muhittin KAPANŞAHİN***

Öz

Bu çalışma, XVII. yüzyıl ortalarında Bâbürlü İmparatorluğu'nda patlak veren veraset buhranını, Sultan Evrengzîb Âlemgîr'in askerî dehası, siyasî manevraları ve ideolojik meşruiyet inşası çerçevesinde analiz etmektedir. İmparator Şah Cihan'ın hastalığıyla başlayan bu fetret devri; şehzadeler Dârâ Şükûh, Şah Şücâ, Murad Bahş ve Evrengzîb arasındaki fiziksel bir çatışmanın ötesinde, imparatorluğun tarihsel seyrini değiştiren yapısal bir kırılma noktası olarak ele alınmaktadır.

Makalede, tarih metodolojisinin temel unsurlarından olan kaynak tenkidi ve karşılaştırmalı metin analizi yöntemleri uygulanmıştır. Evrengzîb'in Sâmûgarh Muharebesi'nin¹ ardından gerçekleştirdiği “yıldırım harekâtı” ile rakiplerini saf dışı bırakma süreci, dönemin vakanüvisleri ve yabancı seyyahların gözlemleriyle temellendirilmektedir. Çalışmanın özgün tarafını, Evrengzîb'in Dârâ Şükûh'u yargılama biçimi oluşturmaktadır. Evrengzîb'in, Dârâ Şükûh hakkında bizzat hüküm vermek yerine süreci ulemâya havale ederek onu “*mülhid*” sıfatıyla mahkûm ettirmesi; sıradan bir iktidar kavgasının ötesinde, derin bir zihniyet dönüşümünü simgelemektedir. Bu stratejik tercih, Ekber Şah döneminden itibaren süregelen “*eklektik ve senkretik*” yönetim anlayışının kesin bir reddi niteliğini taşıırken, muhafazakâr ve şer'î esaslara dayalı yeni bir devlet modelinin iktidara taşındığını tescil etmektedir.

Çalışma ayrıca, Evrengzîb'in zaferden sonra uyguladığı “*istimalet siyaseti*”² stratejisine dikkat çekmektedir. Mağlup kardeşlerinin ordularını ve bürokratlarını (mansabdârlar) tasfiye etmek yerine kendi sistemine eklememesi, Şehzade Murad'ın borçlarını ödemesi gibi hamleler, onun hanedan onurunu koruma hassasiyeti ile pragmatik iktidar anlayışının bir birleşimi olarak sunulmaktadır. Netice itibarıyla makale; nitel tarihsel analiz yöntemiyle, Evrengzîb'in hem askerî kudreti hem de ulemâ ve ordu üzerindeki otoritesini kullanarak Bâbürlü tahtında nasıl mutlak bir

Bu makale 01.05.2026 tarihinde dergimize gönderilmiş; 04.05.2026 tarihinde hakemlere gönderilme işlemi gerçekleştirilmiş; 29.05.2026 tarihinde hakem raporlarının değerlendirilmesi sonucu yayın listesine dâhil edilmiştir.

Makaleye atıf şekli; Komronbek Nasımjon oğlu- Muhittin Kapanşahin, “Bâbürlü İmparatorluğu'nda Veraset Buhranı: Sultan Evrengzîb Âlemgîr'in Kardeşleri ile Taht Mücadelesi”, *Müellif Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, S. 5, (Haziran 2026), s. 1-10.

* Bu çalışma, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde Prof. Dr. Muhittin Kapanşahin danışmanlığında hazırlanan “*Âkil Han Râzi'nin 'Vâkıyat-ı Âlemgîri' Eserinin Tercüme ve Değerlendirmesi*” isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, E-mail: vohidovkomronbek801@gmail.com, Orcid: 0009-0002-8072-2339.

*** Prof. Dr., Karabük Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, muhittinkapansahin@karabuk.edu.tr, Orcid: 0000-0001-9582-1685.

¹ 29 Mayıs 1658 tarihinde Agra'nın yaklaşık 13 kilometre doğusunda, Yamuna Nehri yakınlarında gerçekleşen Sâmûgarh Muharebesi, Bâbürlü veraset buhranının askerî ve siyasî açıdan en belirleyici kırılma noktasıdır. Veliâht Şehzade Dârâ Şükûh'un emrindeki yaklaşık 60.000 kişilik muazzam imparatorluk ordusu, Evrengzîb ve Murad Bahş'ın taktiksel olarak daha disiplinli ve topçu kuvvetleri bakımından avantajlı birleşik kuvvetleri karşısında ağır bir bozguna uğramıştır. Dârâ'nın kritik bir aşamada savaş filini terk ederek ata binmesi ordusunda panik yaratmış ve çözülmeyi hızlandırmıştır. Bu muharebe, salt bir askerî zafer olmanın ötesinde Şah Cihan'ın fiilî otoritesinin sonunu hazırlamış, Agra Kapıları'nın Evrengzîb'e açılmasına ve Dârâ'nın bir daha toparlanamayacak şekilde Delhi-Lahor hattına kaçmasına yol açmıştır. Jadunath Sarkar, *History of Aurangzib*, C. 1-2, Orient Longman Limited, Calcutta 1925, s.57-59.

² İstimalet, kelime anlamı olarak “*meylettirme, cezbetme, gönül alma ve hoşgörü gösterme*” demektir. Özellikle Osmanlı fetihlerinde Hristiyan tebaayı kazanmak için kullanılan bu kavram, geniş anlamda bir devletin hükümlerini sınırları içindeki muhalif grupları, yerel güç odaklarını veya eski düşmanları yumuşak güç, mali imtiyazlar ve idarî entegrasyon yoluyla sisteme bağlama siyasetini ifade eder. Bâbürlü bağlamında Evrengzîb, veraset buhranı sonrasında mağlup şehzadelerin maiyetindeki mansabdârları cezalandırmak yerine rütbelerini koruyarak veya artırarak imparatorluk bürokrasisine dâhil etmiş, böylece hem olası isyanları önlemiş hem de devletin idarî sürekliliğini sağlamıştır. Kavramın kuramsal çerçevesi ve devlet yönetimindeki diplomatik yansımalarının analizi için bkz. Halil İnalçık, “Ottoman Methods of Conquest”, *Studia Islamica*, S. 2, (1954), s. 103-110; genişletilmiş bir kavramsal değerlendirme için ayrıca bkz. Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler”, *Vakıflar Dergisi*, S. 2, (1942), s. 279-285.

hâkimiyet kurduğunu, bu süreçte babası Şah Cihan, kardeşleri ve kendi oğlu dâhil her türlü engeli nasıl bertaraf ettiğini bilimsel bir perspektifle ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Bâbürlü İmparatorluğu, Sultan Evrengzîb Âlemgîr, Meşruiyet, Taht Mücadelesi, Dârâ Şükûh, Şah Şücâ, Murad Bahş.

Abstract

This study analyzes the succession crisis that erupted in the Mughal Empire in the mid-17th century, within the framework of Sultan Aurangzeb Alamgir's military genius, political maneuvers, and the construction of ideological legitimacy. This interregnum, beginning with Emperor Shah Jahan's illness, is considered not merely a physical conflict between the princes Dara Shukuh, Shah Shuja, Murad Bakhsh, and Aurangzeb, but a structural turning point that altered the historical course of the empire.

The article employs the fundamental methods of historical methodology, namely source criticism and comparative text analysis. Aurangzeb's process of eliminating his rivals through a "lightning campaign" following the Battle of Samugarh is substantiated by the observations of contemporary chroniclers and foreign travelers. The unique aspect of the study lies in Aurangzeb's manner of judging Dara Shukuh. Aurangzeb's decision to condemn Dara Shukuh as an "infidel" by referring the matter to the religious scholars (ulema) instead of personally passing judgment on him symbolizes a profound shift in mindset, beyond a mere power struggle. This strategic choice represents a definitive rejection of the "eclectic and syncretic" style of governance that had prevailed since the Akbar Shah era, and signifies the establishment of a new, conservative, and Sharia-based model of government.

The study also highlights Aurangzeb's "appeasement policy" strategy after his victory. His actions, such as integrating the armies and bureaucrats (mansabdars) of his defeated brothers into his own system instead of purging them, and paying of Prince Murad's debts, are presented as a combination of his sensitivity to preserving dynastic honor and his pragmatic approach to power. In conclusion, the article; using qualitative historical analysis, this work reveals, from a scientific perspective, how Aurangzeb established absolute rule on the Mughal throne by leveraging both his military power and his authority over the ulema and the army, and how he overcame all obstacles, including his father Shah Jahan, his brothers, and his own son.

Keywords: Mughal Empire, Sultan Aurangzeb Alamgir, Legitimacy, Struggle for the Throne, Dara Shukuh, Shah Shuja, Murad Bakhsh.

Giriş

Bâbürlü İmparatorluğu'nun XVII. yüzyılın ortalarında karşı karşıya kaldığı veraset buhranı, yalnızca bir hanedan içi iktidar değişimi değil; devletin siyasî, hukukî ve ideolojik temellerinin yeniden tanımlandığı bir dönüm noktasıdır. Sultan Şah Cihan'ın 1657 yılındaki ani rahatsızlığıyla tetiklenen bu süreç, imparatorluğun dört bir yanındaki şehzadelerin askerî ve siyasî kapasitelerini sergiledikleri amansız bir mücadeleye dönüşmüştür. Bâbürlü devlet geleneğinde kesin bir veraset yasaının bulunmayışı "Ya taht ya tabut" ilkesini kaçınılmaz kılmış, bu durum ise imparatorluğu ciddi bir parçalanma eşiğine getirmiştir.

Bu makalenin temel odak noktasını oluşturan Sultan Evrengzîb Âlemgîr, rakiplerinden sadece askerî meziyetleriyle değil, aynı zamanda kriz yönetimindeki kararlılığı ve "istimalet siyaseti" manevralarıyla ayrılmaktadır. Sâmûgarh Muharebesi ile başlayan ve Delhi'deki acele cülûs töreniyle taçlanan bu süreç, Evrengzîb'in iktidarını meşrulaştırma çabalarının birer tezahürüdür. Nitekim Evrengzîb'in, ağabeyi Dârâ Şükûh'u doğrudan bir emirle değil, ulemânın fetvasına dayanan bir yargılama süreciyle infaz ettirmesi, yürüttüğü siyasetin en rafine örneğidir.

Çalışma kapsamında öncelikle Evrengzîb'in rakipleri olan şehzadelerin siyasî portreleri çizilmiş; ardından onlara karşı yürütülen "yıldırım harekâtı" kronolojisi, dönemin birincil

kaynakları olan Hâfî Hân,³ Muhammed Kâzım⁴ ve Kenbû⁵ gibi vakanüvislerin kayıtları ile İtalyan seyyah Niccolao Manucci'nin⁶ gözlemleri ışığında analitik bir yaklaşımla irdelenmiştir. Özellikle rakiplerinin destekçisi olan mansabdârları cezalandırmak yerine sistem içerisine dahil eden uzlaşmacı tutumu ve hanedan onurunu koruma hassasiyeti, çalışmanın özgün analiz birimlerini oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışma; Evrengzîb'in taht mücadelesini kazanırken sadece rakiplerini değil, aynı zamanda imparatorluğun eski yönetim paradigmasını da nasıl bertaraf ettiğini bilimsel bir zemin üzerinde ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Saltanat ve Zühd: Evrengzîb Âlemgîr'in Şahsiyeti ve Dindarlığı

Muhammed Evrengzîb'in ismi, Farsça “evreng” (taht) ve “zîb” (süs) kelimelerinin birleşiminden türemiş olup “*tahtın süsü*” ya da “*tahtın ziyneti*” anlamını taşımaktadır. Tahta çıktıktan sonra benimseyip kullandığı saltanat adı “*Âlemgîr*” ise “*âlemi elinde tutan*” anlamına gelmektedir. Evrengzîb Âlemgîr, Timur Hanedanı'na mensup olup, Kur'an-ı Kerim'i ezberlemiş ender hükümdarlardan biridir. Henüz çocukluk döneminde dinî eğitimi tam anlamıyla tamamlanamamış olsa da ilerleyen yaşlarında bağımsızlığını kazandıktan sonra bu eksikliğini telafi etmiştir. Ancak bu dönemde, hafızasını yeterince genç yaşta eğitememiş olmanın dezavantajıyla karşı karşıya kalmış; tüm dikkatini ilim öğrenmek gibi kutsal bir göreve verememiştir. Bu nedenle, ilerleyen yaşlarında hafızası çocukluk ve gençlik yıllarındaki keskinliğini yitirmiştir. Ayrıca kızlarından biri olan Zîbünnisâ'nın da Kur'an hâfızı olduğu bilinmektedir. Bu durum, ailesinde de dinî eğitime verilen önemin bir göstergesidir⁷. Yine Sultan Âlemgîr kendi elleriyle Kur'an-ı Kerim nüshaları istinsah etmiş, bu el yazmalarının satışından elde edilen gelirle şahsi masraflarını karşılamaya çalışmıştır⁸.

Bazı müellifler hükümdarın derin ilim ve irfan sahibi olduğunu, ayrıca hat sanatında uzmanlık kazandığını ifade etmektedir. İmparator Âlemgîr, hayatı boyunca İslami değerlere sıkı sıkıya bağlı kalmış bir hükümdardır. Beş vakit namazını düzenli olarak kılmış, mükellef olduğu oruçlarını da her zaman tutmuş, hatta teheccüd namazını dahi ihmal etmemiştir. Zühd anlayışı gereği sade bir yaşamı benimsemiş; saray hayatındaki lüks ve gösterişi büyük ölçüde sınırlandırmıştır. Ölümünden sonra geriye yalnızca birkaç kıyafet, kendi el yazısıyla istinsah ettiği Kur'an-ı Kerim nüshası ve bazı kişisel eşyaları kalmıştır. Mezarı da bu sade yaşam anlayışının bir yansımasıdır⁹. Hindistan'ın Ahmednagar bölgesindeki kabri, türbesiz ve açık hava mezarı şeklindedir.

Bütün bunlardan yola çıkarak şunu söyleyebiliriz ki Sultan Evrengzîb Âlemgîr, İslam tarihinde “*dindar hükümdar*” tipinin önde gelen örneklerinden biri olarak kabul edilir. Kişisel yaşamında gösterdiği takva, onun devlet yönetiminde de şeriata öncelik vermesini sağlamıştır. Ancak bu dindarlık, bazı çevreler tarafından hoşgörüsüzlükle eleştirilmiştir. Özellikle Hindu tapınaklarının yıkılması ve cizye vergisinin yeniden yürürlüğe konulması, bu bağlamda en çok tartışılan uygulamaları arasında yer alır¹⁰.

Trajik Bir Veliht: Muhammed Dârâ Şükûh

20 Mart 1615'te Ecmîr yakınlarında doğdu. Şah Cihan'ın büyük oğludur. Annesi, hatrasına Tac Mahal inşa edilen ve daha çok Mümtaz Mahal diye anılan Ercümen Begüm'dür. Adı, Pers Hükümdarı Darius'a izafeten “*Dârâ*” olarak verilmiş; “*Şükûh*” ise hem “*dehşet*” (Şikûh) hem de “*ihtişam*” (Şükûh) anlamlarında kullanılmıştır. Muhammed Dârâ geleneğe uygun olarak İslami eğitim gördü; Arapça, Farsça ve Sanskritçe öğrenmiş, özellikle nazari ilimlerle ilgilenmiş, dinî ve tasavvufi bilgisini takviye etmek için bu sahadaki eserlerin belli başlılarını incelemiştir. Kendisine

³ Muhammad Hashim Khafî Khan, *The Muntakhab Al-Lubab, Part 2 (1874)*, (haz. Maulavi Kabir Al-Din Ahmed), Kessinger Publishing, LLC, 2010.

⁴ Muhammed Kâzım Münşî, *Âlemgîrnâme*, (haz. Hâdim Hüseyin ve Abdülhay), The Asiatic Society of Bengal, Calcutta 1868.

⁵ Muhammed Sâlih Kenbû, *Amel-i Sâlih (Şah Cihannâme)*, C. 3, (haz. Gulam Yezdani), The Asiatic Society of Bengal, Calcutta 1939.

⁶ Niccolao Manucci, *Storia do Mogor or Mogul India: 1653-1708*, (çev. William Irvine), Low Price Publications, Delhi 1996.

⁷ Zahiruddin Faruki, *Aurangzeb and His Times*, D. B. Taraporevala Sons and Co., Bombay 1935, s.158-160.

⁸ Sarkar, a.g.e., C. 5, s.390.

⁹ Sâqî Must'ad Khan, *Maâsir-i-Âlamgiri – A History of the Emperor Aurangzeb-Âlamgiri (reign 1658-1707 A.D.)*, (çev. Jadunath Sarkar), Royal Asiatic Society of Bengal, 1947, s.135-138.

¹⁰ Audrey Truschke, *Aurangzeb: The Life and Legacy of India's Most Controversial King*, Stanford University Press, 2017, s.76-78.

ilahi bilgi ve ilhamın verildiği inancı ile bu yoldaki çalışmalarını daha da artırmıştır¹¹. İlk evliliği Bâbürlü tarihinin en pahalı düğünü (3,2 milyon rupi) olarak kaydedilmiştir. Dârâ, Ranadil adındaki dansçı bir kıza âşık olmuş, babasının karşı çıkmasına rağmen onunla evlenmiştir. Bu evlilikten Süleyman Şükûh ve Sipihîr Şükûh adında iki oğlu olmuştur. Sultan Şah Cihan 1657 yılında hastalanınca saltanat mücadelesi başlamıştır. Ancak bu süreçte, Dârâ Şükûh'un askerî ve idari bakımdan yetersizliği ortaya çıkmıştır. Kardeşi Şehzade Evrengzîb'e karşı verdiği mücadeleyi kaybederek başarısızlığa uğramış ve sonunda esir alınmıştır¹².

Dârâ Şükûh, siyasî ve askerî açıdan yetersiz olsa da dinî ve tasavvufî düşünceleriyle döneminin dikkat çeken isimlerinden biri olmuştur. Genç yaşlarda, büyükbabası Ekber Şah tarafından başlatılan Hint ve İslam düşüncelerini uzlaştırma hareketinin etkisiyle tasavvufa ilgi duymaya başlamış; zamanla bu düşünceye tamamen yönelmiştir. Ancak bu alandaki bazı özgür fikirleri ve iddiaları, dönemin muhafazakâr uleması tarafından sapkınlıkla değerlendirilmiş ve kendisi “*kâfir*” ve “*münkir*” olmakla suçlanmıştır. Fakat Dârâ hiçbir zaman İslam'ı inkâr etmemiş, her vesile ile İslam'ın hak din olduğunu ifade etmiş, Allah Teala ve Hz. Muhammed hakkında sağlam bir inanca sahip olmuş, hatta Miraç olayının ruh ve bedenle meydana geldiğini kendine has bir nazariye ile ispatlamaya çalışmıştır¹³.

Şehzade Dârâ Şükûh, aynı zamanda babasının gözde evladı olarak öne çıkmaktaydı. Padişah, oğulları arasında açık bir şekilde Dârâ'yı kayırmış ve onun lehine imtiyazlar tanımıştır. Diğer şehzadeler çeşitli eyaletlere tayin edilirken Dârâ Şükûh; Kabil, Lahor ve Keşmir'in valisi olmasına rağmen sarayda, babasının yanında kalmaya devam etmiştir. Bu durum, onun idari ve askerî tecrübe kazanmasını engellemiş; devlet işlerinde yeterli donanımı elde edememesine neden olmuştur. Şah Cihan, kendi döneminde babası Cihangîr'in yaptığı gibi, sarayında tahtının yanına Dârâ Şükûh için daha küçük bir taht yaptırmıştır. Hatta soyluların protokol sırasında önce Dârâ Şükûh'u selamlamaları, ardından kendi huzuruna çıkmaları emredilmiştir¹⁴. 1642 yılında kendisine Bülend İkbâl (yüksek talihli), 1655'te ise Şah Bülend İkbâl unvanları verilmiştir. Şah Cihan, oğlunu saltanata hazırlamak amacıyla Dârâ'ya, o zamana kadar emsali görülmemiş şekilde 60.000 zatluk bir mansab tevcih etmiştir. Aynı zamanda sağlığında onu fiilen halef ilan etmiş ve tahtın vârisi olarak konumlandırmıştır. Ancak bu kayırma; diğer şehzadelerin -özellikle Şah Şücâ, Murad Bahş ve Evrengzîb'in- tepkilerine ve Dârâ'ya karşı cephe almalarına yol açmıştır¹⁵.

Bengal'in Güçlü Valisi ve Tahtın Mağrur Talibi: Mirza Şah Şücâ

Şah Cihan ve eşi Mümtaz Mahal'in ikinci oğlu olan Mirza Şah Şücâ, 23 Haziran 1616'da Ecmir'de doğdu. 1639'da Bengal'e subedar olarak atandı. 1642'de buna ek olarak Orissa vilayeti de kendi idaresi altına verildi. Şah Şücâ, kibirli ve girişimlerinde cesur biriydi; ünlü Racput Beyi Maharaca Cesvent Singh ile iyi bir dostluk kurmuştu. Ayrıca haremde onun vekili gibi hareket eden kız kardeşi Cihanâra Begüm bulunmaktaydı. Karakter bakımından Dârâ'ya benzemekte olup ondan daha sağduyulu ve daha kararlıydı¹⁶. Bengal'deki yirmi yıla yakın idaresi boyunca bölgede istikrarı sağlamış, özellikle Racmahal'i başkent yaparak burayı mimari ve ticari bir merkez hâline getirmiştir. Babasının 1657'deki hastalık haberini aldığı anda, Racmahal'de kendi adına hutbe okutup sikke bastırarak hükümdarlığını ilan eden ilk şehzade olmuştur¹⁷.

Ancak askerî dehası, kardeşi Evrengzîb'in stratejik hamleleri karşısında yetersiz kalmıştır. 1659'daki Hecve Muharebesi'nde aldığı ağır yenilginin ardından Bengal'e çekilmek zorunda kalmış; Evrengzîb'in orduları tarafından sıkıştırılınca Arakan'a sığınmıştır. Burada Arakan Kralı ile girdiği siyasi ihtilaflar neticesinde, ailesiyle birlikte trajik bir şekilde hayatını

¹¹ Naimur Rahman Farooqi, “Dârâ Şükûh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1993, s. 483-484.

¹² Truschke, *a.g.e.*, s.19-20.

¹³ Berna Karagözoğlu, “Hinduizm ve İslâm Tasavvufuna Yaklaşımı ile Hindistan'ın Ünlü Türk Bilgini Şehzade Dârâ Şükûh”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 4, S. 13, (2017), s. 101.

¹⁴ Michael H. Fisher, *Bâbürlüler: Hindistan'da Bir Türk İmparatorluğu*, (çev. M. Fatih Çalışır), Kronik Yay., İstanbul 2020, s. 271.

¹⁵ Farooqi, “a.g.m.”, s. 484.

¹⁶ Fisher, *a.g.e.*, s. 274.

¹⁷ Sarkar, *a.g.e.*, C. 1-2, s. 65-66.

kaybettiği kabul edilmektedir. Onun bu belirsiz ve hüznü sonu, Bâbürlü tarih yazımında “*kayıp şehzade*” anlatılarının doğmasına neden olmuştur¹⁸.

Zevk Düşkünlüğü ile Cesaret Arasında: Şehzade Murad Bahş

Şah Cihan ve Mümtaz Mahal'in hayatta kalan en küçük oğlu hem de Evrengzîb'in kardeşi olan Mirza Muhammed Murad Bahş, 9 Ekim 1624 tarihinde Bihar'da dünyaya gelmiştir. Hayatı boyunca Belh, Dekken ve Gucerat gibi önemli vilayetlerde çeşitli idari görevlerde bulunmuş; ancak bu görevlerinin tamamında başarısız olmuştur. Prof. Jadunath Sarkar, Murad Bahş'ı “*budala, zevk düşkünü ve tez canlı*” bir kişilik olarak tanımlamakta; karakterinin olgunluk kazanmadığını ifade etmektedir¹⁹. Hatta yaşça ileri bir döneme gelmiş olmasına rağmen ne kendini devlet işlerine vermeyi ne de kişisel arzularını kontrol altına almayı başarabilmiştir. Diğer taraftan çok cesur ve yiğit bir mirza olup ok ve yay kullanımında son derece mahirdi. İtalyan seyyah Manucci, Murad Bahş'ın gizli olarak Şii olduğunu ifade etmektedir²⁰. Fakat bu bilgi sağlam bir zemine sahip değildir. Şah Cihan'ın dördüncü kızı Mihrünnisa Begüm, Murad Bahş'ın tarafını tutmaktaydı.

Murad Bahş 1657'de, babasının hasta olduğu haberini aldıktan sonra Ahmedabad'da kendi hükümdarlığını ilan etti. Aynı yıl, Surat Limanı'na gelen ve Agra'da Şah Cihan ile görüşmek üzere yola çıkan Osmanlı Elçisi Manzade Hüseyin Ağa'yı kabul etti. Manzade Hüseyin Ağa, Şah Cihan'ın oğulları arasındaki savaşıardan duyduğu hayal kırıklığını dile getirmiştir²¹. 7 Temmuz 1658'de kardeşi Evrengzîb ile birlikte bir çadırda iken sarhoş olan Murad Bahş, gizlice hapse gönderildi. Ocak 1659'dan itibaren Gvalyor Kalesi'ne nakledildi ve burada üç yıl boyunca hapis yattı²².

Evrengzîb Âlemgîr'in Tahta Çıkışı ve Kardeşleri ile Mücadelesi

Askerî kabiliyetleri ve stratejik dehası ile kardeşleri arasından öne çıkan Evrengzîb, veraset mücadelesinde galip gelerek ülkenin bölünmesinin önüne geçti. Sâmuğarh Muharebesi'nin ardından süratle Delhi'ye geldi. Evrengzîb; siyasi rakibi ve ağabeyi Dârâ Şükûh'un nüfuzunu kırmak adına kapsamlı hazırlıklarına devam ederken, 31 Temmuz 1658 tarihinde acele bir şekilde burada ilk cülus merasimini yaptı. Söz konusu törende, meşruiyetin temel nişanelerinden olan hutbe okutma ve sikke bastırma işlemlerini ise sonraya bıraktı. Delhi'deki kısa süreli ikametinin ardından, mevsimsel yağışlar başlamadan evvel stratejik önemi haiz Lahor'a ulaşmayı hedefleyerek şehirden ayrıldı²³.

Evrengzîb'in sergilediği kararlı tutum, Dârâ Şükûh'un durumunu zorlaştırdı. İlk iş olarak Dârâ'nın üzerine yürümesi, ağabeyine destek verenlerin bir kısmının onu terk etmesine neden oldu. Direnci gittikçe azalan Dârâ, Sind bölgesine (Tette vilayeti) çekilmek mecburiyetinde kaldı. Bu stratejik üstünlük, Evrengzîb'i kardeşleri ile olan meselesini hızlı bir şekilde çözmek için cesaretlendirdi. Dârâ'yı takiben Mülta istikametinde ilerleyen Evrengzîb, bu esnada doğuda Şah Şücâ'nın yarattığı tehlikeyi öncelikli bir tehdit olarak addederek harekât planını değiştirdi. Kuvvetlerinin bir kısmını Dârâ'yı etkisiz hâle getirmek üzere görevlendirirken kendisi ana ordusuyla Şücâ'nın üzerine yürüdü. Şehzade Şücâ, Evrengzîb ve Dârâ arasındaki çatışma ortamından istifade ederek Agra'ya yürümek düşüncesinde idi. Ancak Evrengzîb, ele geçirdiği Bâbürlü tahtını bir an önce sağlama almak için acele ediyordu²⁴. Bu nedenle, kardeşlerinden kaynaklanan tehditleri muharebe yoluyla bertaraf etmek amacıyla vakit kaybetmeksizin kapsamlı bir “*yıldırım harekâtı*” tertiplendi.

1659 senesinin başında Şah Şücâ'ya karşı başlatılan harekât öncesinde Evrengzîb, Marvar Racası Cesvent Singh'in ihaneti ile karşı karşıya kaldı. Maiyetindeki Racput birlikleriyle beraber Evrengzîb'in en büyük oğlu Sultan Muhammed'in ordugâhını basarak yağma eden Cesvent

¹⁸ Sarkar, *a.g.e.*, C. 1-2, s. 74.

¹⁹ Sarkar, *a.g.e.*, C. 1-2, s. 182-183.

²⁰ Manucci, *a.g.e.*, s. 240.

²¹ Naimur Rahman Farooqî, *Bâbürlü-Osmanlı İlişkileri / Bâbürlü Hindistanı ile Osmanlı İmparatorluğu Arasındaki Politik ve Diplomatik İlişkiler Üzerine Bir İnceleme, 1556-1748*, (çev. Mehmet Akif Erdoğan), Selenge Yay., İstanbul 2013, s. 126.

²² Sarkar, *a.g.e.*, C. 1-2, s. 182-183.

²³ Khafi Khan, *a.g.e.*, s. 40; Kenbû, *a.g.e.*, C. 3, s. 317.

²⁴ Kenbû, *a.g.e.*, C. 3, s. 318-319.

Singh'in bu eylemi beklenmedik bir şekilde vuku buldu. Bu hadise neticesinde ordudaki düzen bozulurken Cesvent Singh, yağmaladığı teçhizat ve eşyalarla birlikte Racistan'a doğru çekildi. Evrengzîb, bu ani gelişmenin askerî kuvvetleri arasında yol açtığı zafiyeti metanetle karşılayarak kısa sürede ordusunu toparlamayı başardı ve kardeşi Şah Şücâ ile nihai bir savaşa tutuştu. Hecve mevkiinde gerçekleşen bu zorlu muharebe neticesinde Şücâ'nın ordusu ağır bir bozguna uğrayarak dağıldı. Zaferin ardından Sultan Muhammed ve Mir Cumla, kaçan Şücâ'nın takibini sürdürürken Evrengzîb; batıda tehlike arz etmeye devam eden Dârâ Şükûh üzerine yapılacak harekâtı bizzat sevk ve idare etmek amacıyla tekrar batı cephesine yöneldi²⁵.

Gucerat istikametine çekilen Dârâ Şükûh, Evrengzîb'in karşısına son bir ümitle çıkma niyetindeydi. Bu doğrultuda isyancı Raca Cesvent Singh'in desteğini arayan Dârâ, onun teşvikiyle Racistan topraklarına vasil oldu. Dârâ'yı askerî açıdan cesaretlendiren Cesvent Singh, eş zamanlı olarak gizlice Evrengzîb'den af talebinde bulundu. Evrengzîb ise ağabeyinin zayıf kuvvetlerinin yeni desteklerle tahkim edilmesini engellemek ve muhalif cepheyi bölmek maksadıyla stratejik bir hamle yaptı. Bu minvalde Cesvent Singh'i affettiğini ilan ederek onu Ahmedabad Valiliği ile görevlendirdi. Böylelikle Dârâ, en önemli müttefik desteğinden mahrum bırakılarak siyasi bir yalnızlığa itildi²⁶.

Dârâ Şükûh aleyhine gelişen bu diplomatik süreçlerin neticesinde, 14 Mart 1659'da Ecmir dolaylarında karşı karşıya gelen iki ordu arasında şiddetli bir muharebe vuku buldu. Bu mücadelede topçu kuvvetlerini etkin bir şekilde kullanan Evrengzîb, sahada mutlak bir üstünlük tesis etti; ancak bu zafer, ordunun seçkin kadrolarında önemli kayıplara yol açtı. Bu kayıpların en dikkat çekicisi, Evrengzîb'in kabiliyetli generallerinden biri olan Şeyh Mir'in savaş meydanında hayatını kaybetmesiydi. Evrengzîb karşısında ikinci kez ağır bir mağlubiyet alan Dârâ, bir kez daha kaçmak zorunda kaldı; fakat bu defa makus talihi, onun macerasının daha fazla sürmesine izin vermedi. Önce Guccerat'a, ardından Sind bölgesine yönelen Dârâ, buradan da Kandahar'a vasil olmak amacıyla büyük dedesi Hümayun Şah'ın vaktiyle Şir Şah Surî karşısında aldığı yenilgi sonrası izlediği yolu takip ederek Safevi Devleti'ne sığınmak için İran'a gitmek niyetinde idi. Lâkin daha sonra bu düşüncesinden vazgeçerek yeniden kuvvet toplama arayışına girdi. Ancak buna zaman bulamadan Evrengzîb'in adamları tarafından yakalanıp Delhi'ye getirildi²⁷. Delhi'de fil üzerinde teşhir edilen Dârâ, bir süre sonra yargılanarak infaz edildi²⁸. Dârâ'nın yargılanması ve infazı, Evrengzîb'in taht mücadelesi boyunca inşa ettiği meşruiyet temellerine sadık kalınarak gerçekleştirildi. Dönemin uleması; Dârâ'nın şeriat dairesinden saptığını ve tasavvufun adını kötüye çıkardığını ileri sürdü. Bu iddialar neticesinde "mülhid"²⁹ olarak nitelendirilen Dârâ hakkında, dinî hukuk çerçevesinde infaz fetvası verildi (10 Eylül 1659)³⁰.

Dârâ'nın yargılanması neticesinde ortaya konulan suçlamalara dair hükümler *Âlemgîrnâme*'de sıralanmıştır. Bunlara bakıldığında Dârâ, mülhidlikle suçlanırken onun tasavvufun dışına çıkan eylemleri ve doğurduğu sonuçlar üzerinde durulmuştur. Dârâ'nın Ekber Şah'ın eklektisizminin ortaya çıkardığı geleneğe bağlı olarak Hinduizm'e ve Hint kültürüne meyiletmesi, özellikle İslam ve Hindu dinleri arasında yaptığı kıyas neticesinde ortaya çıkan benzerlikleri aşırıya kaçarak vurgulamaya çalışması, yargılamanın konusu olmuştur³¹. Ulemanın Dârâ'nın görüşleri ve fiillerinden duyduğu rahatsızlık aşikâr olsa da bu durumun asıl etkisi Evrengzîb ile yaşanan saltanat mücadelesinde görülmüştür. Aleyhinde ileri sürülen bu iddialar, nihayetinde Dârâ'yı meşruiyet zemininden kopararak feci sonunun önünü açmıştır³².

Evrengzîb'in, Dârâ Şükûh'un yakalanmasının ardından doğrudan hüküm vermek yerine meseleyi ulema yargısına havale etmesi, yürüttüğü siyasetin somut bir göstergesidir. Nitekim İtalyan seyyah Manucci, yargı sürecinin tamamen Evrengzîb'in kontrolünde ilerlediğini belirterek

²⁵ Kenbû, *a.g.e.*, C. 3, s. 319-320.

²⁶ Must'ad Khan, *a.g.e.*, s. 18.

²⁷ Kenbû, *a.g.e.*, C. 3, s. 327-328; Must'ad Khan, *a.g.e.*, s. 19-22.

²⁸ Kenbû, *a.g.e.*, C. 3, s. 335.

²⁹ İslam'ın itikad dairesinin dışına çıkarak dinin temel hükümlerine muhalefet eden fikirleri benimseyen kişiler için mülhid sıfatı kullanılmıştır. Mustafa Sinanoğlu, "İlhâd", *DİA*, C. 22, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2000, s. 90-92.

³⁰ Khafi Khan, *a.g.e.*, s. 87; Münşi, *a.g.e.*, s. 34.

³¹ Münşi, *a.g.e.*, s.35.

³² Karagözoğlu, "a.g.m.", s. 101.

bu durumun arka planına ışık tutar³³. Bu karar, onun taht mücadelesinde Dârâ'ya karşı yalnızca siyasi bir kavga vermediği, aynı zamanda iki farklı dinî ve felsefî anlayışın mücadelesi anlamına da geldiğinin tescillenmesi demektir. Dârâ'nın yargılanması sonucunda verilen hüküm ile Ekber Şah senkretizmi reddediliyor ve muhafazakâr bir din anlayışı Evrengzîb tarafından iktidara taşınıyordu.

Mücadelenin perde arkası tetkik edildiğinde, Ekber Şah'ın ortaya koyduğu eklektik hâkimiyet anlayışının karşısındaki muhalefetin tarihsel bir süreklilik arz ettiği ve bu gerilimin Evrengzîb ile Dârâ arasındaki rekabetin bir parçası hâline geldiği görülür³⁴. Ancak bu taht mücadelesi yalnızca iki farklı perspektif arasındaki çatışmanın belirleyici olduğu bir mücadele olmadı. Nitekim Evrengzîb'in şehzadelik döneminden itibaren Racput ve Marata liderleri gibi yerel güç merkezleriyle kurduğu yakın ilişkiler, kendisine verilen desteğin belli bir dinî anlayış etrafında toplananlardan ziyade, onun siyasi kabiliyetine güvenen geniş bir koalisyondan kaynaklandığını ortaya koyar. Nihayetinde bu mücadeleden muzaffer çıkan ve şeriat eksenli bir çizgi takip eden Evrengzîb, kendi siyasetini de bu mücadelenin keskinleştirdiği bir program ile hayata geçirdi.

Tahtın son sahibinin hayatta kaldığı bu mücadelede vâris olarak öne çıkan şahsiyetler bertaraf edilmiş oldu. Bu süreçte, daha önce hapsedilen Murad Bahş 14 Aralık 1661 yılında idam edildi. Dârâ'nın oğlu Süleyman Şükûh ise Evrengzîb'in emriyle Gvalyor Kalesi'ne gönderilerek tutsak edildi. Ancak onun akıbeti de babasından farklı olmadı ve 1662 senesinde hayatına son verildi.

Şehzade Şücâ ile yaşanan güç mücadelesi de fazla uzamadan Evrengzîb'in lehine sonuçlandı. Karşılaştığı yoğun baskıyı bertaraf edemeyen Şücâ, beraberindekiler ile birlikte ülkeyi terk ederek Arakan'a kaçmak durumunda kaldı³⁵. Şücâ'nın damadı olan Şehzade Sultan Muhammed, görevini kötüye kullandığı ve amcası Şücâ'nın tarafına geçtiği gerekçesi ile Evrengzîb tarafından hapsedildi. Bu ceza geçici olurken Sultan Muhammed, kısa bir süre sonra affedildi³⁶.

Böylece hanedan içindeki alternatif güç odakları tamamen tasfiye edilerek Evrengzîb'in mutlak hâkimiyeti sağlandı. Bu süreçte Evrengzîb, babası Şah Cihan'ı ve oğlu Sultan Muhammed'i bile hapsedmekten geri durmadı. O, bu hususta gösterdiği sertlikten dolayı eleştirilirken Bâbürlü tarihinin en çetin taht mücadelelerinden biri olan bu hadisede, Evrengzîb'in daha yumuşak bir siyaset takip etmesini beklemek oldukça iyimser olurdu. Kardeşlerine karşı yürüttüğü iktidar savaşında, sâbık hükümdar Şah Cihan'ın hâlâ hayatta bulunması, sürecin daha sert ve hızlı şekillenmesinde zorlayıcı oldu. Şah Cihan'a karşı güvenini yitiren Evrengzîb'in kardeşlerini bertaraf etmekten başka bir yol görmemiş olması, onu riskli ama bir o kadar başarılı bir süreç sonunda Bâbürlü tahtına taşıdı³⁷.

Evrengzîb, taht mücadelesinin ardından Dârâ'nın ve diğer kardeşlerinin eski destekçilerine karşı oldukça ılımlı bir yaklaşım sergiledi. Kardeşlerinin askeri birliklerini ve danışmanlarını kendi ordusu ve yönetimi altında istihdam etti. Hatta Şehzade Murad'ın borçlarını dahi ödemekten geri durmadı. Bu tutumu, saltanat ailesi üyelerinin onurunu korumak hususundaki hassasiyetinden ileri geliyordu. Ancak Evrengzîb, taht yolunda gerekli sertliği ve siyasi kurnazlığı göstermekten de hiçbir zaman çekinmedi³⁸.

Evrengzîb, tahta oturmasının ardından hızlı hareket ederek kardeşlerine karşı kesin bir zafer ilan etti. Oldukça sancılı olan bu süreçte alınacak olası bir mağlubiyet, aynı zamanda henüz tahtında uzun bir süre geçirmemiş olan Evrengzîb'in sonu olabilirdi. Şah Cihan'ın hayatta ve tutsak olması, bir zafiyet hâlinde Evrengzîb'in topladığı desteği kaybetmesine yol açabilirdi. Ancak beklemenin ve sulh yolu ile bu taht meselesini halletmenin daha az riskli olmadığı farkında olan Evrengzîb, bu belirsiz ortamda mansabdârların desteği uzun süre alamayacağını

³³ Manucci, *a.g.e.*, s. 356-357.

³⁴ Sarkar, *a.g.e.*, C. 5, s. 390.

³⁵ Kenbû, *a.g.e.*, C. 3, s. 322-325.

³⁶ Must'ad Khan, *a.g.e.*, s. 31.

³⁷ Shibli Nomani, *Aurangzeb Alamgir*, (haz. Mubarak Ali), Fiction House Mozang, 2016, s. 41-42.

³⁸ Truschke, *a.g.e.*, s.39.

bilincindeydi. Bu yüzden nihai bir netice arzusuyla kardeşlerine karşı başlattığı bu amansız mücadeleyi başarıyla neticelendirdi. Evrengzîb'in kurmaylarının ona karşı herhangi bir muhalefet içerisine girmemesi de bu mücadelelerde onu diri tutan etkenlerin başında geliyordu. Şehzadeliginden itibaren sahip olduğu güçlü askerî imajı ona karşı olumlu bir bakış açısı yaratırken mansabdârlara yeni fetihler ve kazançlar için ümit veren dinamik ve kararlı yapısı, onun için Delhi yolunu açtı.

Sonuç

Bu çalışma, XVII. yüzyılın ortalarında Bâbürlü İmparatorluğu'nda patlak veren veraset buhranını ve Sultan Evrengzîb Âlemgîr'in kardeşlerine karşı yürüttüğü taht mücadelesini yalnızca askerî bir kronoloji olarak değil; devletin egemenlik paradigmasında yaşanan köklü bir zihniyet ve yapısal dönüşüm süreci olarak analiz etmiştir. İmparator Şah Cihan'ın ani rahatsızlığıyla tetiklenen fetret devri, Bâbürlü veraset geleneğindeki hukuki belirsizliklerin ve “*Ya taht ya tabut*” ilkesinin doğurduğu kaçınılmaz bir sistem krizi olarak tezahür etmiştir. Araştırma kapsamında uygulanan nitel tarihsel analiz yöntemi, resmî vakayinamelerin satır araları ile yabancı seyyahların dış gözlemci perspektiflerini kaynak tenkidi süzgecinden geçirerek çapraz bir doğrulamaya tabi tutmuş ve krizin çok boyutlu yapısını ortaya koymuştur.

Elde edilen bulgular; şehzadeler Dârâ Şükûh, Şah Şücâ, Murad Bahş ve Evrengzîb arasındaki mücadelenin askerî sahadaki taktiksel dehanın ötesinde, derin bir meşruiyet ve ideolojik zemin inşası savaşı olduğunu göstermektedir. Evrengzîb Âlemgîr'in Sâmûgarh Muharebesi'nden itibaren yürüttüğü “*Yıldırım harekâtı*”, rakiplerini lojistik ve stratejik açıdan felç ederken onun asıl kalıcı zaferi, siyasi iktidarı hukuki ve dinî bir meşruiyete kavuşturma becerisinde saklı kalmıştır. Bu bağlamda, baş rakibi Dârâ Şükûh'un doğrudan bir padişah iradesiyle değil, ulema mahkemesi tarafından “*mülhid*” sıfatıyla mahkûm edilerek tasfiye edilmesi, çalışmanın en özgün kırılma noktalarından birini teşkil eder. Bu yargılama süreci, salt bir hanedan içi hesaplaşmanın ötesinde, Ekber Şah döneminden beri devletin kurumsal kimliğini şekillendiren eklektik ve senkretik yönetim anlayışına indirilmiş kesin bir darbedir. Evrengzîb, ulemanın desteğini arkasına alarak muhafazakâr ve şer'î esaslara dayalı yeni bir devlet modelini iktidara taşımış, böylece kendi saltanatını sarsılmaz bir teokratik-hukuki zemine oturtmuştur.

Diğer taraftan makale, Evrengzîb'in salt dinî-muhafazakâr bir sertlik yanlısı olduğu yönündeki tek taraflı tarih yazımı tabularını yıkarak onun rasyonel ve pragmatik devlet adamı kimliğini de net bir şekilde ortaya koymuştur. Muzaffer bir komutan olarak tahtı ele geçiren Evrengzîb, muhalif mansabdârları ve mağlup kardeşlerinin askerî birliklerini tasfiye etmek yerine onları idari mekanizmaya entegre etmiştir. Literatürde kuramsal altyapısı tanımlanan bu “*istimalet siyaseti*”, kriz ve geçiş dönemlerinde devletin kurumsal sürekliliğini koruma ve olası isyan dalgalarını baştan engelleme amacı taşıyan son derece pragmatik bir yönetim modelidir. Şehzade Murad'ın şahsi borçlarının üstlenilmesi ve hanedan onurunun korunmasına yönelik sembolik hassasiyetler, bu rasyonel kriz yönetiminin somut yansımalarıdır. Nitekim Evrengzîb'e verilen desteğin homojen dinî bir gruptan ziyade, onun askerî ve idari kabiliyetine güvenen Racpût ve Marata liderlerini de kapsayan geniş bir siyasi koalisyona dayanması, bu pragmatik dehanın en açık kanıtıdır.

Netice itibarıyla Sultan Evrengzîb Âlemgîr; askerî kudreti, ulema ittifakını ve devletin bekasını gözeten istimalet hamlelerini eş zamanlı kullanarak Bâbürlü tarihinin en çetin veraset krizini sonlandırmıştır. Kendi babası ve oğlu dahil olmak üzere taht üzerindeki tüm alternatif güç odaklarını bertaraf eden Âlemgîr, imparatorluğun coğrafi olarak parçalanmasının önüne geçmiş ve Hindistan alt kıtasında mutlak merkezîyetçi bir hâkimiyet tesis etmiştir. Bu yönüyle 1657-1659 veraset buhranı, Bâbürlü devlet geleneğinde eski yönetim paradigmasının tasfiye edilerek dinî-hukuki meşruiyet ve pragmatik uzlaşının harmanlandığı yeni bir siyasi dönemin başlangıcı olarak tarihteki yerini almıştır.

Kaynakça

- Barkan, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler." *Vakıflar Dergisi*, S. 2 (1942), 279-386.
- Farooqi, Naimur Rahman, "Dârâ Şükûh", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 8, TDV Yay., 1993, s. 483-484.
- Farooqi, Naimur Rahman, *Bâbürlü-Osmanlı İlişkileri / Bâbürlü Hindistanı ile Osmanlı İmparatorluğu Arasındaki Politik ve Diplomatik İlişkiler Üzerine Bir İnceleme, 1556-1748*, (Çev. Mehmet Akif Erdoğan), Selenge Yay., İstanbul, 2013.
- Faruki, Zahiruddin, *Aurangzeb and His Times*, D. B. Taraporevala Sons and Co., Bombay, 1935.
- Fisher, Michael H., *Bâbürlüler: Hindistan'da Bir Türk İmparatorluğu*, (Çev. M. Fatih Çalışır), Kronik Yay., İstanbul, 2020.
- İnalcık, Halil, "Ottoman Methods of Conquest", *Studia Islamica*, S. 2, (1954), s. 103-129.
- Karagözoğlu, Berna, "Hinduizm ve İslâm Tasavvufuna Yaklaşımı ile Hindistan'ın Ünlü Türk Bilgini Şehzade Dârâ Şükûh", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, S.13, (2017), s. 96-108.
- Kenbû, Muhammed Sâlih, *Amel-i Şâlih (Şah Cihannâme)*, (Haz. Gulam Yezdani), C. 3, The Asiatic Society of Bengal, Calcutta, 1939.
- Khafi Khan, Muhammad Hashim, *The Muntakhab Al-Lubab, Part 2 (1874)*, (Haz. Maulavi Kabir Al-Din Ahmed), Kessinger Publishing, LLC, 2010.
- Manucci, Niccolao, *Storia do Mogor or Mogul India: 1653-1708*, (Çev. William Irvine), Low Price Publications, Delhi, 1996.
- Münşî, Muhammed Kâzım, *Âlemgîrnâme*, (Haz. Hâdim Hüseyin ve Abdülhay), The Asiatic Society of Bengal, Calcutta, 1868.
- Must'ad Khan, Sâqi, *Maâsir-i-Âlamgiri-A History of the Emperor Aurangzib-Âlamgir (reign 1658-1707 A.D.)*, (Çev. Jadunath Sarkar), Royal Asiatic Society of Bengal, 1947.
- Nomani, Shibli, *Aurangzeb Alamgir*, (Haz. Mubarak Ali), Fiction House Mozang, 2016.
- Sarkar, Jadunath, *History of Aurangzib*, C. 5, Orient Longman Limited, 1925.
- Sarkar, Jadunath, *History of Aurangzib*, C. 1-2, Orient Longman Limited, 1925.
- Sinanoğlu, Mustafa, "İlhâd." *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 22, TDV Yay., 2000, s. 90-92.
- Truschke, Audrey, *Aurangzeb: The Life and Legacy of India's Most Controversial King*, Stanford University Press, 2017.

Extended Abstract

The succession crisis that erupted in the Mughal Empire during the mid-seventeenth century stands as a fundamental structural turning point that reshaped the political, legal, and ideological paradigm of the state. Triggered by the sudden illness of Emperor Shah Jahan in 1657, the conflict transcended a routine dynastic struggle to reveal the deep-seated instability of the Mughal succession system, where the lack of codified primogeniture rendered the principle of "ya taht ya tabut" (either the throne or the coffin) an unavoidable political reality. This study analyzes the multi-layered nature of this interregnum through the lens of political legitimacy, ideological discourse, and structural transition, shifting the scholarly focus from basic military chronology to the examination of a profound socio-political transformation

Adhering to rigorous historical methodology, this article utilizes source criticism and comparative text analysis to evaluate primary contemporary materials and external historical accounts. The internal mechanics of the crisis, the military operations, and the subsequent administrative consolidation are cross-referenced using key imperial chronicles, notably Muhammad Hashim Khafi Khan's *Muntakhab al-Lubab*, Muhammad Salih Kanboh's *Amal-i Salih*, and Muhammad Kazim's *Alamgirnamah*. These court-sponsored perspectives are balanced against the independent, critical observations of the contemporary Italian traveler Niccolao Manucci. This triangulation of sources provides an analytical framework that enables a comprehensive assessment of both the internal ideological rhetoric and the external perception of the conflict.

The core of the study centers on the military genius and strategic maneuvers of Sultan Aurangzeb Alamgir in neutralising his rivals: Dara Shukuh, Shah Shuja, and Murad Bakhsh. Following his tactical victory at the Battle of Samugarh, Aurangzeb executed a highly coordinated "lightning campaign" that systematically disenfranchised his brothers. However, the defining feature of this study lies in the analysis of the ideological frameworks deployed to secure political legitimacy. Rather than eliminating his primary competitor, the crown prince Dara Shukuh, through a simple arbitrary execution, Aurangzeb meticulously referred the matter to the *ulema* (religious scholars).

By securing a formal legal decree (*fatva*) that condemned Dara Shukuh as a "mulhid" (heretic) due to his syncretic philosophical inclinations, Aurangzeb framed his accession not as a violent usurpation, but as a legal and religious necessity. This strategic move marked a decisive institutional break from the eclectic, pluralistic governance paradigm established since the reign of Akbar Shah, deliberately replacing it with a centralized state model rooted in conservative, Sharia-based legitimacy.

Conversely, the research challenges conventional historiographical assumptions that depict Aurangzeb solely as a rigid ideologue by highlighting his highly rational and pragmatic statesmanship. Upon consolidating his authority, Aurangzeb actively implemented a policy of conciliation, or "istimalet siyaseti", to ensure administrative continuity and prevent further insurrections. Instead of purging the bureaucratic and military apparatus of his defeated brothers, he deliberately integrated their *mansabdars* (officials) and military units into his own imperial system.

Furthermore, symbolic gestures such as assuming the personal debts of Prince Murad Bakhsh demonstrated a calculated effort to preserve dynastic honor while neutralizing potential pockets of resistance. The study highlights that Aurangzeb's political coalition was remarkably heterogeneous, relying heavily on a broad alliance of Rajput and Maratha leaders who supported his demonstrated administrative and military capacity rather than a singular religious ideology.

In conclusion, this article demonstrates how Sultan Aurangzeb Alamgir successfully resolved one of the most severe succession crises in Mughal history by systematically combining decisive military power, strategic alliances with the religious elite, and pragmatic conciliation policies. By neutralizing all competing loci of power -including his father Shah Jahan, his brothers, and his own son- Aurangzeb averted the territorial fragmentation of the empire and established absolute centralist control over the Indian subcontinent. Ultimately, the 1657-1659 interregnum represents the institutional dismantlement of the old Mughal administrative paradigm and the introduction of a new political era governed by a sophisticated fusion of legal-ideological legitimacy and pragmatic realpolitik.

Dr. Emin Acar: Gnostik ve Manevî Bir Portre (1926–2016)

Dr. Emin Acar: An Intellectual and Spiritual Portrait (1926–2016)

Mehmet Münir DEDEOĞLU*

Öz

Bu çalışma, modern bilimsel düşünce ile insanın manevî ve varoluşsal boyutu arasında giderek belirginleşen gerilim zemininde, Dr. Emin Acar'ın hayatını ve düşünce dünyasını ele almaktadır. Modernleşme ile birlikte güç kazanan materyalist yaklaşım, insanı büyük ölçüde maddi bir varlık olarak tanımlarken, bu durum insanın ruhsal derinliği, ahlâkî yönü ve anlam arayışı gibi temel boyutlarını arka plana itmiştir. Çalışma, tam da bu noktada, modern tıp eğitimi almış bir hekim olmasına rağmen tasavvufî düşünceyi merkeze alan Emin Acar'ın yaklaşımını anlamaya yönelmektedir.

Bu çerçevede Emin Acar'ın hayatı, entelektüel gelişimi ve tasavvuf anlayışı, sınırlı yazılı kaynaklar ile doğrudan tanıklıklar birlikte değerlendirilerek incelenmiştir. Onun düşüncesinde tasavvuf, yalnızca kurumsal bir yapı ya da geleneksel bir pratik değil; iman, ahlâk ve bilinç ekseninde şekillenen bir irfan yolu olarak ortaya çıkmaktadır. Acar, insanın yalnızca maddi bir varlık olarak ele alınmasını eksik ve indirgemeci bulmakta; buna karşılık insanın ruhsal ve ahlâkî boyutunu merkeze alan bir bütünlük arayışı önermektedir.

Bu bağlamda çalışma, Emin Acar'ın düşüncesinin modern insanın yaşadığı anlam ve değer krizine karşı bir imkân sunduğunu ortaya koymaktadır. Onun yaklaşımı, modern bilimin sunduğu imkânları reddetmeden; insanın manevî yönünü yeniden hatırlatan, tecrübe, bilinç ve ahlâk üzerinden şekillenen bir düşünce ufkuna işaret etmektedir. Sonuç olarak bu çalışma, Dr. Emin Acar'ı yalnızca biyografik bir şahsiyet olarak değil; modern Türkiye'de bilim ile maneviyat arasında kurulan ilişkinin özgün bir örneği olarak değerlendirmekte ve tasavvufun çağdaş dünyadaki anlamına ilişkin bir tartışma zemini sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Modernite Eleştirisi, Materyalizm, Dinî Tecrübe, Bütüncül İnsan Anlayışı, Gnostik Düşünce, Dr. Emin Acar, Epoche

Abstract

This study examines the life and intellectual world of Dr. Emin Acar within the context of the increasingly pronounced tension between modern scientific thought and the spiritual and existential dimensions of humanity. The materialistic approach, which gained strength with modernization, largely defines humanity as a material being; this has relegated fundamental dimensions such as spiritual depth, moral aspect, and search for meaning of humanity to the background. This study focuses precisely on understanding the approach of Emin Acar, a physician who, despite having received modern medical training, centered his understanding on Sufi thought. In this framework, Emin Acar's life, intellectual development, and understanding of Sufism are examined by evaluating limited written sources together with direct testimonies. In his thought, Sufism emerges not merely as an institutional structure or traditional practice, but as a path of wisdom shaped around faith, morality, and consciousness. Acar finds the consideration of humanity solely as a material being incomplete and reductionist; instead, he proposes a holistic approach that centers the spiritual and moral dimensions of humanity. In this context, the study reveals that Emin Acar's thought offers a possibility against the crisis of meaning and values

Bu makale 15.03.2026 tarihinde dergimize gönderilmiş; 31.03.2026 tarihinde hakemlere gönderilme işlemi gerçekleştirilmiş; 05.06.2026 tarihinde hakem raporlarının değerlendirilmesi sonucu yayın listesine dâhil edilmiştir.

Makaleye atıf şekli; Mehmet Münir Dedeoğlu, "Dr. Emin Acar: Gnostik ve Manevî Bir Portre (1926–2016)", *Müellif Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, S. 5, (Haziran 2026), s. 11-29.

* Prof. Dr., Karabük Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi, E-mail: munirdedeoglu@karabuk.edu.tr, Orcid:0000-0003-1696-9687.

experienced by modern man. His approach, without rejecting the possibilities offered by modern science, points to a horizon of thought shaped by experience, consciousness, and morality, reminding us of the spiritual aspect of humanity. Consequently, this study evaluates Dr. Emin Acar not only as a biographical figure but also as a unique example of the relationship established between science and spirituality in modern Turkey and provides a basis for discussion on the meaning of Sufism in the contemporary world.

Keywords: Sufism, Critique of Modernity, Materialism, Religious Experience, Holistic Understanding of Humanity, Gnostic Thought, Dr. Emin Acar, Epoche

Giriş

İçinde bulunduğumuz çağ, bilimsel ilerleme ve teknolojik gelişmeler sayesinde insan hayatını maddî bakımdan olağan üstü derecede dönüştürmüş; ancak aynı süreçte insanın varoluşsal ve manevî boyutuna ilişkin yeni açmazları ve tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Özellikle modernleşmeyle birlikte güç kazanan pozitivist ve materyalist düşünce biçimleri ve seküler hayat anlayışları, insanın yalnızca maddî ihtiyaçlarına odaklanan bir dünya tasavvurunu öne çıkarmıştır. Buna mukabil insanın, ruhsal derinliği, ahlâkî yönü ve manevî arayışlarıyla kendi varoluşsal özünü gerçekleştirmesi çoğu zaman geri planda kalmıştır. Bu durum, modern insanın anlam arayışı, ahlâkî yönelimleri ve iç dünyası üzerine yeniden düşünmeyi gerekli kılan bir entelektüel zeminin oluşmasına yol açmıştır. Nitekim modern dönemde ortaya çıkan birçok düşünür, ahlak adamı ve aydın, bilimin sağladığı bu imkânları reddetmeden insanın manevî boyutunu yeniden hatırlatma ve inşa etme çabası içinde olmuştur.

Ancak burada dikkat çekici olan husus, bu tartışmaların çoğu zaman teorik düzlemde kalması ve insanın somut tecrübe dünyasında karşılık bulan bütüncül bir yaklaşımın yeterince ortaya konulamamasıdır. Başka bir ifadeyle mesele yalnızca “*bilim mi, maneviyat mı?*” sorusuna cevap aramak değildir. İnsanın bu iki alanını aynı varlık bütünlüğü içinde çatışmaya düşmeden nasıl taşıyabileceğine bir çözüm üretebilmektir. Bu çalışma, tam da bu gerilim ve dilemma noktasını merkeze almakta ve indirgemeci insan tasavvurlarına karşı alternatif bir düşünme imkânının mümkün olup olmadığını bir sufi ve psikiyatrist olan Dr. Emin Acar ekseninde sorgulamaktadır.

Tanzimat’tan günümüze ülkemizde çağdaşlaşma, batılılaşma, ilerleme, aydınlanma ve dekadans konseptleri farklı dünya görüşü ve yaşam tarzlarına sahip sosyal kesimlerce tartışılmıştır. Ve anlaşılan o ki, bu süreç toplumumuz açısından henüz bitmiş değildir. Bunun başat nedeni politik zeminde rol alan kimi aktörlerin değişik saiklerle bu sorunsal üzerinde, siyasal retorik üretmeleridir. Bu yüzden ülkemizde modern bilim ile manevî düşünce arasında kurulan ilişki biçimleri, farklı entelektüel ve kültürel yönelimler içindeki değişik sosyal muhitlerde çeşitli biçimlerde farklı bağlamlarda hep tartışılmıştır.

Bu tartışmaların sürekliliği, aslında meselenin yalnızca ideolojik bir ayrışma değil, daha derin bir ontolojik ve aksiyolojik problem alanına işaret ettiğini göstermektedir. Zira sorun, modern bilginin doğruluğu ile geleneksel bilginin değeri arasında bir tercih yapma değil, insanın hangi değer ve bilgi konseptleri ve hakikat anlayışıyla, içinde yer aldığı varlığını ve buna bağlı olarak egzistansiyalitesini anlamlandırdığı meselesidir.

Bu tartışmaların dikkat çekici örneklerinden biri, modern tıp eğitimi almış bir hekim olmasına rağmen, tasavvufî düşünceye derin bir ilgi duyan ve bu iki alanı bir üst düşünce sferinde buluşturma çabası gösteren Dr. Emin Acar’ın özgün yaklaşımıdır. Çünkü tasavvufun konusu insan ve onun manevî gelişimi olduğu gibi Emin Acar’ın da mesleki ilgisinin objesi insan ve onun bilinçsel dünyasıdır. Tasavvuf, özü itibarıyla insanı ve onun içsel tekamül yolculuğunu merkeze alan derinlikli bir manevî disiplindir. Bu disiplin, bireyin kendi nefsinin tanyarak geçici dünyevi hırslardan arınmasını ve kalbini zikir, murakabe, ibadet, sohbet ve seyr ü suluk ile terakki ettiren bir dönüşümle mutlak hakikate ulaşmasını gaye edinir¹.

¹ Ahmet Cahid Haksever, *Tasavvufu Anlama Kılavuzu*, Otto, Ankara, 2017, s. 19-20.

Emin Acar, modern bilimin sunduğu bilgi ve yöntemleri kategorik olarak reddetmez. Ancak insanın yalnızca maddi bir varlık olarak anlaşılmasını eksik ve indirgemeci bir yaklaşım olarak gördüğü için insanın ruhsal ve ahlâkî boyutunu merkeze alan bir düşünce ufkunu geliştirmeyi, önce kendinden başlayarak hedeflemiştir. Bu ise onu zorunlu olarak tasavvuf dünyasına yönelmiştir. Çünkü bilindiği gibi tasavvuf, insan ruhunun aşına olduğu en eski sosyal ve ahlâkî kurumlardan biridir. İnsan türünün kutsal ve ideal değerler sferine, ruhunu yükseltmek için başvurduğu bu büyük egzersiz, her medeniyette ve her çağda farklı ve ayrı kimlik altında meydana çıktığı halde günümüzde de aynı ruh savaşını ve aynı iç oluşunu temsil etmeye devam etmektedir².

Bu bakımdan Emin Acar, yalnızca biyografik olarak ilginç bir şahsiyet değil; modern Türkiye’de bilim ile tasavvuf arasında kurulmaya çalışılan ilişkinin de somutlaşmış bir örneğidir. Bizzat kendisini bu hayat görüşünün bir düşünce ve yaşam modeli olarak değerlendirmek mümkündür. Bu yüzden onun temel yaklaşımları, teorik düzeyde tartışılan bu problemi, yaşanmış bir tecrübe ve pratik bir hayat formu üzerinden yeniden düşünmeye imkân vermekte olduğunu söyleyebiliriz³.

Emin Acar’ın tasavvuf anlayışı, tasavvufu yalnızca kurumsal yapılar veya geleneksel pratikler üzerinden değil; kişisel, hususi ve mahrem tarzda iman, ahlâk ve bilinç ekseninde gelişen bir irfan yolu olarak anlamlandırması ve yaşaması bakımından dikkat çekicidir. Bu yaklaşımda tasavvuf, bireyin iç dünyasını arındırmayı, insanın kendi varoluşsal hakikatini keşfetmesini ve ahlâkî bir sorumluluk bilinci ve öz değer duygusu geliştirmesini amaçlayan bir manevî disiplin olarak gözükmektedir. Acar’ın düşünce dünyasında tasavvuf, modern insanın karşı karşıya kaldığı ruhsal ve ahlâkî krizlere karşı alternatif bir çözüm sunan bir imkân olarak değerlendirilebilir. Tasavvufun temel gayesi ve esas görevi, dinin özünü oluşturan “öz ilmi” yani ruh ve zihne ilişkin iman ilmidir. Ona göre bu temel hakikatin dışarıdan sadece duyular üzerinden düşünme alışkanlığıyla anlaşılması mümkün değildir. Sensüalist bilgi edinme araçlarıyla düşünme alışkanlığındaki kitlelerin tasavvuf alemine haksızca hücum etmesinin temel nedeni de bu metot farklılığıdır⁴. Bu bağlamda tasavvufun bilgi edinme yöntemleri, yalnızca tarihsel veya kültürel bir miras değil; aynı zamanda modern insanın parçalanmış varlık tecrübesini yeniden bütünleştirmeye aday bir bilgi, değer ve yaşam metodu olarak ele alınmalıdır.

Bu çalışma, Dr. Emin Acar’ın hayatını, düşünce ve değerler dünyasını ve tasavvuf anlayışını biyografik ve düşünsel boyutlarıyla incelemeyi amaçlamaktadır. Bu sebeple öncelikle Emin Acar’ın hayatı ve entelektüel gelişimi ele alınacak, ardından tasavvuf anlayışı ve modern dünyaya yönelik eleştirileri değerlendirilecektir. Böylelikle Emin Acar’ın düşüncesinin modern Türkiye’de tasavvufun sürekliliği ve dönüşümü açısından nasıl bir anlam taşıdığı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Buna karşın bu çalışma, yalnızca betimleyici bir biyografi sunmayı değil; Emin Acar örneği üzerinden modern insanın bilgi, değer, inanç ve varoluş ilişkisini yeniden düşünmesine teorik bir tartışma zemini temin etmeyi hedeflemektedir.

Dr. Emin Acar, sosyal ve entelektüel çevrelerde tanınan ve ziyaret edilen bir şahsiyet olmasına rağmen, hayatı ve düşünceleri hakkında sağlığında ve ölümünden sonra kaleme alınmış kapsamlı akademik çalışmaların bulunmadığı görülmektedir. Bu durum, Emin Acar’ın düşünce dünyasının büyük ölçüde sözlü anlatımlar, tanıklıklar, sohbet ortamları ve onu tanıyan kişilerin hatıraları üzerinden şekillenen bir gelenek içinde aktarılmasından kaynaklanmaktadır. Kendisi bilindiği kadarıyla (bilinçli bir tercih olarak) bir eser kaleme almamıştır. Dolayısıyla bizim bu çalışmamız hem sınırlı yazılı kaynaklardan hem de doğrudan tanıklıklardan yararlanmak suretiyle Emin Acar’ın hayatını ve düşünce dünyasını sistematik biçimde ortaya koymayı amaçlamaktadır. Onun bu tercihi, aynı zamanda klasik akademik metinlerin ötesine geçen, yaşayan tecrübenin ve sözlü geleneğin epistemik değerini de dikkate alan bir yönetsel yaklaşım olarak anlamlıdır.

Aile Kökleri ve İnegöl

² Hilmi Ziya Ülken, *Tasavvuf Psikolojisi*, İ.Ü. Yay., Kenan Matbaası, İstanbul, 1946, s. 194.

³ Hüseyin Tunçay, *Bolu’nun Veli Hekimi Dr. Emin Acar*, Tunçay Yayıncılık, Ankara, 2017, s. 19-20.

⁴ Emin Acar, “Tasavvufun Esası İman İlmidir”, *İslam Dergisi Aylık Mecmua*, S. 86, (1990), s. 17.

Emin Acar, Osmanlı Devleti'nin kurucu boylarının ve Türkmenlerin ilk yerleşim merkezi olan İnegöl'de dünyaya gelmiştir⁵. Bilindiği gibi Osman Gazi'nin ilk savaşları ve fetihleri İnegöl ve çevresinde cereyan etmiştir. İnegöl'ün fethi kararlaştırıldığında Turgut Alp komutasında başlayan savaşa daha sonra bizzat Osman Gazi de katılmış ve 1299'da İnegöl Hisarı zapt edilmiştir. Osman Gazi fethedilen kasabalara Türk boylarından gelen aileleri yönetici atamıştır. Böylece komutanlar ve beylik ailesine mensup kişiler, bu beldeleri adaletle yönetmek ve buraların gelirlerini toplamak üzere vazifeli kılınmışlardır. Sonuçta Osmanlı Beyliği, cihat ve gaza ruhuyla Bizans kale ve kasabalarına akınlar yaparak sınırlarını genişletirken aynı amaç ve idealleri benimseyen uçlardaki diğer Türkleri misyon sahibi kılarak sürece dahil etmiştir⁶.

Dr. Emin Acar, Nüfus Kayıtlarına göre Süleyman Acar (1897-1979) ile Fatma Acar'ın (1898-1973) oğludur. Babası Süleyman Acar, İnegöllü Aşır Ahmet ile Zeynep Hanım'ın oğludur. Aynı zamanda İstiklal Harbi madalyası sahibi olan Hacı Süleyman Acar, bölgede Çavuşlar diye bilinen bir aileye mensuptur⁷.

Anneleri Fatma Acar ise yörede oldukça varlıklı bir aile olan İnegöllü Halil İbrahim ile Penbe Hanım'ın kızıydı. Kendisinden küçük 1932 doğumlu Ahmet adında bir erkek, 1928 doğumlu Beytiye adında bir de kız kardeşi olup, üç kardeş idiler. Eşi Ayhan Hanım (1934-2006) ise Şebinkarahisarlı Mehmet Şükrü ile Behice Hanım'ın kızıydı. 1953 yılında evlenen Dr. Emin Acar'ın Süleyman Rahmi ve Zeynep Çiğdem adlı iki evladı bulunmaktadır⁸. Dr. Emin Acar aramızda yaklaşık 90 yıl yaşamış ve 2016 senesinde Ankara'da dünya seyr ü seferini itmam ve “*seyr-i minel Halkı ilel Hak*” vetiresini ikmal ile ölümsüzlük yurduna geçerek, mânâ alemine uruç etmiş olup fani bedeni, Bursa/İnegöl'de doğduğu köyün topraklarına tevdi edilmiştir. Ancak bugüne değin hakkında yeterli bir çalışma yapılmasa da bazı okullara adı verilen olan Dr. Emin Acar hakkında ne yazık ki başta Wikipedia olmak üzere birçok internet sayfasında bilgi eksikliğinden kaynaklı düzensiz bilgiler mevcuttur.

Eğitim Hayatı ve Mesleki Kariyeri

Dr. Emin Acar, yıllarca Ankara'da Hacı Bayram-ı Veli Sementi'ndeki resmî muayenehanesinde nörolojik sorunları olan hastaları, gerektiğinde mutlaka hastanelere yönlendiren bir tabip olmanın yanı sıra hikmet sahibi bir gnostik insan olarak psişik ve manevî konularda rehberlik misyonunu da aralıksız icra etmiştir⁹.

Dr. Emin Acar'ın kendi el yazısıyla kaleme alarak, TBMM'ye verdiği Tercüme-i Hal evrakına göre 1926 senesinde Bursa'nın İnegöl kazasının Deydinler Köyü'nde dünyaya gelmiştir. 1933 yılında aynı köyde yedi yaşında iken ilkokula başlamış, üçüncü sınıftan mezun olduktan sonra bu okuldan ayrılarak (o yıllarda köylerde ancak birinci kademe eğitim yapılabildiğinden) İnegöl Gazipaşa İlkokulu 4. sınıfa kaydı yapılmıştır. Emin Acar, 1938 yılında bu ilkokulu ve arkasından aynı kazadaki ortaokulu bitirdikten sonra 1940 senesinde Bursa Erkek Lisesi'nde tahsilini tamamlayarak 1945 yılında mezun olmuştur. Böylece ilk, orta ve lise tahsilini tamamladıktan sonra aynı yıl İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne girmiştir. 1952 yılında Tıbbiye'yi bitirerek 01.07.1952 yılında Yedek Subay unvanıyla Sıhhiye Okulu'na dahil olmuş ve 30.10.1952 yılında Yedek Tabip Asteğmen olarak mezun olup askerî birliğe katılmış, askerlik görevini Tabip Teğmen titriyle tamamlamıştır. 24.02.1954 yılında Kahraman Maraş Merkez Hükümet Tabipliği emrine atanmış ve 08.12.1955 yılına değin (şimdi Göksun'a bağlanmış olan) Çardak Nahiyesi Hükümet Tabibi olarak görev yapmıştır. Yedi gün sonra 15.12.1955 tarihinde Bolu-Akçakoca Belediye Tabipliği'ne asaleten tayini çıkmıştır. Burada aralıklı olarak İlçe Hükümet Tabibi Vekilliği, Sağlık Merkezi Doktorluğu ve Baştabip Vekilliği yapsa da 25.01.1960 tarihinde tüm görevlerinden istifa etmiştir. Ve ardından aynı ilçede 1961 yılına değin özel muayenehane açarak mesleğini sürdürmüştür. Daha sonra özel muayenehanesini Bursa'ya taşıyarak 1964 yılına kadar burada çalışmıştır. 31.03.1964 tarihinde A.Ü. Tıp Fakültesi Nöroloji

⁵ Tunçay, *Bolu'nun Veli Hekimi Dr. Emin Acar*, s. 19.

⁶ Mustafa Polat, “1866 Tarihli B-368 Numaralı İnegöl Şer'iyye Sicilinin Tanıtımı,” *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 6, (Kasım 2018), s. 379-80.

⁷ Tunçay, *Bolu'nun Veli Hekimi Dr. Emin Acar*, s. 20.

⁸ TBMM'ye verilen Resmî Nüfus Kayıt Bilgileri (Yazarın Şahsi Arşivi).

⁹ Tunçay, *Bolu'nun Veli Hekimi Dr. Emin Acar*, s. 71.

Kliniği'nde yüksek ihtisasa başlamış ve 23.11.1968 tarihinde o günkü terminolojiyle “*Akliye ve Asabiye*” Uzmanlığını tamamlamıştır. Aynı unvan ile Devlet Planlama Teşkilatı'nın Teşvik Uygulama Dairesine “*Sağlık ve Gıda Uzmanı*” olarak “*Proje Değerlendirme*” kısmında çalışmaya başlamıştır. Daha sonra bu teşkilatın Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı'na bağlanmasından sonra Teşvik Uygulama Genel Müdürlüğü emrinde Proje Uzmanı olarak çalışmıştır. Bu bakanlığın lağvından sonra Ticaret Bakanlığı ve Sanayii Teknoloji Bakanlığı'nda aynı unvan ile çalışmaya devam etmiştir¹⁰. Daha sonra ve 14 Ekim 1973 seçimlerine katılmak üzere memuriyetten istifa ederek seçimlere girmiş ve 28.000 oyla MSP listesinden Bursa milletvekili seçilerek 17.10. 1973 tarihinde TBMM'ye katılmıştır¹¹. 1977 seçimlerinde aday olmasına karşın sıraya konulmadığından seçilemeyen Acar, politik yaşamını fiilen bu tarihten itibaren sonlandırmıştır.

Kendine Özgü Bilgelik Süreci: Sûfizm Yolunda Yetiştirilmesi

Emin Acar, Türkiye'nin içinde bulunduğu zaman diliminin hukuk sisteminin atmosferi içinde resmî ve devlet kurumlarının denetiminde bir tarikat eğitimi almamıştır. Buna yasal olarak imkân olmadığı gibi, gerçek o ki, buna gerek de yoktu. Çünkü Sufi Eğitim Sistemi, informel bir eğitim kurumu olup özünde İslam'ı bir yaşam biçimi ve üst değerler sistemi olarak önce kendi zihin ve gönül dünyasında daha sonrada ahlakî normları bir yaşam formu içinde sosyal hayata taşıyarak yaşamaktan ibarettir. Ona göre İslam, Kur'an-ı Kerim'in İbrahim Suresi'nde (14. sure/24-25. ayetler) dile getirilen bir metaforun temel konusudur: “*Görmedin mi Allah nasıl bir misal getirdi: Güzel bir kelime, kökü yerde sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaç gibidir. O ağaç, Rabbinin izniyle her zaman meyvesini verir. Öğüt alsınlar diye Allah insanlara böyle misaller getirir*”. Anlaşıyor ki içinde yanlış ve batıl bulunmayan bu konsept, kökü sabit sağlam ve dalları semâda (yukarıda) olan bir ağaç gibidir¹².

Bu yüzden “*Sufî Önder*”, kendi ahlakî yaşamını (halini) tebliğ etmeden telkin eden salt bir ahlakî kişiliktir. Bu tür örnek şahsiyetlerin mevcut olmadığı zamanlarda devlet, gelecek nesilleri yetiştirmek için elzem olan bu eğitimi tüzel kurumlar üzerinden çoklu yöntemlerle gerçekleştirmek zorundadır.

Emin Acar, Tıp fakültesi yıllarında (1952 yıllarında) Fatih-İskenderpaşa Cemaati çevresindeki öğrenci evlerinde kalmış ve sohbetlere devam ettiği gibi asıl sufi gelenek içerisindeki seyr-u sülûk adı verilen terbiyesini ise Muhammed Esad Erbilî (1847-1931) hulefâsından Sürmeli Hoca lakabıyla bilinen Muhiddin Efendi'nin (Tahminî d:1881, ö:1976) yanında tamamladığı gibi 1960'ın sonuna doğru aynı zattan icazet aldığı değişik müşahit ravilerce ifade edilmektedir¹³. Bu tarihlerin raviye göre değişkenlik göstermesi bile Emin Acar'ın klasik bir tekke şeyhi olmadığını ve bu türlü şekil şartlarına itibar etmemesinden kaynaklanmaktadır diyebiliriz. Ancak gerçek anlamda tekke, düşmana karşı sınırdan uyanık kalmayı emreden Ali İmrân Suresi 200. ayetinden ilham alan birer manevi “*nöbet yeri*” (ribat) hükmündedir. Bu nöbet sadece coğrafi sınırları değil; insanın kendi bedenini, nefsinin ve ailesini de şer odaklarına karşı korumasını ifade eder¹⁴. Mesela Nakşibendilik'te çok farklı uygulamaları yapılan rabita konusunu, kavramın ruhuna uygun olarak sevgi bağı (rabita-ı muhabbet) şeklinde değerlendirdiğini bilmekteyiz. Bir şeyhin suret veya resmine bakarak yapılan rabitanın doğru olmadığını, hele kadınları bu tür rabıtaya icbar etmenin zaman içinde ahlaksızlığa kapı açacağını kamuya açık diyaloglarında açıkça ifade ederdi. Öz bir anlatımla kendisi icazetli olduğu halde formel bir tarikat şeyhliği yapmamıştır¹⁵.

Dr. Emin Acar, Muhiddin Efendi'nin yardım ve delaletiyle Bolu'da Hayreddin-i Tokadî'nin kabrinin yeniden ihya edilerek ziyarete açılmasına öncülük ettiği gibi bu mekânla olan temasını ölünceye kadar koparmamıştır¹⁶. Aynı zamanda yine Nakşîliğin Erbilî kolundan Yozgatlı Şeyhzade Ahmet Efendi'ye tasavvufî nisbeti olduğu gibi bu zat ile de irtibatını hiç

¹⁰ Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), *Millet Meclisi Üyelerine Mahsus Hâl Tercümesi Kâğıdı: Bursa Milletvekili Emin Acar (Kendi El Yazısıyla)*, Sicil No: 1012, 4. Dönem (Ankara: TBMM, 1973), s. 1. (Yazarın Şahsi Arşivi).

¹¹ TBMM, *TBMM'ye Gönderilen ve Seçilmiş Olanlara Verilecek Tutanak*, s. 1. (Yazarın Şahsi Arşivi).

¹² Emin Acar, “Tasavvufun Esası İman İlmidir,” *İslam Dergisi Aylık Mecmua*, S. 86, (1990), 16.

¹³ Tunçay, *Bolu'nun Veli Hekimi Dr. Emin Acar*, s. 53.

¹⁴ Dr. Emin Acar, “Tasavvufun Esası İman İlmidir”, s. 17.

¹⁵ Tunçay, *Bolu'nun Veli Hekimi Dr. Emin Acar*, s. 48.

¹⁶ Tunçay, *Bolu'nun Veli Hekimi Dr. Emin Acar*, s. 57.

kesmemiştir¹⁷. Bu hususlar Dr. Emin Acar hakkında çok az olan yazılı kaynaklarda Nakşi, Kadiri, Halveti ve Bayramiye tarikatlarından mezun ve mucez olduğu şeklinde ifade edilmektedir¹⁸.

Emin Acar'ın tahsil yıllarında yüksek tahsil için değişik kentlerden İstanbul'a gelen taşralı öğrencilerin bir kısmı, üniversite okumanın sağladığı sosyal avantajla farklı ve sıra dışı yaşam tarzlarını benimserken birçoğu da irfanî ve sufi çevrelerle temas kurmuşlar ve hayatlarını bu şekilde idame etmişlerdir. Burada başlayan düşünce birliktelikleri bu gençlerin dünya görüşlerini biçimlendirmekteydi. Bu bağlamda Emin Acar da bu çevrelerle temas içinde olmuştur. Üniversite yıllarında bu çevreden arkadaşları arasında yer alan Turgut Özal, Süleyman Demirel, Necmettin Erbakan, Ferruh Bozbeyli gibi şahsiyetler de bulunmakta olup bu kişilerle temasını yaşam boyu kesmediği anlaşılmaktadır¹⁹.

Dinî Tecrübe Üzerine Teorik Yaklaşımlar ve Kişisel Deneyimler:

Bilindiği gibi bazı filozof ve psikologlar bireysel ve kişiye özgü deneyimleri (experiences) yadsımak yerine aksine dinin temeli kabul etmektedirler: Bunlardan en ilginç Amerika'da psikolojinin kurucularından kabul edilen ve aynı zamanda Pragmatizmin öncülerinden W. James'tir. Kendisi yaşadığı düşünsel buhranlardan ve delirmekten "*Sonsuz olan Tanrı benim sığınağımdır*" inancıyla arındığını ifade etmektedir²⁰. James, bir dağ gezisinde uzun yürüyüşler esnasında seçilmiş bir yalnızlık ortamında (halvet) bazı mistik deneyimleri ve metapsişik olayları bireysel olarak deneyimlediği için dinin özü olarak "*kişisel dinî tecrübe veya Tanrıyla bir tür yaşantı yoluyla teması*" dinin esası kabul etmiştir²¹. Bu bağlamda Titchener ve Cattell gibi bazı empirik psikologlar, James'i; zihinsel telepati, geleceği öngörebilme, ölmüş kişilerle iletişim kurma gibi mistik fenomenleri psikoloji biliminin kapsamına dâhil etmesi nedeniyle eleştirmişlerdir. Ancak o, bu ve benzeri mistik olgularla dinsel tecrübe olmaları bakımından ilgilenmeye devam etmiştir²². Onun din konusunda kişisel yaşantı ve tercihleri temele koymasının bizce en önemli sebeplerinden birisi de insanın bir yazgı nedeniyle değil, özgür iradesinin seçimleriyle inanmaya kendini yönlendirebilme gücünü kabul etmesidir diyebiliriz. James'e göre, pragmatik yaklaşım yalnızca faydayı esas alan dar bir anlayış değildir; aynı zamanda inanma edimini de hesaba katan daha geniş bir çerçeve sunar. Bu bağlamda, hayata anlam ve yön kazandıran, bireyin yaşamını sürdürebilmesine katkı sağlayan inanç ve hipotezler peşinen reddedilemez. Bir inancın değeri yalnızca teorik doğruluğundan değil, aynı zamanda yaşam içindeki işlevinden ve birey üzerindeki etkisinden de anlaşılır. Dini ve metapsişik fenomenlerin değeri insanın hayatına getirdiği katkıyla yani kişinin hayatında olumlu meyve vermesiyle orantılı olarak değerlidir²³.

İnsanın kendisinden daha aşkın ve daha etkin bir güçle karşılaşma yaşantısını kabul etme konusu salt James ile sınırlı değildir. Gustav Jung da "*Numinosum deneyimi*" adını verdiği bir fenomenle insanın kendisinden daha büyük, aşkın ve sarsıcı bir güçle karşılaşma yaşantısını kabul etmektedir. Ona göre kişi kendini aşan bir gücü hisseder ya kendinde kontrol kaybı veya teslimiyet yaşar, böylece kendisinde yoğun anlam duygusu oluşur ve kişi bu süreçte "*bu sıradan değil*" duygusunu derinlemesine hisseder. Böylece Tanrı inancı ve temel yaşantı üzerine tesis edilen din insan aklının özel bir tutumu olarak karşımıza çıkmaktadır²⁴.

Bu çerçevede hakikat, yalnızca soyut bir uygunluk meselesi değil; tecrübe içinde doğrulanan ve işe yarayan bir süreçtir. Kişi, bir inancın veya önermenin doğruluğunu, onu hayatında deneyerek ve sonuçlarını gözlemleyerek kavrar. Ancak bu yaklaşım, her işe yarayan şeyin doğru olduğu anlamına gelmez. Aksine James, inanmanın ancak tecrübe ile desteklendiği ve yaşamın bütünlüğüyle uyum sağladığı ölçüde anlamlı ve geçerli olacağını vurgular. William James'e göre din, görünmeyen bir düzenin varlığına duyulan inançtır. Dinsel inanç ise, bireyin

¹⁷ Tunçay, *Bolu'nun Veli Hekimi Dr. Emin Acar*, s. 53.

¹⁸ Tunçay, *Bolu'nun Veli Hekimi Dr. Emin Acar*, s. 12.

¹⁹ Tunçay, *Bolu'nun Veli Hekimi Dr. Emin Acar*, s. 28-29.

²⁰ Ümit Horozcu, *Din Psikolojisi Açısından William James ve Görüşleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), 2004, s. 9-10.

²¹ Horozcu, *Din Psikolojisi Açısından William James ve Görüşleri*, s. 11.

²² Horozcu, *Din Psikolojisi Açısından William James ve Görüşleri*, s. 18.

²³ Tunçay, *Bolu'nun Veli Hekimi Dr. Emin Acar*, s. 57-58.

²⁴ C. G. Jung, *Psikoloji ve Din*, (çev. Raziye Karabey), Okyanus Yay., İstanbul, 1998, s. 6-7.

bu görünmeyen düzenle kurduğu ilişki ve bu ilişkiye yönelik tecrübesidir. Kısacası James'e göre din, insanın kendisini kutsal olarak gördüğü varlıkla kurduğu ilişki çerçevesinde ortaya çıkan duygu ve fiillerin, bireyin iç dünyasında yaşadığı tecrübeler bütünüdür. Bu bağlamda, kişi kendisini kutsal olan bir varlıkla ilişki içinde görmediği takdirde, söz konusu duygu ve yaşantılar dinî nitelik taşımayıp sıradan duygular olarak kalmaktadır. Daha açıkçası ona göre paranormal dinsel yaşantılar fizik dünyada mevcut olmasa (kendi dışındaki insanlar açısından) bile bunu deneyimleyen kişide uyandırdığı gerçeklik hissi ve insanda meydana getireceği sonuçlar Tanrı tarafından ona verilen kutsal mesajlardır²⁵. İşte bu açıklamalar ışığında diyebiliriz ki Dr. Emin Acar'ın yakın çevresinde bulunan kişiler bu türlü metapsişik olgularla öznel dünyalarında karşı karşıya kalmış oldukları anlaşılmaktadır²⁶.

Kitap yazmaktan ziyade kitap telif edecek, düşünce insanları kimseciklere hissettirmeden ve hatta ilgili kişinin kendisine bile sezdirmeden yetiştirme gayretinde olan Dr. Emin Acar "*biz insana yazıyoruz*" derlerdi²⁷. Bu bakımdan Sufi bir eğitimci ve eriştirici olduğu çok açıktır. Sufilik günümüzde daha çok tarikatla özdeşleştirilse bile özünde sufilik informel manevi ve psişik bir eğitim sürecidir. Bu konuda James, Hıristiyanlar olarak Sufizm hakkında sınırlı bilgiye sahip olduklarını; zira bu alanın sırlarının yalnızca ona intisap edenlere açıklandığını ifade etmektedir. Bu nedenle, konu hakkında doğrudan ve müstakil bir değerlendirme ortaya koyamadığını belirtir²⁸.

Araştırmacının Dr. Emin Acar'ın entelektüel ve tasavvufi kimliğiyle doğrudan kesişmesi, rasyonel planlamaların ötesinde, arka arkaya gelişen birtakım tesadüfi saha deneyimlerine dayanmaktadır. İlk olarak 1982 yılında, Almanya'dan Samsun'a doğrudan uçuş imkânı bulunmaması sebebiyle Ankara Havalimanı aktarmalı olarak gerçekleştirilen zorunlu bir seyahat esnasında, dönemin Ankara Otogarı'nda kimliği bilinmeyen bir şahıs tarafından araştırmacıya Dr. Emin Acar'ın sosyo-kültürel nüfuzu hakkında ilk gayri sıra dışı bir tarzda referans verilmiştir. Henüz tıp ve tasavvuf çevrelerindeki bu figürden haberdar olmayan araştırmacı, söz konusu yönlendirmeyi başlangıçta dönemselsel bir anomaliden ibaret görerek göz ardı etmiştir. Yıllar sonra Ankara üzerinden gerçekleşen bir başka seyahatte, benzer bir biçimde, üçüncü bir şahsın telkiniyle Dr. Emin Acar ismi araştırmacının gündemine ikinci kez dâhil olmuştur. Ancak bu dönemde araştırmacının akademik ve entelektüel bir olgunluğa erişmesi, dönemin dinî ve toplumsal hareketlerine yakından tanıklık etmesi, tasavvufi veya ideolojik yapıların "*insan devşirme*" odaklı pragmatik yaklaşımlarına karşı haklı bir şüphecilik geliştirmesine yol açmıştır. Geleneksel yapıların istismar zeminine dönüşebildiğine dair edinilen bu tecrübe, Dr. Emin Acar figürüne karşı ihtiyatlı ve mesafeli bir duruş sergilenmesini rasyonel bir gereklilik haline getirmiştir. Bu mesafeli duruş, 1997 yılındaki 28 Şubat postmodern darbe sürecinin yarattığı sosyo-politik atmosferde, Ankara'ya yerleşmek durumunda kalan bir meslektaşın saha gözlemcisi olarak görevlendirilmesiyle yeni bir boyut kazanmıştır. Dr. Emin Acar'ın Hacı Bayram çevresindeki mekânında üç gün boyunca kesintisiz yürütülen katılımcı gözlem neticesinde; kendisinin dinî duyguları istismar eden yapılardan keskin bir biçimde ayrıştığı, çevresindeki sıra dışı ve marjinal karakterlere (meczip) alan açan kuşatıcı bir kimliğe sahip olduğu ve şahsi disiplini çerçevesinde tütün mamullerine karşı katı bir muhalefet yürüttüğü ampirik olarak tespit edilmiştir. Bu olumlu saha incelemesinin ardından araştırmacı, mezkûr mekâmı bizzat ziyaret etmiş; ancak ilk denemesinde zamanlama uyumsuzluğu (veya nasipsizlik) nedeniyle Dr. Emin Acar ile doğrudan temas gerçekleştirme imkânı bulamamıştır. O dönem Ankara dışındaki akademik ve akademik görev yoğunluğu ve Ankara'ya yerleşme ihtimalinin kurumsal açıdan zorluğu sebebiyle bu arayış bir süreliğine askıya alınmıştır. Ancak ilerleyen yıllarda akademik kariyerin Ankara'da kalıcı bir ikamete tahvil edilmesiyle birlikte, geçmişteki niyet ve sözlerin entelektüel bir sorumluluk olarak hatırlanması kaçınılmaz olmuştur. Sonraki mekânsal karşılaşmada diyalogun başlaması, Dr. Emin Acar'ın biyografisinde sıklıkla vurgulanan

²⁵ Jung, *Psikoloji ve Din*, s. 87.

²⁶ Tunçay, *Bolu'nun Veli Hekimi Dr. Emin Acar*, s. 21.

²⁷ Tunçay, *Bolu'nun Veli Hekimi Dr. Emin Acar*, s. 57.

²⁸ Horozcu, *Din Psikolojisi Açısından William James ve Görüşleri*, s. 26-27.

"*muhabatına ne olursa olsun hususi bir değer atfetme*" ve bu kabulü yaşamının ötesine taşıma prensibinin pratik bir göstergesi niteliğindedir²⁹.

Güncel Sosyal Olaylara Bakışı ve Bazı Değerlendirmeleri

Araştırmacının Dr. Emin Acar ile doğrudan mülakat ve katılımcı gözlem süreci, 28 Şubat postmodern darbe döneminin en buhranlı kesitinde başlamış ve öznenin vefatına kadar yaklaşık 18 yıllık bir periyoda yayılmıştır. Bu süreçte gözlemlenen en belirgin unsur, mekânda hâkim olan kendine özgü metodoloji ve zaman disiplindir. Ziyaretçilerin genel müşahedesıyla sabit olduğu üzere, Dr. Emin Acar'ın günlük pratiği, alışlagelmiş dikey pedagojik ilişkilerden farklı olarak soru-cevap formuna dayanmayan, monolog karakterli bir aktarım döngüsüdür. Muhataplarıyla doğrudan odaklanmadan yürüttüğü bu seri ve ritmik anlatı tekniği, birkaç saatlik periyotlarla temel izleklerin yeniden harmanlanıp derinleştirildiği döngüsel bir yapı arz etmektedir. Bu iletişim modelinde dinleyicilerin anlama kapasiteleri üzerinde normatif bir baskı kurulmadığı gibi, mekâna dâhil olan veya ayrılan bireylere yönelik herhangi bir sorgulama ya da denetleme mekanizması işletilmemiştir.

Sohbetin akışı esnasında kapının vurulmasıyla kesilen anlatı, dışarıdan gelen talebin niteliğine göre (toplumsal cinsiyet rolleri ve ihtiyaca binaen şekillenen pratik yardımlar gibi) rasyonel bir paylaşımın bölünmekte, ardından kaldığı yerden devam etmektedir. Günlük ritim, ibadet vakitlerinin gelmesiyle kolektif bir eyleme dönüşmekte, ibadetin hitamında ise mekâna özgü bitkisel şerbetler ve özel muhtevalı gıda ikramları eşliğinde döngü yeniden başlamaktadır.

Toplumsal Katmanlaşmanın Çözülmesi: Eşitlikçi Yaklaşım ve Karakter Analizi

Bu seyrüsefer döngüsünün en dikkat çekici sosyolojik boyutu, modern toplumun dayattığı statü ve hiyerarşi algısının mekân sınırları içinde tamamen askıya alınmasıdır. Sosyo-ekonomik ve politik seçkinlerin (mebuslar) toplumsal normların dışına itilmiş marjinal karakterlerle (mecuplarla) aynı mekânsal düzlemde ve eşit bir edep zemininde yan yana bulunması, yapının yatay örgütlenme biçimini göstermesi bakımından kritiktir. Dahası, Dr. Emin Acar'ın tavır ve pratiklerinde dezavantajlı gruplara ve özellikle toplumsal normların dışındaki bu marjinal bireylere karşı belirgin bir empati ve ihtimam (mahmubiyet ve müşfiklik) gözlemlenmiştir. Bu koruyucu ve kuşatıcı yaklaşım, özellikle Ramazan aylarında kimsesiz, dul, yetim ve fakir katmanların desteklenmesine yönelik kurumsallaşmış bir çabaya dönüşmüştür. Nitekim bu durum, Ankara'nın yerel hafızasında kolektif bir sosyo-kültürel miras olarak yer edinmiştir.

Söz konusu yaklaşımın arka planında öznenin psikiyatrist kimliğinin belirleyici olduğu yönünde yaygın bir kanaat bulursa da nedensellik ilişkisini tersinden okumak daha tutarlı bir analize imkân tanımaktadır. Dr. Emin Acar'ın bu yüksek empati yeteneği ve müşfik karakter yapısı, onun nöroloji ve psikiyatri alanını bir meslek olarak seçmesinin ve bu mesleği 60 yıl boyunca sürdürmesinin temel motivasyon kaynağı olarak değerlendirilmelidir. Yani mesleki formasyon karakteri inşa etmemiş; mevcut karakter yapısı mesleki yönelimi tayin etmiştir.

Dönemin Entelektüel Ağları ve Tarihi Doğrulamalar

Mekândaki sözlü aktarımlar, tıp ve tasavvuf tarihinin kesişim noktalarındaki diğer önemli figürlerle olan ilişkiyel ağları da aydınlatmaktadır. Araştırmacının dönemin bir diğer şahsiyeti olan Dr. Münir Derman hakkındaki sorusu üzerine Dr. Emin Acar'ın aktardığı detaylar, iki figür arasındaki entelektüel ve manevi yakınlığı doğrulamaktadır. Dr. Münir Derman'ın vefatı öncesinde naaşının yıkanması, tekfin ve teşhiz işlemlerinin bizzat Dr. Emin Acar tarafından yürütülmesini vasiyet ettiği aktarılmıştır. Ancak vefatın gerçekleştiği tarihte Dr. Emin Acar'ın hac nedeniyle kutsal topraklarda bulunması, bu vasiyetin pratik düzeyde yerine getirilmesini imkânsız kılmıştır. Bu tarihî anekdot, tıp doktorluğu ile tasavvufi kimliği bünyesinde birleştiren XX. yüzyıl Türkiye'sindeki kapalı topluluk halinde mevcut olan entelektüel çevrenin birbiriyle karşılıklı meşruiyet ilişkilerinin tespiti bakımından dikkate değer bir saha verisidir³⁰.

²⁹ Tunçay, *Bolu'nun Veli Hekimi Dr. Emin Acar*, s. 68-69.

³⁰ Tunçay, *Bolu'nun Veli Hekimi Dr. Emin Acar*, s. 58-59.

Emin Bey'in resmî muayenehanesi ve informal tekkesi Merhum Necip Fazıl Beyin “*Kop Dağında Bir Dükkân*” adlı hikâyesindeki temel imgeyle anlatılabilir. Hikâyede vurgulanan tuhaflık şuradadır: Oradan her geçen kişi bilir ki 2919 metre yükseklikteki Kop Dağı'nda hiçbir meskûn mahal ve dükkân mevcut değildir. Bu yüzden zahiren bu dükkâna ihtiyaç yoktur. Bu dükkân merhum üstadın “*mâverâ*”ya açılan tek kişilik kapısının simgesi olduğu aşikârdır. Ankara'nın Bakanlıklar, Genel Müdürlükler, bürokrasi ve Hacı Bayram semtinin curcuna ve keşmekeşi ve kesif koşuşturması içinde bu dünyaya ait görünmeyen sanki Kop Dağı'ndaki bir dükkân gibi Emin Bey'in bu eski Ankara evleri tarzındaki mekânı, adeta başka bir aleme açılmaktaydı : Ve mezkur bu mekân bu kente, bu çağa ve bu modern zamanların dünyasına ait değildi. Mekân bazı günler çok kalabalık bazı günler hayli tenha olurdu. İşte o zaman ben, aklıma takılan “*kişi ve olayları*” konuşmasının arasına girme gibi bir densizlik pahasına kendisine sorardım. Birden ortam buz keser...herkes de bir endişe hasıl olur acaba Emin Bey ne diyecek gibi bir ortam oluşur, bir anlık duraksamadan sonra konuşma kesildiği yerden devam eder ve sohbetin sonuna doğru eğer soru eksikse tamamlanır ve detaylı bir biçimde cevabı verilir. Böylece güncel nice konuya ilişkin rahatlatıcı bir bakış açısı ortaya çıkardı: Örneğin yukarıda dile getirdiğim 28 Şubat sürecinde Üniversite okuyan tesettürlü öğrencilerim “*ya okulu bırakacak ya da başını açmak zorunda*” kalacaklardı. Emin Bey, bu çocukların okullarını terk etmelerini katiyen doğru görmeyerek başlarına ders süresince insan saçından yapılmamış “*peruka*” takarak okulları bitirmelerinin daha doğru olduğunu açıkça ifade buyurdular. Çünkü ona göre kadınların eğitim ve ilim tahsili her şeyden daha önemliydi. Ona göre bir kadının tahsil görmesi onun yetiştireceği çocuğun terbiyesi bir toplumun ıslah ve ilerlemesi ile yakından ilişkili idi. Bir toplumun değerlerini çocuğa aşılamanın anne olduğunu ve bu yüzden kültürü geleceğe taşıyanlar “*kadınlar*” olduğu için onlara kültürün tarlası anlamında “*hars*” dediği ifade ettikten sonra okulların birer stratejik mevzi olduğunu ve asla terk edilmemesini defaten vurguladığı için biz de bu konuda insanların okulları bırakmamaları yönünde çevremize telkinde bulunduğumuz gibi bu minval üzere de hareket etmekte beis görmedik. Yıllara sâri ziyaretlerim süresince hiç kimseye “*bir şeyi deşelemek*” anlamında sual sorduğunu görmediğim Emin Bey, aktüel sosyal hayatın tam içinde olduğundan sosyal çevresini de bazı yönlendirmelerin içine girmeye teşvik eden bir insandı. Bu bakımdan ilgi alanı Putin'den, BM Başkanı'na, Behice Boran'dan Melik Fahd'a kadar, İngilizlerin gri alan faaliyetlerinden, küresel ölçekte para ve sermaye sahiplerinin Ortadoğu, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine ilişkin stratejilerinden, savunma sanayimizin geleceği ve TSK'nın mühimmat ve silah tedarik süreçlerine varıncaya kadar muhtelif konularda kendine özgü yorumlar, yönlendirme ve değerlendirmeler yapardı³¹.

Sosyal hayat içinde insanlar üzerinde asla abus veya ürküntü uyandıran gazaplı bir hâl üzere olmazdı. Muhatabı üzerinde “*işte kendisinden emin olunacak insan*” izlenimi veren bir hâli bulunurdu: Kendisi bu hali üzere ve bembeyaz elbiseleri içinde daima tebessüm eden çehresiyle hâlâ hatırlanmaktadır³².

Emin Bey sıra dışı bir şahsiyet ve sohbet insanı idi. Sohbetlerinde daima ideal olana doğru bir yönlendirme tavrı içinde olur, bu yüzden sohbetlerini uzun ve fasılasız tutardı. Sohbetlerinde öğrencilik yıllarında tanıdığı ve tefeyyüz ettiği Nurettin Topçu'nun da hocası olan Abdulaziz Bekkine'nin izlerini gözlemlemek mümkündü³³.

Öncelikli olarak muhatap olduğu konulara istediğinde çok seri olarak intikal eden bir zekâsı vardı. Fakat o, zekasını kendisini öne çıkaran faziletfüruşların tam aksine geri çekmek için kullanırdı. Her ne kadar kendisi irfan ile meşgul mutasavvıf bir insan ise de ben kendisinin kurumsal manada tarikat işleriyle uğraştığını hiç görmedim.

Emin Bey, rabıta yapmayı, murabıtlık yapmak olarak tanımlardı. Fotoğraf üzerinden rabıta yapmayı ise gülünç bulurdu. Bazı tarikatlardaki “*yanlış rabıta*” uygulama biçimlerine alenen karşı çıkarak, bunun “*yanlış*” bir uygulama olduğunu ifade ederdi. Hatta bu uygulamanın “*kadınlar üzerinde*” menfi tesir ettiğini şeyhlerine rabıta yapan kadınların zamanla “*şeyhlerine*” aşık olduğunu, olabileceğini bir psikiyatrist olarak ifade ederdi bunun yanlışlığına dikkat çekerek

³¹ Tunçay, *Bolu'nun Veli Hekimi Dr. Emin Acar*, s. 20.

³² Tunçay, *Bolu'nun Veli Hekimi Dr. Emin Acar*, s. 69.

³³ Tunçay, *Bolu'nun Veli Hekimi Dr. Emin Acar*, s. 13.

“erkeklerin kendi evlerinin mürşidi olması gerektiğini, bunun farz olduğunu belirtirdi” ve böylece bir çok yuvanın dağıldığını çok sarıh olarak ifade ettiği gibi kadın ve kızlardan “müride” edinmenin de asla doğru olmadığını bundan uzak durmak gerektiğini hemen her sohbetinde defaatle tebarüz ettirirdi. Bu tür bir uygulama içinde olduğunu bildiğim birçok kişi bile Emin Bey’in bu konuşmalarına karşı çıkamazlardı. Ona göre insanlar arasında oluşturulan muhabbet (rahmet kaynaklı sevgi) en büyük irtibat tarzı idi. Ona göre bir mürşide sadık olunmasının tek sebebi, onun Hz. Peygamber’in ahlâkını ve hâlini yansıtmasıdır. Tasavvufta mürşit takibinin esası “Şeriatın kıl kadar ayrılanın peşinden gidilmez” kuralına bağlıdır; yani asıl olan daima Şeriat-ı Muhammedi’dir³⁴.

Dr. Emin Bey sıra dışı bir insan olduğundan insanlara ekstrem gelebilecek bir çok görüşe sahipti: Örneğin boks ve futbol sporu başta olmak üzere buna benzer kas gücüne dayalı sporların insan ruhuna zarar verdiğini ve homoseksüelliği artıran faktörler içinde bir husus olduğunu da açıkça ifade ederdi. Kendisini “güçlü olan” ile özdeşleştiren bir zihnin kendisinden aşağıda gördüğü ile bir beraberlik meydana getiremeyeceğini ifade ederdi. Gerçekten de Antik Yunan’da erkekler, kadınları bir aşk objesi olacak değerde görmezlerdi. Onları ancak neslin devamı için gerekli görürler ama aşık olmaya değer bulmazlardı³⁵.

Sohbetlerinde İngiliz Emperyalizmi’ne dikkat çekerek İslam Dünyası’nın en büyük düşmanı olan Avrupalıların Nordik denilen “beyaz ırk” saplantısının evlilikler yoluyla yıkılması için yabancı kadınlarla Müslümanların evlenmesini şiddetle teşvik ederdi. Ona göre İslam ağacının yaprakları her zamanın Müslümanları, küçük küçük dalları da o zamanın cemaatleridir. Yapraklar ölüp ölüp yenisi gelmekte ve devretmektedir. Bu yapraklar sağlam fonksiyon görürse ağaç yaşar, sağlam olmazsa ağaç kurur. O yüzden Müslümanlar muhkem olmalı, imanında ve tahsilinde güce sahip olmalıdırlar³⁶.

Aynı şekilde yenilen içilen hibrit tohumlu yiyeceklerin insan fitratını bozduğuna dikkat çekerek millî bir tarım politikasının gerekliliğini DPT yıllarından beri savunageldiğini bilmekteyiz³⁷.

Muhafazakâr topluluklar ve kendini dine nispet eden çevreler aleyhinde asla konuşmazdı. Eğer bu çevreler din adına tolere edilmesi mümkün olmayan olumsuzluklarını bilerek kasten sürdürüyorlarsa bu durumda “bazı kardaşlarımız şöyle şöyle bir davranışta bulunuyorlar ama bunun şöyle bir sakıncası var” diyerek ikaz yolunu açıkça tercih ederlerdi.

Dr. Emin Acar, İslam dünyasındaki fanatik veya ılımlı bazı örgütlerin, dış mihraklar ve onların uzantıları tarafından bilinçli olarak desteklenip önlerinin açıldığını belirtirdi. Ona göre, bu toplulukların sosyo-psişik doğaları stratejik olarak analiz edilmektedir. Sosyo-psişik doğaları analiz edilen bu topluluklar uygun vasatta kendi samimi inançlarının gereğini yaptıklarını düşünürken, aslında büyük planın içinde gerekli bir öge olarak bir misyonu ifa etmektedirler. Grup içindeki bireyler kendi samimi inançlarının gereğini doğal bir biçimde yerine getirirken aslında makro ölçekte sosyal psikoloji bilen planlayıcıların makro hedeflerine hizmet ettirilmektedir. Acar bu manipülasyonu çarpıcı bir metaforla açıklardı: “Suyun 0 derecede donduğunu, 100 derecede kaynadığını biliyorsanız; su gibi aziz olan Müslümanları da hiçbir zorlama hissettirmeden 0 derecede dondurup, 100 derecede buharlaştırabilirsiniz.” Acar’a göre buradaki temel strateji, İslami camiaların grupsal ve kolektif davranışlarını sosyal psikoloji bilimi üzerinden İslam dışı odaklarca çözümlenmesidir. Bu analiz başarılı olduğunda, kitlelerin Allah’ın dinine hizmet ettiklerini düşünürken aslında kendilerini yönlendiren güçlerin çıkarlarına hizmet eder hâle geldiklerini ifade ederdi³⁸.

İslam Dünyasında bazı fideliklerin dibinde örgütlerin “mantar” gibi bir gecede yapay olarak oluşturulduğunu ve onlara kendilerini ortaya koyma fırsatı verilerek camianın potansiyelinin yanlış zaman ve zeminde önünün açıldığını, böylece gençlerin bu konuda “kullanıldıklarını bile bilmeden” başkalarına alet olduklarını beyan ederlerdi: Planlayıcıların

³⁴ Acar, “Tasavvufun Esası İman İlmidir”, s. 17

³⁵ Tunçay, *Bolu’nun Veli Hekimi Dr. Emin Acar*, s. 21.

³⁶ Acar, “Tasavvufun Esası İman İlmidir”, s. 16.

³⁷ Tunçay, *Bolu’nun Veli Hekimi Dr. Emin Acar*, s. 67.

³⁸ Tunçay, *Bolu’nun Veli Hekimi Dr. Emin Acar*, s. 56-57.

kendi amaçları için yaptıkları şey; kendi amaçlarına uygun doğru ağaç türünü seçmek, uygun mantar tohumu temin etmek, kütükleri delmek, aşıladıktan sonra balmumu ile mühürlerken özellikle dış etkiye açık hale getirmek ve doğrudan güneş almayan, gölgelik, rüzgârdan korunaklı ve nemli bir köşede kuluçkaya yatırmaktır. Ve Nisan yağmurunu beklemek yerine ani nem artışı ve sıcaklık düşüşüyle zehirli mantarları erkenden yetiştirip temin etmektir³⁹.

Emin Acar'ın kimlik ve kişiliğini özetleyen anahtar terim memleket insanına hizmettir⁴⁰. Bu noktada milletin birlik ve beraberliğine çok önem verirdi: 2010 yılında Erzurum'dan Şeyh Said'in alt soy torunlarından olan bir öğretmen, Ankara'ya misafireten gelmiş idi. Misafirimiz Ankara gibi bir yerde (!) ziyarete değer bir zat olup olmadığını eğer bildiğim birisi varsa mutlaka ziyaretine gitmek istediğini söyleyince Dr. Emin Bey'e götürdüm. Fakat içeri girmeden misafirime kendi havzalarında olduğu şekliyle klasik bir tekke beklentisine girmemesini, el öpmemesini gerektiğini selam verip ancak zuhurata teslim olmasını ve itiraz etmemesini tembih ederek içeriye girdik. Emin Bey bir an durarak "*hoş geldiniz*" deyip sürdürdüğü konuşmasına devam etti ve konuşmanın konusunu Şeyh Said'in iki oğlu üzerinden Kürtçülük, Nakşilik eksenine kaydırarak derin analizlerde bulunarak Şeyh Said Hadisesi üzerinde epeyce konuştu. Çıktığımızda misafir olan zat bana acaba bu zat benim Şeyh Said'in torunu olduğumu "*ben söylemediğim halde nasıl tahmin etti? Bana sen anlamadın ama benim içinde olduğum konularda bana ikazda bulundu*" diye taaccüplerini yol boyunca ifade etmekten kendini alı koyamadı. İşin doğrusu ben buna pek fazla şaşımamıştım. Çünkü Emin Bey'de bu haller pek eksik olmazdı. İşin doğrusu kendisi sadece iç sesini dinleyerek kendi gündemini bir noktaya bakarak sanki bir yerden okur gibi konuşuyordu. Kime dendiğini niye dendiği orada bulunanlar değil ancak ilgili o kişi anlayabilirdi. Yine bir keresinde bir dini gruba mensup bir tanıdığımızın kızı, cemaat-sosyal çevre çatışmasından kaynaklı bir psikolojik buhran süreci geçiriyordu: Ailesinin dayattığı değerlerle içinde yaşadığı toplumun değer yargıları arasında ezilen bu kız çocuğu okulunu bırakmış, sürekli uyuyan ve yemek yiyen ve mânâsız korkular yaşayan bir hasta olmuştu. Tanıdığımız bu kişi Doktor Bey'in muayenehanesine gitmek için benden çok ricacı oldu ben de çarnaçar götürdüm. Daha içeri girer girmez Emin Bey konuyu "*ve...*" diyerek "*Risale*" okumanın kısmî faydalarına ve zararlarına getirdi. Ezcümle ona göre Risalelerden istifadenin en güzel yolu onu anlayanlardan dinlemek olabilirdi. Risalelerdeki azim nûraniyetin gençlerde kişiyi gündelik hayatının zorunlu alakalarından kopartacak derecede "*nûraniyete*" gark edebileceği ve psişik olarak rahatsızlığa neden olabileceğini bu yüzden gençlere risale okuyun diye baskı yapmamak gerektiğini örneklerle açıkladı. En güzel olan şey "*anladığınızı hayatınızda çocuklarınıza göstermenizdir*" dedi. Büyük efendilerimizin 70 yaşında iken okuduğu evrad-u ezkârı, tesbihatı, ibadât ve riyazâtı 20 yaşındaki bir gencin taşıyamayacağını ifade buyurdular. Çıkınca merhum arkadaşımız bu yaşananlara ilişkin bana tepki göstererek; "*hocam ayıp olmuyor mu biz gelmeden önce doktora telefon edip her şeyimizi anlatmışsın*" dedi. Oysa Emin Bey'in ne böyle bir tarzı vardı ne de böyle tertip kokan şeylere müsaade ederdi. Sonradan anladığım kadarıyla arkadaşımız konuşulanlardan kendine çok hisse çıkarmış idi. Emin Bey de bu türlü ziyaretlerde intak-ı bil hak özelliği had safhada ortaya çıkar ve ilk anda son derece etkili olurdu. Bu açıdan istihdam olunan Rahman tarafından iradesine ram edilmiş meclup bir insandı sanırım. Fakat siyasi konularda son derece rasyonel kendine özgü tespitleri vardı. İç politikaya ilişkin konularda yaptığı açıklamalara ilişkin "*benim kendime göre kaynaklarım var*" derdi⁴¹.

Gelene ve gidene asla el öptürmez. Önünde içi gülsuyu dolu fısıs gibi bir şeyden el öpmek veya kucaklaşmak ve müsafaha etmek isteyenlere o suyu sıkardı. Resmî merasimle ne kimseyi karşılar ne de karşılanmayı arzu ederdi. Ve etrafından hiçbir zaman siyasiler, akademisyenler ve meczuplar eksik olmaz ve daima meczuplar bulunurdu. Bu son derece normal bir durumdu. Çünkü zaten nörolog bir psikiyatr idi. Meczuplarla rahatça ve şefkatle yüksünmeden sohbet eder. Ve hatta onlarla yemek yemekten ve onların normalde sıkıntı veren hâl ve durumlarına karşın bir arada olmaktan asla tiksizdi. Dr. Emin Efendi, özellikle meczuplar

³⁹ Tunçay, *Bolu'nun Veli Hekimi Dr. Emin Acar*, s. 29-30.

⁴⁰ Tunçay, *Bolu'nun Veli Hekimi Dr. Emin Acar*, s. 57-58.

⁴¹ Tunçay, *Bolu'nun Veli Hekimi Dr. Emin Acar*, s. 57.

için yemek pişirtir ve bu insanların bin bir türlü halleri içinde kendisi de aynı sahadan yüksünmeden, iğrenmeden yemek yiyecek kadar merhametli hümanist bir insandı⁴².

Şurası muhakkak ki, insanın kendini bulma ve olgunlaşma sürecinde en büyük katkı, genel olarak insanlık tarihinde mistisizme, İslam dünyası özelinde ise tasavvufa aittir. Bu ruhsal tavır, insan tecrübesinin her döneminde kemale ermenin en önemli kaldıraç vazifesini görmüştür⁴³.

Dr. Emin Acar'a göre sūfilik veya yaygın kullanımıyla tasavvuf, insanoğluna nasıl bir bilgiyle Allah'a iman edebileceğini gösteren bir ilimdir⁴⁴. Diğer bir ifadeyle ona göre tasavvuf, mahiyeti belirsiz bir tarzda (nasıl iman edileceği kişiye terk edilmiş) iman ettikten sonra elde edilmeye çalışılan bir bilgi değildir. Bu, belki bir inanç (bir konuya ilişkin öyle olduğunu sanma) olabilse de iman etmek, bir bilgi üzerine bağlanan (akd) bilinçli bir ruhsal eylem olduğu için sürekli değişmeye, dönüşmeye açık olanın (yani bu yönüyle kalb adını alan ruhun) tasdik dayanan ve doğruluğundan kalbin emin olduğu bilgi türlerini ihtiva eden bir biliş metodu ve o metodu esas kabul ederek elde edilen daha tâli metotlar üzerinden (meşreb ve neşve farklılıklarıyla değişkenlik gösteren ama asıl caddenin yan yolları hükmündeki usullere ve daima asıla dayanarak) elde edilen ilimdir. Bir bakıma tasavvufun kendisi de bir usul veya miftah olup nihâî gayesi Hakk'ın esmâsının tecellilerini insanın ruh dünyasında hakk-el yakın idrak etmesini temin etmektir. Elde edilecek olan "*marifetullah*"tır. Allah'a ilişkin bir bilgiye sahip olmak, günümüz modern insanının en çok muhtaç olduğu şeydir⁴⁵.

Modern dönem etik filozofları, artık dinî inançlarda yaşanan çözümlenin bir insan olarak kendimiz için sağlam bir ahlakî çerçeve çizme gücümüze düzeltilemeyecek oranda zarar verdiğini kabul etmektedirler⁴⁶.

Emin Acar, İslam ve tasavvufu ağaç metaforundan hareketle izah etmektedir. Bu ağacın kökleri vardır (Metafordaki iki kök Maturidiye ve Eş'aire) olup bunlar "*iman*" denilen doğruluğundan emin olunan bilgidir⁴⁷. Bu kökler kurursa yani iman bulunmazsa İslam ağacı kurumaya mahkûmdur. Ağacın bir gövdesi, bu gövdeye bağlı birçok dalı ve onların uçlarında yaprakları ve meyveleri vardır (Metafordaki ağacın gövdesi Hz. Peygamber ve Sahabe dönemidir diğer bir deyişle Selef Dönemi, dalları hak mezhepler ve bu dallara bağlı yapraklar yani her mevsimde değişen ama hep aynı iman formatında olan Müslüman bireyler bulunmaktadır). Ağacın kökleri Akaid ve iman, gövdesi İslam hukuku, dalları mezhep, yaprakları ümmet, meyvesi ise kendi içinde üç safhası olan tarikat-ı Muhammediye'dir. Meyvenin çekirdeği İslam Ahlâkı, bu çekirdeğin yani ahlâkın hayatiyetini sağlayan ise imandır. İşte bu "*İslam Ahlâkı*"nın tamamına Emin Acar "*tasavvuf*" demektedir⁴⁸. Ona göre çekirdek yani iman, ancak onu içinde bulunduran eden ahlâk yani tasavvuf varlığını koruyabilir ve ahirette yeniden bir ağaç haline gelebilir. Ona göre bu çekirdeğin oluşması ve kendini koruması için insanın "*Hiç bir ilah yoktur, ancak Allah vardır*" ilkesinin ruhuna bilinçsel olarak ermeli, diliyle ifade ettiği gibi kalp ve haliyle de özüne erişmesi gerekir. Buna; Dr. Emin Acar "*zikrullah hâli*" adını vermektedir⁴⁹. Bu hâl üzere yapılan murakabeler sonucunda göre latif olan alemlerden bir perde açılır ve böylece insan nefis, kalp, ruh ve sır mertebelerini aşar ve kemal sahibi bir insan olur. Buradan hareketle Emin Acar tasavvufun ruhi bir aksiyon olduğu fikrine ulaşırdı. Çünkü zikir bilinç üzerinde şöyle bir etki hasil etmektedir: Zikir, bilinci otomatik süreçlerinden uzaklaştırmakta ve bilincin durağanlıktan uzaklaşarak açılmasını sağlamaktadır. Nitekim modern psikolojinin tespitlerine göre bilinç çevre girdilerine ilişkin zamanla bir otomat davranışları geliştirmekte ve sonuçta bir paradigma veya model meydana getirmekte ve bunun doğal sonucu olarak insan bu modele göre tepki ve tutumlar geliştirmektedir. Modern zamanların ön yargılı formalist insan tipinin köklerini burada bulmak mümkündür. Tasavvuf ehli, bu zihinsel körleşmenin önüne geçebilmek adına zikir uygulamasını

⁴² Tunçay, *Bolu'nun Veli Hekimi Dr. Emin Acar*, s. 34-35.

⁴³ Ülken, *Tasavvuf Psikolojisi*, s. 194.

⁴⁴ Acar, "Tasavvufun Esası İman İlmidir", s. 16.

⁴⁵ Tunçay, *Bolu'nun Veli Hekimi Dr. Emin Acar*, s. 11.

⁴⁶ Alain de Botton, *Ateistler İçin Din*, (çev. Ayşe Ece), Sel Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 77.

⁴⁷ Acar, "Tasavvufun Esası İman İlmidir", s. 15-16.

⁴⁸ Acar, "Tasavvufun Esası İman İlmidir" s. 16-17.

⁴⁹ Acar, "Tasavvufun Esası İman İlmidir," s. 16.

merkezî bir konuma yerleştirir. Esas amaç, zikir yoluyla sıradan bilincin o otomatik ve tekdüze işleyişini sekteye uğratmaktır. Bu pencereden bakıldığında zikir, zihne yerleşmiş hazır algı şemalarını kıran ve insanı uyandıran bir eşik olarak görülebilir⁵⁰.

Bu gerçekten de çok yalın ve sade bir biçimde anlaşılabilir ve yaşanabilecek bilinçsel durumdur. Gerçekten de onun bu yaklaşım Jung'un Tanrı konusuna çok benzemektedir. Hatırlanacak olursa Jung, Tanrı imgesinin kolektif bilinçdışının en güçlü ve etkili arketiplerinden biri olduğunu söyler. Çünkü bu arketip ve diğer arketipler, bireysel olarak edinilmemiş, kalıtsal olarak mevcut olan evrensel düşünce biçimleridir. Bu imgenin varlığı inkâr edilemez, çünkü insan ruhunda fiilen mevcuttur. Tanrı imgesi psikolojik bir olgu olarak insan ruhunda mevcuttur. Böylece Tanrı imgesi insan ruhunda gelişir ve dönüşür. Ancak bu imge dışsal bir nesneyi kanıtlamaz aksine psişik bir gerçeklik olarak insan ruhunda mevcuttur. Böylece Tanrı imgesi insan ruhunda gelişir ve dönüşür: Tanrı düşüncesi ve Tanrı kavramı doğuştan gelen kalıtsal, evrensel, psişik bir gerçeklik ifade eden arketiptir. Arketipler insanın dünyayı algılama ve kendini kurma biçiminin görünmeyen mimarisidir. Bu bakımdan arketipler insanın nasıl düşüneceğini, neyi anlamlı bulacağını, nasıl yaşayacağını belirleyen derin yapımızdır. Kısacası arketipler doğuştandır; insan onları sonradan "yaratmaz". Bu durumda tasavvufu insanda mevcut olan Tanrı arketipini sağlıklı bir biçimde etkinleştirme ilmi olarak tanımlamak hiç de yanlış olmayacaktır. Diğer taraftan ne insan kişiliği ne manevi değerleri ne de topluluk hayatı insanlığın her çağında aynı kalan, donmuş ve olup bitmiş yapılar değildir. Zamanımız psikolojisinin, eskilerin yerine ikame ettiği düşünceler de tam olarak buna işaret ediyor. İnsan ruhunun iç olgunluğu ve kalbi yükseliş yolundaki kadim egzersizi olan tasavvuf, günümüz psikolojisinin bütün bu bulgularını perçinleyecek ve doğrultacak zenginliktir. İlk toplumların mistik pratiklerine kadar gittiğimizde hepsinde de bu ruhi yetiştirme hamlelerini açıkça görebiliriz. Büyük dinlerin hakikate yükselme süreçlerinde, her birinin kendine mahsus bir edayla ve ayrı bir üslupla, fakat daima iç hayatın ve manevi olgunluğun kazanılması yolunda aynı ruhi safhalardan geçtiği fark edilir⁵¹. Ve bizi burada asıl ilgilendiren husus insanlığın bu büyük tarihi tecrübesinin son derece zengin bir veçhesini teşkil eden İslam tasavvufunun psikolojik manasını bir Müslüman psikiyatrist açısından ortaya koyabilmektir: İslam'da İki Temel Tasavvufî Meşrep: Fedakârlık ve Sıddikiyettir.

Dr. Emin Acar'a göre İslam tarikleri bir bakıma ya tasdik ya da fedakarlık meşrebi üzerinedir. Hz. Ali fedakârlık ve fedailik ilkesine dayanmaktadır. Ona göre tevhid davasına şahitliği, şahadet tarzında ve feda olma tavrı içinde, kendini adama meşrebini Hz. İsmail'de, Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'de görebiliriz. Hicret esnasında Peygamber'in yatağında "ölüme yatma canını, canana feda etme ilkesi olarak görünen bu husus cihadda mücahitlerin dünya hayatını ve canının feda ederek gösterilen bir tür tanıklık olup eylem olarak "eşhedü..." demektir. Diğer bir deyişle yüzünü, özünü rabbine yönelttikten sonra hayatını ve mematını Allaha adayış meşrebi olup insanîyetin "Muhammedî vetiresinde" mümessili İmam-ı Ali'dir. Diğerisi ise Ebu Bekir'in kişiliğinde kendini gösteren sıddikiyet tavrı ve tarzından kaynaklanan usûldür. Bu yolun temel farkı "ölmeden önce ölmeye razı olmak" davasını yürüten meşrep olmasıdır. Bu meşrep Ebu Bekir'in Sevr Mağarası'nda ve Hicret süresince meşakkatlere tahammül ve kendi üstüne çekme tavrıyla ispat ettiği (Allah elçisinin tevhid davasını tasdik konusunda) bir seyr ü sülûk yoludur. Öz bir anlatımla tasavvufun özü fedailiktir. Bu varılan konum ise en yüksek makam olup Ebu Bekir ile temsil edilir: Hz. Ebû Bekir'in Hicret esnasında her şeyini geride bırakarak Sevr Mağarası'na girmesi, canıyla ve malıyla adanmanın, yani tasavvufî tabirle "fedai" olmanın en somut örneğidir. Bu teslimiyet, peygamberlikten sonra gelen en yüksek manevi merteye olan "sıddıklık" makamını temsil etmektedir⁵².

İnsanın kendini bilme, tanıma ve sınırlarını aşma serüvenine seyr ü sülûk denir. Bu manevî olgunlaşma süreci, egodan öze doğru uzanan ve insanın kendi gerçek doğasını keşfetmesini sağlayan içsel bir yolculuktur. Ruhun bu ezeli yolculuğu, aslında bir sürgün hayatından asıl vatana, elest bezmine avdet etmektir. Maddî alemde insan, benliğini mutlak

⁵⁰ Sultan Akçiçek, *Transpersonel Bir Unsur Olarak Zikirin Psikolojik ve Tasavvufî Açısından İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), 2022, s. 76-77.

⁵¹ Ülken, *Tasavvuf Psikolojisi*, s. 194-195.

⁵² Acar, "Tasavvufun Esası İman İlmidir", s. 17.

hakikat sanarak özünü unuttur; oysa asli yurduna dönme çabası, onu hayali hırslardan arındırıp kendi hakikatiyle yüzleştirecektir⁵³.

Bu durumda iman davasında sadakat gösteren her mümin kişi, hayatının tamamını adeta bir Sevr kılarak bir ömür boyu her an Tevhid davasını tasdik etmeye devam ederse sonuçta o da “*sıddikiyet*” yolunda sülûk etmiş ve hakikate erişmiş olacaktır⁵⁴. Emin Acar özel sohbetlerinde, bu iki meşrebin farklılıklarının pratik birçok faydasından söz ederek her insan hangi yöne yatkın ise bu kişi kendine özgü fitrî özelliklerini geliştirmek için bu iki yoldan birini tercih edebilir derdi. Emin Acar, bunun rahmanî bir imkân olduğunu kendine has konuşma üslup ve tarzı içinde izah ederek, daima vurgulardı. Ona göre her insan için kendi ruhî meleke ve kapasitesi oranında nübüvvet, sıddikiyet, şehadet ve salahat yolları olabildiğince açık ve geniştir⁵⁵. Sonuçta tüm bu meşrepleri Muhammedî Hakikat, kendinde cemetmiştir. Bu kavram, mutlak hakikatin, en yetkin düzeyde Hz. Peygamber’de mütecelli olduğu manasına gelir ki böylece Peygamber, tüm insanlara ideal model olmuş ve aynı zamanda da bu şahsiyetiyle ahlâki ve manevi tekamülün de nihai sınırını göstermektedir. Seyr ü sülûk sürecinde insanın kendi nefsinin aşarak ulaşabileceği en yüksek merteye, Hakikatı kendi ruhudaki yansımaları keşfetmektir. Ona göre İslam ahlâkıyla tasavvufun cem’ine “*Muhammedî Tarikat*” denilmektedir⁵⁶.

Bütün peygamberler ve veliler, bu evrensel hakikatin farklı zaman ve mekânlardaki birer cüzü, şubesi veya aynası hükmündedir; dolayısıyla insan-ı kâmil idealinin en eksiksiz ve mutlak formunu temsil eder. Emin Acar modern psikolojinin, insanlık tarihinin en eski tecrübe ve kazanımı olan tasavvufu ve onun ruh anlayışını hesaba katması gerektiği sohbetlerinde sıkça vurgulardı. Son tahlilde İslam ağacının yapraklardan sonraki safhada ise Tarikat-ı Muhammedî başlamaktadır. Bu sonraki aşama; çiçek safhası, meyve safhası, olgunlaşmak, meyvenin içindeki çekirdek, İslam ahlâkıyla ahlaklanmak, çiçek gibi olmak, tatlı olmak, müminlik sıfatını kazanmaktır. Çekirdeğin içindeki bu iman, öldükten sonra canlanacak olan bir imandır. Bu bakımdan söz konusu imanın muhafazasını sağlayan ilim, ise tasavvuf ilmidir ve bu her Müslümana farzdır⁵⁷.

İslam’da İrşad Ehlinin Örneklik Fonksiyonu

Emin Acar’a göre sağlam imanlı Allah Elçi’sinin ahvâl, ef’al ve akvâliyle hallenmiş ve Onun ahlâkını kendisine meşrep edinmiş kişilerin yol kılavuzluğu önemlidir⁵⁸. Çünkü böyle bir kılavuzun örneği sadece Hz. Habibullah’ı kendi aynasında bize gösterdiği içindir. Yoksa mir’at, zatiyla sadece bir ayine olup kemali, Cemali göstermesindedir. Nörolog Hekim/Ruh Tabibi Hakiym olan Dr. Emin Acar burada kıstas olarak “*Peygamber’e bağlılığı*” üss-ül esas kabul edip böyle bir yol kılavuzuna merbutiyetin ancak o zatın, Hz. Rasule merbutiyeti nedeniyle olduğunu ifade etmektedir. Bu konuda bir şehre gitmek için yola çıkanın yolun gereğinden olan yol ve yön gösterici tabelaların önünde durmalarını ama gösterdikleri yöne gitmemelerindeki tuhaflığı tebessümle anlatırdı⁵⁹. Sık sık “*kardaşlarım tabelayı okuyup önünde oyalanıp durmayın yola çıkın zira yol çok uzun ve meşakkatlidir*” derdi. Bu yüzden manevî yol kılavuzunun gerekli olduğunu ama bunun için o rehberin Hz. Rasul’un getirdiği ahlâk ve hukuk sistemine harfi harfine yaşantısında, ticaretinde, aile hayatında önce kendisinin bağlanması ve yaşaması gerektiğini ve bu pozisyondaki insanların tüm Kur’anî ilkeleri kendi özel yaşantısında tatbik etmesinin zorunlu şart olduğunu, kendi şahsî hayatının bir tarafında ve bir yerinde “*ondan kıl kadar ayrılmış kişilerin peşinden gidilmemesi gerektiğini*” açıkça ifade etmektedir⁶⁰. Belki de bu konudaki sui istimallerin çokluğundan dolayı Emin Acar’ı hayatın bir tarafında tanımış olanlar ondan seyr ü sülûk ve irşad konusunda hiçbir iddialı cümle duymuş değillerdir. O sadece günlük yapılması gereken bazı ritüelleri (örneğin her gün en az 100 adet salavat okumayı) tavsiye ederdi. Bu konuda Doktor Acar, “*كُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ*” ayetine dikkat çekerek bu kılavuzların “*sadıklarla birlikte olunuz*”

⁵³ Llewellyn Vaughan-Lee, *Kalbin Dönüşümü*, İnsan Yay., İstanbul, 2017, s. 56-57.

⁵⁴ Acar, “Tasavvufun Esası İman İlmidir”, s. 16-17.

⁵⁵ Acar, “Tasavvufun Esası İman İlmidir”, s. 16-17.

⁵⁶ Acar, “Tasavvufun Esası İman İlmidir”, s. 16.

⁵⁷ Acar, “Tasavvufun Esası İman İlmidir”, s. 16.

⁵⁸ Acar, “Tasavvufun Esası İman İlmidir”, s. 17.

⁵⁹ Acar, “Tasavvufun Esası İman İlmidir”, s. 17.

⁶⁰ Acar, “Tasavvufun Esası İman İlmidir”, s. 17.

emrinden dolayı ve eğer sadık insanlar ise musahabeti hak ettiklerini ve buradaki “*olunuz*” ifadesinin sürekli birlikte olunuz manasında olduğunu ifade etmektedir⁶¹. Ama ne var ki özellikle İttihatçılar döneminde tekke şeyhlerinin siyasî otoriteye ram olduklarını ve bunun doğal sonucu olarak devlet eliyle tekkelerin politize edilerek dejenere edildiğini de açıkça ifade etmektedir. Bu ona göre siyasileşmenin getirdiği yıkımdır. Akşemseddin ve Fatih Sultan Mehmet örneğinde olduğu gibi, manevi önderlerin siyasi liderlerle olan hakiki dostluğu iktidara büyük bir ruhsal kuvvet aşlamıştır. Ancak müşitler ne zaman ki siyasi otoritenin emrine girmiş ve tekkelerin tayinleri devlet eliyle (İttihat ve Terakki dönemi gibi) yapılmaya başlanmışsa, bu yapılar özgün manevi gücünü kaybetmiştir⁶².

Sûfilik ve Vatan Sevgisi

Dr. Emin Acar hiç kuşkusuz vatanperver bir insandı. Bu nedenle tasavvuf yolunun temel taşlarından olan rabita, ribat ve murabıt terimlerini alışlagelmiş pasif anlamlarından uzaklaştırarak, vatanperverlik bağlamında dinamik bir biçimde tefsir ederdi. Arapçada “*bağlamak, sağlamlaştırmak ve atların bağlandığı sınır karakolu*” gibi anlamlara gelen (r-b-t) kökünden türeyen bu kavramları, etimolojik ve tarihsel ruhuna sadık kalarak birer eylem ve bilinç hâline dönüştürdü. Ona göre gerçek sufilerin, ribat ehli yani sınır boylarında vatan savunmasında bulunan salih kişiler olarak yaşamlarının örnek alınması gerekirdi. Acar'ın düşünce dünyasında savunulması gereken yurt; coğrafi vatanımızın yanı sıra, aile yurdumuz ve kendi nefis ülkemizdi. Sufinin asıl görevi, bu üç farklı cepheye tasallut eden maddi ve manevi düşmanlara karşı sürekli teyakkuzda olmak ve ribatta nöbet beklemektir. Dolayısıyla ona göre gerçek mânâda tekke, dünyadan el etek çekmiş bir avareler ve miskinler meskeni değil; ahlâkıyla ailesini, imanıyla iç dünyasını ve canıyla sınır boylarını koruyan bilinçli “*ribat ehli askerlerin*” yurdu⁶³. Bu bağlamda Âl-i İmrân Suresi'nin 200. ayetinde geçen “*Ey iman edenler! Sabredin, kararlılıkta yarışın, düşmana karşı hazırlıklı olun (birbirinize dayanıp bağlanın), Allah'a karşı gelmekten sakının ki başarıya ulaşabilesiniz*” uyarısını yalnızca lafzi değil, işarî bir derinlikle okuyarak “*yurt*” kavramını üç ontolojik katmana ayırırdı. Böylece bu ayeti lafzî olmaktan ziyade işarî manasını “*Ey iman edenler, sabir ve râbit olmaklık da sabredin. Düşmanlarınızla sabır yarışı yapın, onlara galebe çalın. Sınırlarda nöbet bekleyin, yurdunuzu çiğnetmeyin. Allahtan korkun ki felah bulacağınızı umut edebilirsiniz.*” şeklinde tefsir ederdi. “*Yurt*”tan amaçlanan mânâlar; coğrafi vatanın yanı sıra aile yurdumuz ve kendi vücut (vucud/yani var-bulunuşluk) ülkemiz olduğu gibi asıl buralara tasallut eden düşmanlara karşı ribatta nöbet beklenmesi gerektiğine ve asıl buralara düşmanın ve işbirlikçilerinin girmesine karşı teyakkuz içinde olmak ve buraların emniyet altına alınması gerektiğine daima işaret etmiştir⁶⁴.

Dr. Emin Acar, tasavvufun teorik yönüne mesai sarf ederek arkasında yazılı bir külliyat veya akademik metinler bırakmayı tercih eden bir isim değildi. Onun usulü, daha çok pratik ve kalbi bir deneyime dayanıyordu. Muhataplarının manevi dünyasını dönüştürürken, tasavvufî gelenekte “*hâl transferi*” olarak adlandırılan o köklü ve mistik yöntemi merkeze alırdı. Formüllerle veya teorik tanımlarla anlatılamayacak olan bu derin tekamül sürecini ise kitap sayfalarından değil, doğrudan doğruya kendine has o samimi ve canlı sohbet iklimi üzerinden verdiği “*hâl transferi*” ile gerçekleştirmeyi seçmiştir. Ona göre tasavvuf ruhsal bir taharettir, arınmadır. Dış taharetler bellidir; temizlenmek, abdest almak. İç taharet ise ancak istiğfarla olur; bu yüzden insan en az günde yüz defa istiğfar etmeli ki mânâen tahir olabilsin⁶⁵.

Diğer taraftan Dr. Emin Acar tüm bu irşat ve terbiye faaliyetini hâl transferi diyebileceğimiz bir yöntemle gerçekleştirmiştir: Bu usul, özetle irşatçı şahsiyetin kendine özgü manevi halinin, taliplerinin iç dünyasına tesir ederek onların dışardan gözlemlenen davranışlarında yansması olarak tanımlanmaktadır. Ancak bu yöntemin gerçekleşmesi için hâl sahibi süjenin kendi iç dünyasında tüm kavram ve düşüncelere Husserl'in fenomenolojik yönteminde temel bir aşama olan epoche'yi uygulaması gerekmektedir. Bu aşamadan sonra

⁶¹ Acar, “Tasavvufun Esası İman İlmidir”, s. 16-17.

⁶² Acar, “Tasavvufun Esası İman İlmidir”, s. 17.

⁶³ Acar, “Tasavvufun Esası İman İlmidir”, s. 16-17.

⁶⁴ Acar, “Tasavvufun Esası İman İlmidir”, s. 17.

⁶⁵ Acar, “Tasavvufun Esası İman İlmidir”, s. 16-17.

çevresindeki tâliplerin her birinin iç-dünyasını, özünü bir fenomen olarak kendi bilincinde kavrayan merkezî süje herkese gerekli uyarıları yaparak onların ruh dünyalarını tanzim etmelerini sağlamıştır. Bu düşünce yöntemini Dr. Acar'ın felsefe derslerini takip ettiğini Heimsoeth üzerinden Kant ve Husserl felsefesi okumalarıyla kazandığını tahmin etmekteyiz⁶⁶. Oysa insan ontolojisi üzerinden salt teorik düzlemde çözümlemesi yapılan “*hal transfer yöntemi*”, İslam irfan geleneğinin başlangıç yıllarından itibaren kullanılan kadim bir usuldür. Bilindiği gibi Kant, insanın düşünme yetisinin bilgi formlarını araştıran analizine “*transendental felsefe*” adını vermektedir. Transendental terimi Kant felsefesinin temel terimlerinden birisi olup daha sonra bu kavram, Alman İdealistleri, Yeni-Kantçılar ve özellikle epistemoloji ile meşgul olan filozoflarca özellikle Husserl tarafından kullanılmıştır⁶⁷. Ancak hemen belirtmeliyiz ki filozoflar tarafından dinî bir kaygıya dayanmaksızın kendi düşünsel sistemleri çerçevesinde yapılan bu tür analizler diğer insanî bazı müphem konuları aydınlatıcı olabilmektedir. Buna dolaylı olarak metodolojik modelleme imkânı sunan kavramların işlevsel genişlemesi diyebiliriz. tasavvuftaki tasfiye-i kalp süreci Husserl'in şeylerin özüne (fenomen) varma yöntemine benziyor. Mürşid, talebelerinin ruh hâllerini ve zihin dünyalarını bir fenomen olarak kendi zihninde kavrayarak onları tanır. Rabita-i muhabbet denilen zihinsel yoğunlaşmayla talebelerine aynı yöntemle (terk-i dünya, terk-i ukba, terk-i hesti, terk-i terk aşamalarından) kalp ve zihin tasfiyesi sağlanarak mürşidin yetkin haldeki özüne (Eidos) vasil olmayı telkin ve talim eder, böylece talebeye mürşidin hâli transfer edilmiş olur. Bu sürece talebenin hocasının yetkin ruh hâliyle özdeşleşmesi veya mürşidin manevî hâlinin transferi diyebiliriz. Burada psikik açıdan riskli olan husus, hâl transferi kaynağının meşhuk ve müphem olmasıdır. Kesin olan şudur ki Husserl'de fenomen, bilince açılan, ve bilinçte görülen tecrübe edilen (öz) şeydir⁶⁸. Bu yaklaşım biçimi tasavvuftaki feraset veya keşf mekanizmasını rasyonel-fenomenolojik bir zemine oturtma çabası olarak görülmelidir. Çünkü Husserl'in seküler ve transandantal benlik teorisinde ve fenomenolojik metodunda doğrudan “*başkasının zihnine doğrudan nüfuz etme*” iddiası yer almamaktadır.

Sonuç ve Felsefi Değerlendirme

Bu çalışmada Dr. Emin Acar'ın hayatı, düşünce dünyası ve tasavvuf anlayışı biyografik ve düşünsel boyutlarıyla ele alınmıştır. Cumhuriyet döneminde yetişmiş bir psikiyatr hekim olan Emin Acar'ın modern tıp eğitimi ile tasavvufi birikimi aynı şahsiyette bir araya getirmesi, onu Türkiye'nin yakın dönem entelektüel ve manevî hayatında dikkat çekici bir mistik ve Sufi bir şahsiyet (persona) hâline getirmiştir.

Bu yönüyle Emin Acar, yalnızca tarihsel bir şahsiyet olarak değil; modern bilim ile manevî bilgi biçimleri arasında kurulabilecek ilişkinin somut bir örneği ve aynı zamanda alternatif bir düşünme imkânı olarak değerlendirilmelidir⁶⁹.

Emin Acar'ın tasavvuf anlayışı incelendiğinde, tasavvufu kurumsallaşmış bir yapıdan ziyade iman, ahlâk ve bilinç ekseninde gelişen bir irfan yolu (gnostisizm) olarak yorumladığı görülmektedir. Günümüz dünyasında gerek bireylerde gerekse milletlerde giderek güçlenen ölçsüz dünya sevgisi; sınırsız mülkiyet arzusunu, merhameti dışlayan bir üstünlük duygusunu ve adaleti zayıflık olarak gören acımasız bir rekabet anlayışını beslemektedir. Böyle bir zihniyet ortamında insanlık, güven verici komşuluk ilişkilerini ve sahici insanî bağları aşındıran ihtirasların tehdidi altına girmektedir⁷⁰.

Bu durum, modern insanın yalnızca ekonomik ve teknik başarılar üzerinden tanımlanan bir varlık hâline gelmesiyle yakından ilişkilidir ve insanın ontolojik bütünlüğünün parçalanmasına işaret etmektedir.

Emin Acar'ın hayatı ve düşünce dünyası, modern Türkiye'de tasavvufi değerlerinin ve yaşam tarzının farklı biçimlerde varlığını sürdürdüğünü gösteren önemli örneklerden biridir. Çünkü ona göre maddeci anlayışlar ve materyalist yaşam biçimleri insanları hem toplumsal hayatta hem de zihin dünyasında, disharmonik bir çatışki anaforuna sürükleyerek yaralı bir bilinç

⁶⁶ Tunçay, *Bolu'nun Veli Hekimi Dr. Emin Acar*, s. 69.

⁶⁷ Heinz Heimsoeth, *Kant'ın Felsefesi*, (çev. T. Mengüşoğlu), Doğu Batı Yay., Ankara, 2007, s. 74.

⁶⁸ Takıyettin Mengüşoğlu, *Fenomenoloji ve Nicolai Hartmann*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1976, s. 29-30.

⁶⁹ Tunçay, *Bolu'nun Veli Hekimi Dr. Emin Acar*, s. 69.

⁷⁰ Tunçay, *Bolu'nun Veli Hekimi Dr. Emin Acar*, s. 57-58.

durumuna mahkûm etmektedir. Materyalist felsefeden beslenen dünya görüşleri ve modern dönemin maddeci değer anlayışları ruhlarda ve maneviyat aleminde ölümcül gedikler açmışlardır. Bunların hepsi temel bir paradigma ışığında tedavi edilebilir şeylerdir: Tanrı sevgisi ve insanın varoluşsal özüne güven.

Burada dikkat çekilmesi gereken husus, Acar'ın yaklaşımının salt bir eleştiri ile sınırlı kalmaması; aynı zamanda insanın yeniden inşasına yönelik ahlâkî ve bilinçsel bir teklif içermesidir.

Günümüz dünyasında (küresel ölçekte) gerek bireylerde gerekse milletlerde egemen olan (mutedil olmayan) dünya sevgisi; sınırsız mülkiyet arzusunu, merhamet kabul etmeyen üstün olma duygusunu, adaleti acizyet gören rekabet hissini yaratmıştır. Sonuçta bütün bir insanlık sosyal hayatın vazgeçilmezi olan güven verici komşuluk ilişkilerini öldüren bu tür ihtirasların tehdidi altındadır. Batılı egemenler topyekûn insanlığı, materyalist ve kapitalist dünya sistemi aracılığıyla merhametsizce ezerken hakikatte kendileri sadece içgüdülerinin (nefs-i emmare) esiri olmuşlardır. Bu insanlara merhamet ederek nefis-i emmarelerinin köleliğinden nasıl kurtulacaklarını kendi örneğinden hareketle göstermek sevgi ve ahlâk kahramanlarının ilahî bir misyonudur.

Bu çerçevede Emin Acar'ın düşüncesi, yalnızca bireysel bir maneviyat çağrısı değil; aynı zamanda modern insanın değer dünyasına yöneltmiş bütüncül bir eleştiri ve yeniden inşa teklifidir. Bu yönüyle Emin Acar'ın tasavvuf anlayışı, modern insanın yaşadığı ruhsal ve ahlâkî krize karşı yalnızca eleştirel bir tavır geliştirmekle kalmamakta; aynı zamanda merhamet, tevazu ve sorumluluk merkezli bir varoluş ufku da önermektedir. Dolayısıyla bu çalışma, Emin Acar'ın düşüncesinin modernlik eleştirisi, dinî tecrübe ve insanın bütüncül varlığı bağlamında teorik olarak okunabileceğini göstermektedir.

Bu nedenle Emin Acar'ın düşünce dünyası, modern çağın maddi başarıya odaklanan dar ufkuna karşı insanın manevî derinliğini hatırlatan bir çağrı olarak değerlendirilebilir. Onun yaklaşımı, modern bilimin sunduğu imkânlarla insanın ruhsal ihtiyaçları arasında keskin bir karşıtlık kurmak yerine, insanın bütüncül varlığını gözeten bir denge arayışının mümkün olduğunu göstermesi bakımından da anlamlıdır.

Bu bağlamda çalışmamız, tasavvufun yalnızca tarihsel bir miras değil; çağdaş dünyada yeniden insanların gündemine getirilmesi ve aktüel kılınması gereken bir bilgi ve değerler sistemi olması yanı sıra “*sevgi ahlâkına*” dayanan bir yaşam biçimi olduğunu da Emin Acar'ın yaşamı ve davranış normları üzerinden ortaya koymaktadır.

Dr. Emin Acar konulu bu çalışmamız, mistik, metapsişik ve olağandışı deneyimlerin değerlendirilmesinde dikkat çekici bir teorik çerçeve sunmaktadır. Kişisel dinî tecrübelerin mahiyetine ilişkin felsefenin yaklaşımı James'e göre şöyle olmalıdır: Felsefi inceleme, dinî tecrübelerde verilmiş olan hiçbir olguyu peşinen dışlamamalıdır. Fakat aynı zamanda kişisel tecrübe ve yaşantı alanında bulunmayan hiçbir fenomeni de kabul etmemelidir. Bu yaklaşım, dinî deneyim ve yaşantı hâlinin yalnızca duyusal verilerle sınırlı olmadığını, aynı zamanda ilişkiler, anlamlar ve bilinçsel durumları da kapsadığını ileri sürmektedir. Nitekim James, deneyimleri birbirine bağlayan ilişkilerin de en az deneyimin diğer öğeleri kadar hakikat olduğunu vurgulayarak, klasik özne-nesne ayrımını aşan bir ontolojik zemin kurmaktadır.

James'in bu yaklaşım ile Emin Acar'ın düşüncesi arasında kurulan paralellik, çalışmamın teorik katkı noktalarından birini oluşturmaktadır. Dolayısıyla James'in yaklaşımı, bir yandan doğa bilimlerinin açıklama sınırlarını mutlaklaştıran indirgemeci tutumlara karşı eleştirel bir kapı aralarken, diğer yandan bu tür deneyimlerin sorgusuz kabulünü engelleyerek onları eleştirel incelemeye tabi tutan dengeli bir epistemolojik pozisyon ortaya koymaktadır.

Son kertede bu çalışma, modern insanın karşı karşıya bulunduğu anlam krizinin, ancak insanın maddi ve manevî boyutlarını birlikte ele alan bütüncül bir perspektifle aşılabileceğini ve Emin Acar'ın düşüncesinin bu yönde dikkate değer bir imkân sunduğunu ileri sürmektedir.

Kaynakça

- Acar, Emin, "Tasavvufun Esası İman İlmidir", *İslam Dergisi Aylık Mecmua*, S. 86, 1990.
- Akçiçek, Sultan, "Transpersonel Bir Unsur Olarak Zikrin Psikolojik ve Tasavvufi Açından İncelenmesi", (Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), 2022.
- Botton, Alain de, *Ateistler İçin Din*, (Çeviren Ayşe Ece), Sel Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- Haksever, Ahmet Cahid, *Tasavvufu Anlama Kılavuzu*, Otto, Ankara, 2017.
- Heimsoeth, Heinz, *Kant'ın Felsefesi*, (Çev. Takiyettin Mengüşoğlu), Doğu Batı Yay., Ankara, 2007.
- Horozcu, Ümit, "Din Psikolojisi Açısından William James ve Görüşleri", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), 2004.
- Jung, Carl Gustav, *Psikoloji ve Din*, (Çev. Raziye Karabey), Okyanus Yay., İstanbul, 1998.
- Mengüşoğlu, Takiyettin, *Fenomenoloji ve Nicolai Hartmann*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1976.
- Polat, Mustafa, "1866 Tarihli B-368 Numaralı İnegöl Şer'iyye Sicilinin Tanıtımı", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6, S. 82, (Kasım 2018), s. 379-380.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM). Millet Meclisi Üyelerine Mahsus Hâl Tercümesi Kâğıdı: Bursa Milletvekili Emin Acar (Kendi El Yazısıyla). Sicil No: 1012, 4. Dönem. Ankara: TBMM, 1973. Yazarın Şahsi Arşivi.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM). TBMM'ye Verilen Resmî Nüfus Kayıt Bilgileri. Yazarın Şahsi Arşivi.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM). TBMM'ye Gönderilen ve Seçilmiş Olanlara Verilecek Tutanak. Yazarın Şahsi Arşivi.
- Tunçay, Hüseyin, *Bolu'nun Veli Hekimi Dr. Emin Acar*, Tunçay Yayıncılık, Ankara, 2017.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Tasavvuf Psikolojisi*, İstanbul Üniversitesi Yay., Kenan Matbaası, İstanbul, 1946.
- Vaughan-Lee, Llewellyn, *Kalbin Dönüşümü*, İnsan Yay., İstanbul, 2017.

Extended Abstract

This study aims to examine the life, thought world, and Sufi understanding of Dr. Emin Acar (1926–2016) within the context of the increasingly evident tension between modern scientific thought and the spiritual and existential dimension of humanity, based on the available data. Positivist and materialist approaches, which gained strength with the modernization process, have largely defined humanity as a material being; consequently, dimensions such as the spiritual depth, moral aspect, and search for meaning have been relegated to the background. This situation has made the crises of meaning, identity, and values experienced by contemporary humanity more visible. The study aims to analyze the approach of Dr. Emin Acar, who, despite being a physician with modern medical training and specializing in "Parkinson's Disease and Syndromes" centered his approach on Sufi thought, and to reveal how he offered an intellectual and spiritual alternative to these crises experienced by modern humanity. The research adopts a qualitative research method; biographical examination, document analysis, and oral history approaches are necessarily used together. Due to the lack of comprehensive academic studies on Emin Acar, this research was conducted using limited written sources, personal archive documents, direct testimonies, memoirs, interviews, and the researcher's observation notes spanning many years. In this respect, the study emphasizes not only written texts but also the epistemic value of living experience and oral tradition. Emin Acar's family background, education, medical and political career, Sufi upbringing, views on religious experience, and assessments of current social issues have been systematically examined. As a result of the research, it has been observed that Dr. Emin

Acar views Sufism not merely as an institutional structure, a social Sufi organization, or a traditional form of practice, but as a path of wisdom and human maturation shaped around faith, morality, and consciousness. Acar finds the explanation of man solely in terms of his biological and material aspects incomplete and reductionist; instead, he proposes a holistic understanding of man that also encompasses his spiritual, moral, and metaphysical dimensions. In his view, Sufism is a discipline that purifies the individual's inner world, strengthens their sense of meaning, and confronts them with their existential truth. Religious experience, consciousness, ethics, and the concept of dhikr (remembrance of God) constitute the fundamental elements of this approach. Consequently, this study demonstrates that Dr. Emin Acar has established a unique bridge between science and spirituality in modern Turkey. Acar's approach offers a perspective centered on experience, consciousness, and ethics, making the spiritual aspect of humanity visible again without rejecting the possibilities offered by modern science. Therefore, his thought contains important theoretical insights into the crises of meaning and values facing contemporary humanity; it provides new opportunities for discussion on the place and function of Sufism in the contemporary world.

Post-Empresyonist Ressam Vincent van Gogh'un Resimlerindeki Bulut İmgesi ile Geleneksel Türk Sanatlarındaki Bulut Motifinin Karşılaştırılması

A Comparison of the Cloud Image in Post-Impressionist Painter Vincent van Gogh's Paintings and the Cloud Motif in Traditional Turkish Art

Meral BATUR* - Zübeyde UZUN**

Öz

Post-Empresyonizmin en önemli sanatçılarından biri olan Vincent van Gogh, hayatı boyunca doğayı yalnızca gözlemleyen olmanın ötesine geçerek onu içsel ve ruhsal durumuna göre estetik olarak yeniden yorumlamıştır. Bu araştırmanın amacı, Vincent van Gogh'un peyzaj resimlerindeki bulut imgelerinin biçimsel ve ritmik yapısı ve de kompozisyondaki konumu bağlamında inceleyip Geleneksel Türk Sanatlarında kullanılan bulut motifleriyle karşılaştırmaktır. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada doküman incelemesi ve görsel çözümleme yöntemleri kapsamında öncelikle basılı ve online kaynaklar taranmıştır. Sanatçının konu bağlamındaki eserleri tespit edilmiş ve örneklem olarak Geleneksel Türk Sanatlarındaki bulut motiflerine en çok benzeyen bulutların kullanıldığı Van Gogh'a ait dört peyzaj resmi seçilmiştir. Sanatçının seçilen eserleri biçim, renk, ritim ve kompozisyon açısından sembolik olarak incelenmiştir. Ardından Geleneksel Türk Sanatlarındaki bulut motifinin tarihsel gelişimi, biçimsel çeşitleri ve kullanım alanları incelenmiştir. Geleneksel Türk Sanatlarından halı, tezhip ve cilt gibi sanatlardaki eserler taranmış Van Gogh resimlerindeki bulut formuna en yakın olan minyatür ve çini eserler seçilmiştir ve incelenmiştir. Son olarak iki farklı örneklem arasındaki benzerlik ve farklılıklar karşılaştırmalı olarak yorumlanmıştır. Yeryüzü ve gökyüzü arasında ara bir katman olan bulut imgelerinin hem maddi ve manevi alanlar arasında bir geçiş simgesi hem de görünen ile görünmeyen arasındaki ilişkiyi kuran temel bir sembol olarak kullanıldığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Post-Empresyonizm, Post-Empresyonist Ressam, Vincent van Gogh, Geleneksel Türk Sanatları, Bulut İmgesi, Bulut Motifi, Sembol.

Abstract

Vincent van Gogh, one of the most important artists of Post-Impressionism, went beyond merely observing nature throughout his life, instead reinterpreting it aesthetically in accordance with his inner and spiritual state. The aim of this study is to examine the formal and rhythmic structure of cloud imagery in Vincent van Gogh's landscape paintings, as well as their position within the composition, and to compare them with cloud motifs used in Traditional Turkish Arts. A qualitative research method was employed in this study. As part of the document review and visual analysis methods, printed and online sources were first screened. The artist's works within the context of the subject were identified, and four landscape paintings by Van Gogh, which use clouds most similar to the cloud motifs in Traditional Turkish Art, were selected as examples. The artist's selected works were symbolically analyzed in terms of form, color, rhythm, and composition. Subsequently, the historical development, formal variations, and areas of application of the cloud motif in Traditional Turkish Arts were examined. Works from traditional Turkish arts such as carpet weaving, illumination, and bookbinding were scanned, and the miniature and tile works that most closely resembled the cloud forms in Van Gogh's paintings were selected and analyzed. Finally, the similarities and differences between the two distinct

Bu makale 25.04.2026 tarihinde dergimize gönderilmiş; 29.04.2026 tarihinde hakemlere gönderilme işlemi gerçekleştirilmiş; 10.06.2026 tarihinde hakem raporlarının değerlendirilmesi sonucu yayın listesine dâhil edilmiştir.

Makaleye atıf şekli; Meral Batur - Zübeyde Uzun, "Post-Empresyonist Ressam Vincent van Gogh'un Resimlerindeki Bulut İmgesi ile Geleneksel Türk Sanatlarındaki Bulut Motifinin Karşılaştırılması", *Müellif Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, S. 5, (Haziran 2026), s. 30-42.

* Prof. Dr., Karabük Üniversitesi Safranbolu Fethi Toker Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi Resim Bölümü, E-mail: meralbatur@karabuk.edu.tr, Orcid: 0000-0002-1421-4371.

** Arş. Gör., Karabük Üniversitesi Safranbolu Fethi Toker Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi Geleneksel Türk Sanatları Tezhip ABD. E-mail: zubeydeuzun@karabuk.edu.tr , Orcid: 0000-0003-2837-5835.

samples were interpreted through comparative analysis. It has been concluded that images of clouds-which serve as an intermediate layer between the earth and the sky-are used both as a symbol of transition between the material and spiritual realms and as a fundamental symbol that establishes the relationship between the visible and the invisible.

Keywords: Post-Impressionism, Post-Impressionist Painter, Vincent van Gogh, Traditional Turkish Arts, Cloud Image, Cloud Motif, Symbol.

Giriş

19. yüzyılın sonlarına doğru Fransa’da ortaya çıkan Art İzlenimcilik olarak da bilinen Post-Empresyonizm akımı, Empresyonizmin (izlenimcilik) kurallarına tepki olarak ortaya çıkmıştır. Sanat yaşamlarına izlenimcilik ile başlayan bu akımın sanatçıları, sınırlarını aşmak için bu akıma tepki olarak Post-Empresyonizm akımını kurmuşlardır. Yeni akımın sanatçıları, Paul Cézanne, Vincent van Gogh, Georges-Pierre Seurat ve Paul Gauguin’dir (Farthing, 2020: 328).

Post-Empresyonist sanatçılardan Van Gogh’un sanatı yalnızca görünen dünyayı betimleme çabası değil aynı zamanda dünyanın kavranamazlığına karşı geliştirilmiş yoğun bir görsel tepki taşımaktadır. O sanatıyla gerçeklerden kaçmayı değil gerçekliği tüm çıplaklığıyla algılanır kılmayı amaçlamıştır (Walther, 2005: 7). Kardeşi Theo’ya yazdığı mektuplarda “*Resim üstüne düşünmenin iki yolu vardır: How to do it, nasıl yapmamalı ve nasıl yapmalı, nasıl çok desen ve az renkle yapmalı ve nasıl çok renk ve az desenle yapmalı*” diye yazmıştır (Van Gogh, 2023: 28). Van Gogh, resim yapmayı teknik bir uğraşının aksine çizgi, renk, doku, ifade, duygu ve yoğunluk arasındaki ilişkiler bütünü olarak görmüştür. Sanat eserlerini bu düşünce çerçevesinde üretmiştir.

Deliler ve dâhilerin sıradan insanlardan farklı olarak genelde herkesten izole ve tek başlarına yaşamları onları daha özel kılmakta ve de bu özel insanları çevresindekiler çok da anlayamamaktadır. İnişli çıkışlı ruh haline sahip bu kişilerden sanatla kendini ifade etme yolunu seçmiş çok sayıda deli-dahi sanatçı vardır. Van Gogh da bu dâhilerde biridir.

“*Deli? Hangi akla göre?*” diye sorgulayan Edgü’ye göre Van Gogh aslında zekanın değil tutucu ahlâk ve sanat anlayışının kurbanıdır (Edgü, 2013: 21). Artaud ise sahici deliyi “*İnsan onurunun yüce bir fikrine karşı davranmaktansa, toplumsal olarak anlaşıldığı anlamda deli olmayı tercih etmiş insandır*” şeklinde tanımlamaktadır (Artaud, 1991: 11). Herkesten farklı olmanın bile delilik olarak algılandığı bu dünyada Van Gogh gibi dahi-deliler toplum tarafından hep dışlanmışlardır.

Vincent van Gogh

Protestan bir rahibin oğlu olan Vincent van Gogh 1853 yılında dünyaya gelmiştir. Eğitim hayatı boyunca farklı yatılı okullarda okumuş, 1869 yılında Lahey’de amcasının yanında sanat galerisinde çalışmıştır. Burada başarı yakalayamamış olan Van Gogh kısa süre öğretmenlik yapmış, Metodist vaiz yardımcılığına hazırlanmış ve Amsterdam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’ne kaydolmuş fakat okula devam etmemiştir. Brüksel’de misyonerlik okuluna yazılmış orayı da yarım bırakmıştır. Belçika’daki maden işçileri için 1878’de gönüllü misyoner olmuş oradaki insanlarla da iletişim kuramamıştır. Kendi iç çekişmeleri ile başa çıkabilmek için çizim yapmaya başlamıştır. İlk resimlerinde hayranı olduğu Jean-François Millet’in resimlerini taklit etmiştir. Kısa zaman içinde kendi desen ve suluboyasını bulmuş, konusu maden işçileri olan resimler yapmıştır (Krausse, 2005: 78).

1880’de Brüksel Güzel Sanatlar Akademisi’ne kaydolmuş fakat okula devam etmemiştir. Sonraki yıl ailesinin yanına gitmiş orada kuzenine aşık olmuş ve buradan ailesi ile kavgalı olarak ayrılmıştır (Krausse, 2005: 78). 1882 yılında kuzeni Ressam Anton Mauve’in yanına Lahey’e taşınmıştır. Burada Van Gogh, kuzeninin gözetimiyle ilk yağlı boya resmini yapmıştır. Bir yıllık uygulama eğitimi aldıktan sonra başarılı boya kullanımıyla dönemin en ünlü ressamlarıyla yarışacak seviyeye ulaşmıştır (Walther, 2005: 8-9).

Lahey'de ve evde yaşadığı sorunlardan kaçmak için hem de yaşamın daha ucuz olmasından dolayı 1883 yılında Hollanda'nın Drenthe taşrasına taşınmıştır. Diğer sanatçılarda olduğu gibi Van Gogh için de doğadaki ıssızlıkta sonsuzlukla ilgili bir şeyler görünmektedir. Burada yapmış olduğu eserleri modern taşra sanatı yaratım sürecindeki “sert ve kaba teknik” bulma çabalarının olduğu dönem olarak nitelendirilmektedir (Howard, 2013: 38).

1885 yılında babası ölen Van Gogh, işlek bir liman olan Anvers'e taşınmıştır. Burada sanatsal anlamda farklı tekniklerde deneyler yapmaya başlamıştır. Limandaki antikacıardan aldığı Japon ahşap baskı eserleri artık sanatını etkileyecek olan çok renklilik ve süslemeci tarzının oluşmasında büyük rol oynamıştır (Walther, 2005: 17). Anvers'te yaşadığı dönemde 80'e yakın tablo yapmıştır (Howard, 2013: 90). 1886 yılında Paris'e kardeşi Theo'nun yanına taşınmıştır. Paris resim alanında bir kaynaşma merkezi özelliğine sahip olduğu için Van Gogh da burada resim adına tüm yolları denemek istemiştir (Walther, 2005: 17-27).

200'e yakın eser yaptığı Paris'ten 1888 yılında güneye Arles'e taşınmıştır. Burada yaptığı ilk resimlerinde Japon motifleri kullanmıştır. Ayrıca yeni bir teknik olan tonlamayla rengin özerkliği bir olacak şekilde eserler üretmiştir. Açık havada gece resim yapmak Van Gogh buluşlarından. Burada yavaş yavaş akıl sağlığını yitiren Van Gogh komşularının topladığı imzalarla akıl hastanesine yatırılmıştır. Akıl hastanesinde tedavisi devam ederken alacakaranlıkta kendini göğsünden vurarak intihar etmiştir (Walther, 2005: 31-88).

Vincent van Gogh Eserleri

Edgü “Sanat, yerleşik beğeniye karşı çıkmaya, nasıl yenileyecektir kendini? Nasıl yansıtacaktır çağının değişimini?” diye soruyor (Edgü, 2013: 18). Van Gogh resimleri de bir tepkiden oluşuyorsa eğer bu tepki aynı zamanda kendi nevrozuna karşı da tepkidir. Konformist sanat ve ahlâk beğenisinin Van Gogh gibi bir sanatçıyı dışlamasının sanatçının anlatımındaki duygunun acındırıcı ya da duygulandırıcı tarafının değil de resimlerdeki istif, renk ve biçim ile atılmışlık, yalnızlık ya da çaresizlik gibi duyguları öyküleme yapmadan yeni bir resim diliyle aktarmasından kaynaklanmaktadır (Edgü, 2013: 18-19).

Van Gogh, hayatı boyunca insanlar tarafından başarısının farkına varılmasa da yaptığı çalışmalarla farklı düşüncelerini ve bakış açısındaki zenginliği ispatlamıştır. Japon sanatına olan hayranlığı sanatının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Japonlar resimlerin iç mekânlarda dekoratif işleve sahip olduğuna inanmaktadır. Dışarda kar varken kar tabloları duvarları süslerken, süsenler mevsim olarak açtığı zaman süsen çiçekleri duvarda yerini almaktadır. Zamanın akışında farklı mevsimlerde farklı araçlarla görevler yapılmaktadır. Resimlerde bu araçlar gibi farklı görsel, duyuşsal ve iklimsel ruh halini oluşturmak için kullanılmaktadır. Van Gogh'un mevsim değişikliğine dair düşünlüğü Japon etkisinden kaynaklanmaktadır. Doğada oluşan değişiklikler ve zıtlıklardan keyif alan Van Gogh için sanatsal yaratıcılığı bir anlamda doğanın arayışını temsil etmektedir (Walther ve Metzger, 2006: 331).

Engin bir doğa bilgisi ve gözlemine sahip olan Van Gogh bu konuda “Doğada siyah üstüne hep aynı fikirdeyiz, anladığım kadarınca, salt kara aslında yoktur. Beyaz gibi siyah da her renkte vardır ve grinin perde (ton) ve kuvvet ayrıntılarıyla meydana gelen sonsuz çeşitlemelerinde vardır. Demek oluyor ki doğada gördüğümüz renkler aslında perde ve şiddet (yeğlilik) ayrıntılarından başka bir şey değildir” demektedir (Van Gogh, 2023: 36).

Van Gogh'un resimlerindeki düz yüzey anlayışı, dekoratif ritim, kontur vurgusu ve mevsimsel atmosfer algısı, sanatçının doğaya bakış biçimini dönüştüren estetik bir karşılaşmadır. Van Gogh'un doğayı yorumlama biçimi, nesnel gözlem ve sanatçının içsel gözleminin birleşmesidir. Bu nedenle onun resimlerinde gökyüzü yalnızca bir arka plan değil; çoğu zaman resmin duyuşsal merkezidir. Özellikle bulutlar, hareketli fırça vuruşları, spiral ritimler, kıvrımlı geçişler ve yoğun renk alanlarıyla resim yüzeyinde ayrı bir enerji odağına dönüşmektedir.

Görsel 1. Vincent van Gogh, *Sürülmüş Tarlalar*, 1888, Tuval Üzerine Yağlı Boya, 72.5*92.5 cm., Van Gogh Müzesi, Amsterdam.

<https://www.vangoghmuseum.nl/en/collection/s0040V1962>, (Erişim Tarihi: 30.11.2023).

Eserlerinde doğa aracılığıyla içsel dönüşüm, kırılma ve yeniden doğuş temalarını görselleştiren Van Gogh'un "*Sürülmüş Tarlalar*" isimli bu resminde, yeni sürülmüş tarlaların dalgalı yapısı dikkat çekmektedir. Sürülmüş tarla yüzeyi, yatay düzlemde geniş bir alan kaplamakta ve güçlü çizgisel bölünmelerle parçalanmaktadır. Bu bölünmeler, mekânı durağan olmaktan çıkararak dinamik bir yüzey haline getirmektedir. Ufuk çizgisi, kompozisyonu iki ana düzleme ayırarak güçlü görsel bir denge sağlarken eserde kahverengi, sarı ve yeşil tonları ağırlıklı olarak kullanılmaktadır. Doğrudan toprakla ilişkili olan bu renkler ve resmin genelinde hâkim olan Van Gogh'un karakteristik kalın boya uygulaması (impasto), yüzeyde dokunsal bir etki yaratırken doğanın durağan değil, sürekli dönüşüm içinde olduğunu gözler önüne sermektedir (Howard, 2013: 180). Eser, doğa betimlemesinin ötesine geçerek varoluşsal bir anlatı sunmaktadır. Van Gogh'un tarlayı parçalı ve hareketli bir yüzey olarak ele alması, bireyin içsel kırılma süreçleriyle paralellik göstermektedir. Buradaki sürülmüş tarla, tarımsal bir işlem olmanın ötesinde güçlü bir metaforik anlam taşımaktadır. Bu, eski düzenin yıkılması, dönüşüm sürecinin başlaması ve yeni bir üretim evresine hazırlıktır. Resimdeki bulutlar, yeryüzündeki dönüşümün gökyüzündeki karşılığı olarak yer almaktadır. Çünkü onun resimlerinde gökyüzü çoğu zaman sanatçının iç dünyasının bir yansımasıdır. Bilincin dalgalı doğasına ve algının süresizliğini sembolize eden bulutlar geçicilik, zihinsel durum, örtme-açığa çıkarma ve dönüşüm gibi çok katmanlı anlamlar taşımaktadır (Cassirer, 2011: 52). Toprağın fiziksel dönüşümü ile gökyüzünün geçici yapısı arasında kurulan ilişki, eserin bütüncül sembolik yapısını güçlendirmektedir. Bu eser, üretim metaforu üzerinden insanın dönüşüm kapasitesini göstermektedir.

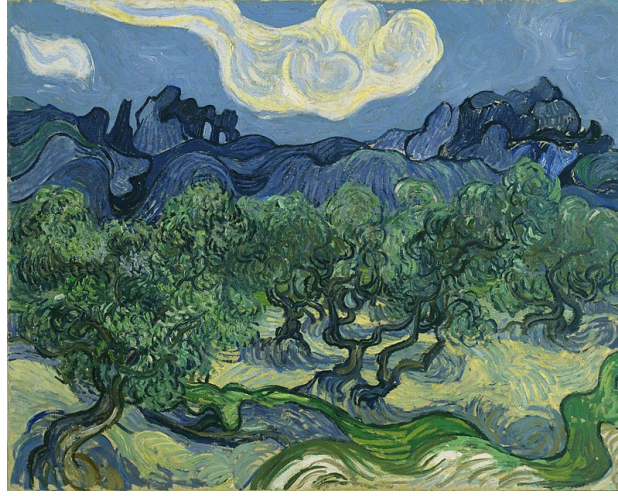
Görsel 2. *Vincent van Gogh, Buğday Tarlası ve Serviler, 1889, Tuval Üzerine Yağlı Boya, 73*93.5 cm. Özel Koleksiyon, Zürih (Walther, 2005).*

Eserlerinde Post-Empresyonist anlayışın temel özelliklerini yansıtan, Van Gogh'un "Buğday Tarlası ve Serviler" isimli bu resminde, gökyüzündeki bulutların dalgali hali ve altın sarısı başaklar dikkat çekmektedir (Görsel 2). Resmin ön planında yer alan hareketli buğday tarlası, yaşam döngüsünü, bereketi ve üretkenliği sembolize etmektedir. Olgunlaşmış başaklar, yaşamın en olgun dönemini simgelerken aynı zamanda gelmekte olan sonunda temsili niteliğinde ve yaşamın geçiciliğinin göstergesidir. Orta planda yer alan ve resimdeki tek dikey vurguyu oluşturan servi ağaçları, sanatçının resimlerinde sıklıkla kullandığı imgelerdendir. Sanat tarihinde özellikle mezarlıklarla ilişkilendirilen servi ağacı; ölüm, yas ve ruhun yükselişini sembolize etmektedir (Jung, 2007: 103). Eserde servi ağaçlarının göğe doğru uzanan formu, maddi dünyadan manevi alana geçişi simgelerken, yaşam ile ölüm arasında bir köprü işlevi görmektedir. Servi ağacı, yatay hareketin hâkim olduğu tarlaya karşı dikey bir karşıtlık oluşturarak görsel denge bir sağlamaktadır.

Resmin arka planında yer alan dalgali gökyüzü mekânsal derinlik oluştururken kompozisyonu dinamik bir bütün haline getirmektedir. Dalgali ve hareketli yapısıyla gökyüzü, doğanın sâkin bir arka planı olmaktan çok uzaktır. İçsel gerilimi arttıran bu yapı, zihinsel ve duygusal dalgalanmayı ifade etmektedir (Walther, 2005: 69-70). Sonsuzluk ve bilincin simgesi olan gökyüzündeki bulutlar; geçicilik ve değişim fikrini anlatırken, gökyüzünün bütününde görülen hareket, sanatçının iç dünyasındaki yoğunluğu yansıtmaktadır.

Resmin genelinde kullanılan impasto tekniği, doğanın enerjik yapısını arttırırken görsel bir ritim oluşturmakta ve izleyicinin algısını harekete geçirmektedir. Sarı, yeşil ve mavi tonların ağırlıkta kullanıldığı bu resimde renkler yüksek kontrastla kullanılarak yüzeyde titreşimli bir etki yaratılmıştır. Bu durum, izleyicide hareketli bir doğa algısı oluşturmaktadır. Sanatçı, yaşam enerjisi için sarı tonlarını, doğa ve sürekliliğin anlatımı için yeşil tonlarını, sonsuzluk ve zihinsel derinliğin ifadesi için ise mavi tonlarını kullanmıştır. İnsanın varoluş sürecine dair metaforik bir anlatım sunan bu resim, doğa aracılığıyla yaşam, ölüm ve sonsuzluk arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır.

Doğayı olduğu gibi betimlemek yerine, onu içsel deneyimin bir yansıması olarak resmeden Van Gogh'un "Arka Planda Alpillen ile Zeytin Ağaçları" isimli bu resminde resmin ön yüzeyinde yer alan ağaç imgeleri dikkat çekmektedir (Görsel 3). Sanatçının Saint-Rémy döneminde ürettiği peyzaj çalışmalarından olan bu resmin ön planda yer alan kıvrımlı zeytin ağaçları kompozisyona ritmik bir dinamizm kazandırmaktadır. Van Gogh'un karakteristik yönlü fırça darbeleri, zeytin ağaçlarının yapraklarında ve gökyüzünde belirgin şekilde görülmektedir. Resim yüzeyindeki hareketi arttıran ve doğaya canlılık ve dönüşüm katan bu hal aynı zamanda görsel bir ritim oluşturmaktadır. Doğanın sürekli değişen ve dönüşen yapısını güçlendirmektedir. Barışın, dayanıklılığın, uzun ömrün ve ruhsal bilgeliğin sembolü olan zeytin ağaçları, sanat tarihinde sıklıkla kullanılan güçlü sembollerdendir (Jung, 2007: 93). Burada kıvrımlı ve güçlü formlarıyla resmedilen bu ağaçlar, adeta doğanın ve insanın içsel direncini vurgulamaktadır.

Görsel 3. Vincent van Gogh, *Arka Planda Alpilles ile Zeytin Ağaçları*, 1889, Tuval Üzerine Yağlı Boya, 72.5*92 cm., Mrs. John Hay Whitney Koleksiyonu, New York, [https://en.wikipedia.org/wiki/Olive_Trees_\(Van_Gogh_series\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Olive_Trees_(Van_Gogh_series)), (Erişim Tarihi: 01.12.2023).

Resmin orta planda yer alan Alpilles Dağları kompozisyonun en durağan öğeleridir. Tamda bu nedenle bu dağlar, doğanın değişmeyen yönünü, sabitlik ve sürekliliğini temsil etmektedir. Ön plandaki hareketli ağaçlara karşılık dağların durağanlığı, değişim ile kalıcılık arasındaki karşıtlığı ortaya koymaktadır. Resmin arka planında yer alan gökyüzü ve bulutlar ise zihinsel dalgalanma ve duygusal yoğunluğun ifadesi olarak yer almaktadır.

Bu resimde doğanın içsel ritmi ve uyumunu vurgularcasına mavi ve yeşil renkler birlikte kullanılmıştır. Doğanın sürekliliğinin ve dinginliğinin ifadesi olarak yeşil ve gri tonları, sonsuzluk ve zihinsel derinliğin ifadesi olarak mavi tonları, ışık ve enerjinin ifadesi olarak sarı ve toprak tonları kullanılmıştır. Dinamik kompozisyonu ve ritmik fırça kullanımıyla dikkat çekerken bu resim, doğanın hem değişken hem de kalıcı yönlerini bir arada sunarak, izleyiciyi görüneni sorgulamaya yönlendirmektedir.

Sanat tarihinde doğa ile özne arasındaki ilişkiyi yeniden tanımlayan peyzajlarıyla bilinen Van Gogh'un "*Bulutlu Gökyüzünün Altındaki Buğday Tarlası*" isimli bu resim, sanatçının yaşamının son dönemine ait çalışmalarından biridir (Görsel 4). Yoğun duygusal ve varoluşsal anlatımlar içeren bu resmin ufuk çizgisi oldukça belirgindir ve resmin ön planıyla arka planı arasında keskin bir ayrım oluşturmaktadır. Bu durum, izleyicide hem mekânsal bir denge hem de psikolojik bir gerilim yaratmaktadır. Resmin ön planında geniş ve dalgalı bir buğday tarlası dikkat çekmektedir. Bu resimdeki buğdaylar huzurlu değildir tam aksine yaşamın kırılma anlarını göstermek istercesine dalgalanmaktadırlar. Yaşam döngüsü, bereket ve üretkenliğin sembolü olan buğday tarlası, aynı zamanda yaşamın geçiciliğini de temsil etmektedir (Jung, 2007: 83).

Resmin arka planında yer alan yoğun bulutlarla kaplı gökyüzü dikkat çekmektedir. Gökyüzündeki yoğun bulutlar, eserin en güçlü sembollerindedir. Zihinsel ağırlık, duygusal baskı, belirsizlik ve kaygının simgesi olan bu bulutlar, sanatçının iç dünyasında biriken gerilimin de göstergesi niteliğindedir (Howard, 2013: 93). Tarlayla gökyüzü arasındaki belirgin sınır, iki farklı varoluş alanını temsil etmektedir. Burada yeryüzü, somut gerçekliği temsil ederken gökyüzü, zihinsel ve ruhsal alanı temsil etmektedir. Aynı zamanda bir geçiş noktası olan bu çizgi, dönüşümün eşliğini simgelemektedir.

Görsel 4. Vincent van Gogh, *Bulutlu Gökyüzünün Altındaki Buğday Tarlası*, 1890, Tuval Üzerine Yağlı Boya, 50.4*101.3 Cm., Van Gogh Müzesi, Amsterdam, <https://www.vangoghmuseum.nl/en/collection/s0106V1962>, (Erişim Tarihi: 30.11.2025).

Van Gogh'un karakteristik, yönlü ve ritmik fırça darbeleri hem tarlada hem de gökyüzünde belirgindir. Bu, yüzeyde sürekli bir hareket hissi oluştururken doğayı durağan olmaktan çıkarmakta ve izleyicide duygusal yoğunluğu artırmaktadır. Resmin genelindeki yoğun fırça darbeleri adeta bir titreşim yaratırken doğanın nefes almasına izin vermektedir.

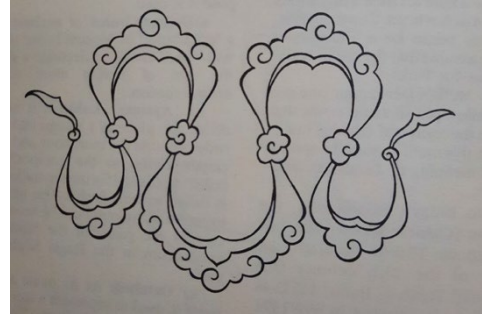
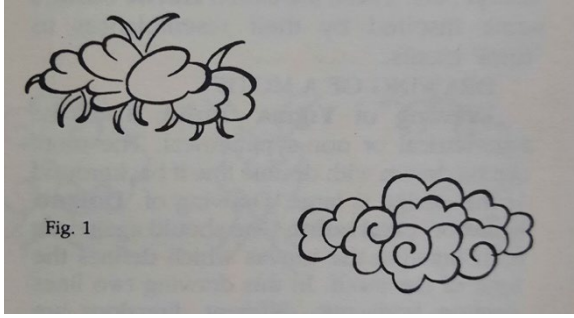
Eserde sarı ve altın tonlarının baskın olduğu buğday tarlası ile gri, mavi ve beyaz tonların hâkim olduğu gökyüzü arasında güçlü bir kontrast bulunmaktadır. Yaşam enerjisinin sembolü olarak sarı renk, melankoli, belirsizlik ve içsel kapanmanın sembolü olarak da gri ve mavi renkler kullanılmıştır. Bu karşıtlık aynı zamanda yaşam ile baskı, umut ile karamsarlık arasındaki gerilimi görünür kılmaktadır.

Resimde yaşam enerjisi taşıyan buğday tarlası ile baskı ve belirsizlik yüklü gökyüzü arasındaki zıtlık dikkat çekicidir. Bu zıtlık, insanın içsel dünyasındaki çelişkileri gösterir niteliktedir. Van Gogh, doğa aracılığıyla bu gerilimleri adeta somutlaştırmakta ve izleyiciyi sorgulamaya yönlendirmektedir.

Geleneksel Türk Sanatlarında Bulut Motifi

Geleneksel Türk Sanatlarından çini, tezhip, cilt, halı-kilim ve minyatür gibi birçok alanda bulut motifine yer verilmiştir. Kullanılan teknik ve malzemeye göre küçük farklılıklar gösteren bulut motifi hem tek başına bir kompozisyonun çıkış noktası hem diğer motiflerle birlikte kıvrılarak dolanan bir kompozisyon elemanı hem de doğal oluşumundan esinlenerek gökyüzünde yalnız ya da ulama şeklinde kullanılmaktadır.

Geleneksel Türk Sanatlarında bulut motifi yığma ve dolantı olmak üzere iki farklı şekildedir. Yığma bulutlar süslemede gökyüzünde ya da çiçeklerin çıkış noktalarında kullanılmaktadır (Görsel 5). Dağınık, ortabağ, ayırma, tepelik ve hurde alt başlıklarından oluşan beş farklı yığma bulut vardır (Bırol ve Çiçek, 2016: 153). Rumi motifine yakın kuralları bulunan dolantı bulut motifi ise kompozisyondaki boşlukları dolduracak şekilde kıvrılarak ilerler. Dolantı bulut hatayi motifi ile birlikte ya da sadece kendi "S" kıvrımlarından bir kompozisyon oluşturabilir (Görsel 6).

Görsel 5. Yığma Bulut (Biol ve Çiçek, 2016).

Görsel 6. Dolantı Bulut (Biol ve Çiçek, 2016).

Süsleme sanatlarında bulut çok eski tarihlerden beri kullanılır. Özellikle Orta Asya Türk Sanatı, Çin Sanatı ve Asya milletlerinin sanatlarında kullanılan ortak motiflerden biri buluttur (Özkeçeci, 2017: 155). Osmanlıda bulut motifi Fatih Sultan Mehmed dönemi tezyinatında kullanılmaya başlamış, II. Bayezid döneminde de yaygınlaşmıştır. Başta İznik çinileri olmak üzere savaş ve ev aletlerine kadar uzanan geniş bir yelpazede bulut motifine yer verilmiştir. Tezyinatta bulut motifi bazen tek başına bazen de diğer motiflerle birlikte kompozisyon oluşturan bu motif daha çok hatayi motifleri ile birlikte kullanılmıştır (Doğanay, 1999: 234).

Görsel 7. Mavi-Beyaz Kalemdan, Yaklaşık 1510, Sıraltı Tekniği, Env. No. G. 1983.7, 29.6*6.3*6 cm., British Museum, Londra (Zübeyde Uzun Kişisel Arşivi, 2022).

Doğanay'a göre, XV. yüzyıldan itibaren önemli bir yere sahip olan bulut motifi Çin kültürü etkisi ile Türk tezyinatına geçmiştir. Timurlular ile olan bağlantılardan sonra Herat Ekolü ile Geleneksel Türk Sanatlarında bulut motifi kullanılmaya başlanmaktadır. Yığma bulutların biçimlerine bakıldığında gökyüzündeki bulutlardan yola çıkarak yapılmış olma ihtimali yüksektir. Dolantı bulutlar ise Çin ejder figüründen esinlenerek yapılmıştır (Doğanay, 1999: 225). Biol ve Çiçek'e göre Çin'deki bulut motifinin doğuşu ejderha ile simurgun boğuşmalarında burunlarından çıkan ateş ya da buhar şekli iken Geleneksel Türk Sanatlarındaki bulut motifinde doğadan esinlenilmiştir (Biol ve Çiçek, 2016: 153).

Osmanlı mavi-beyaz çinilerde hatayi motifleriyle birlikte kullanılan bulut motifi rumi motifinden sonra ikinci bir tercih olarak süslemeye katılmıştır. Baba nakkaş üslubunda yapılan bu seramikte beyaz zemin üzerine mavi tonlarında dolantı bulut ile küçük hatayi ve penç motifleri yer alır. Mavi-beyaz seramikler üzerinde daha çok dolantı bulut motifleri görülür (Görsel 7).

Görsel 8. *Acâibü'l-Mahlûkât*, 16. yüzyıl, TSMK A. 3632, 26b., Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, İstanbul (Gençtan, 2019).

Kazvini tarafından yazılan *Acâibü'l-Mahlûkât*'ın çok sayıda nüshası bulunmakta olup TSMK'da yer alan bu nüshasında 127 minyatür vardır (And, 2018: 23). Bu resimde mavi zemin üzerinde siyah tonlarında ejderha figürü onun üzerinde de yığma ve dolantı bulut motifî yer alır. Buradaki bulutlar ejderhaya uyum sağlar nitelikte gri tonlarında yapılmıştır (Görsel 8).

Görsel 9. *Menâfiü'l-Hayevân*, 1298, ML m500, 31a., Tebriz, Morgan Library, New York (Gençtan, 2019).

Menâfiü'l-Hayevân eserinde birçoğunun sonraki dönemlerde eklenmesiyle oluşan toplamda 94 minyatür yer almaktadır. İlhanlı döneminde yazılmış olan eserin minyatürlerindeki çağdaş resimler devrin üslubunda ileriki dönemlerde yapılanlarsa değişmekte olan üsluplarını yansıtmaktadır. Burada Selçuklu üslubu ile Uzakdoğu üslubu birlikte kullanılmıştır ama henüz kaynaşamamıştır. Renkler konturlarda en koyu halindedir. Buradaki ağaç Çin resminin etkilerinde yapılmıştır (İnal, 1976: 51-52). Minyatürde bulut küçük bir alanı kaplamakta olup daha çok mavi tonlarında kontur çizgilerinden oluşur (Görsel 9).

Görsel 10. Nuh'un Gemisi, Zübdetü't-Tevârih, CBL 414, Chester Beatty Kitaplığı, Dublin (And, 1998).

Tarihlerin özü anlamına gelen Zübdetü't-Tevârih'in birkaç farklı nüshası bulunmaktadır. Bu nüshasında 40 minyatür vardır (And, 2018: 23). Zübdetü't Tevârih'te geçtiği şekliyle Nuh'un gemisi üç katlıdır. Minyatürde Hz. Nuh ile birlikte üç erkeğin yer aldığı geminin katlarındaki ışık pencerelerinden hayvanlar görülmektedir (And, 1998: 86). Burada insanların kafası dışında vücutları görülmemektedir. Ayrıca geminin üstünde durduğu dalgalı deniz dışında en üstte sıra halinde ve biraz altta gökyüzünden aşağı sarkan yığma bulutlar yer alır (Görsel 10).

Görsel 11. Nuh'un Gemisi, Zübdetü't-Tevârih, TSMK H. 1321, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, İstanbul (And, 1998).

Seyyid Lokman tarafından yazılan eserin minyatürleri Nakkaş Osman ve ekibi tarafından yapılmıştır (Mahir, 2012: 109). TSMK'de bulunan Zübdetü't-Tevârih'in bu nüshasında 86 minyatür vardır (And, 2018: 23). Bu minyatürde pencerelerden görünen hayvanlar dışında on erkek altı kadın yer almaktadır (And, 1998: 86). Diğerinden farklı olarak denize daha az yer verilmiş gökyüzü ve sıra sıra dizilmiş yığma bulutlara daha geniş yer ayrılmıştır (Görsel 11).

Değerlendirme ve Karşılaştırma

Van Gogh geleneksel ikonografiye bağlı dinsel resmi karanlık ve soğuk sayıp, doğanın doğrudan ilahi olanı her an yansıtıyor olduğu inancına sahiptir. Kurumsal ibadetlerin soğuk ve karanlığı yerine doğadan deneyimlediği ve çevresini saran dünyanın sanki ilahi bir varlık göstererek kendisine açılyormuş gibi düşündüğü bir yaşam tercih etmiştir (Yıldırım, 2018: 614).

Van Gogh sanatıyla ilgili "*İster figür ister peyzaj olsun, resimde hüznün duygusu gibi bir şeyi değil de derin bir acıyı dile getirmek istiyorum*" demektedir (Van Gogh, 2023: 34). Doğaya

bakışı ve yorumlayışıyla Van Gogh bu görüşünü destekler nitelikte eserler yapmıştır. Resimlerinde gözlemleri ile birlikte sanat birikimi ve hayranı olduğu Japon sanatının etkileri görülmektedir.

Rorschach testinin uygulandığı bir grup insanda mürekkep lekeleriyle ilgili tepkiler ile bulutlarla ilgili tepkilerin benzerliği dikkat çekmiştir. Bulutlar ile mürekkep lekelerine bakıldığında istenildiği ölçüde kullanılabilmesi, ayrıcalıklı yanları ve böylelikle kişilerin yorumları karşılaştırılmıştır. Bu gibi psikolojik testlerde rastlantısal oluşumlarda görülen tinsel dünyada depolayıp biriktirilen görüntüler ya da nesnelere saptama becerileri temel almaktadır (Gombrich, 2015: 155). Van Gogh'un resimlerindeki bulut imgelerinin bir motif gibi görünümünün Japon resmine olan ilgisinden doğan birikimin yansımalarıdır.

Farklı estetik anlayışlara ait olsalar da Van Gogh'un "*Arka Planda Alpillere ile Zeytin Ağaçları*" resmi (Görsel 3) ile *Acaibü'l-Mahlukat* (Görsel 8) ve *Menafü'l-Hayevan* (Görsel 9) minyatürlerindeki bulutlar benzerlikler taşımaktadır. Van Gogh'un bulutları kıvrılır ve akarken minyatürlerdeki yağma bulutlar dalga dalga dizilmektedir. Her iki bulutta ritmik bir yapıya sahiptir. Bu, doğanın canlı ve devingen olduğunu anlatırken izleyiciye akış hissi vermektedir. Her iki yaklaşımda da bulut, doğanın birebir kopyası değil yorumlanmış, dönüştürülmüş bir formu niteliğindedir. O nedenle de görünenin ötesini anlatmak istemektedirler. Geçicilik, dönüşüm ve görünür ile görünmeyen arasındaki ilişkiyi temsil eden bulut imgeleri, aynı zamanda bir eşik sembolüdür. Yeryüzü ile gökyüzü arasında bir ara katman oluşturan bulutlar, maddi olan ile manevi olanı birbirine bağlamaktadır.

"*Bulutlu Gökyüzünün Altındaki Buğday Tarlası*" resmi (Görsel. 4)'ndeki bulutlar ve "*Zübdetü't-Tevârih*"te yer alan minyatür (Görsel 10)'deki bulutlar doğanın birebir kopyası olmanın ötesindedirler. Van Gogh'un resmindeki bulutlar serbest, akışkan ve deformasyona uğramış ve yayılırken minyatürdeki bulutlar dalga dalga kıvrılmakta ve dekoratiftir. Her iki gökyüzü de canlıdır. Minyatürde bulutlar tekrar eden motiflerle ilerlerken Van Gogh'ta ise fırça darbeleri ritmik bir titreşim yaratmaktadır. Her iki yaklaşımda da bulutlar görsel bir ritim aracıdır. Her iki resimde de bulutlar, yeryüzü ile gökyüzü arasında bir geçiş katmanı oluştururken maddi olan ile daha soyut ve manevi olan arasında bağ kurarlar. Bulutlar yalnızca atmosferik unsur değildir. Hareket hâlindeki varlıklar olup değişim, dönüşüm ve geçiciliği ifade etmektedirler.

"*Zübdetü't-Tevârih*" (Görsel 11)'te yer alan sıralı yağma ve dolantı bulutlar ile "*Buğday Tarlası ve Serviler*" (Görsel 2) resmindeki bulutlar, her ne kadar farklı tekniklerle üretilmiş olsalar da ortak sanatsal ve sembolik anlamlar taşımaktadırlar. Öyle ki her iki eserde de bulutlar, doğanın birebir taklidi olmanın ötesinde sanatçı tarafından dönüştürülmüş ve yorumlanmış formlarıdır. Minyatürde bu dönüşüm daha şematik ve dekoratifken, Van Gogh'ta daha özgür ve ifadeci bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Her iki görselde de bulutlar spiral ve kıvrımlı formlarda ilerlerken bu benzerlik, bulutların hareket hâlinde bir varlık olmasının göstergesidir. Belirli bir ritimle yerleştiren bulutlar, kompozisyona dinamizm, akış ve süreklilik kazandırmaktadır. Aynı zamanda bulutlar, görsel yüzeyde bir ritim kurucu unsurdur. Her iki eserde de gökyüzü, pasif bir arka plan olmaktan çıkıp anlam taşıyan aktif bir alan olmuştur. Bulutlar sayesinde gökyüzü, kompozisyonun önemli bir parçası hâline gelmiştir.

Mavi-beyaz çini (Görsel 7) yüzeyindeki dolantı bulut motifleri ile Van Gogh'un "*Sürülmüş Tarlalar*" (Görsel 1) eserindeki bulutlar, farklı malzeme ve tekniklere ait olsa da görsel dilde belirgin ortaklıklar taşımaktadır. Öyle ki her iki örnekte de bulutlar, doğrudan gözlemsel gerçekliğe bağlı değil, soyutlanmış ve stilize edilmiş formlar hâlinindedir. Çinide bu, geleneksel motif diliyle; Van Gogh'ta ise ifadeci deformasyonla ile gerçekleşmektedir. Ancak her iki durumda da amaç: doğayı olduğu gibi değil, hissedildiği gibi vermektir. Çini motiflerinde bulutlar kesintisiz, akıcı kıvrımlarla ilerlerken Van Gogh'un bulutları dalgalı hareketlerle gökyüzünde yayılmaktadır. Bu benzerlik, bulutun akışkan ve süreklilik taşıyan bir form olarak ele alındığını göstermektedir. Çini yüzeyinde bulutlar, ritmik bir biçimde tekrar eden motiflerle sonsuzluk hissi yaratırken Van Gogh'ta ise fırça darbeleriyle oluşan tekrarlar ritmik bir titreşim üretmektedir. Her iki eserde de bulutlar, yüzeyi durağanlıktan çıkarıp resme hareket ve canlılık hissi

kazandırmaktadır. Çinide bu hareket daha kontrollü ve dekoratifken Van Gogh'ta ise daha serbest ve enerjiktir. Bulut motifleri her iki eserde de döngüsel hareketi, sürekliliği ve zamanın akışını temsil etmektedir.

Sonuç

Bu araştırmada Vincent van Gogh'un resimlerinde yer alan bulut imgesi ile Geleneksel Türk Sanatlarındaki bulut motifinin karşılaştırılması yapılmıştır. Bu kapsamda Van Gogh'un "Sürülmüş Tarlalar", "Buğday Tarlası ve Serviler", "Arka Planda Alpillen ile Zeytin Ağaçları", ve "Bulutlu Gökyüzünün Altındaki Buğday Tarlası" isimli eserleri ile Zübdetü't-Tevârih ve Acaibü'l-Mahlukat gibi minyatür örnekleri ve çini bezemelerindeki bulut motiflerinin biçimsel ve sembolik açılarından incelenmiş ve karşılaştırılmıştır.

Elde edilen bulgular neticesinde incelenen örneklerdeki bulut imgelerinin benzerlikleri ve farklılıklarının olduğu saptanmıştır. Van Gogh'un resimlerindeki bulutlar, yönlü fırça darbeleri ve akışkan formlarıyla sanatçının içsel duygularını ve varoluşsal halini yansıtan birer öznel ifade aracıyken geleneksel Türk sanatlarındaki bulutlar, stilize edilmiş halli ve tekrara dayalı yapılarıyla sürekliliği ve ilahi düzenin nesnel birer sembolü olarak kullanılmıştır.

Sonuç olarak, incelenen tüm eserlerdeki bulutlar sadece gözlemsel gerçekliğin çok ötesine geçmekte ve stilize edilmiş yapılarıyla hareket ve ritmi taşıyan formlar olarak öne çıkmaktadırlar. Ayrıca yeryüzü ve gökyüzü arasında ara bir katman oluşturan bulutlar, maddi ve manevi alanlar arasında bir geçiş unsurunun sembolü olarak kullanılmıştır. Bulut imgesi, görünen ile görünmeyen arasındaki ilişkiyi kuran temel bir sembol olarak kullanılmıştır.

Kaynakça

- And, Metin, (2018). *Minyatürlerde Osmanlı-İslam Mitolojyası*, Yapı Kredi Yay., İstanbul.
- And, Metin, (1998). "Tarihin En Eski Gemisi Nuh'un Gemisi", *Antik Dekor*, S.47, s. 86-89.
- Artaud, Antonin, (1991). *Van Gogh Toplumun İntihar Ettirdiği*, (Çev. A. D. Soysal), Nisan Yay., İstanbul.
- Biol, İnci A. ve Derman, Çiçek, (2016). *Türk Tezyîni San'atlarında Motifler*, Kubbealti Neşriyatı, İstanbul.
- Cassirer, Ernst, (2011). *Sembol Kavramının Doğası*, (Çev. Milay Köktürk), Hece Yay., Ankara.
- Doğanay, Aziz, (1999). "Bulut Motifi ve Osmanlı Sanatındaki İlk Örnekleri", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, S.6, s. 225-34.
- Edgü, Ferit, (2013). *Biçimler, Renkler, Sözcükler*, Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Farthing, Stephen (Ed.), (2020). *Sanatın Tam Öyküsü*, Gizem Aldoğan, (Çev. Firdevs Candil Çulcu), Hayalperest Yayınevi, İstanbul.
- Gençtan, Emine, (2019). *Bulut Motifinin Menşei ve Osmanlı'daki İlk Örnekler*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul.
- Gombrich, Ernst Hans Josef, (2015). *Sanat ve Yanılsama Resim Yoluyla Betimlemenin Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Howard, Michael, (2013). *Van Gogh 500 Görsel Eşliğinde Yaşamı ve Eserleri*, (Çev. M. Savcı ve Ö. Somersan), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul.
- İnal, Güner, (1976). *Türk Minyatür Sanatı (Başlangıcından Osmanlılara Kadar)*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara.
- Jung, Carl G., (2007). *İnsan ve Sembolleri*, (Çev. A. N. Babaoğlu), Okuyan Us Yay., İstanbul.
- Krausse, Anna-Carola, (2005). *Rönesanstan Günümüze Resim Sanatının Öyküsü*, Literatür Yayıncılık, İstanbul.
- Mahir, Banu, (2012). *Osmanlı Minyatür Sanatı*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul.
- Özkeçeci, İlhan, (2017). *Türk Sanatında Desen ve Kurgu*, Yazıgen Yayıncılık, İstanbul.
- Van Gogh, Vincent (2023). *Theo'ya Mektuplar*, (Çev. A. Erhat), Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Walther, Ingo F. ve Metzger, Rainer, (2006). *Vincent Van Gogh The Complete Painting*, Taschen, Köln.

Walther, Ingo F., (2005). *Vincent Van Gogh 1853-1890 Düşler ve Gerçeklik*, Remzi Kitapevi, İstanbul.

Yıldırım, Ceren (2018). "Vincent Van Gogh'un Sanatında Özdeşleyim ile Varılan Aşkınlık ve Günümüz Doğa Sanatı", *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.4, S. 2, s. 604-622.

Extended Abstract

The Post-Impressionist painter Vincent van Gogh's perception of nature was one of the most significant factors shaping his art. The artist was raised in a devout family and received a religious education himself. Van Gogh's understanding of religion evolved over time, leading him to move away from a style of painting centred on religious iconography and to build a life rooted in the belief that the divine is reflected in nature. In his landscapes, particularly those created during his final period in a mental hospital, he interpreted scenes featuring wheat fields, olive or cypress trees, vast skies, and the rocky outcrops separating the sky from the earth from various perspectives. In these paintings, the sky became the focal point rather than merely the background, and the clouds in the sky took on the quality of motifs.

This study briefly examines Vincent van Gogh's life and artistic philosophy. The artist's landscape paintings have been reviewed. The cloud motif used in traditional Turkish arts has been defined, and two distinct cloud motifs -the swirling cloud and the cumulus Cloud- have been briefly discussed. By comparing cloud imagery in works produced within two distinct disciplines -painting and traditional Turkish arts- the similarities and differences between the cloud imagery in Van Gogh's paintings and the cloud motifs used in ceramics and miniatures have been identified. Among these, the clouds in Vincent van Gogh's painting "*Ploughed Fields*", which seem to reflect the very soul, and the swirling cloud motif seen in the decoration of the ceramic inkwell; the clouds in the sky that create the dynamism in the painting "*Wheat Field and Cypresses*"; and the row of piled-up cloud motifs in the miniatures of "*Zübdetü't-Tevârih*"; the wave-like clouds in the painting "*Olive Trees with the Alpilles in the Background*" and the arranged, piled-up cloud motifs in the miniatures of the works "*Acaibü'l-Mahlukat*" and "*Menafîü'l-Hayevan*"; and the clouds rendered with directional brushstrokes in the painting "*Wheatfield under Thunderclouds*" and the hanging, swirling cloud motifs in the miniature from "*Zübdetü't-Tevârih*" have been noted and compared. At this point, the clouds in Van Gogh's landscape paintings and the cloud motifs seen in ceramics or miniatures have been transformed from a transient and variable formation in the sky into a permanent image in both disciplines.

Humans reflect their state of mind onto the outside world through symbols. Like certain other images, the motif of the cloud also carries symbolic meanings. The image of the cloud, which conveys symbols such as anxiety, uncertainty or emotional heaviness, serves as a reflection of these feelings within the artist's inner world. Furthermore, clouds, which are constantly in motion in nature, are also known as symbols of change and transience.

In this study, the similarities and differences between the cloud motif in Van Gogh's paintings and Traditional Turkish Arts have been evaluated through comparison. In this respect, the study may serve as a model for future research in the field.

Antik Çağ'dan 1914'e Ren Nehri'nin Jeopolitik Dönüşümü: Sınır, Ulaşım ve Uluslararası Nehir Rejimi

The Geopolitical Transformation of the Rhine River from Antiquity to 1914: Border, Transportation, and the International River Regime

Murat ÇINAR*

Öz

Bu çalışma, Ren Nehri'nin jeopolitik işlevlerinde Antik Çağ'dan Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 yılına kadar meydana gelen dönüşümü incelemektedir. Araştırmanın temel amacı, nehrin farklı tarihsel dönemlerde sınır hattı, askerî savunma alanı, ulaşım koridoru, ticaret güzergâhı ve uluslararası iş birliği mekânı olarak üstlendiği rollerin siyasal, ekonomik, askerî ve hukukî gelişmelerle nasıl yeniden şekillendiğini ortaya koymaktır. Çalışmada tarihsel-sistemantik ve karşılaştırmalı tarihsel analiz yöntemleri birlikte kullanılmış; antik metinler, uluslararası antlaşmalar, kurumsal belgeler ve modern tarih yazımı çok disiplinli bir yaklaşımla değerlendirilmiştir. Araştırma bulguları, Ren Nehri'nin Roma döneminde yalnızca imparatorluğun kuzey sınırını destekleyen doğal bir engel değil, aynı zamanda askerî hareketlilik, ticaret ve kültürel etkileşimin düzenlendiği dinamik bir sınır bölgesi olduğunu göstermektedir. Orta Çağ ve erken modern dönemde nehir, yerel hükümdarlar, dinî otoriteler ve kentler arasındaki parçalı egemenlik ilişkilerinin yanı sıra Kuzey Denizi ile Avrupa'nın iç bölgelerini birbirine bağlayan ticari ağların başlıca eksenlerinden biri hâline gelmiştir. Fransız Devrimi ve Napolyon Savaşları sırasında Ren havzasındaki siyasal yapı önemli ölçüde değişirken, 1815 Viyana Kongresi sonrasında seyrüseferin ortak kurallara bağlanması ve Ren Seyrüseferi Merkez Komisyonu'nun oluşturulması, nehrin uluslararası yönetiminde kurumsal bir dönüm noktası meydana getirmiştir. On dokuzuncu yüzyılda sanayileşme, nehir mühendisliği, Mannheim Sözleşmesi, Alman birliği ve Fransız-Alman rekabeti Ren'in ekonomik, askerî ve sembolik önemini daha da artırmıştır. Sonuç olarak Ren Nehri'nin jeopolitik rolü, yalnızca fizikî coğrafi özellikleriyle açıklanabilecek sabit bir yapı göstermemiştir. Nehrin sınır, koridor ve ortak yönetim alanı olarak kazandığı anlamlar; devletlerin stratejik tercihleri, teknolojik gelişmeler, ekonomik ilişkiler ve hukukî düzenlemeler arasındaki etkileşim sonucunda değişmiştir. Bu yönüyle Ren, Avrupa tarihinde çatışma ile iş birliğinin, egemenlik ile dolaşımın ve ulusal güvenlik ile ekonomik bütünleşmenin aynı coğrafi mekânda birlikte şekillendiği başlıca örneklerden birini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ren Nehri, Siyasi Coğrafya, Jeopolitik, Sınır Bölgesi, Ulaşım Coğrafyası.

Abstract

This study examines the transformation of the geopolitical functions of the Rhine River from Antiquity to the outbreak of the First World War in 1914. Its primary objective is to explain how the river's roles as a frontier, military defence zone, transport corridor, commercial route, and space of international cooperation were reshaped by changing political, economic, military, and legal conditions. The study employs historical-systematic and comparative historical analysis, evaluating ancient texts, international treaties, institutional documents, and modern historiography through a multidisciplinary framework. The findings demonstrate that, during the Roman period, the Rhine was not merely a natural barrier supporting the empire's northern frontier but also a dynamic borderland in which military mobility, commerce, and cultural interaction were regulated. During the medieval and early modern periods, the river became one of the principal axes of commercial networks linking the North Sea with the interior of Europe, while remaining subject to fragmented forms of authority exercised by territorial rulers,

Bu makale 01.02.2026 tarihinde dergimize gönderilmiş; 05.02.2026 tarihinde hakemlere gönderilme işlemi gerçekleştirilmiş; 02.06.2026 tarihinde hakem raporlarının değerlendirilmesi sonucu yayın listesine dâhil edilmiştir.

Makaleye atıf şekli; Murat Çınar, "Antik Çağ'dan 1914'e Ren Nehri'nin Jeopolitik Dönüşümü: Sınır, Ulaşım ve Uluslararası Nehir Rejimi", *Müellif Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, S. 5, (Haziran 2026), s. 43-72.

* Doç. Dr., Karabük Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü Öğretim Üyesi, E-mail: muratcinar@karabuk.edu.tr, Orcid: 0000-0002-7436-2114.

ecclesiastical institutions, and urban communities. The political structure of the Rhine basin underwent significant change during the French Revolutionary and Napoleonic Wars. Following the Congress of Vienna in 1815, the adoption of common navigation principles and the establishment of the Central Commission for the Navigation of the Rhine marked an important stage in the institutionalisation of international river governance. In the nineteenth century, industrialisation, river engineering, the Mannheim Convention, German unification, and Franco-German rivalry further increased the river's economic, military, and symbolic significance. The study concludes that the geopolitical role of the Rhine cannot be explained solely through its physical geographical characteristics or understood as a fixed historical function. Its meanings as a boundary, corridor, and jointly regulated space changed through the interaction of state strategies, technological developments, economic relations, and legal arrangements. The Rhine therefore represents one of the most significant historical examples of how conflict and cooperation, sovereignty and mobility, and national security and economic integration could develop simultaneously within the same geographical space.

Keywords: Rhine River, Political Geography, Geopolitics, Borderland, Transport Geography.

Giriş

Ren Nehri, Batı Avrupa'nın başlıca akarsularından ve su yollarından biri olup, kültürel ve tarihsel açıdan kıtanın en önemli nehirleri arasında yer almakta; aynı zamanda dünya ölçeğinde endüstriyel taşımacılığın en kritik damarlarından biri olarak kabul edilmektedir. Nehir, İsviçre'nin doğu-orta kesiminde Alp Dağları'nda yer alan iki küçük kaynak kolundan doğmakta; kuzey ve batı yönünde akarak Hollanda üzerinden Kuzey Denizi'ne ulaşmakta ve sularını bu denize boşaltmaktadır.

Ren havzasında kısmen veya tamamen dokuz ülke yer almaktadır. Bu ülkeler Avusturya, Belçika, Fransa, Almanya, İtalya, Lihtenştayn, Lüksemburg, Hollanda ve İsviçre'dir. Ren Nehri, uzunluk bakımından Avrasya'nın ilk sıralarında yer almamakla birlikte, ekonomik ve ulaşım coğrafyası açısından Avrupa'nın en önemli nehirlerinden biridir. Havzanın nüfusu 58 milyondur ve bunların çoğu Rotterdam ile Basel arasında nehir boyunca uzanan büyük kentsel alanlarda yoğunlaşmıştır. Ren Nehri, ulaşım, enerji üretimi, endüstriyel üretim, kentsel sanitasyon, 25 milyon insan için içme suyu, tarım ve turizm gibi hizmetler sunmakta olup çok amaçlı bir su yolunun klasik bir örneğidir. Son 2000 yıldır Avrupa'nın tarihi, kültürü ve ekonomisini büyük ölçüde etkilemiştir. Öte yandan, ekolojik bütünlüğü ve biyoçeşitliliği, özellikle son 200 yılda insan faaliyetlerinden ciddi şekilde etkilenmiştir (Uehlinger vd., 2009).

Avrupa tarihinin mekânsal gelişimini anlamada doğal coğrafi unsurlar önemli bir yere sahiptir. Dağlar, nehirler ve vadiler gibi fiziki unsurlar yalnızca doğal sınırlar oluşturmamış; aynı zamanda siyasi hâkimiyet alanlarının, kültürel etkileşimlerin ve ekonomik ilişkilerin şekillenmesinde de belirleyici rol oynamıştır. Bu bağlamda Ren Nehri, Antik Çağ'dan itibaren Avrupa'nın merkezî coğrafi eksenlerinden biri olarak öne çıkmıştır. Ren, tarih boyunca sadece bir akarsu veya ulaşım hattı değil; aynı zamanda jeopolitik, askerî ve ekonomik süreçleri etkileyen stratejik bir unsur olmuştur. Nehrin oluşturduğu doğal koridor, farklı dönemlerde orduların hareket güzergâhı, ticaret yollarının bağlantı noktası ve bölgesel bütünleşme süreçlerinin temel eksenlerinden biri hâline gelmiştir. Bu nedenle Ren Nehri, Avrupa'nın yalnızca fiziki coğrafyasını değil, aynı zamanda siyasi ve tarihî yapılanmasını da şekillendiren önemli coğrafi unsurlardan biri olarak değerlendirilmelidir.

Antik Roma döneminden itibaren Ren Nehri, Avrupa'nın batısı ile doğusu arasında doğal bir sınır ve savunma hattı işlevi görmüştür. Roma İmparatorluğu'nun kuzey sınır güvenliği, özellikle Aşağı Germania bölgesinde büyük ölçüde Ren Nehri boyunca şekillenmiş; Yukarı Germania ve Raetia bölgelerinde ise bu sınır, kara hattına dönüşen Limes Germanicus sistemiyle desteklenmiştir. Bu savunma düzeni; istihkâmlar, lejyoner kaleleri, askerî yollar ve gözetleme kuleleri aracılığıyla Roma hâkimiyet alanının kontrol altında tutulmasına hizmet etmiştir (Elton, 1996). Bununla birlikte Ren sınırı yalnızca askerî bir savunma hattı olarak değil, aynı zamanda

Roma dünyası ile Germen toplulukları arasında ekonomik, kültürel ve toplumsal etkileşimlerin gerçekleştiği dinamik bir temas bölgesi olarak da işlev görmüştür. Orta Çağ'da ise Ren havzası, feodal beylikler, dini otoriteler ve ticari şehirler arasındaki hâkimiyet mücadelelerinin merkezlerinden biri hâline gelmiştir. Nehir, özellikle Köln, Mainz, Worms ve Strasbourg gibi şehirler üzerinden bölgesel ticareti canlandırmış; Kuzey Avrupa ticaret ağları ile Orta Avrupa'nın kara yolları ve Alp geçitleri üzerinden Akdeniz dünyasına uzanan ticari bağlantılar arasında önemli bir geçiş koridoru oluşturmuştur (Dollinger, 1970).

Modern dönemde, özellikle 19. yüzyılın başından itibaren Ren Nehri, Avrupa'daki siyasi dönüşümler, ulus-devletleşme süreci ve ekonomik bütünleşme çabalarıyla daha kurumsal bir boyut kazanmıştır. 1815 Viyana Kongresi sonrasında oluşturulan Ren Seyrüseferi Merkez Komisyonu, nehir üzerindeki seyrüseferin ortak kurallara bağlanmasına ve serbest seyrüsefer ilkesinin aşamalı olarak kurumsallaşmasına katkı sağlamıştır. Nehrin bu süreçteki işlevi yalnızca ekonomik değildir; aynı zamanda Avrupa'daki güç dengelerinin tesisinde oynadığı rol, güç politikaları ile uluslararası hukuk arasında gerilimli bir ilişki ortaya çıkarmıştır.

Ren Nehri'nin tarihsel süreç içerisindeki jeopolitik dönüşümü, Avrupa'da siyasi sınırların, ekonomik merkezlerin ve askerî stratejilerin nasıl iç içe geçtiğini göstermesi bakımından dikkat çekici bir örnek sunmaktadır. Nehir, farklı dönemlerde değişen işlevler üstlenmiştir. Roma döneminde imparatorluğun kuzey sınırlarından biri olarak savunma hattı niteliği kazanmış; Orta Çağ'da feodal güçler, dini otoriteler ve ticari şehirler arasındaki hâkimiyet mücadelelerinin önemli mekânlarından biri hâline gelmiştir. Sanayi Devrimi sonrasında ise Ren, kömür, demir-çelik, sanayi ürünleri ve ticari malların taşınmasında kullanılan stratejik bir lojistik koridora dönüşmüştür. 19. yüzyılda Ren Nehri, Avrupa diplomasisinin hem iş birliği hem de rekabet üreten başlıca coğrafi unsurlarından biri olmuştur. Özellikle 1870-1871 Fransa-Prusya Savaşı'nın ardından Alsas-Loren bölgesinin Alman İmparatorluğu tarafından ilhak edilmesi, Ren havzasının siyasi ve sembolik önemini daha da artırmıştır. Bu gelişme, Fransa açısından ulusal hafızada toprak kaybı ve zedelenmiş onur duygusuyla ilişkilendirilirken; Almanya açısından siyasi birlik, sınır güvenliği ve jeopolitik bütünlük düşüncesinin bir parçası olarak değerlendirilmiştir. Böylece Ren Nehri, yalnızca fiziki bir sınır veya ulaşım hattı olmaktan çıkmış; Avrupa'da ulusal kimliklerin, tarihsel hafızanın ve güç mücadelesinin sembolik merkezlerinden biri hâline gelmiştir. Ren Nehri'nin tarihsel süreç içerisindeki dönüşümü, uluslararası ilişkiler kuramları açısından da çok boyutlu bir değerlendirme imkânı sunmaktadır. Realist bakış açısı, Ren'i Avrupa'daki güç mücadelesinin ve askerî stratejilerin coğrafi zemini olarak ele alırken; liberal yaklaşımlar, nehrin serbest ticaret, karşılıklı bağımlılık ve kurumsal iş birliği süreçlerine sağladığı katkıyı öne çıkarmaktadır. Bu yönüyle Ren, yalnızca devletler arası rekabetin değil, aynı zamanda ekonomik bütünleşme ve bölgesel iş birliği arayışlarının da temel unsurlarından biri olmuştur. Buna karşılık çevreci ve eleştirel yaklaşımlar, Ren Nehri üzerindeki mühendislik müdahalelerini doğanın teknik ve siyasi yollarla dönüştürülmesi bağlamında değerlendirmektedir. Nehrin kanalize edilmesi, taşkın kontrolü, sanayi taşımacılığına uygun hâle getirilmesi ve ekolojik düzenlemelere konu olması, Ren'i yalnızca bir ulaşım hattı olmaktan çıkarmış; aynı zamanda çevresel yönetim, ekolojik sürdürülebilirlik ve mekânsal egemenlik tartışmalarının merkezine yerleştirmiştir. Bu nedenle Ren Nehri'nin jeopolitiğini incelemek, yalnızca tarihsel bir akarsuyun coğrafi ve stratejik rolünü açıklamak anlamına gelmez. Aynı zamanda Avrupa'nın savaş ve barış dönemleri, uluslararası iş birliği girişimleri, ekonomik bütünleşme süreçleri ve bölgesel rekabet stratejileriyle kurduğu çok katmanlı ilişkiyi anlamayı da mümkün kılar.

Bu çalışma, Ren Nehri'nin Antik Çağ'dan I. Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 yılına kadar uzanan jeopolitik gelişimini çok disiplinli bir bakış açısıyla incelemektedir. Çalışmada Ren Nehri'nin tarihsel süreçte üstlendiği roller; askerî güvenlik, ekonomik bütünleşme, diplomatik iş birliği ve hukuki düzenlemeler bağlamında ele alınmaktadır. Bu çerçevede nehir, yalnızca fiziki bir coğrafi unsur olarak değil, Avrupa uluslararası sisteminin kırılğanlıklarını, güç dengelerini ve dönüşüm süreçlerini yansıtan stratejik bir mekân olarak değerlendirilmektedir.

Araştırmanın Önemi

Ren Nehri, Avrupa tarihinin en köklü jeopolitik, ekonomik ve kültürel eksenlerinden biridir. Antik Roma döneminden itibaren kıta coğrafyasının doğal sınırı olarak kabul edilen bu nehir, yalnızca coğrafi bir unsur değil, aynı zamanda siyasal otoritelerin sınır tanımlama aracı ve uluslararası hukuk düzenlerinin sınanma alanı olmuştur. Orta Çağ'dan Sanayi Devrimi'ne kadar geçen süreçte Ren Nehri, ticaretin ana arterlerinden biri olarak Avrupa iç pazarının bütünleşmesinde belirleyici bir rol oynamış; 1815 Viyana Kongresi sonrasında ise Ren Nehri, serbest seyrüsefer ilkesinin çok taraflı hukukî düzenlemeler ve ortak kurumlar aracılığıyla geliştirildiği modern uluslararası nehir yönetiminin başlıca erken örneklerinden biri hâline gelmiştir.

Bununla birlikte Ren Nehri, yalnızca ekonomik bütünleşmenin bir sembolü olmamış; aynı zamanda güvenlik kaygılarının, egemenlik tartışmalarının ve ulusal rekabetin merkezinde yer almıştır. 19. yüzyılda Zollverein ve Merkezi Ren Seyrüsefer Komisyonu (CCNR) gibi kurumsal yapılar, Ren havzasında ekonomik ilişkilerin düzenlenmesine, ticaretin kolaylaştırılmasına ve seyrüsefer serbestliğinin kurumsal bir zemine oturtulmasına katkı sağlamıştır. Ancak bu iş birliği dinamiklerine rağmen Ren üzerindeki denetim meselesi, özellikle Fransa ile Almanya arasında süregelen stratejik gerilimin temel unsurlarından biri olmayı sürdürmüştür. 1871'de Alman birliğinin kurulması ve Fransa-Prusya Savaşı sonrasında Alsas-Loren'in Alman İmparatorluğu tarafından ilhak edilmesi, Ren'in iki ülke açısından taşıdığı siyasal ve sembolik anlamı daha da güçlendirmiştir. Bu süreçte Ren, Fransa açısından toprak kaybı, ulusal hafıza ve zedelenmiş onur duygusuyla ilişkilendirilirken; Almanya açısından ulusal birlik, sınır güvenliği ve jeopolitik üstünlük düşüncesinin sembollerinden biri hâline gelmiştir. Bu bağlamda Ren Nehri, ekonomik iş birliği ile güç siyaseti arasındaki ilişkinin tarihsel olarak izlenebildiği önemli bir örnek alanı sunmaktadır. Özellikle 1815-1914 dönemi, Merkezi Ren Seyrüsefer Komisyonu (CCNR) gibi uluslararası iş birliği mekanizmalarının barışın korunmasına ne ölçüde katkı sağlayabildiğini ve ekonomik bütünleşme süreçlerinin askerî rekabet karşısında nasıl kırılğan hâle gelebildiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu tarihsel deneyim, Avrupa'da daha sonraki bütünleşme arayışlarının düşünsel ve kurumsal arka planını anlamak açısından da önem taşımaktadır. Nitekim Avrupa Birliği'nin oluşum sürecinde öne çıkan karşılıklı bağımlılık, ekonomik entegrasyon ve kurumsal iş birliği anlayışları, 19. yüzyıldaki bu tür tarihsel tecrübelerle dolaylı bir süreklilik içinde değerlendirilebilir. Dolayısıyla bu çalışma, yalnızca bir nehrin tarihsel rolünü kronolojik olarak betimlemekle sınırlı kalmamaktadır. Çalışmanın özgünlüğü, tarih, siyasi coğrafya ve uluslararası ilişkiler disiplinlerini bir araya getirerek; geleneksel siyaset biliminin '*askeri güvenlik*' varsayımları ile iktisat tarihinin '*ekonomik entegrasyon*' bulgularını aynı potada eritmesinde yatmaktadır. Bu çok disiplinli yöntem sayesinde çalışma, Avrupa'da ulusal güvenlik algısı ile ekonomik karşılıklı bağımlılığın tarihsel süreçte nasıl iç içe geçtiğini ve birbirini nasıl sınırlandırdığını somut bir mekân (Ren Nehri) üzerinden açıklayarak jeopolitik literatüründeki kavramsal ikilikleri (güvenlik-ticaret) aşmaya yönelik yeni bir perspektif sunmaktadır.

Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Bu çalışma, Ren Nehri'nin jeopolitik işlevlerinde Antik Çağ'dan Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 yılına kadar meydana gelen dönüşümü incelemeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda nehrin sınır, savunma hattı, ulaşım koridoru, ticaret güzergâhı ve uluslararası yönetim alanı olarak üstlendiği roller; değişen siyasal, askerî, ekonomik ve hukukî koşullar çerçevesinde değerlendirilmektedir. Çalışmanın temel amacı, Ren Nehri'nin farklı tarihsel dönemlerde doğal ve siyasal bir sınırdan askerî-stratejik bir hatta, ekonomik bütünleşme koridoruna ve ortak hukukî düzenlemelere konu olan uluslararası bir su yoluna nasıl dönüştüğünü ortaya koymaktır.

Araştırmanın zamansal kapsamı, Ren Nehri'nin jeopolitik işlevlerinde meydana gelen temel değişimler dikkate alınarak dört tarihsel dönem çerçevesinde sınırlandırılmıştır:

- Antik Çağ-Roma dönemi: Ren Nehri'nin Roma İmparatorluğu'nun sınır ve savunma sistemindeki yeri; askerî hareketlilik, ikmal, ticaret ve kültürel etkileşim bakımından üstlendiği işlevler ele alınmaktadır.

- Orta Çağ ve erken modern dönem: Nehir üzerindeki parçalı egemenlik yapısı; krallıkların, feodal otoritelerin, dinî kurumların, kentlerin ve ticaret birliklerinin Ren havzasındaki siyasal ve ekonomik faaliyetleri incelenmektedir.
- Fransız Devrimi ve Napolyon dönemi: 1789-1815 yılları arasında Ren havzasında meydana gelen toprak, yönetim ve egemenlik değişimleri ile nehrin Fransız yayılmacılığı, askerî savunma ve bölgesel yeniden yapılanma bakımından kazandığı rol değerlendirilmektedir.
- Viyana Kongresi'nden 1914'e uzanan dönem: Ren üzerindeki uluslararası seyrüsefer rejiminin kurumsallaşması, Ren Seyrüseferi Merkez Komisyonu'nun faaliyetleri, sanayileşme, nehir mühendisliği, Alman birliği ve Fransız-Alman rekabetinin nehrin jeopolitik önemine etkileri incelenmektedir.

Bu dönemlendirme, yalnızca kronolojik bir sınıflandırma amacı taşımamakta; Ren Nehri'nin sınır, savunma hattı, ulaşım koridoru, ticaret yolu ve uluslararası yönetim alanı olarak üstlendiği işlevlerin dönemler arasındaki değişimini karşılaştırmalı biçimde değerlendirmeye imkân sağlamaktadır.

Araştırma Soruları

Çalışmanın temel amacı doğrultusunda aşağıdaki araştırma sorularına cevap aranmaktadır:

1. Ren Nehri'nin sınır, savunma hattı, ticaret yolu ve ulaşım koridoru olarak üstlendiği işlevler Antik Çağ'dan 1914 yılına kadar hangi tarihsel koşullar altında dönüşmüştür?
2. Kıyıdaş devletlerin egemenlik ve güvenlik kaygıları ile Ren üzerindeki seyrüsefer serbestisi arasındaki gerilim hangi hukukî ve kurumsal araçlarla yönetilmiştir?
3. Ren Nehri'nin fizikî coğrafi özellikleri, devletlerin askerî, siyasî ve ekonomik tercihlerini hangi ölçüde etkilemiştir?
4. 1815 sonrasında oluşturulan uluslararası nehir rejimi, ticari bütünleşmeyi geliştirme ve kıyıdaş devletler arasındaki çıkar çatışmalarını sınırlandırma bakımından ne ölçüde etkili olmuştur?

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma, Ren Nehri'nin Antik Çağ'dan 1914 yılına kadar geçirdiği jeopolitik dönüşümü incelemek amacıyla nitel araştırma yaklaşımına dayalı tarihsel-sistemik ve karşılaştırmalı tarihsel analiz yöntemlerini kullanmaktadır. Tarihsel-sistemik analiz kapsamında nehrin sınır, savunma hattı, ulaşım koridoru, ticaret yolu ve uluslararası iş birliği alanı olarak üstlendiği işlevler kronolojik gelişimleri içinde ele alınmıştır. Karşılaştırmalı tarihsel analiz aracılığıyla ise bu işlevlerin farklı dönemlerde siyasal, askerî, ekonomik ve hukukî koşullara bağlı olarak nasıl değiştiği incelenmiştir. Araştırmada birincil ve ikincil kaynaklardan yararlanılmıştır. Birincil kaynaklar arasında Caesar'ın **De Bello Gallico** ve Tacitus'un **Germania** adlı eserleri ile 1815 Viyana Kongresi Nihai Senedi, Ren'e ilişkin ek düzenlemeler, 1831 Mainz Sözleşmesi, 1868 Mannheim Sözleşmesi ve 1871 Frankfurt Antlaşması yer almaktadır. Ren Seyrüseferi Merkez Komisyonu'nun kurumsal belgeleri de nehrin uluslararası yönetiminin gelişimini değerlendirmek amacıyla kullanılmıştır. Antlaşma hükümleri mümkün olduğunca resmî metinler veya güvenilir çeviriler üzerinden incelenmiştir. İkincil kaynakların seçiminde araştırma konusuyla doğrudan ilişki, akademik güvenilirlik ve ilgili dönem bakımından uzmanlık ölçütleri esas alınmıştır. Çalışmanın dönemlendirilmesinde Ren Nehri'nin işlevlerinde meydana gelen temel değişimler dikkate alınmıştır. Bu kapsamda Roma dönemi; Orta Çağ ve erken modern dönem, Fransız Devrimi ve Napolyon dönemi, Viyana Kongresi'nden 1914'e kadar uzanan sanayileşme ve uluslararası nehir yönetimi dönemi karşılaştırılmıştır. Dönemler arasında nehrin siyasal sınır oluşturma işlevi, askerî-stratejik önemi, ticaret ve ulaşım kapasitesi, hukukî-kurumsal yönetimi ve ulusal sembol olarak taşıdığı anlam temel karşılaştırma ölçütleri olarak kullanılmıştır.

Literatür Özeti

Ren Nehri üzerine yapılan akademik çalışmalar, Avrupa'nın siyasal düzeni, ekonomik entegrasyonu ve kültürel evrimi çerçevesinde çok disiplinli bir yaklaşım sergilemektedir. Literatür incelendiğinde, Ren Nehri'ne yönelik araştırmaların genel olarak üç ana eğilim etrafında şekillendiği görülmektedir: jeopolitik-gerçekçilik, liberal-ekonomik entegrasyon ve uluslararası hukuk-kurumsalcı yaklaşımlar. Bu yaklaşımlar, Ren'i yalnızca fiziksel bir su yolu olarak değil, aynı zamanda uluslararası sistemin evrimini şekillendiren stratejik bir alan olarak değerlendirmektedir.

Jeopolitik ve güvenlik ekseninden bakıldığında klasik gerçekçi tarih yazımı, Ren Nehri'ni Avrupa'daki güç dengesi siyasetinin merkezi olarak konumlandırmaktadır. Taylor (1980), *The Struggle for Mastery in Europe* adlı eserinde Ren'i "*Avrupa diplomasisinin nabız hattı*" olarak tanımlayarak, nehir üzerindeki kontrolün Fransa ile Almanya arasındaki rekabetin temel bileşeni olduğunu savunur. Taylor'a göre, 1815 Viyana Kongresi'nin temel amaçlarından biri, Fransa'nın doğu yönündeki yayılmasını sınırlandırmak ve Ren'i "*doğal bir güvenlik hattı*" haline getirmektir. Benzer biçimde Kissinger (1973), *A World Restored* adlı çalışmasında Metternich ve Castlereagh'ın politik vizyonlarını analiz ederken Ren'in, Avrupa'daki "*denge siyasetinin jeopolitik merkezi*" haline geldiğini vurgular.

19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında ise nehir, tekrar bir güvenlik hattına dönüşmüştür. Howard (2001) ve Bucholz (2001), 1871 sonrasında Strasbourg ve Metz gibi stratejik kentlerin Alman savunma sisteminde önemli bir yer edindiğini göstermektedir. Strasbourg Ren koridorunda yer alırken Metz, Moselle Vadisi üzerinden Fransa sınırına yönelik savunma düzeninin başlıca merkezlerinden biri hâline gelmiştir. Holmes (2014) ve Groß (2008), Schlieffen Planı'nın tasarımında Ren geçişlerinin stratejik önemini ortaya koyarken; Herwig (2011) ve Wawro (2003), 1914 yazında Ren boyunca gerçekleşen askeri seferberliğin, sanayi gücü ile askeri kapasitenin bir sembolü olduğunu belirtmektedir. Bu dönemdeki literatür, nehrin barışın sembolü olmaktan çıkıp bir cephe hattına dönüştüğünü vurgulamaktadır.

Ekonomik entegrasyon ve altyapı eksensiz literatür, Ren Nehri'nin Avrupa'daki ekonomik bütünleşme süreçleri içerisindeki rolünü çoğunlukla liberal entegrasyon, karşılıklı bağımlılık ve altyapı sistemleri bağlamında ele almaktadır. Bu literatürde Ren, yalnızca bir ulaşım hattı olarak değil, sanayi bölgelerini, liman kentlerini, enerji ağlarını ve sınır aşan ekonomik ilişkileri birbirine bağlayan stratejik bir mekânsal eksen olarak değerlendirilmektedir. Lagendijk (2016), Ren havzasını Avrupa elektrik sistemlerinin gelişimi, sınır aşan teknik altyapılar ve bölgesel bağlantısallık çerçevesinde inceleyerek nehrin modern Avrupa altyapı tarihindeki merkezi konumuna dikkat çekmektedir. Klemann ve Schenk (2019) ise uzun 19. yüzyıl bağlamında Ren'in özellikle Aşağı Ren bölgesinin oluşumunda, limanlar, sanayi merkezleri, ulaşım ağları ve bölgesel ekonomik ilişkiler üzerinden belirleyici bir rol üstlendiğini ortaya koymaktadır. Bu çalışmalar, Ren Nehri'nin 1815-1914 döneminde yalnızca doğal bir su yolu değil, Avrupa ekonomilerinin mekânsal örgütlenmesini ve bölgesel entegrasyon süreçlerini şekillendiren önemli bir altyapı koridoru hâline geldiğini göstermektedir.

Banken ve Wubs (2017), *The Rhine: A Transnational Economic History* adlı eserlerinde, nehrin sanayi devrimiyle birlikte Avrupa'nın en erken transnasyonal ekonomik kalkınma bölgesine dönüştüğünü göstermektedir. Ren ekonomisinde yer alan malların, sermayenin, insanların ve kurumların sınır ötesi akışına odaklanması, ulusal ve yerel tarihlere dair mevcut bilgilere yeni bakış açıları katmaktadır. Keller ve Shiue (2014) ile Dumke (1978) ise bu süreçte ticari entegrasyonun nasıl siyasi bir güç aracına dönüştüğünü kantitatif verilerle desteklemektedir.

Çevre ve kültür ile ilgili literatür modern jeopolitik ve çevre tarihi edebiyatı, klasik realizmin ötesine geçerek Ren'i ulus inşası ve çevre politikaları bağlamında ele almaktadır. Blackburn (2006), *The Conquest of Nature* adlı eserinde, Ren'in 19. yüzyıldaki düzenlenmesi ve hidroelektrik projelerinin, Almanya'nın modernleşme ve doğa üzerindeki egemenlik iddiasının bir devamı olduğunu öne sürer. Cioc (2006), *The Rhine: An Eco-Biography* çalışmasında nehrin "*doğaya hükmetme ve modernleşme projesi*"nin bir parçası olarak şekillendiğini ortaya koymaktadır.

Son yıllarda öne çıkan bir diğer yaklaşım ise "*hafıza jeopolitiğidir*" Müller (2009), *Memory and Power in Post-War Europe* adlı eserinde, Ren'in Avrupa kolektif hafızasında "*barış ve savaş arasındaki geçiş bölgesi*" olarak yer aldığını ifade eder. Varley (2008) gibi çağdaş araştırmacılar ise Ren Nehri'nin Fransa için "*kayıp onurun bölgesi*", Almanya içinse "*ulusal birliğin sembolü*" haline gelerek geliştiğini; coğrafyanın yalnızca fiziksel değil, tarihsel ve psikolojik anlamlarla yüklü bir yapı olduğunu göstermektedir. Uluslararası hukuk ve kurumlar eksenli literatür, Ren Nehri'ni kolektif yönetim pratiğinin ilk laboratuvarı olarak ele alır. Schenk (2021), 1815-1914 dönemini kapsayan çalışmasında, 1816'da kurulan Merkezi Ren Seyrüsefer Komisyonu'nu (CCNR) "*Avrupa'da sürekli çalışan ilk uluslararası kurum*" olarak tanımlar. Van Hoof (1984) ve De Graaf vd. (2019), Ren rejiminin uluslararası hukukta "*ortak miras alanı*"nın ilk örneklerinden biri olduğunu ileri sürmektedir. Middelaar (2013), *The Passage to Europe* adlı eserinde, CCNR'nin yapısal ve yönetsel işleyişinin, Avrupa Birliği kurallarının oluşumuna model teşkil ettiğini savunur. Günümüzde ICPR (2022) tarafından yayımlanan Rhine Havzası Yönetim Planı, nehrin "*ortak egemenlik ve sürdürülebilirlik politikalarıyla*" yönetilen uluslararası bir alan olduğunu göstermektedir. UNESCO'nun "*Roma İmparatorluğu Sınırları- Aşağı Germen Limesi*" (2021) listesine eklemesi de nehrin Antik Roma'dan beri bir savunma ve sınır hattı olarak tarihsel sürekliliğini belgelemektedir (UNESCO, 2021).

Tüm bu çalışmaların ortak noktası, Ren Nehri'nin Avrupa tarihindeki sürekliliği, aynı zamanda uluslararası düzenin kırılğanlığının bir aynası olarak ele almalarıdır. 19. yüzyılın başında Paris Antlaşması ve Viyana Kongresi ile hukukî temelleri oluşturulan serbest seyrüsefer rejimi, 1831 Mainz ve 1868 Mannheim sözleşmeleriyle aşamalı olarak geliştirilmiştir. Barraclough (1963) ve Kitchen (2006) gibi tarihçiler, Ren'in ulus-devletlerin yükselişinde ve modern Avrupa'nın inşasında ayrılmaz bir parça olduğunu vurgularken; Schenk (2021) bu süreci "*barış ile güç politikası arasında kalıcı bir oluşum*" olarak tanımlar. Dolayısıyla literatürde Ren Nehri; Roma'dan Avrupa Birliği'ne kadar uzanan, Avrupa'nın kolektif kimliğini ve siyasi hafızasını taşıyan bir simge olarak görülmektedir.

Mevcut literatür incelendiğinde, Ren Nehri'ne yönelik çalışmaların genellikle parçalı bir nitelik taşıdığı ve nehrin belirli bir tarihsel kesitine ya da tek bir tematik işlevine (yalnızca Roma dönemi askerî sınırlarına, salt 19. yüzyıl ekonomik entegrasyonuna veya sadece uluslararası nehir hukukuna) odaklandığı görülmektedir. Bu araştırmaların her biri kendi alanında değerli veriler sunsa da askerî, ekonomik ve hukuki dinamiklerin uzun tarihsel süreçte (*longue durée*) birbirlerini nasıl şekillendirdiğini gösteren bütüncül bir sentez eksiktir. Bu çalışmanın mevcut literatüre temel ve özgün katkısı; Ren Nehri'nin jeopolitik dönüşümünü Antik Çağ'dan Birinci Dünya Savaşı'nın arifesine (1914) uzanan geniş bir zaman diliminde ele alarak, literatürdeki "*bölünmüş*" yaklaşımları (gerçekçi güvenlik kaygıları ile liberal ticaret serbestisini) aynı coğrafi düzlemde ve karşılaştırmalı olarak birleştirmesidir. Çalışma, daha önceki araştırmaların birbirinden ayrı ele aldığı askerî savunma, ticari koridor ve hukuki rejim kimliklerinin aslında birbirini dışlamadığını; aksine tarihsel süreçte birbirini tamamlayan ortak bir jeopolitik evrimin parçaları olduğunu kanıtlayarak literatürdeki bu parçalı yapıyı gidermeyi hedeflemektedir.

Antik Çağ Roma İmparatorluğu Döneminde Ren Nehri'nin Jeopolitiği

Roma İmparatorluğu'nun Kuzey Avrupa politikasında Ren Nehri stratejik ve sembolik açıdan merkezi bir konuma sahiptir. MÖ 58 yılında Galya Savaşları'nın başlamasıyla birlikte, Gaius Julius Caesar, Ren Nehri'ni Roma'nın kuzey sınırı olarak tanımlamış ve bu nehrin Germen kabileleriyle Roma'nın arasındaki doğal sınır olduğunu vurgulamıştır. Caesar'ın *De Bello Gallico* (Galya Savaşı Üzerine) eserinde anlattığına göre, MÖ 55 ve 53 yıllarında Ren üzerinde inşa ettiği köprüler, yalnızca askerî amaçlı değil, aynı zamanda Roma'nın teknik üstünlüğünü ve Germen topraklarına nüfuz edebilecek kapasitesini sergilemek içindi (Caesar, 2010). Bu geçişler, Roma'nın teknik ve askerî kapasitesini göstermenin yanı sıra Ren'in ötesindeki Germen topluluklarına yönelik siyasî bir güç gösterisi niteliği taşımıştır.

Tacitus'un MS 98 tarihli *Germania* eseri, Ren Nehri'nin sınır olarak işlevini daha ayrıntılı bir perspektifle ele alır. Tacitus, nehrin Roma ile Germen toplulukları arasındaki doğal bir bölücü olmadığını, aksine iki kültürün etkileşim alanında olduğunu savunur. Ona göre, "*Ren Nehri,*

Germanleri bizden ayıran doğal bir set değil, aynı zamanda onların bize saldırmalarını engelleyen bir engeldir" (Tacitus, 1971). Tacitus, Roma sınırının (Limes) yalnızca askeri bir yapı değil, ekonomik ve sosyal bir temas bölgesi olduğunu vurgular. Nehir üzerinde kurulan kaleler (Mogontiacum/Mainz, Colonia Claudia Ara Agrippinensium/Köln, Argentoratum/Strasbourg) hem savunma hem de ticaret merkezleri olarak işlev görüyordu. Tacitus'a göre, bu kalelerde yaşayan Roma lejyonerleri ve Germen ticaret adamları arasında yoğun bir kültürel alışveriş yaşanmaktaydı (Wells, 1999). Tacitus'un *Germania* adlı eseri, Ren'in Roma dünyası ile Germen toplulukları arasındaki coğrafi ve siyasî ayrımın başlıca unsurlarından biri olarak algılandığını göstermektedir. Bununla birlikte Tacitus'un anlattığı, Roma merkezli bir etnografik ve siyasî bakışı yansıttığından, Ren sınırındaki ekonomik ve toplumsal ilişkilerin değerlendirilmesinde arkeolojik bulgular ve modern sınır tarihi çalışmalarıyla birlikte ele alınmalıdır.

Roma İmparatorluğu'nun MS 1. yüzyıldan itibaren geliştirdiği Limes Germanicus sistemi, Ren Nehri'nin doğal sınır özelliğini askeri bir tahkimat hattına dönüştürmüştür. Ancak bu sistem, nehrin yatağını takip eden '*Aşağı Germen Limesi*' ile nehrin doğusundaki toprakları içine alan '*Yukarı Germen Limesi*' olarak iki farklı coğrafi karakter göstermiştir. Bu sistem, yalnızca kuleler ve kalelerden oluşan bir savunma hattı değil, aynı zamanda ekonomik kontrol mekanizmasıydı. Arkeolojik bulgular, sınır boyunca inşa edilen Ren kıyısındaki (ripa Rheni) gümrük noktalarında Germen kabilelerinden kereste, deri ve hayvansal ürünler karşılığında Roma'nın tahıl ve şarap ihraç ettiğini göstermektedir (Kolb, 2001). Willems (1986), bu ekonomik ilişkilerin Roma'nın kuzeydeki hâkimiyetini güçlendirdiğini, Germen kabilelerinin Roma mallarına olan bağımlılığının artmasıyla birlikte sınır güvenliğinin de arttığını belirtir. Özellikle MS 3. yüzyıldan itibaren, Ren Nehri üzerindeki ticaret hacminin artmasıyla birlikte, sınır kaleleri etrafında şehirler (civitates) gelişmiş ve bu yerleşimler hem askeri hem de sivil nüfusu barındırmaya başlamıştır.

Ren Nehri, Roma İmparatorluğu'nun Germania sınırındaki hem doğal hem de siyasi bir savunma hattıydı. M.S. 68'de yedi Roma lejyonunun burada konuşlanması, nehrin stratejik önemini göstermektedir. Ancak Ren yalnızca bir askeri engel değil, kültürel ve ekonomik etkileşim alanıydı. Germen ve Kelt toplulukları arasında benzer yaşam biçimleri ve ticaret ilişkileri bulunmaktaydı; 4. yüzyıla ait Argonne tipi seramiklerin her iki kıyıda da görülmesi bu durumu kanıtlar. Roma, nehir hattını kontrol altında tutarken aynı zamanda sınırın ötesine yollar ve köprüler inşa ederek "*barbaricum*" bölgelerine nüfuz etmeye çalışmıştır. Bu çerçevede Limes Germanicus, yalnızca tahkimatlardan oluşan bir savunma hattı değil, askerlerin, tüccarların ve yerli halkların etkileşim kurduğu dinamik bir bölgeydi. Hugh Elton'un da belirttiği gibi, limes kavramı duvarların ötesinde bir anlam taşır; imparatorluğun askeri, ekonomik ve idari etkisinin sınır ötesine uzandığı bir alanı ifade eder. Roma, bu bölgelerde ticareti sıkı denetim altında tutmuş, Germen kabilelerinden geçiş vergileri alarak sınır güvenliği ve ekonomik kontrolü sağlamıştır (Elton, 1996). Bu sınır sistemi, yalnızca askeri bir savunma hattı değil, aynı zamanda ekonomik kontrol, kültürel entegrasyon ve idari örgütlenmenin merkezi rolünü üstlenmiştir.

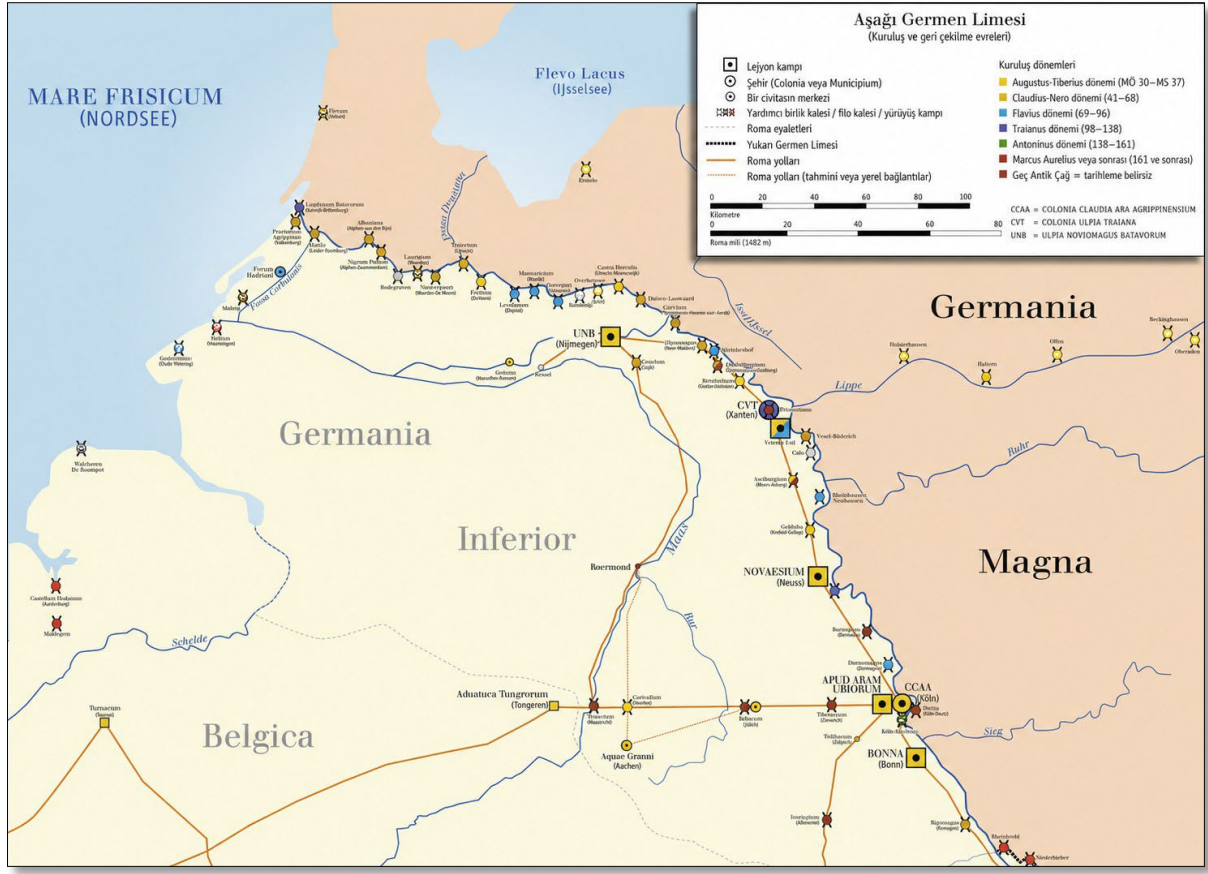
Roma İmparatorluğu döneminde Ren Nehri hem stratejik bir savunma hattı hem de kuzey sınırlarını belirleyen temel bir siyasi çizgi olarak kritik bir rol üstlenmiştir. Romalıların bölgeye gelişleriyle birlikte Ren, imparatorluğun güvenlik, ticaret ve genişleme politikalarının merkezine yerleşmiştir. M.Ö. 55 ve 53 yıllarında Sezar'ın Ren üzerinde köprüler inşa etmesi, nehrin Roma coğrafyasındaki ilk tanımlarını oluşturmuştur. Galya'nın fethinden sonra denizden Neuwied'e uzanan hat, M.Ö. 12-9 yılları arasında Roma'nın kuzey sınırı haline gelmiştir. Bu dönemde Romalılar, Ren Nehri'nin doğusuna taşan ve Neuwied'den Tuna Nehri'ne kadar uzanan kara sınırını da içeren Limes Germanicus sistemini kurarak sınır güvenliğini sağlamışlardır. Böylece Ren Nehri, sınırın bir parçası haline gelmiştir. Ren üzerinde faaliyet gösteren Roma filosu, Germen kabilelerine karşı yürütülen seferlerde önemli bir rol oynamış; generaller Corbulo ve Drusus, nehri Meuse ve IJssel'e bağlayan kanallarla bölgenin lojistik ağını güçlendirmiştir. Sınır boyunca inşa edilen askeri kamplar zamanla Chur, Basel, Mainz, Koblenz, Köln ve Nijmegen gibi kalıcı Roma kentlerine dönüşmüştür. Ancak MS 3. yüzyılın ortalarında artan askeri baskılar sonucunda Roma, Yukarı Ren ile Yukarı Tuna arasındaki Agri Decumates bölgesini ve Ren'in doğusundaki ileri sınır mevzilerinin önemli bir bölümünü yaklaşık MS 260'ta terk etmiştir. Böylece Yukarı Germania'daki sınır savunması yeniden Ren ve Tuna hatları doğrultusunda

düzenlenmiş; buna karşılık Roma'nın Ren'in sol kıyısındaki başlıca merkezler üzerindeki hâkimiyeti devam etmiştir. Bu geri çekilme sonucunda Ren, özellikle Yukarı Germania kesiminde Roma sınır sisteminin temel hatlarından biri olarak yeniden öne çıkmıştır. Sonuç olarak, Ren Nehri Roma için yalnızca coğrafi bir unsur değil hem bir savunma bariyeri hem de bir ulaşım ve ikmal hattı olarak işlev gören dinamik bir sınır mekânı olmuştur; imparatorluğun güvenliğini sağlayan, ama aynı zamanda hareket kabiliyetini koruyan canlı bir kalkan niteliği taşımıştır (Uehlinger vd., 2009).

Roma sınır savunma sistemi, hiyerarşik bir askeri ve idari örgütlenmeye dayanmakta olup Ren hattı boyunca yaklaşık 70-80 kale ve yüzlerce gözetleme kulesinden oluşan çok katmanlı bir yapı sergilemiştir. Birbirini tamamlayacak biçimde 1-1,5 km aralıklarla konumlandırılan kuleler erken uyarı ve gözetleme işlevi görürken, 15-20 km aralıklarla inşa edilen ve 500-1000 askeri barındırabilen kasteller sınırın askeri omurgasını oluşturmuştur (Willems, 1986). Ren Nehri'nin kendisi, derinliği, akış hızı ve genişliği sayesinde doğal bir savunma hattı olarak kullanılmış; Roma mühendisliğiyle inşa edilen köprüler bu doğal engelin kontrollü biçimde aşılmasını mümkün kılarak Mainz (Mogontiacum) ve Koblenz (Confluentes) gibi stratejik noktalarda askeri ve ticari hareketliliği düzenlemiştir (Lee, 2020). Özellikle Mainz (Mogontiacum) ve Koblenz (Confluentes) gibi stratejik noktalarda inşa edilen köprüler hem askeri hareketliliği sağlarken hem de ticari kontrolü kolaylaştırıyordu. Bununla birlikte limes sistemi yalnızca askeri bir sınır değil, aynı zamanda lejyonerler, tüccarlar, zanaatkarlar ve yerel halkın bir arada yaşadığı kozmopolit yerleşimlerin ortaya çıktığı dinamik bir sosyo-ekonomik bölge niteliği taşımıştır (Whittaker, 1997). Nehir üzerindeki geçiş noktalarında gümrük vergilerinin toplanması, imparatorluk maliyesi için önemli bir gelir kaynağı oluşturmuş; Ren hattındaki ticaret özellikle kereste, deri, hayvansal ürünler ve maden cevherleri üzerinden gelişirken Roma'nın tahıl ve şarap ihracatıyla karşılıklı ve sürdürülebilir bir ekonomik ağ kurulmuştur (Kolb, 2001).

Şekil 1, Roma İmparatorluğu'nun Aşağı Germania eyaletindeki sınır ve ulaşım örgütlenmesini, Aşağı Germen Limesi boyunca konumlanan askerî ve sivil merkezler üzerinden ortaya koymaktadır. Ren Nehri ekseninde gelişen bu yapı; lejyon kampları, yardımcı birlik kaleleri, kentler, civitas merkezleri ve Roma yol ağından oluşan çok katmanlı bir sınır sistemi niteliğindedir. Nijmegen, Xanten, Neuss, Köln ve Bonn gibi merkezlerin nehir boyunca sıralanması, Ren'in yalnızca doğal bir savunma hattı olarak değil, aynı zamanda askerî birliklerin sevki, ikmal, haberleşme ve ticari dolaşımın düzenlenmesinde kullanılan stratejik bir koridor olarak işlev gördüğünü göstermektedir. Haritada askerî tesislerin kuruluş dönemlerinin farklı renklerle belirtilmesi ise Roma'nın Ren sınırındaki varlığının tek aşamalı bir yapılanmadan ziyade Augustus-Tiberius döneminden Geç Antik Çağ'a kadar genişleme, yeniden düzenlenme ve geri çekilme evreleri geçiren dinamik bir sınır politikası çerçevesinde şekillendiğini göstermektedir (Ziegelbrenner, 2009).

MS 3. yüzyılın ortalarında yaşanan siyasî istikrarsızlık ve Germen topluluklarının artan baskısı, Roma'nın Ren-Tuna sınırındaki ileri savunma düzenini zayıflatmıştır. Yaklaşık MS 260'ta Agri Decumates ile Ren ve Tuna arasındaki kara limesinin önemli bir bölümü terk edilmiş; Roma savunma hattı Yukarı Ren ve Tuna doğrultusunda yeniden düzenlenmiştir. Bununla birlikte bu gelişme, Roma'nın Ren'in sol kıyısındaki egemenliğinin sona erdiği anlamına gelmemektedir. Köln, Mainz ve Strasbourg gibi önemli askerî ve idarî merkezler Roma sınır sisteminin parçası olmayı sürdürmüştür. Sınır güvenliğindeki bu zafiyet, MS 406 yılında Vandallar, Süevler ve Alanların donmuş Ren Nehri üzerinden Galya'ya geçmesiyle kritik bir eşik kazanmıştır (Elton, 1996). Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşünün başlangıcı olarak kabul edilen bu olayla birlikte, Tacitus'un öngördüğü gibi, nehir fiziksel bir engel olmaktan çıkmış; medeniyet ile barbarlık arasındaki karşılaşmanın sembolü haline gelmiştir (Heather, 2005).

Şekil 1. 1. yüzyıldan 5. yüzyıla kadar Ren Nehri'nin aşağı kesimi boyunca uzanan Roma sınır hattı. Aşağı Germania'daki lejyon kampları ve kalelerinin haritası (Ziegelbrenner, 2009). (Uyarlanmıştır / Adapted from)

Almanya'daki Ren Dağları'ndan Hollanda'daki Kuzey Denizi kıyılarına kadar Aşağı Ren Nehri'nin sol yakası boyunca uzanan yaklaşık 400 km'lik bu uluslararası alan, Roma İmparatorluğu'nun MS 1-5. yüzyıllar arasında Aşağı Almanya sınırını oluşturan ve toplam 102 bileşenden meydana gelen bir sınır sistemini temsil etmektedir. Alan, lejyoner kaleleri, hisarlar, kuleler, geçici kamplar, yollar, limanlar ve su yapılarının yanı sıra sivil yerleşimler, kutsal alanlar ve anıtsal yapılar gibi askerî ve sivil altyapının bütüncül bir örneğini sunmaktadır. Arkeolojik kalıntıların büyük ölçüde yer altında ve suya doygun tortullar içinde korunmuş olması, Roma dönemine ait hem yapısal hem de organik malzemelerin günümüze olağanüstü iyi bir şekilde ulaşmasını sağlamıştır. Limes askerî işlevini yitirmiş olsa da Roma sınır sistemi Avrupa tarihinde kalıcı bir miras bırakmıştır. Günümüzde UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde yer alan Aşağı Germen Limes, arkeolojik araştırmalar aracılığıyla bu sınır hattının yalnızca askerî değil, aynı zamanda sosyal ve ekonomik bir düzenleme alanı olduğunu ortaya koymaktadır

Roma döneminde Ren Nehri'nin Limes olarak işlevi, yalnızca askerî bir savunma hattı olmanın ötesinde, Roma'nın kuzeydeki hâkimiyetini, ekonomik kontrolünü ve kültürel etkisini sürdürdüğü dinamik bir temas bölgesiydi. Caesar ve Tacitus gibi kaynakların anlattığı gibi, nehir hem fiziksel hem de sembolik bir sınır olarak, Roma'nın "medeniyet" ile "barbarlık" arasındaki çizgiyi oluşturuyordu. Nehrin doğal sınır olarak kullanıldığı dönemler ile Limes'in kara sınırına dönüştüğü dönemler arasındaki geçişler, Roma'nın stratejik önceliklerini yansıtmaktadır. Bu anlamda Ren, Orta Çağ'da ve modern dönemde de Avrupa'nın batı-doğu bölünmesinin coğrafi temelini oluşturmuştur.

Orta Çağ'da Ren Üzerinde Feodal Kontrol ve Ticaret Yolları

Kavimler göçünün Roma'yı zayıflatarak çökmesine neden olduğu dönemde, Ren Nehri coğrafyası Avrupa tarihinin en belirleyici dönüm noktalarından birine sahne olmuştur. İmparatorluğun sınır savunma sistemini çökerten bu büyük kitlesel geçiş, Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılış sürecinin somut başlangıcı olarak tarihe geçerken, Ren Nehri birdenbire hem siyasi hem askerî açıdan kritik bir hale gelmiştir. Heather (2005), sınırların aşıldığı bu olayın yalnızca askerî bir yenilgi olmadığını, aynı zamanda Avrupa'nın etnik ve kültürel haritasını kökten değiştirecek devasa nüfus hareketlerinin de tetikleyicisi olduğunu vurgular.

Arkeolojik kanıtlar, Ren havzasında MS 400-450 yılları arasında Roma yerleşimlerinin hızla terkedildiğini, yerlerinin Germen kökenli yeni yerleşimler tarafından alındığını göstermektedir (Halsall, 2012). Franklar, bu kaos ortamında en hızlı adapte olan Germen toplulukları arasında yer almıştır. MS 420'lerde Ren'in sol kıyısında Rheinland bölgesinde yerleşen Franklar, MS 450'lerde bölgeyi tamamen kontrol altına almışlardır (Wood, 1994). Clovis (Klodvig) liderliğindeki Franklar, MS 486'da Soissons Savaşı'nda Roma komutanı Syagrius'u mağlup ederek Kuzey Galya'yı ele geçirmiştir. Bu zafer, Ren Nehri'nin tamamen Frank kontrolüne geçmesine ve Frank Krallığı'nın doğmasına zemin hazırlamıştır (James, 1988). Ian Wood (1994), Clovis'in MS 496'da Hristiyanlığı benimsemesinin, Ren havzasındaki Roma kalıntılarıyla Germen toplulukları arasındaki entegrasyonu hızlandırdığını ve krallığın kurumsallaşmasında kritik rol oynadığını belirtir.

Frank Krallığı döneminde Ren Nehri, yeni kurulan krallığın en önemli stratejik ve ekonomik arteri haline gelmiştir. Meroving Hanedanlığı'nın kurucusu Clovis, krallığı dört oğlu arasında bölünce (MS 511), Ren Nehri doğal bir iç sınır olarak işlev görmeye başlamıştır (Fouracre, 2005). Özellikle Austrasia (Doğu Frank Krallığı) ile Neustria (Batı Frank Krallığı) arasındaki rekabet, Ren üzerindeki kontrol mücadelesi etrafında şekillenmiştir. Gregory of Tours, tarihi eserinde (Historia Francorum) Ren kıyılarındaki kentlerin stratejik öneminin arttığını, özellikle Köln, Mainz ve Strasbourg gibi Roma döneminden kalma kalelerin Frank hanedanlarının el değiştirmesinin odağında yer aldığını aktarır (Gregory of Tours, 1976).

Kavimler Göçü'nün Ren havzasındaki yerleşimlere etkisi çok boyutludur. Arkeolojik bulgulara göre, Roma'nın çöküşünden sonra Ren havzasındaki kentlerin nüfusu %80 oranında azalmış; bazı kentler tamamen terkedilirken, diğerleri çok daha küçük ölçekli yerleşimlere dönüşmüştür (Wickham, 2007). McCormick (2002), bu nüfus kaybının ticari ağların çökmesine yol açtığını, Ren üzerindeki uluslararası ticaretin MS 400-600 yılları arasında önemli oranda daraldığını belirtir. Ancak bu durum geçici olmuştur; MS 600 yılından itibaren ticaret yavaş yavaş canlanmaya başlamıştır. Özellikle Rheinland'da Franklar tarafından kurulan yeni yerleşim merkezleri, Roma döneminden farklı olarak kaleler etrafında değil, ticaret yollarının kesiştiği noktalarda gelişmeye başlamıştır (Hodges, 1989).

Karolenj Hanedanlığı'nın yükselişiyle (MS 751) Ren Nehri'nin stratejik önemi yeniden tanımlanmıştır. Pépin le Bref ve oğlu Charlemagne, Ren havzasını krallıklarının merkezi bölgesi haline getirmişlerdir (McKitterick, 1983). Charlemagne, MS 768-814 yılları arasındaki hüküm sürme döneminde, Ren Nehri'ni hem iç güvenliğin hem de harici tehditlere karşı savunmanın ana eksenini olarak kullanmıştır. Özellikle MS 770'lerde Saksonlar'a karşı yürütülen seferlerde Ren, askerî seferlerin harekât üssü olmuş ve ordunun ikmal hattı olarak işlev görmüştür (Reuter, 1991). Charlemagne, Aachen'i imparatorluğun başlıca saray ve yönetim merkezlerinden biri haline getirmiştir. Kentin Ren ve Meuse havzaları arasındaki konumu, askerî seferlerin, idarî ilişkilerin ve bölgesel ulaşım ağlarının yönetilmesi bakımından stratejik avantaj sağlamıştır (Becher, 2003).

Karolenj döneminde Ren Nehri üzerinde kurulan manastırlar hem dini hem de ekonomik açıdan önem kazanmıştır. Lorsch, Fulda ve Reichenau manastırları, geniş arazi sahipleri olarak tarım üretiminin merkezi olmuş; aynı zamanda kütüphaneleri ve okullarıyla bilim ve kültürün korunmasında öncü rol oynamışlardır (Noble, 1986). Bu manastırlar, nehir kıyısında kurulan en önemli ticaret merkezlerinden de biri haline gelmişlerdir. Karolenj döneminde Ren havzasındaki bölgesel ve uzun mesafeli ticaret yeniden canlanmış; nehir, Kuzey Denizi kıyıları ile Avrupa'nın

iç kesimleri arasında insan, hammadde ve çeşitli ticari malların dolaşımını sağlayan başlıca ulaşım güzergâhlarından biri hâline gelmiştir (McCormick, 2002).

843 tarihli Verdun Antlaşması, Karolenj İmparatorluğu'nu Batı Frank, Orta Frank ve Doğu Frank krallıkları arasında paylaştırarak Ren havzasındaki siyasal yapıyı önemli ölçüde değiştirmiştir. Bununla birlikte Ren Nehri, bu düzenlemeyle Batı ve Doğu Frank krallıkları arasında kesin ve kalıcı bir sınır hâline gelmemiştir. Ren havzasının önemli kesimleri İmparator I. Lothar'a bırakılan Orta Frank Krallığı içerisinde yer alırken, nehrin doğusundaki geniş alanlar Doğu Frank Krallığı'na bağlanmıştır. Orta Frank Krallığı'nın sonraki dönemlerde parçalanması ve özellikle Lotharingia üzerindeki egemenlik mücadeleleri, Ren çevresini Batı ve Doğu Frank hanedanları arasındaki rekabetin önemli alanlarından biri hâline getirmiştir. Bu nedenle Verdun Antlaşması, modern Fransa ile Almanya arasındaki sınırın başlangıcı olarak değil, Ren havzasındaki siyasal parçalanmanın ve hanedanlar arası mücadelelerin önemli aşamalarından biri olarak değerlendirilmelidir (Nelson, 1992).

Yükselme ve Dönüşüm Dönemi (1000-1800)

Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra Ren Nehri çevresindeki siyasi boşluk, feodal yapıların gelişmesine zemin hazırlamıştır. MS 1000 yılı civarında bölge, yerel beylerin kontrolünde bölünmüş idari birimlere dönüşmüştür. Tarihsel kayıtlar, 11. yüzyılda Ren Nehri üzerindeki kalelerin çoğunun yerel soylular ve piskoposlukların elinde olduğunu göstermektedir (Pounds, 1973). Özellikle Mainz, Köln ve Trier piskoposlukları hem dini hem siyasi otoriteyi elinde tutarak nehir üzerinde stratejik noktalarda kaleler inşa etmişlerdir (Fichtenau, 1964).

12. yüzyılda ticaret hacminin artmasıyla birlikte, Ren üzerindeki kontrol rekabeti şiddetlenmiştir. Frankfurt, Mainz ve Strasbourg gibi şehirler, feodal beylerin baskısına karşılık kendi yönetim kurumlarını geliştirerek siyasi bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamışlardır (Nicholas, 1997). 1254 yılında kurulan Rheinischer Städtebund (Ren Şehirler Birliği), Köln, Mainz ve Worms başta olmak üzere 72 şehrin katılımıyla nehir üzerindeki serbest ticareti korumak amacıyla oluşturulmuştur. Bu birlik, feodal beylerin keyfi vergi uygulamalarına karşı şehirlerin ortak direnişini organize etmiş ve ticaretin serbestleşmesine önemli katkı sağlamıştır (Dollinger, 1970).

13. yüzyıldan itibaren Hansa Birliği'nin etkisiyle Ren Nehri, Kuzey Avrupa ile Akdeniz arasındaki ticaretin temel kanalı haline gelmiştir. Köln, Hansa Birliği'nin Ren havzasındaki başlıca üye kentlerinden biri olmuş; özellikle İngiltere ve Aşağı Ülkeler'le yürütülen ticarete önemli bir aracılık işlevi üstlenmiştir. Hansa tüccarları, Ren üzerinden Kuzey Denizi limanları ile Avrupa'nın iç bölgeleri arasında mal dolaşımına katkı sağlamıştır. Tarihsel kayıtlar, Hansa tüccarlarının nehir üzerinde taşıdığı malların hacminin 14. yüzyıl sonlarında yılda 150.000 ton seviyesine ulaştığını göstermektedir (Postan, 1987). Bu dönemde ticaret hacminin artmasıyla birlikte şehirler arasındaki rekabet de artmış; özellikle Köln ve Mainz arasındaki çatışmalar, nehir üzerindeki kontrolü ele geçirmek için askeri çatışmalara dönüşmüştür (Aston & Philpin, 1987).

14. yüzyılda Hansa Birliği'nin yükselişiyle Ren Nehri, Kuzey Avrupa ticaret ağlarının temel omurgası haline gelmiştir. Hansa tüccarları, nehrin hem Kuzey Denizi limanlarıyla Orta Avrupa'nın iç bölgelerini birbirine bağlamasından hem de akıntısının ticari seyrüsefer için elverişli olmasından yararlanmışlardır (Dollinger, 1970). Ren Nehri üzerindeki ticaret, Hansa Birliği döneminde hem çeşitlilik hem de hacim açısından önemli bir gelişme göstermiştir. Kuzeyden güneye doğru taşınan başlıca mallar arasında balık (özellikle ringa), kereste, reçine ve deri yer alırken, güneyden kuzeye doğru şarap, baharat ve kumaşlar taşınmaktaydı (Hoffmann, 1996). Bu ticaret hacmi, Ren üzerinde özel olarak geliştirilmiş Kogge ve Utrecht tipi teknelerin kullanılmasını zorunlu kılmıştır. Bu tekneler, sığ sularda bile hareket edebilecek şekilde tasarlanmış olup, standartlaşan taşıma kapasiteleriyle ticaretin verimliliğini artırmıştır (Hutchinson, 1994).

Hansa Birliği'nin nehir ağı üzerindeki etkisi, Ren'i diğer ticaret nehirlerinden (Elbe, Weser, Oder) ayıran temel özelliklerle ilişkilidir. Ren Nehri, Hansa için sadece bir ulaşım koridoru değil, aynı zamanda Avrupa'nın kuzey-güney ticaret eksenini olarak kritik jeopolitik bir değere sahiptir. Hansa'nın Elbe ve Weser nehirlerindeki varlığı öncelikle Kuzey Denizi limanlarıyla iç

bölgeler arasındaki bağlantıyı sağlarken, Ren Nehri sayesinde Hansa, Akdeniz ticaret ağları ve İtalyan şehir devletleriyle doğrudan bağlantı kurabilmiştir (Dollinger, 1970).

Ren'in derin oluşu ve yıl boyu ulaşım imkânı sunması, diğer nehirlerde daha sık yaşanan sezonluk kısıtlamalara kıyasla ticaretin sürekliliğini sağlamıştır. Köln'ün Hansa Birliği içindeki özel konumu da Ren'in diğer nehirlerden farkını vurgular; Köln, Hansa'nın güney kolu olarak hem Rhineland bölgesinden şarap ve demir madeni ihracatını organize etmiş hem de İtalyan baharatları Kuzey Avrupa'nın iç bölgelerine taşımıştır. Köln, Hansa ticaret ağının Ren havzasındaki en önemli kentlerinden biri olarak Kuzey Denizi ticareti ile Orta ve Güney Avrupa pazarları arasındaki bağlantının kurulmasında rol oynamıştır (Hoffmann, 1996). Bu jeopolitik üstünlük, Ren'i Hansa Birliği'nin sadece ekonomik değil, aynı zamanda diplomasi ve siyasi ittifak ağlarının merkezi haline getirmiştir.

16. yüzyıl Reform hareketi, Ren Nehri'nin kontrolünde dini faktörlerin rolünü artırarak bölgeye yeni bir boyut katmıştır. Protestan ve Katolik güçler arasında bölünmüş olan şehirler, nehir üzerindeki stratejik noktalara kaleler inşa etmeye başlamışlardır. Özellikle Trier, Köln ve Strasbourg piskoposlukları Katolik merkezler olarak kalırken, Frankfurt ve Basel Protestan egemenliği altına girmiştir (Brady, 1985). 1583-1588 yılları arasında Köln kentinde gerçekleşen Köln Savaşı (Kölner Krieg), nehrin stratejik önemini vurgulayan en önemli çatışmalardan biri olmuştur.

Hansa Birliği'nin Ren üzerindeki faaliyetleri, yalnızca ekonomik değil aynı zamanda sosyal ve kültürel entegrasyonu da sağlamıştır. Köln gibi Hansa şehirleri, çok kültürlü bir karakter kazanmış, burada İskandinav, Flaman, İtalyan ve yerel Alman tüccarlar bir arada yaşamıştır (Dollinger, 1970). Bu kültürel çeşitlilik, Ren üzerindeki şehirlerin mimarisini, sosyal yapısını ve hatta dini yaşamını derinden etkilemiştir. Ancak Hansa'nın etkisi 16. yüzyıl sonlarından itibaren yavaş yavaş azalmaya başlamıştır; Atlas Okyanusu rotalarının ön plana çıkmasıyla birlikte nehir üzerindeki ticaret hacmi 1550-1650 yılları arasında %30 oranında düşmüştür (Tracy, 1997). Ancak Hansa'nın çöküşünde en az Atlas Okyanusu rotaları kadar etkili olan bir diğer faktör, 1618-1648 yılları arasında Avrupa'yı derinden sarsan Otuz Yıl Savaşları'dır. Bu savaşlar, Ren Nehri havzasını doğrudan bir savaş alanına dönüştürmüştür; Rheinland, Pfalz, Mainz ve Köln gibi önemli ticaret merkezleri tekrarlanan kuşatmalara, yağmalara ve ekonomik ablukaya maruz kalmıştır (Parker, 1997). Savaş döneminde Ren Nehri üzerindeki köprüler tahrip edilmiş, ticaret gemilerine el konulmuş ve güvenli geçiş imkânsız hale gelmiştir. Ayrıca savaşın ekonomik yükü, Hansa şehirlerinin mali altyapısını çökertmiş; birçok tüccar ailesi iflas etmiş, loncalar dağılmış ve ticaret ağları kalıcı olarak parçalanmıştır (Asch, 1997).

17. yüzyılda Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) döneminde Ren Nehri, Avrupa güç mücadelelerinin merkezi haline gelmiştir. Münster ve Osnabrück Barış Antlaşmaları (1648) sonucunda bölge, Avusturya Habsburgların doğrudan kontrolünden çıkmış; Ren üzerindeki kalelerin çoğu yerel beylerin ve şehir devletlerinin eline geçmiştir (Parker, 1997). Bu dönemde Hollanda, İngiltere ve Fransa gibi Avrupa güçleri, Ren üzerindeki ticari rotalara hâkim olmak için stratejik ittifaklar kurmaya başlamışlardır. Özellikle Fransa Kralı XIV. Louis, 1680'lerde Alsas ve Lorraine bölgelerini ele geçirerek nehrin sol kıyısındaki kaleleri kontrol altına almıştır (Sahlins, 1990).

18. yüzyılın sonlarına doğru Ren Nehri'nin siyasi statüsü, Napolyon döneminde köklü bir değişime uğramıştır. 1797 yılında Campo Formio Antlaşması ile Avusturya, nehrin sol kıyısındaki topraklarını Fransa'ya bırakmak zorunda kalmıştır (Blanning, 1996). Bu gelişme, Ren Nehri'nin Orta Çağ'dan beri süregelen feodal kontrol yapısını sona erdirerek, modern devletin sınır yönetimi altında bir su yoluna dönüşüm sürecini başlatmıştır. 1801 yılındaki Luneville Antlaşması ile pekiştirilen bu durum, nehrin 1815 Viyana Kongresi'ne kadar Fransa'nın tam kontrolünde kalmasını sağlamıştır (Rowe, 2003).

Modern Çağda Ren Nehri'nin Jeopolitik Dönüşümü

Napolyon Savaşları ve Ren'in Siyasi Coğrafyadaki Yeni Rolü

19. yüzyılın başında Napolyon Bonapart'ın askeri seferleri, Ren Nehri'nin jeopolitik konumunu kökten değiştiren bir dönüm noktası olmuştur. 1806 yılında İmparator Napolyon, Kutsal Roma İmparatorluğu'nu tasfiye ederek yerine Ren Konfederasyonu'nu kurmuştur. Bu radikal adım, yalnızca siyasi bir yeniden yapılanmadan ziyade, Avrupa'nın güç dengesini tamamen değiştiren stratejik bir hamle olarak değerlendirilmelidir. Ren Nehri, artık tarihsel bir sınır çizgisi olmanın ötesinde, Fransa İmparatorluğu'nun doğrudan kontrol ettiği bir iç bölgeye dönüşmüştür (Bayley, 2025).

Leipzig yenilgisinin ardından Napolyon kuvvetleri, Erfurt ve Hanau üzerinden batıya çekilmiş; Ren Nehri'ni Fransa'nın doğu sınırını koruyan doğal bir savunma hattı olarak kullanmak amacıyla nehrin batı yakasında yeniden tertiplenmiştir. Bu geri çekilme, Ren Nehri'nin doğal bir savunma hattı olarak taşıdığı stratejik önemi bir kez daha ortaya koymuştur. Napolyon'un 1813 seferi sırasında Elbe ve Ren nehirlerini askerî harekâtın düzenlenmesinde savunma, ikmal ve yeniden tertiplenme hatları olarak değerlendirmesi, söz konusu su yollarının Avrupa'nın askerî coğrafyasındaki jeostratejik konumunu belirginleştirmiştir. Bununla birlikte Ren ekseninde uygulanan politika, yalnızca askerî savunmaya yönelik tedbirlerle sınırlı kalmamış; bölgenin siyasal, idari ve ekonomik bakımdan yeniden yapılandırılmasını amaçlayan daha kapsamlı bir dönüşüm sürecinin parçasını oluşturmuştur.

Ren Konfederasyonu'nun kuruluşu (1806), bölgedeki siyasi coğrafyayı kökten değiştiren en önemli gelişme olmuştur. Napolyon, 16 egemen Alman devletinden oluşan bu konfederasyonu kurarak Kutsal Roma İmparatorluğu'nu fiilen sona erdirmiştir (van der Burg, 2021). Bu yeni siyasi yapı, Napolyon'un "*Ren Konfederasyonu'nun Koruyucusu*" unvanıyla doğrudan kontrolü altına girmiştir. Konfederasyon üyeleri, Fransa'ya karşı daimî bir ittifak taahhüdünde bulunmakla kalmayıp, Napolyon'un seferberliklerinde 119.000 asker sağlamaya zorlanmıştır (Kitchen, 2006). Bu rakam, bölgenin askeri kaynaklarının artan önemini yanı sıra, yerel devletlerin egemenliklerinin büyük ölçüde kısıtlandığını da göstermektedir.

Ekonomik açıdan, Napolyon'un Ren politikaları, Avrupa ticaret ağlarının yeniden düzenlenmesine odaklanmıştır. Ren Nehri boyunca yer alan devletler, Fransa'nın kıtasal abluka politikasına dahil edilerek İngiltere ile ticari ilişkilerinden mahrum bırakılmıştır. Bu dönemde nehir üzerindeki geçişlerin ve limanların kontrolü, yalnızca askeri değil aynı zamanda ekonomik açıdan da stratejik öneme kavuşmuştur. Alexander Grab'ın da vurguladığı gibi, Napolyon'un Ren bölgesi üzerindeki dönüşüm çabaları, teknolojik adaptasyon ve jeopolitik yeniden yapılanma ile karakterize edilmiştir (Chandler, 1973). Bu süreçte, nehir üzerindeki vergi noktaları kaldırılarak serbest ticarete geçiş yapılması, bölge ekonomisinin Fransa merkezli bir sisteme entegrasyonunu hızlandırmıştır.

Napolyon İmparatorluğu'nun çözülme süreci ve 1814-1815 yıllarında toplanan Viyana Kongresi, Ren bölgesinin jeopolitik konumunu yeniden şekillendirmiştir. Napolyon'un 1812 Rusya Seferi'nin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından Fransız hâkimiyeti zayıflamış; 1813 yılında Ren Konfederasyonu çözülme sürecine girmiştir. Leipzig Muharebesi sonrasında konfederasyona üye Alman devletlerinin önemli bir bölümü Fransa ile ittifakını sona erdirerek Napolyon karşıtı koalisyona katılmıştır (Berding, 1973).

Napolyon'un yenilgisinin ardından toplanan 1814-1815 Viyana Kongresi ise Ren Nehri'nin jeopolitik statüsünü yeniden tanımlamış ve Avrupa güç dengelerinin korunmasında merkezi bir unsur hâline getirmiştir. Viyana Kongresi'nde Avrupa liderleri, Napolyon sonrası dönemin temellerini atarken Ren Nehri'nin geleceğini de yeniden tanımlamışlardır (de Graaf, de Haan, & Vick, 2019). Özellikle Prusya ve Avusturya'nın bölge üzerindeki rekabeti, nehrin yeni siyasi haritasını şekillendirmede belirleyici olmuştur. Humboldt gibi diplomatlar, nehir üzerinde ticari serbestliğin artırılması için çaba sarf etmişlerdir (Spaulding, 2011). Bu dönem, Ren Nehri'nin ulusal sınır olarak işlev görmesinin yanı sıra, uluslararası su yönetimi ilkelerinin gelişmesinde de kritik bir dönüm noktası olmuştur. Kongrede alınan kararlarla Ren, bir yandan Fransa ile Alman toprakları arasında stratejik bir sınır olarak konumlandırılırken, diğer yandan Prusya'nın batıdaki toprak kazanımları sayesinde Fransa'ya karşı bir tampon ve gözetim hattı işlevi kazanmıştır. Aynı süreçte Ren Nehri üzerinde seyrüsefer serbestisinin uluslararası kurallara bağlanması, nehrin askerî ve siyasi anlamının yanı sıra ekonomik bir koridor olarak da

modernleşmesinin önünü açmıştır. Böylece Napolyon Savaşları Ren'i geçici bir askerî araç hâline getirirken, Viyana Kongresi sonrasında nehir, Avrupa'nın siyasal mimarisini taşıyan kalıcı bir jeopolitik eksen olarak yeniden konumlandırılmış; 19. yüzyıl boyunca Alman milliyetçiliğinin, sınır tartışmalarının ve kıta dengesi siyasetinin merkezinde yer almıştır (Zamoyski, 2007).

Napolyon dönemi, Ren Nehri'nin jeopolitik rolünde kalıcı bir dönüşüm yaratmıştır. Nehir, artık antik dönemlerden beri süregelen "*sınırların nehri*" kimliğinin ötesine geçerek, Avrupa entegrasyon süreçlerinin öncüsü haline gelmiştir (Mikaberidze, 2020). Napolyon'un kurduğu Ren Konfederasyonu'nun kısa ömürlü olması, bölgede merkezîyetçi bir yapı oluşturulmasının zorluklarını ortaya koymasına rağmen, bu deneyim daha sonraki Alman devletler birliği çabalarına zemin hazırlamıştır (van der Burg, 2021). Coğrafi olarak Ren Nehri, Napolyon döneminde Fransız idaresinin doğrudan kontrolüne girmiş, fakat Viyana Kongresi sonrası uluslararası diplomasi aracılığıyla çok taraflı bir yönetim modeline dönüşmüştür. Bu dönüşüm, nehrin günümüzdeki jeopolitik konumunun temelini oluşturmuştur.

19. Yüzyılda Sanayileşme ve Ren'in Ekonomik Stratejisi

Sanayi Devrimi, Ren Nehri'nin ekonomik jeopolitiğini kökten dönüştüren bir dönüm noktası olmuştur. 19. yüzyılda nehir, yalnızca doğal bir su yolu olmanın ötesinde, Avrupa kıtasının en önemli ekonomik arterlerinden birine dönüşmüştür (Banken & Wubs, 2017). Bu dönüşüm, Viyana Kongresi'nin (1815) ardından kurulan Merkezi Ren Seyrüsefer Komisyonu / Central Commission for the Navigation of the Rhine (CCNR) ile resmî bir çerçeveye kavuşmuştur. CCNR, Fransa, Hollanda, Prusya ve dört Alman devletinin katılımıyla kurulan bu kurum, Ren üzerinde serbest seyrüsefer ilkesini uluslararası hukuka kavuşturarak nehrin ekonomik potansiyelini tam anlamıyla açığa çıkarmıştır (Klemann & Schenk, 2019).

Sanayileşme süreci, Ren Havzası'nı Avrupa'nın en önemli sanayi bölgesine dönüştürmüştür. Özellikle 1850'lerden itibaren hız kazanan sanayileşme, nehir üzerinde kömür, demir ve çelik gibi ağır sanayi sektörlerinin gelişmesini sağlamıştır (Roelevink, 2011). Ruhr-Rhine bölgesi, Almanya'nın en önemli sanayi merkezi haline gelirken, bu bölgenin gıda ve ham madde tedarikinde Rotterdam Limanı'na olan bağımlılığı giderek artmıştır (Klemann & Wubs, 2014). Bu ekonomik ilişki, Ren Nehri'ni Avrupa'nın en işlek iç su yolu haline getirmiştir.

Ulaşım teknolojisindeki gelişmeler, nehrin ekonomik stratejideki rolünü daha da güçlendirmiştir. 1827'de ilk buharlı geminin seyahatiyle başlayan süreç, nehrin taşıma kapasitesini katlanarak artırmıştır (Banken & Wubs, 2017). 1840'lardan itibaren başlatılan kapsamlı nehir düzeltme projeleri, nehrin ulaşım özelliklerini radikal şekilde değiştirmiştir. Bu mühendislik müdahaleleri sonucunda, nehrin akış hızı artırılmış, su derinliği 1,5 metreden 2,5 metreye çıkarılmış ve yıl boyu taşımacılık mümkün hale gelmiştir (Vettese, 2022).

19. yüzyılda Ren Nehri'nin, özellikle Yukarı Ren (Oberrhein) kesiminde, navigasyon ve hidrografik özelliklerini köklü biçimde dönüştüren en önemli mühendislik girişimi Johann Gottfried Tulla tarafından başlatılan nehir düzeltme çalışmalarıdır. 1817 yılında başlayan ve Tulla'nın 1828'deki ölümünden sonra da sürdürülerek 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam eden bu müdahaleler, modern Almanya tarihindeki en kapsamlı hidrolik mühendislik projeleri arasında yer almaktadır. Bu projelere öncülük eden Tulla, Ren Nehri'nin düzleştirilmesini, navigasyonun iyileştirilmesini ve sel etkilerinin hafifletilmesini sağlayan vizyoner bir Alman mühendisti. Aldığı önlemler Yukarı Ren'e tamamen yeni bir görünüm kazandırdı. Nehir derinleştirildi ve setler arasında kanallar açıldı, bu da kanalların genişliğini 200 ila 250 metre arasına daralttı; kıvrımlı seyrini düzeltmek için yeni bölümler kazıldı ve çok sayıda küçük ada kaldırıldı. Bunun sonucunda nehrin Basel ve Worms arasındaki uzunluğu 355 km'den 275 km'ye düştü (Crump, 2007). Tulla'nın geliştirdiği sistem; nehrin doğal, çok kollu ve menderesli yapısının doğrultulmasını, kıyıların taş ve ahşap setlerle sabitlenmesini ve ana akım dışındaki yan kolların kapatılmasını esas almıştır. Ancak Yukarı Ren'in düzleştirilmesi akış hızını artırmış ve böylece Orta ve Aşağı Ren bölgelerinde taşkın riskini kalıcı olarak yükseltmiştir (Blackbourn, 2006).

Sanayileşme, Ren Havzası'nda karmaşık bir ekonomik coğrafya yaratmıştır. Nehir boyunca gelişen sanayi bölgeleri hem kendi aralarında rekabet hem de uluslararası pazarlarda Avrupa'nın ekonomik gücünü temsil etmiştir. Özellikle Almanya'da Saxon ve Ruhr-Rhine bölgeleri, sanayileşme sürecinde büyük başarılar elde ederken, Wuerttemberg gibi diğer bölgeler ise ekonomik anlamda geride kalmıştır (Tilly & Kopsidis, 2020). Bu bölgesel farklılıklar, nehrin ekonomik strateji içindeki rolünü daha da karmaşık hale getirmiştir. Ancak sanayileşmenin getirdiği ekonomik refahın yanında, çevre sorunları da ortaya çıkmaya başlamıştır. 19. yüzyılın sonlarından itibaren Ren Havzası'nda yoğunlaşan sanayi atıkları, nehrin ekolojik dengesini bozmaya başlamıştır. 19. yüzyılın sonlarında Ren Nehri boyunca büyük ölçekli hidroelektrik üretimi başlamış; Alp Ren'inden Kuzey Denizi'ne kadar uzanan kesimde inşa edilen 24 adet nehir tipi hidroelektrik santral, yıllık yaklaşık 7,3 TWh enerji üretir hâle gelmiştir. Bu gelişme, nehrin enerji üretimindeki stratejik önemini artırırken, aynı zamanda akış rejimi ve hidromorfolojik yapısında kalıcı değişimlere yol açmıştır (Uehlinger vd., 2009).

19. yüzyıl Ren Nehri için hem ekonomik kalkınma hem de çevresel gerilimler çağı olmuştur. Sanayileşme süreci, nehrin Avrupa ekonomisindeki stratejik önemini katlanarak artırmış, aynı zamanda uluslararası iş birliği mekanizmalarının oluşumuna da zemin hazırlamıştır. CCNR gibi kurumların kurulması, nehrin yönetiminde ülkelerin ortak çıkarlara dayalı bir yaklaşıma geçtiğini göstermektedir. Bu dönem, Ren Nehri'nin sadece bir ulaşım yolu değil, Avrupa'nın ekonomik entegrasyonunun temel taşı olarak konumlanmasında belirleyici olmuştur.

Avrupa Güç Dengelerinde Ren Nehri Jeopolitiği (1815-1914)

1815 Viyana Kongresi, Napolyon Savaşları'nın ardından Avrupa'nın sınırlarını ve ittifaklarını büyük ölçüde yeniden düzenleyen tarihi bir dönüm noktasıdır. Viyana Kongresi, devletler arasındaki ilişkilerin yazısız bir kural olan "*güç dengesi*" (balance of power) ve toprak sınırları üzerinden yürütüldüğü "*Avrupa Uyumu*" (Concert of Europe) sistemini pekiştirmiştir. Bu dönem, Avrupa diplomasisinin modern formuna kavuştuğu bir geçiş sürecini temsil eder; siyasi otorite kilise konseylerinden (papalık otoritesinden) diplomatların ve hukukçuların etkisiyle laik, yatay bir müzakere sistemine geçmiştir. Bu eski düzende (dış küre), modern egemen devleti temsil eden haritadaki çizgiler yani sınırlar belirleyiciydi ve bu sınırlar uluslararası çatışmaları belirli bir zaman ve mekânla sınırlayarak pasifize edici bir etki yapıyordu (Middelaar, 2013). Bu yeni düzenin merkezinde, coğrafi konumu itibarıyla Avrupa'nın kalbinde yer alan Ren Nehri bulunmaktadır. Viyana Kongresi'nde alınan kararlar, nehrin gelecek yüzyıllar boyunca üstleneceği jeopolitik rolü büyük ölçüde önceden şekillendirmiştir. Kongre sonrasında Ren Nehri, birbirini dışlayan iki farklı kavramsal işlevin aynı mekânda birleştiği karmaşık bir yapı sergilemiştir: bir tarafta uluslararası hukuk çerçevesinde güvence altına alınan ve ekonomik entegrasyonu teşvik eden bir ulaşım ve ticaret hattı, diğer tarafta ise Avrupa'daki güç dengelerini dengelemeye yönelik stratejik bir askerî sınır ve savunma eksenidir. Bu ikili karakter, 1815-1919 döneminde Avrupa devletleri arasındaki ilişkileri belirleyen temel dinamiklerden biri haline gelmiştir (Kissinger, 1973).

Ren Nehri'nin ulaşım yolu olarak kullanımını düzenleyen uluslararası hukuk sistemi 1804 yılına dayanmaktadır. Fransız İmparatorluğu ile Kutsal Roma İmparatorluğu arasında 15 Ağustos 1804'te imzalanan Ren Gümrük Vergisi Sözleşmesi, uluslararası bir merkezi yönetim tarafından yönetilen birleşik bir geçiş ücreti sistemi getirmiştir (CCNR, 2025).

Viyana Kongresi, Ren Nehri'nin hem ticari hem de askerî önemini eş zamanlı olarak tanımak zorunda kalmış; bu iki potansiyeli çatışmaya yol açmadan bir arada yönetmeyi amaçlayan kırılğan bir denge düzeni kurmayı hedeflemiştir. Bu dönemin ilk yıllarında, Avrupa'nın en büyük sorunu Fransa'nın yeniden genişleme potansiyeline karşı bir güvenlik mekanizması oluşturmaktı. Viyana Kongresi'nde, Metternich gibi liderler, Fransa'nın doğusundaki sınırlarını sağlam bir şekilde güvence altına almayı öncelik olarak görmüşlerdir. Bu nedenle nehrin batısına, Fransa'nın tekrar saldırıya geçmesini engelleyecek kadar güçlü bir Prusya kurmayı hedeflediler (de Graaf, de Haan, & Vick, 2019). Bu strateji, Fransa'nın doğu yönünde gerçekleştireceği herhangi bir askerî hareketin doğrudan nehrin Prusya denetimindeki kıyılarına taşınacağı varsayımına dayanan caydırıcı bir güvenlik modelini ifade etmektedir. Bununla birlikte, bu askerî

dengeci yaklaşımın yanında, Lord Castlereagh liderliğindeki Britanya diplomasisinin Ren Nehri'ne bakışı esasen ticari ve ekonomik bir perspektife dayanmaktaydı. Castlereagh, nehir üzerinde serbest seyrüsefer hakkının uluslararası hukuk çerçevesinde güvence altına alınmasının Avrupa genelinde ekonomik istikrarı güçlendireceğini ve bu istikrarın uzun vadede kalıcı barışın tesisine katkı sağlayacağını savunmuştur. Bu iki farklı yaklaşım, Viyana Kongresi'nin nehir rejimine ilişkin tarihsel kararlarında bir araya gelmiş; her ne kadar Kongre Nihai Senedi'nin 109. maddesi nehirlerin navigasyon hakkını ilgili devletlerin toprakları üzerinde ulusal egemenlik ilkesi çerçevesinde düzenlemeyi amaçlamış olsa da bu hüküm uluslararası nehirlerin statüsüne dair daha kapsamlı ve ileri düzenlemelerin önünü açan bir zemin oluşturmuştur.

Viyana Kongresi, Ren Nehri'ni tek başına uluslararası bir nehir olarak ilan etmekten ziyade, birden fazla devletin topraklarını ayıran veya kat eden seyrüsefere elverişli nehirlerin yönetimine ilişkin genel bir hukukî çerçeve oluşturmuştur. Kongre Nihai Senedi'nin 108-117. maddeleri kapsamında kıyıdaş devletlerin nehir seyrüseferini ortak mutabakatla düzenlemeleri, bu amaçla temsilciler görevlendirmeleri ve ticari ulaşımı kolaylaştıran müşterek kurallar geliştirmeleri öngörülmüştür. Özellikle 109. madde, nehirlerin seyrüsefere elverişli hâle geldiği noktadan denize döküldüğü yere kadar ticari ulaşımın serbest olması ilkesini kabul etmiş; ancak bu serbestliği, kıyıdaş devletlerce yeknesak biçimde uygulanacak seyrüsefer ve güvenlik düzenlemelerine tabi tutmuştur.

Nihai Senet'in 110-112. maddeleri, Ren üzerindeki seyrüsefer harçlarının tamamen kaldırılmasından ziyade, tahsilat ve denetim uygulamalarının nehir boyunca mümkün olduğunca yeknesaklaştırılmasını, mevcut harçların keyfi biçimde artırılmamasını ve tahsil noktalarının azaltılmasını öngörmüştür. Ren Nehri'ne özgü kurumsal yapı ise Nihai Senet'e eklenen 16 B sayılı düzenleme çerçevesinde oluşturulan Ren Seyrüseferi Merkez Komisyonu aracılığıyla şekillenmiştir. Böylece Ren, yalnızca kıyıdaş devletler arasında yer yer sınır oluşturan bir coğrafi unsur olmaktan çıkarak seyrüsefer, ticaret ve devletler arası kurumsal iş birliği bakımından ortak kurallara tabi bir ulaşım alanı niteliği kazanmıştır. Bu düzenlemeler bütün seyrüsefer vergilerini ortadan kaldırmamış olmakla birlikte, uluslararası nehir yönetiminin ve modern nehir komisyonlarının gelişiminde kurucu nitelikte bir aşama oluşturmuştur.

Ren Seyrüseferi Merkez Komisyonu, Viyana Kongresi'nde kabul edilen düzenlemeler doğrultusunda 1815 yılında hukuken oluşturulmuş ve ilk toplantısını 5 Ağustos 1816'da Mainz'da gerçekleştirmiştir. Komisyonun başlangıçtaki temel görevi, Ren üzerindeki seyrüsefer serbestisini hayata geçirecek ortak bir sözleşme hazırlamak; harçların, seyrüsefer kurallarının ve nehir trafiğine ilişkin idari uygulamaların kıyıdaş devletler arasında uyumlaştırılmasını sağlamaktır (Orlovius, 1994). Bununla birlikte Komisyon, üye devletlerin üzerinde bağlayıcı kararlar alabilen uluslarüstü bir otorite niteliğinde değildi. Kararların uygulanması büyük ölçüde kıyıdaş devletlerin onayına ve iş birliğine bağlı olduğundan, ulusal egemenlik kaygıları ve yerel ekonomik çıkarlar komisyonun etkinliğini başlangıç döneminde önemli ölçüde sınırlandırmıştır. Bu sınırlılıklar özellikle Hollanda ile Prusya arasında Ren'in denize açılan kesimindeki ticaret ve transit rejimi konusunda yaşanan anlaşmazlıklarda belirginleşmiştir. Hollanda, kendi topraklarından geçen Alman ticaretine uyguladığı transit vergilerini sürdürmek istemiş; Prusya ise bu vergilerin Viyana Kongresi'nde kabul edilen seyrüsefer serbestisi ilkesiyle bağdaşmadığını ileri sürmüştür. Buna karşılık Köln ve Mainz'daki zorunlu aktarma uygulamaları ile gemici loncalarının ayrıcalıkları Hollanda'nın değil, başta Prusya ve Hessen-Darmstadt olmak üzere yukarı havzadaki Alman devletlerinin kontrol ettiği uygulamalardır. Nitekim Komisyon, 1817 yılında Hollanda transit vergilerini kendi yetki alanı dışında değerlendirmiş; 1819 yılında ise Prusya'dan Köln'deki zorunlu aktarma uygulamasına son vermesini talep etmiştir (Klemann, 2013).

Kıyıdaş devletler arasındaki bu uyuşmazlıkların büyük ölçüde çözüme kavuşturulması ancak 1831 Mainz Sözleşmesi ile mümkün olmuştur. Sözleşme kapsamında seyrüsefer harçları azaltılmış, Hollanda transit vergileri sınırlandırılmış, Köln ve Mainz'daki gemici loncalarının tekelleri kaldırılmış ve zorunlu aktarma uygulamasına son verilmiştir. Dolayısıyla Ren'de seyrüsefer serbestisinin kurulması, Viyana Kongresi'nde tek bir kararla tamamlanan bir süreç

değil; devletlerin egemenlik talepleri, mali çıkarları ve yerel ticari ayrıcalıkları arasında yürütülen uzun müzakereler sonucunda aşamalı olarak gelişen bir hukukî ve kurumsal dönüşüm olmuştur (Klemann, 2013).

1830'lardan itibaren Alman Gümrük Birliği'nin sağladığı ekonomik bütünleşme, Alman sanayisinin üretim kapasitesini artırırken Ren Nehri'nin ticaret ve taşımacılık hattı olarak stratejik önemini güçlendirmiştir. Zollverein sayesinde Alman devletleri arasında mal dolaşımı serbestleşmiş, ancak dış pazarlara açılım için ucuz, güvenli ve sürekli bir ulaşım altyapısına duyulan ihtiyaç belirginleşmiştir. Bu ihtiyaca en uygun çözüm, doğal bir lojistik güzergâh olan Ren Nehri olmuştur. Nehrin ticari önemini perçinleyen temel gelişme, 1831 Mainz Anlaşması'dır. Hollanda ile İngiltere arasında imzalanan bu anlaşma, Prusya'nın Hollanda limanlarındaki transit vergilerini ve zorunlu yük boşaltma uygulamalarını kaldırma yönündeki diplomatik baskıları sonucunda ortaya çıkmıştır. Hollanda, bu uygulamaların kendisine Viyana Kongresi (1815) kararları uyarınca tanındığını savunmuş olsa da uluslararası diplomatik arabuluculuk (özellikle İngiltere ve Avusturya'nın müdahaleleri) sonucunda sorun çözülmüş, Mainz'ta imzalanan anlaşmayla yük elleçleme (kargolama/yükleme) zorunluluğu kaldırılmış, kaptan loncalarının tekellerine son verilmiş, geçiş ücretleri azaltılmış ve nehir taşımacılığı standartlaştırılmıştır. Bu düzenlemeler, nehir ticaretinin akışkanlığını ve ekonomik verimliliğini önemli ölçüde artırmış, Ren'i Avrupa'nın önde gelen ticaret ve ulaşım eksenlerinden biri hâline getirmiştir (Klemann, 2013).

Friedrich List'in 1819 yılında Alman parlamentosuna sunduğu dilekçe, dönemin Alman eyaletleri arasındaki parçalı ekonomik yapıyı eleştirirken, Ren Nehri'nin ötesindeki Fransa'yı bütünleşmiş bir ulusal pazarın örneği olarak öne çıkarır. List'e göre Fransa'da tüccarlar geniş coğrafyada tek bir gümrükle karşılaşmadan serbestçe ticaret yapabilirken, Alman toprakları çok sayıda küçük gümrük birimiyle bölünmüş durumdaydı (Keller & Shiue, 2014). Bu nedenle, Prusya'nın batısındaki Rhineland bölgesi hem coğrafi hem de ekonomik açıdan stratejik bir konuma sahipti; ancak 1818'de Prusya Gümrük Birliği kurulmadan önce bölgedeki eyaletlerin her biri kendi gümrük sistemini uygulayarak ticari bütünleşmeyi engelliyordu. Ren Nehri ise hem bu bölgesel ekonomik yapının merkezinde yer almakta hem de düşük maliyetli ulaşım imkânı sayesinde sanayileşme sürecini destekleyen bir ticaret hattı işlevi görmektedir. Böylece Ren Nehri hem Prusya'nın batıdaki ekonomik ağı hem de Almanların örnek aldığı Fransız ekonomik birliğinin coğrafi ve sembolik sınırı olarak tarihsel bir anlam kazanmıştır (Dumke, 1978).

1868 Mannheim Sözleşmesi, Ren üzerindeki seyrüsefer serbestisinin gelişiminde yeni bir aşama oluşturmuştur. Sözleşme, nehir üzerindeki ticari seyrüseferin serbestliğini güçlendirmiş; seyrüsefer harçlarının kaldırılması, gemilere ve taşınan mallara ayrımcı muamele yapılmaması, ortak kurulların uygulanması ve seyrüsefer güvenliğinin geliştirilmesi ilkelerini kurumsal bir çerçeveye bağlamıştır. Böylece Viyana Kongresi'nde temelleri atılan, ancak harçları bütünüyle ortadan kaldırmayan düzenleme sistemi daha ileri bir hukukî düzeye taşınmıştır. Mannheim Sözleşmesi bu bakımdan Prusya'nın Ren üzerindeki tek taraflı hâkimiyetini kuran bir araçtan ziyade, kıyıdaş devletler arasında serbest ve eşit seyrüsefer rejimini geliştiren çok taraflı bir düzenleme olarak değerlendirilmelidir.

Viyana Kongresi (1815) sonrasında Ren Nehri'nin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda askeri ve jeopolitik bir unsur olarak taşıdığı önem belirginleşmiştir. Kongre, Avrupa'da güç dengesi sistemini yeniden tesis etmeyi amaçlarken, aynı zamanda Alman Konfederasyonu'nun kuruluşuyla Fransa'nın doğu sınırlarını çevreleyen bir güvenlik hattı oluşturmayı hedeflemiştir. Bu düzenleme, Ren Nehri çevresinde Avrupa'nın merkezinde bir savunma kuşağı meydana getirerek Fransa'nın yeniden saldırıya geçme ihtimalini caydırmak üzere tasarlanmıştır. Ancak bu askeri yapılanma, Fransız siyasi elitleri açısından ciddi bir güvenlik endişesi yaratmıştır. Paris yönetimi, Ren Nehri'nin tamamen düşman güçlerin (özellikle Prusya ve müttefik Alman devletlerinin) kontrolünde bulunmasını, ülkenin doğusunda bir stratejik savunma boşluğu olarak görmüştür. Bu durum, 19. yüzyıl boyunca Fransa'nın dış politikasında süregelen bir güvensizlik ve karşı duyarlılık üretmiş, Ren Nehri'ni Fransız siyasi düşüncesinde hem ulusal onurun simgesi hem de tehdit algısının kaynağı hâline getirmiştir (Gruner, 2019).

1815 Viyana Kongresi'nden 1871'de Alman İmparatorluğu'nun ilanına kadar geçen yaklaşık yarım yüzyıllık dönem, Ren Nehri'nin jeopolitik kimliğinde derin bir dönüşüm sürecine tanıklık etmiştir. Başlangıçta Ren, Avrupa güç dengesi sistemi içerisinde ekonomik entegrasyonun aracı ve uluslararası ticaretin serbest akışını temsil eden bir ortak nehir olarak ele alınmışken, süreç ilerledikçe askeri bir savunma hattına ve nihayetinde birleşmekte olan Almanya'nın simgesel sınırına dönüşmüştür. Bu dönüşümün kritik dönüm noktası, 1870-1871 Fransa-Prusya Savaşı olmuştur. Savaşın sonunda, nehir Alman kontrolü altına girmiş; böylece Ren, Fransa açısından ulusal güvenliğe yönelik doğrudan bir tehdit, Almanya açısından ise ulusal birliğin ve askeri kudretin sembolü hâline gelmiştir. Bu gelişme, yalnızca bir coğrafi sınırın yeniden çizilmesi değil, aynı zamanda Avrupa'daki güç dengelerini temelden sarsan ve on yıllar boyunca kıtanın diplomatik ilişkilerini şekillendiren jeopolitik bir kırılma yaratmıştır. Otto von Bismarck'ın önderliğinde gerçekleştirilen Alman birliği, Ren Nehri'ni yeniden Alman kimliğinin kalıcı bir unsuru haline getirmiş; bu nehir, ekonomik bütünleşmeden askeri tahkimata evrilen bir sürecin sonunda, Almanya'nın yükselen hegemonyasının coğrafi ve sembolik eksenini olarak tarih sahnesindeki yerini almıştır.

Alman birliği sürecinde Ren Nehri'nin stratejik önemi, 1866 Avusturya-Prusya Savaşı ile 1870-1871 Fransa-Prusya Savaşı sırasında farklı biçimlerde ortaya çıkmıştır. 1866 savaşının başlıca askerî harekât alanı Bohemya olmakla birlikte Ren havzası, Prusya'nın batı topraklarının güvenliği, Fransa'nın muhtemel müdahalesinin önlenmesi ve batı Alman devletleri üzerindeki siyasal nüfuzun güçlendirilmesi bakımından önem taşımıştır. Savaşın ardından Prusya'nın Hannover Krallığı, Hessen-Kassel, Nassau ve Frankfurt Serbest Şehri'ni ilhak etmesi, devletin doğu ve batı toprakları arasındaki bağlantıyı kuvvetlendirmiş ve Prusya'nın batı Almanya'daki hâkimiyetini önemli ölçüde genişletmiştir. Özellikle Nassau'nun ilhakı, Ren seyrüseferinin merkezleştirilmesine ve serbestleştirilmesine karşı çıkan başlıca siyasal aktörlerden birinin ortadan kalkması sonucunu doğurmuştur. Prusya, bu yeni güç konumundan yararlanarak Prag barış görüşmeleri sırasında Ren'in seyrüsefer ve düzenleme rejimi üzerinde daha belirleyici bir rol üstlenmiştir (Klemann, 2013). Ren'in askerî-stratejik işlevi, 1870-1871 Fransa-Prusya Savaşı sırasında daha belirgin hâle gelmiştir. Savaşın başlangıcında hem Fransız hem de Alman ordularının Ren ekseninde seferber edilmesi, nehrin ve çevresindeki ulaşım ağlarının kuvvetlerin toplanması, ikmalî ve harekât alanına sevki bakımından taşıdığı önemi ortaya koymuştur. Bununla birlikte Ren'in Alman milliyetçiliğinin mekânsal sembolüne dönüşmesi yalnızca bu savaşların sonucu değildir. Nehir, özellikle 1840 Ren Krizi'nden itibaren Fransız yayılcılığına karşı Alman topraklarının savunulmasını ve ortak bir ulusal aidiyet düşüncesini temsil eden güçlü bir siyasal simge hâline gelmiştir (Šedivý, 2016). Bu nedenle Bismarck'ın Ren üzerindeki hâkimiyeti önceden belirlenmiş bir Alman birliği projesinin merkezine yerleştirdiğini ileri sürmek yerine, Prusya'nın askerî başarılarının ve bölgesel ilhaklarının Ren havzasındaki siyasal, ekonomik ve askerî nüfuzunu artırdığını belirtmek daha isabetlidir. Ren Nehri bu süreçte Prusya'nın askerî üstünlüğünün tek başına coğrafi dayanağı olmaktan ziyade, batı Almanya'daki hâkimiyetinin pekiştirilmesine katkı sağlayan stratejik bir ulaşım koridoru ve Alman milliyetçiliğinin başlıca mekânsal sembollerinden biri olarak işlev görmüştür.

1868 Mannheim Anlaşması, Prusya'nın Ren Nehri üzerindeki hâkimiyetini pekiştirmeye yönelik stratejik hamlesinin en somut adımlarından biri olmuştur. Bu anlaşma sayesinde Prusya, nehrin polis ve yargı yetkilerini fiilen denetimi altına almış ve böylece Hollanda'nın savunma sistemi açısından büyük önem taşıyan Holland Waterline üzerinde de dolaylı bir kontrol elde etmiştir. Bu durum, Ren Nehri'nin yalnızca bir ekonomik ticaret hattı değil, aynı zamanda siyasi ve askerî bir kontrol eksenini olarak işlev görebileceğinin açık bir göstergesidir. Prusya'nın bu politikası, Bismarck'ın jeostratejik vizyonunun merkezinde yer almış ve Almanya için nehrin "*doğal bir savunma hattı*" olarak konumlandırılmasını sağlamıştır (Howard, 2001). Söz konusu strateji, özellikle Fransa'dan gelebilecek potansiyel bir saldırının Alman topraklarının kalbine ulaşmasını engellemeyi hedeflemekteydi. Bu anlayış, zamanla Alman askerî doktrininin temel unsurlarından biri haline gelmiş; böylece Ren Nehri, Alman ordusu tarafından yalnızca bir coğrafi engel değil, ulusal güvenliğin mekânsal temeli olarak kabul edilmiştir. Bu çerçevede Mannheim

Anlaşması, Prusya'nın ekonomik, diplomatik ve askerî araçları eşgüdüm içinde kullanarak Ren üzerindeki stratejik üstünlüğünü kurumsallaştırdığı bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilir.

1871 yılında Alman İmparatorluğu'nun kurulması ve Fransa-Prusya Savaşı'nı sona erdiren Frankfurt Antlaşması, Ren havzasındaki jeopolitik güç dağılımını önemli ölçüde değiştirmiştir. Fransa'nın Alsas'ın büyük bölümünü ve Lorraine'in kuzeydoğu kesimini Almanya'ya bırakması sonucunda Fransa, Yukarı Ren'e olan doğrudan toprak bağlantısını kaybetmiştir. Bununla birlikte Ren Nehri'nin tamamı Alman egemenliğine girmemiş ve nehir bütünüyle Fransa ile Almanya arasında bir sınır hâline gelmemiştir. Aksine yeni Fransa-Almanya sınırı, Ren'in batısına kaydırılarak büyük ölçüde Vosges Dağları ile Lorraine üzerinden geçirilmiştir. Böylece Ren'in Alsas boyunca uzanan kesimi, Fransız-Alman sınırı olmaktan çıkarak Alman İmparatorluğu'nun iç ulaşım ve savunma sisteminin bir parçası hâline gelmiştir.

Alsas-Loren'in ilhakı, Almanya'ya Fransa karşısında stratejik derinlik kazandırırken Ren üzerindeki Strasbourg ile Moselle üzerindeki Metz gibi önemli askerî ve ulaşım merkezlerinin Alman denetimine geçmesini sağlamıştır. Bu sınır değişikliği Fransa'nın doğu savunma düzenini ciddi biçimde zayıflatmış; ancak ülkenin sınırlarını koruma kapasitesini bütünüyle ortadan kaldırmamıştır. Fransa, ortaya çıkan güvenlik açığını gidermek amacıyla yeni sınır hattında kapsamlı bir tahkimat programı başlatmış ve özellikle Verdun, Toul, Épinal ve Belfort çevresinde yeni bir savunma sistemi oluşturmuştur. Toprak kaybı ve askerî yenilgi, Fransa'da derin bir ulusal travmaya yol açmış; Alsas-Loren'in geri alınmasını amaçlayan rövanşist düşüncenin gelişmesine elverişli bir siyasal ve toplumsal ortam meydana getirmiştir (Taylor, 1980; Howard, 2001). Bununla birlikte rövanşizmi bütün Fransız dış politikasını kesintisiz biçimde belirleyen tek unsur veya Avrupa'yı doğrudan savaşa sürükleyen başlıca neden olarak değerlendirmek indirgemeci olacaktır. Alsas-Loren meselesi, sonraki on yıllarda Fransız-Alman rekabetini ve karşılıklı güvensizliği besleyen temel anlaşmazlık alanlarından biri olmakla birlikte Avrupa'daki savaş riskinin oluşumunda ittifak sistemleri, silahlanma yarışı, emperyal rekabet ve büyük güçler arasındaki güvenlik ikilemleri de belirleyici rol oynamıştır. Bu süreçte Ren'in simgesel ve stratejik işlevi iki farklı yönde gelişmiştir. Nehir ve çevresindeki ulaşım ağı, Alman İmparatorluğu açısından batı bölgelerinin bütünleşmesini, askerî kuvvetlerin sevkini ve ekonomik dolaşımı destekleyen stratejik bir koridor niteliği kazanmıştır. Fransa açısından ise Ren havzası ve Alsas-Loren, 1871 yenilgisinin, kaybedilen toprakların ve zedelenen ulusal prestijinin başlıca mekânsal sembollerinden biri hâline gelmiştir.

1871 sonrasında ortaya çıkan yeni güç dengesi, Fransa ile Almanya arasındaki ilişkilerde uzun süreli bir güvensizlik ve rekabet ortamı meydana getirmiştir. Alman İmparatorluğu'nun Alsas'ın büyük bölümünü ve Lorraine'in kuzeydoğu kesimini ilhak etmesiyle sınır Ren'in batısına kaymış; Fransa, Yukarı Ren'e olan doğrudan toprak bağlantısını kaybetmiştir. Bununla birlikte Ren Nehri'nin tamamı Alman egemenliği altına girmemiş; nehir İsviçre, Almanya ve Hollanda arasında uzanan uluslararası bir su yolu olma niteliğini sürdürmüştür.

Fransa ile Almanya arasındaki ulaşım ve seyrüsefer ilişkilerinin temel hukukî çerçevesi, 1874 tarihli bir sınır anlaşmasından ziyade 1871 Frankfurt Antlaşması ile belirlenmiştir. Antlaşma, Moselle ile Marne-Ren, Rhône-Ren ve Saar kanalları başta olmak üzere iki ülkeyi birbirine bağlayan bazı su yollarında eşit muamele ilkesini kabul etmiştir. Ren üzerindeki genel seyrüsefer serbestisi ise esas olarak 1868 Mannheim Sözleşmesi'nin oluşturduğu çok taraflı rejime dayanmaya devam etmiştir. Ancak Fransa'nın Alsas-Loren'i kaybetmesi ve Ren Seyrüseferi Merkez Komisyonu'ndaki üyeliğinin sona ermesi, ülkenin nehrin yönetimine ilişkin kurumsal etkisini önemli ölçüde azaltmıştır. Bu gelişmeler sonucunda Ren havzasındaki güç dengesi Almanya lehine değişmiştir. Alman İmparatorluğu, Ren'in ulaştırma kapasitesini sanayi bölgeleri, askerî sevkiyat ağları ve Hollanda limanlarıyla bağlantı bakımından stratejik bir unsur olarak değerlendirmiştir. Buna karşılık Fransa açısından temel mesele, nehir üzerindeki doğrudan egemenlik veya kurumsal yönetim hakkından ziyade, Alsas-Loren'in kaybının yol açtığı güvenlik açığı ve Alman sınırının ülkenin doğusuna yaklaşması olmuştur. Ren havzasındaki bu dönüşüm, yalnızca Fransız-Alman ilişkilerini değil, Belçika, Lüksemburg ve Hollanda gibi komşu devletlerin güvenlik ve ekonomik çıkarlarını da etkilemiştir. Özellikle Almanya'nın Ren üzerinden Kuzey Denizi'ne erişiminde Hollanda limanlarının taşıdığı önem, nehrin askerî bir sınır

hattı olmasının yanı sıra uluslararası ticaret ve ulaşım bakımından da Avrupa güç dengesinin önemli unsurlarından biri hâline gelmesine yol açmıştır. Bununla birlikte bu dönemde Rusya ve Avusturya'nın Balkan politikaları ile Ren'in askerî statüsü arasında doğrudan bir nedensellik kurmak yerine, Ren meselesini Batı Avrupa'daki Fransız-Alman rekabeti ve Alman-Hollanda ekonomik ilişkileri çerçevesinde değerlendirmek daha isabetlidir.

Alman birleşmesi ve yeniden yapılanma süreci, Ren Nehri'nin ekonomik işlevi üzerinde derin etkiler yaratmıştır. Almanya, nehrin tamamını kendi egemenliği altına aldıktan sonra, bu su yolunun ticari ve lojistik potansiyelini tam anlamıyla kullanma ve geliştirme olanağına kavuşmuştur. Böylece Almanya, Ren üzerindeki kontrolünü yalnızca askerî bir avantaj aracı olarak değil, aynı zamanda ekonomik bir üstünlüğün temel dayanağı olarak da kullanmıştır. Bu ekonomik üstünlük, doğrudan askerî kapasite artışıyla ilişkilendirilmiş; nehir üzerindeki denetim, yalnızca ticaretin akışını kolaylaştırmakla kalmamış, aynı zamanda ülkeye giren ve çıkan askerî malzemelerin taşınmasını da hızlandırarak askerî güç projeksiyonunu güçlendirmiştir.

Bu dönemde Ren Nehri'nin ekonomik ve askerî işlevleri birbirinden ayrılmaz biçimde bütünleşmiş, Almanya'nın hem ekonomik hem de askerî açıdan Avrupa'daki üstün konumunu pekiştirmiştir. Bu durum, nehrin yalnızca bir coğrafi unsur olmadığını; aksine, ekonomik ve askerî güç dinamiklerinin birbirini karşılıklı olarak beslediği bir stratejik yapı haline geldiğini göstermektedir. Almanya'nın nehrin ekonomik potansiyelini geliştirme yönündeki politikaları, aynı zamanda askerî hareket yeteneğini artırmış ve bu durum, ülkenin askerî stratejilerini daha da etkin hale getirmiştir. Ancak bu süreç, 1914'e kadar süren ve nihayetinde Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesine zemin hazırlayan karşılıklı güvensizlik ve aşırı güç rekabeti atmosferini de beslemiştir. Nehrin askerî önemini artıran her stratejik hamle, Avrupa barışını tehdit eden bir unsur haline gelmiş ve kıta güçleri arasında karşılıklı tahrik ve misilleme döngüsünü hızlandırmıştır.

1871 Alman İmparatorluğu'nun kuruluşundan Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesine kadar geçen yaklaşık kırk yıllık dönem, Avrupa'daki güç dengelerinin giderek daha gergin ve hassas bir hâl aldığı kritik bir evre olmuştur. Bu dönemde, Ren Nehri'nin jeopolitik rolü yalnızca geçmişteki askerî ve ekonomik tartışmalarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda stratejik doktrinlerin ve diplomatik krizlerin merkezinde yer almıştır. Almanya'nın yükselişi, ittifak sistemlerinin oluşumu ve askerî planların geliştirilmesi, nehrin hem bir savunma hattı hem de bir saldırı aracı olarak nasıl konumlandırıldığını açıkça göstermektedir.

Almanya'nın yeniden yapılanması ve yükselişi, Ren Nehri'nin askerî önemini yeniden ön plana çıkarmıştır. Almanya, nehrin batısına doğru sınırlarını genişleterek ve nehrin stratejik konumunu askerî doktrinlerine dâhil ederek, Ren'i doğal bir savunma bariyeri olarak tanımlamıştır. Bu anlayış, Almanya'nın doğu ve güney yönlü stratejik planlamalarını doğrudan etkilemiştir. Ancak nehrin askerî işlevi yalnızca savunmayla sınırlı kalmamış, aynı zamanda taarruz için bir araç olarak da değerlendirilmiştir. Fransa'nın stratejik öğretileri ise bu potansiyeli farklı bir açıdan ele almıştır. 1912'de Fransız Genelkurmay Başkanı Joseph Joffre tarafından hazırlanan Plan XVII, nehrin Fransa'nın askerî planlamasında merkezi bir unsur olduğunu göstermektedir (Taylor, 1980). Plan, Fransa'nın savunma durumunda olacağı, Almanya'nın saldırıya geçeceği varsayımına dayanmış; buna karşılık Fransa'nın Almanya sınırını ihlal ederek hızlı bir taarruz başlatmasını öngörmüştür. Bu strateji, Ren Nehri'nin sadece savunma hattı değil, aynı zamanda bir taarruz koridoru olarak da değerlendirildiğini ortaya koymuştur. Ancak bu plan, nehrin Almanya için doğal bir bariyer teşkil etmesi nedeniyle büyük riskler barındırıyordu; zira Fransa nehrin Alman tarafındaki kıyıları ele geçirirse, doğudaki sanayi bölgelerine ulaşabilecek ve bu durum Almanya için ciddi bir tehdit oluşturacaktı.

II. Wilhelm'in 1905 yılında "*Hollanda'yı işgal edip Ren Deltası'nı kontrol altına alma*" tehdidi, nehrin askerî potansiyelinin diplomatik bir silah olarak kullanılmasının en çarpıcı örneklerinden biridir. Bu hamle, Almanya'nın uluslararası konumunu güçlendirmeyi amaçlayan bir diplomasi girişimi olmasına karşın, özellikle İngiltere tarafından tehdit olarak algılanmıştır. İngiltere, Almanya'nın nehir üzerindeki kontrolünü ele geçirmesinin, kendi deniz yollarını ve ticaret ağlarını tehlikeye atacağını düşünmüş; bu durum, İngiltere'nin Fransa ve Rusya ile ittifak

kurmasına zemin hazırlamıştır. Böylece Ren Nehri, yalnızca Almanya'nın stratejik çıkarlarıyla sınırlı olmayan, aynı zamanda büyük güçlerin de doğrudan ilgilendiği uluslararası bir kriz eksenine hâline gelmiştir.

Schlieffen Planı, Ren Nehri'nin askerî potansiyelini en açık biçimde yansıtan stratejik doktrin olmuştur. General Alfred von Schlieffen tarafından geliştirilen bu plan, Almanya'nın öncelikli düşmanı olan Fransa'yı kısa sürede mağlup ederek ardından doğuya yönelmesini öngörmüştür. Planın temel amacı, Almanya'nın Fransa ve Rusya ile aynı anda iki cepheye savaşmasını önlemektir. Bu bağlamda Almanya, ordusunun büyük kısmını Batı Cephesi'ne kaydırarak Fransa'yı kuzeyden kuşatmayı planlamıştır. Operasyonun coğrafi temeli, Ren Nehri'nin batı yakasının stratejik avantajlarına dayanmıştır: nehir, Alman ordusunun sağ kanadını doğal bir savunma hattı olarak koruyacak ve ilerleyişini kolaylaştıracaktı. Ancak bu plan, Hollanda'nın tarafsızlığının ihlal edilmesini gerektirdiği için General Helmuth von Moltke tarafından 1908'de yenilenmiştir (Klemann, 2013). Moltke, Hollanda'nın tarafsızlığını koruyarak planın uygulanabilirliğini sürdürmeye çalışmış, ancak bu değişiklik planın başarı şansını zayıflatmıştır. Yine de plan nehrin askerî önemini bir kez daha ortaya koymuş ve Ren'in yalnızca bir savunma hattı değil, aynı zamanda taarruz stratejilerinin bir bileşeni olduğunu kanıtlamıştır. Bu dönemde Ren Nehri'nin ekonomik ve askerî rolleri tamamen iç içe geçmiştir. Almanya'nın nehrin ekonomik kapasitesini geliştirmesi, aynı zamanda onun askerî operasyon yeteneğini artırmıştır. Ren üzerindeki tam kontrol, sadece ticaretin değil, askerî malzeme taşımacılığının da verimliliğini yükselterek Almanya'ya önemli bir lojistik üstünlük sağlamıştır. Bu ekonomik güç, doğrudan askerî bir avantaja dönüşmüştür. Fransa'nın nehrin askerî önemini vurgulaması, Almanya'nın ekonomik yatırımlarını ve savunma hazırlıklarını daha da hızlandırmıştır. Böylece nehir, ekonomik kalkınma ile askerî stratejinin birbirini beslediği bir güç döngüsünün merkezi hâline gelmiştir. Ren havzasındaki askerî yoğunlaşma, Avrupa genelindeki ikileminin önemli bileşenlerinden biri olmuştur. Bu dönemde, Ren Nehri'nin askerî önemini artıran her stratejik adım, Avrupa barışı için doğrudan bir risk oluşturmuş ve kıta güçleri arasındaki karşılıklı tehdit algısını daha da körüklemiştir.

Tartışma: Ren Jeopolitiğinin Kuramsal Literatürle Karşılaştırmalı Değerlendirmesi

Bu çalışmanın Antik Çağ'dan 1914'e kadar uzanan tarihsel ve çok disiplinli analizi, Ren Nehri'nin jeopolitik doğasının literatürdeki mevcut teorik yaklaşımları (realizm, liberal entegrasyon ve kurumsalcılık) hem destekleyen hem de aşan paradoksal bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Öncelikle, 1815 Viyana Kongresi sonrasında Avrupa'nın yeniden inşasını inceleyen Henry Kissinger'ın (1973) statüko ve güç dengesi (balance of power) vurgusu, çalışmamızın bulgularıyla kısmen örtüşmektedir. Kissinger'ın öne sürdüğü "*Fransa'nın çevrelenmesi*" stratejisi, Ren Nehri'nin Prusya eksenli bir askerî savunma hattına dönüştürülmesi bulgumuzla doğrulanmaktadır. Ancak araştırmamız, Kissinger'ın diplomasi ve güç siyaseti odaklı analizinin eksik bıraktığı bir noktayı aydınlatmaktadır: Ren Nehri salt bir "*güç dengesi bariyeri*" olarak kalmamış; İngiltere'nin (Castlereagh) ticari baskıları ve Zollverein'in etkisiyle aynı mekânda yoğun bir ekonomik entegrasyon koridoruna dönüşmüştür. Dolayısıyla bulgularımız, güç dengesi arayışının ekonomik serbestleşme ile birbirini dışlamadığını, aksine 19. yüzyıl Ren jeopolitiğinde bu ikisinin eşzamanlı olarak işlediğini kanıtlamaktadır.

Öte yandan, A.J.P. Taylor'ın (1980) Avrupa'daki hegemonya mücadelesini ve 1871 sonrası Fransız rövanşizmini merkeze alan çatışmacı yaklaşımı, çalışmamızın 1871-1914 dönemi bulguları karşısında yeniden değerlendirilmelidir. Taylor, Alsas-Loren'in kaybını ve Joffre'nin Plan XVII'sini ulusal onur ve askerî strateji üzerinden okurken, araştırmamız bu çatışma potansiyelinin yalnızca sınır güvenliğiyle (coğrafi determinizmle) ilgili olmadığını göstermektedir. Almanya'nın Ren üzerindeki askerî lojistiğini geliştiren asıl unsur, Mannheim Sözleşmesi ve sanayileşme ile ortaya çıkan sivil ulaşım altyapısıdır. Bu bağlamda çalışmamız, Taylor'ın vurguladığı askerî hegemonya mücadelesinin altyapısının, aslında liberal iktisadi gelişim tarafından atıldığını göstererek literatüre yeni bir nedensellik bağı sunmaktadır.

Son olarak, Schenk (2021) ve Klemann (2013) gibi yazarların temsil ettiği "*uluslararası hukuk ve kurumsalcılık*" literatürü, Ren Seyrüseferi Merkez Komisyonu'nu (CCNR) Avrupa entegrasyonunun ve barışın başarılı bir erken modeli olarak idealize etmektedir. Bu çalışmanın kurumsal gelişim bulguları CCNR'nin ticareti standartlaştırma başarısını doğrulamakla birlikte, kurumun yapısal sınırlarını da açıkça ortaya koymuştur. Nehir üzerindeki uluslararası komisyon ve ticaret hukuku (1868 Mannheim), kıyıdaş devletler arasındaki askerî planlamaları (örneğin Schlieffen Planı'nı) engelleyememiştir. Bu bulgu, kurumsalcı literatürün aşırı iyimser entegrasyon anlatısını eleştirmekte; ticari barışın (*pax commercia*) Avrupa'nın kalbinde ulusal güvenlik paranoyalarını ortadan kaldırmaya yetmediğini ampirik olarak göstermektedir.

Sonuç

Bu çalışma, Ren Nehri'nin Antik Çağ'dan 1914 yılına kadar değişen jeopolitik işlevlerini sınır, savunma hattı, ulaşım koridoru, ticaret güzergâhı ve uluslararası yönetim alanı eksenlerinde incelemiştir. Elde edilen bulgular, Ren'in tarih boyunca tek ve değişmez bir işleve sahip olmadığını; nehrin taşıdığı askerî, ekonomik, siyasal ve hukukî anlamların dönemlerin güç ilişkilerine, teknolojik imkânlarına ve kurumsal yapılarına bağlı olarak yeniden şekillendiğini ortaya koymaktadır. Bu bakımdan Ren'in jeopolitik önemi yalnızca fizikî coğrafi özelliklerinden kaynaklanmamış; söz konusu özelliklerin devletler, ordular, ticaret çevreleri ve uluslararası kurumlar tarafından nasıl değerlendirildiği belirleyici olmuştur.

Roma döneminde Ren, imparatorluğun kuzey sınır sisteminin temel unsurlarından biri olarak işlev görmüştür. Bununla birlikte nehir, yalnızca askerî ilerlemeyi sınırlayan doğal bir engel veya tahkim edilmiş bir savunma hattı niteliği taşımamıştır. Ren boyunca kurulan lejyon kampları, kaleler, yollar, köprüler ve limanlar; askerî hareketliliğin, iklimin, haberleşmenin ve ticaretin düzenlenmesini mümkün kılmıştır. Böylece Roma sınır sistemi, savunma ile dolaşımın birlikte yönetildiği çok katmanlı bir sınır bölgesi oluşturmuştur. Roma'nın Ren-Tuna hattındaki ileri mevzilerinden yaklaşık MS 260'ta geri çekilmesi ve sınır sisteminin yeniden düzenlenmesi de nehrin stratejik değerinin sabit kalmadığını; askerî kapasite, siyasî istikrar ve dış baskılar doğrultusunda değiştiğini göstermektedir.

Orta Çağ ve erken modern dönemde Ren havzası, merkezî bir devletin kesintisiz denetiminden ziyade krallıklar, prenslikler, piskoposluklar, kent birlikleri ve yerel güçler arasında parçalanmış bir egemenlik alanı niteliği kazanmıştır. 843 Verdun Antlaşması, Karolenj İmparatorluğu'nu Batı, Orta ve Doğu Frank krallıkları arasında paylaştırarak havzadaki siyasal dengeleri değiştirmiş; ancak Ren'i Batı ve Doğu Frank krallıkları arasında kesin ve kalıcı bir sınır hâline getirmemiştir. Orta Frank Krallığı'nın parçalanmasıyla birlikte Ren çevresi, farklı hanedanların nüfuz ve egemenlik mücadelelerine açık hâle gelmiştir. Aynı dönemde nehir, Kuzey Denizi limanlarıyla Avrupa'nın iç kesimleri arasında mal, insan ve sermaye dolaşımını destekleyen önemli bir ulaşım eksenini olmayı sürdürmüştür. Bu durum, Ren'in siyasal parçalanma ile ekonomik bağlantısallığın aynı mekânda birlikte gelişebildiği bir coğrafi alan olduğunu göstermektedir.

Fransız Devrimi ve Napolyon Savaşları, Ren havzasının siyasal ve idarî yapısında önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Fransız hâkimiyeti, Ren'in sol kıyısındaki geleneksel siyasî yapıları dönüştürmüş; Ren Konfederasyonu ise Alman coğrafyasındaki devletler arası ilişkileri yeniden düzenlemiştir. Napolyon'un 1813 Leipzig yenilgisinin ardından kuvvetlerini Ren'in batısında yeniden tertiplemesi, nehrin askerî savunma ve geri çekilme hattı olarak taşıdığı önemi yeniden ortaya koymuştur. Bununla birlikte Napolyon dönemi yalnızca askerî gelişmeler üzerinden değerlendirilmemelidir. İdarî reformlar, hukukî düzenlemeler ve ulaşım sistemlerinin yeniden yapılandırılması, nehrin modern devlet yönetimi ve bölgesel bütünleşme açısından da önem kazanmasına yol açmıştır.

1815 Viyana Kongresi sonrasında Ren üzerindeki seyrüsefer rejiminin ortak hukukî kurallara bağlanması, nehrin jeopolitik tarihinde kurumsal bir dönüm noktası oluşturmuştur. Viyana düzeni bütün seyrüsefer vergilerini hemen ortadan kaldırmamış; harçların ve denetim

uygulamalarının uyumlaştırılmasını, tahsil noktalarının azaltılmasını ve kıyıdaş devletlerin ortak düzenlemeler geliştirmesini öngörmüştür. Ren Seyrüseferi Merkez Komisyonu'nun oluşturulması, bu ilkelerin sürekli müzakere ve kurumsal iş birliği yoluyla uygulanmasına imkân sağlamıştır. 1831 Mainz Sözleşmesi ve 1868 Mannheim Sözleşmesi ise serbest ve eşit seyrüsefer rejiminin aşamalı biçimde geliştirilmesine katkıda bulunmuştur. Bu süreç, devletlerin egemenlik ve mali çıkarlarını ortadan kaldırmamış; fakat söz konusu çıkarların ortak kurallar ve sürekli diplomatik görüşmeler aracılığıyla yönetilebileceğini göstermiştir.

19. yüzyılda sanayileşme, nehir mühendisliği, demir yolları, limanların gelişmesi ve sanayi bölgelerinin büyümesi Ren'in ekonomik işlevini daha da güçlendirmiştir. Nehir, kömür, demir, sanayi ürünleri ve diğer ticari malların taşınmasında Avrupa'nın başlıca ulaşım koridorlarından biri hâline gelmiştir. Bununla birlikte ekonomik bütünleşme, askerî ve siyasî rekabeti bütünüyle ortadan kaldırmamıştır. Alman birliği ve 1871 Frankfurt Antlaşması sonucunda Alsas'ın büyük bölümü ile Lorraine'in kuzeydoğu kesiminin Alman İmparatorluğu'na bağlanması, Ren havzasındaki güç dengesini Almanya lehine değiştirmiştir. Fransa'nın Yukarı Ren'e olan doğrudan toprak bağlantısını kaybetmesi ve Strasbourg ile Metz gibi stratejik merkezlerin Alman denetimine geçmesi, iki devlet arasındaki güvensizliği derinleştirmiştir. Ancak Ren'in tamamı Alman egemenliğine girmemiş ve yeni Fransa-Almanya sınırı bütünüyle Ren boyunca oluşmamıştır.

Araştırmanın bulguları, Ren'in fizikî coğrafi özelliklerinin askerî ve siyasî kararları etkilediğini; ancak bu kararları tek başına belirlemediğini ortaya koymaktadır. Nehrin genişliği, akış rejimi, geçiş noktaları ve doğal koridor niteliği savunma, ulaşım ve ticaret bakımından önemli imkânlar ve sınırlılıklar yaratmıştır. Bununla birlikte bu özelliklerin stratejik değeri; köprüler, tahkimatlar, kanallar, demir yolları, limanlar ve devletlerin örgütsel kapasitesiyle birlikte ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Ren'in tarihsel rolü coğrafi determinizm çerçevesinde değil, fizikî çevre ile siyasî irade, teknoloji ve kurumsal kapasite arasındaki karşılıklı etkileşim üzerinden açıklanmalıdır.

1815 sonrasında kurulan uluslararası nehir rejiminin etkisi de bu çerçevede değerlendirilmelidir. Ren Seyrüseferi Merkez Komisyonu, kıyıdaş devletler arasındaki askerî rekabeti veya Avrupa'daki güç mücadelelerini sona erdirememiştir; ancak bu durum kurumun başarısız olduğu anlamına gelmemektedir. Komisyonun temel işlevi savaşları önlemekten ziyade seyrüseferi düzenlemek, teknik kuralları uyumlaştırmak ve devletler arasında sürekli bir müzakere mekanizması oluşturmaktır. Bu bakımdan Ren rejimi, siyasal gerilimlere rağmen nehir ulaşımının ortak kurallar çerçevesinde yürütülmesini sağlayarak modern uluslararası nehir yönetiminin kurucu örneklerinden biri olmuştur.

1914'e gelindiğinde Ren, doğrudan başlıca savaş cephesi olmaktan ziyade Alman sanayi kapasitesinin, ulaşım altyapısının ve askerî seferberlik sisteminin önemli bir geri bölgesi ve lojistik eksenini konumundaydı. Birinci Dünya Savaşı'nın ilk askerî harekâtları Belçika, Lüksemburg, Alsas ve Lorraine yönlerinde gerçekleşmiş; Ren havzasındaki demir yolları, köprüler ve sanayi merkezleri ise orduların batı yönünde sevk edilmesini desteklemiştir. Bu durum, nehrin askerî önemini yalnızca savunma hattı veya cephe olma niteliğinden değil, modern savaşın ihtiyaç duyduğu sanayi, ulaşım ve ikmal kapasitesini desteklemesinden kaynaklandığını göstermektedir.

Sonuç olarak Ren Nehri, Avrupa tarihinde çatışma ile iş birliğinin, egemenlik ile serbest dolaşımın ve ulusal güvenlik ile ekonomik bütünleşmenin aynı coğrafi alanda birlikte şekillendiği başlıca örneklerden biridir. Nehir, bazı dönemlerde askerî sınır ve rekabet alanı olarak öne çıkarken bazı dönemlerde ticaretin, ulaşımın ve kurumsal iş birliğinin taşıyıcısı olmuştur. Bu ikili yapı, Ren'in yalnızca tarihsel olayların gerçekleştiği pasif bir mekân olmadığını; devletlerin stratejik tercihleri, ekonomik ilişkileri ve hukukî düzenlemeleriyle sürekli olarak yeniden anlamlandırılan dinamik bir jeopolitik alan olduğunu ortaya koymaktadır.

Araştırmanın Sınırlılıkları ve Gelecek Çalışmalar İçin Öneriler

Bu araştırma, Ren Nehri'nin jeopolitik dönüşümünü Antik Çağ'dan 1914 yılına kadar geniş bir tarihsel perspektifte inceleyerek kapsamlı bir sentez sunmakla birlikte, bazı metodolojik ve

tematik sınırlılıklara sahiptir. Birinci sınırlılık, çalışmanın zamansal kapsamının Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcı (1914) ile sınırlandırılmış olmasıdır. Nehrin I. ve II. Dünya Savaşları sırasındaki fiilî askerî rolü, iki savaş arası dönemdeki (Interwar) Ren bölgesinin askerîleştirilmesi krizleri ve 1945 sonrası Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) ile başlayıp Avrupa Birliği'ne evrilen bütünleşme sürecindeki rolü bu çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. İkincisi, araştırma yöntemsel olarak büyük ölçüde makro-jeopolitik analizlere, uluslararası antlaşmalara (örneğin 1815 Viyana, 1868 Mannheim) ve Ren Seyrüseferi Merkez Komisyonu'nun (CCNR) kurumsal düzeydeki resmî belgelerine dayanmaktadır. Bu durum, nehir kıyısında yaşayan yerel halkların ve alt-bölgesel aktörlerin bu jeopolitik değişimleri nasıl deneyimlediğine dair mikro-tarihsel bir analizi sınırlandırmaktadır.

Gelecekteki çalışmalar için araştırmacılara, makro-diplomatik tarihin ötesine geçerek sınır bölgelerinde yaşayan toplulukların ekonomik ve sosyal entegrasyonunu inceleyen mikro-tarihsel araştırmalar yapmaları önerilmektedir. Ayrıca, bu çalışmada 19. yüzyıldaki sanayileşme ve Johann Gottfried Tulla'nın öncülük ettiği nehir düzeltme/kanalize etme projelerinin stratejik ve ekonomik sonuçlarına değinilmiş olsa da bu mühendislik müdahalelerinin uzun vadeli ekolojik sonuçları detaylandırılmamıştır. Gelecek çalışmalarda, Ren Nehri üzerindeki bu jeopolitik ve ekonomik dönüşümün "çevresel jeopolitik" ve ekolojik sürdürülebilirlik bağlamında ele alınması literatüre önemli bir katkı sağlayacaktır. Bununla birlikte, bu çalışmanın kronolojik sınırını oluşturan 1914 sonrasındaki dönem, Ren jeopolitiğinde yepyeni ve şiddetli bir kırılmayı temsil etmektedir. Bu doğrultuda, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları yıllarında Ren Nehri'nin fiilî askerî operasyonlardaki rolü, bir lojistik eksen olarak kullanımı ve iki savaş arası dönemdeki Ren bölgesinin askerîden arındırılması ile yeniden askerîleştirilmesi krizleri üzerine odaklanan müstakil çalışmaların yapılması, Avrupa askerî coğrafyası literatüründeki boşlukları dolduracaktır. Son olarak, 1914 sonrasında ve bilhassa İkinci Dünya Savaşı'nın bitimiyle başlayan Avrupa Birliği'nin inşası sürecinde Ren Nehri'nin nasıl bir uluslarüstü barış laboratuvarına dönüştüğünün bu çalışmadaki tarihsel arka plan üzerine inşa edilerek incelenmesi, modern Avrupa entegrasyonunu anlamak açısından ufuk açıcı olacaktır.

Kaynakça

- Asch, R. (1997). *The Thirty Years War: The Holy Roman Empire and Europe, 1618–1648*. Palgrave Macmillan.
- Aston, T. H., ve Philpin, C. H. E. (Eds.). (1987). *The Brenner debate: Agrarian class structure and economic development in pre-industrial Europe*. Cambridge University Press.
- Banken, R., ve Wubs, B. (2017). *The Rhine: A transnational economic history*. Nomos. <https://doi.org/10.5771/9783845284736>.
- Barraclough, G. (1963). *The origins of modern Germany*. Capricorn Books.
- Bayley, C. (2025). Germany: The French Revolutionary and Napoleonic era. *Encyclopaedia Britannica*. <https://www.britannica.com/place/Germany/The-French-Revolutionary-and-Napoleonic-era>.
- Becher, M. (2003). *Charlemagne*. Yale University Press.
- Berding, H. (1973). *Napoleonische Herrschafts- und Gesellschaftspolitik im Königreich Westfalen, 1807–1813*. Vandenhoeck ve Ruprecht.
- Blackbourn, D. (2006). *The conquest of nature: Water, landscape, and the making of modern Germany*. W. W. Norton.

- Blanning, T. (1996). *The French Revolutionary Wars, 1787–1802*. Hodder Education.
- Brady, T. A. (1985). *Turning Swiss: Cities and empire, 1450–1550*. Cambridge University Press.
- Bucholz, A. (2001). *Moltke and the German wars, 1864–1871*. Red Globe Press. <https://doi.org/10.1007/978-1-137-03799-2>.
- Caesar, J. (2010). *The Gallic War* (H. J. Edwards, Trans.). Kessinger Publishing.
- CCNR. (2025). *Central Commission for the Navigation of the Rhine*. <https://www.ccr-zkr.org/11020200-en.html>.
- Chandler, D. (1973). *The campaigns of Napoleon*. Scribner.
- Cioc, M. (2006). *The Rhine: An eco-biography, 1815–2000*. University of Washington Press.
- Crump, T. (2007). *A brief history of the age of steam: The power that drove the Industrial Revolution*. Carroll ve Graf.
- De Graaf, B., de Haan, I., ve Vick, B. (2019). *Securing Europe after Napoleon: 1815 and the new European security culture*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108597050>.
- Dollinger, P. (1970). *The German Hansa*. Stanford University Press.
- Dumke, R. (1978). The political economy of German economic unification: Tariffs, trade and politics of the Zollverein era. *The Journal of Economic History*, 38, 277–278. <https://doi.org/10.1017/S0022050700112203>.
- Elton, H. (1996). *Frontiers of the Roman Empire*. Indiana University Press.
- Fichtenau, H. (1964). *The Carolingian Empire: The age of Charlemagne*. Harper Torchbooks.
- Fouracre, P. (2005). *The New Cambridge Medieval History: Volume 1, c. 500–c. 700*. Cambridge University Press.
- Gregory of Tours. (1976). *The history of the Franks*. Penguin Classics.
- Groß, G. (2008). There was a Schlieffen plan: New sources on the history of German military planning. *War in History*, 15(4), 389–431. <https://doi.org/10.1177/0968344508095447>.
- Gruner, W. (2019). The German Confederation: Cornerstone of the new European security system. In B. de Graaf, I. de Haan, ve B. Vick (Eds.), *Securing Europe after Napoleon* (pp. 150–168). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108597050.009>.
- Halsall, G. (2012). *Barbarian migrations and the Roman West*. Cambridge University Press.
- Heather, P. (2005). *The fall of the Roman Empire: A new history of Rome and the barbarians*. Oxford University Press.
- Herwig, H. (2011). *The Marne, 1914: The opening of World War I and the battle that changed the world*. Random House.
- Hodges, R. (1989). *Dark age economics: Origins of towns and trade, A.D. 600–1000*. Bristol Classical Press.
- Hoffmann, R. (1996). Economic development and aquatic ecosystems in medieval Europe. *The American Historical Review*, 101(3), 631–669.
- Holmes, T. (2014). Absolute numbers: The Schlieffen Plan as a critique of German strategy in 1914. *War in History*, 21(2), 193–213. <https://doi.org/10.1177/0968344513505499>.
- Howard, M. (2001). *The Franco-Prussian War: The German invasion of France 1870–1871*. Routledge.
- Hutchinson, G. (1994). *Medieval ships and shipping*. Fairleigh Dickinson University Press.

- International Commission for the Protection of the Rhine (ICPR). (2022). River basin management plan. <https://www.iksr.org/en/eu-directives/european-water-framework-directive/river-basin-management-plan-1>.
- James, E. (1988). *The Franks*. Blackwell.
- Keller, W., ve Shiue, C. (2014). The trade impact of the Zollverein. *The Journal of Economic History*, 74(4), 1168–1204 <https://doi.org/10.1017/S0022050714000898>.
- Kissinger, H. (1973). *A world restored: Metternich, Castlereagh and the problems of peace, 1812-1822*. Houghton Mifflin.
- Kitchen, M. (2006). *A history of modern Germany, 1800–2000*. Blackwell Publishing.
- Klemann, H. (2013). *The Central Commission for the Navigation on the Rhine, 1815-1914: Nineteenth-century European integration*. <https://pure.eur.nl/en/publications/the-central-commission-for-navigation-on-the-rhine-1815-1914-nine/>.
- Klemann, H. A. M., & Schenk, J. (2019). The Rhine in the long 19th century: Creating the Lower Rhine region. In M. Boon, H. A. M. Klemann, & B. Wubs (Eds.), *Transnational regions in historical perspective* (pp. 18–56). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315617404-2>.
- Klemann, H., ve Wubs, B. (2014). Rhine, Ruhr and Rotterdam: Continuity and change in a transnational economic core region, 1870–2010. *Paper presented at the 18th Annual Congress of the EBHA*. <https://www.researchgate.net/publication/267311153>.
- Kolb, A. (2001). Transport und Nachrichtentransfer im Römischen Reich (Klio Beihefte, Neue Folge, Bd. 2). *Akademie Verlag*. <https://doi.org/10.1524/9783050048246>.
- Legendijk, V. (2016). Europe's Rhine power: Connections, borders, and flows. *Water History*. <https://doi.org/10.1007/s12685-015-0140-z>.
- Lee, A. (2020). *Warfare in the Roman world*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781139013680>.
- McCormick, M. (2002). *Origins of the European economy: Communications and commerce AD 300-900*. Cambridge University Press.
- McKitterick, R. (1983). *The Frankish kingdoms under the Carolingians, 751-987*. Longman.
- Middelaar, L. van. (2013). *The passage to Europe*. Yale University Press.
- Mikaberidze, A. (2020). *The Napoleonic Wars: A global history*. Oxford University Press.
- Müller, J. (2009). *Memory and power in post-war Europe: Studies in the presence of the past*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511491580>.
- Nelson, J. (1992). *Charles the Bald*. Longman.
- Nicholas, D. (1997). *The growth of the medieval city*. Routledge.
- Noble, T. (1986). *The Republic of St. Peter: The birth of the Papal State, 680-825*. University of Pennsylvania Press.
- Orlovius, V. (1994). *Regulations and prescriptions for the navigation on the Rhine: An example for a complete regulation act for international inland navigation*. <https://www.ccr-zkr.org/files/bibliographie/VOrlovius-Regulations-and-prescr-for-the-nav-on-the-rhine.pdf>
- Parker, G. (1997). *The Thirty Years' War*. Routledge.
- Postan, M. M. (1987). *The Cambridge economic history of Europe* (Vol. 2). Cambridge University Press.
- Pounds, N. (1973). *An historical geography of Europe, 450 B.C.-A.D. 1330*. Cambridge University Press.

- Reuter, T. (1991). *Germany in the early Middle Ages c. 800-1056*. Longman.
- Roelevink, E. (2011). *Review of The coal-based Rhine economy: Development of an industrial region from Basel to Rotterdam, 1850–1950*. H-Soz-u-Kult. <https://www.h-net.org/reviews/showrev.php?id=32647>.
- Rowe, M. (2003). *Collaboration and resistance in Napoleonic Europe: State-formation in an age of upheaval, c. 1800–1815*. Palgrave Macmillan.
- Sahlins, P. (1990). Natural frontiers revisited: France's boundaries since the seventeenth century. *The American Historical Review*, 95(5), 1423–1451. <https://doi.org/10.2307/2162692>.
- Schenk, J. (2021). *The Rhine and European security in the long nineteenth century*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429326660>
- Šedivý, M. (2016). The Austrian Empire, German nationalism, and the Rhine Crisis of 1840. *Austrian History Yearbook*, 47, 15–36. <https://doi.org/10.1017/S0067237816000059>.
- Spaulding, R. (2011). Revolutionary France and the transformation of the Rhine. *Central European History*, 44(2), 203–226.
- Tacitus. (1971). *The Agricola and the Germania* (H. Mattingly, Trans.). Penguin Classics. (Original work published ca. 98 CE).
- Taylor, A. J. P. (1980). *The struggle for mastery in Europe, 1848-1918*. Oxford University Press.
- Tilly, R., ve Kopsidis, M. (2020). *German regions and the beginnings of early industrialization. In From Old Regime to industrial state*. University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226725574.003.0003>.
- Tracy, J. (1997). *The political economy of merchant empires: State power and world trade, 1350-1750*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511665288>.
- Uehlinger, U., Wantzen, K. M., Leuven, R. S. E. W., ve Arndt, H. (2009). The Rhine River basin. In K. Tockner, U. Uehlinger, ve C. T. Robinson (Eds.), **Rivers of Europe** (pp. 199–245). Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-369449-2.00006-0>.
- UNESCO. (2021). *Frontiers of the Roman Empire-The Lower German Limes*. <https://whc.unesco.org/en/list/1631>.
- van der Burg, M. (2021). *Napoleonic governance in the Netherlands and northwest Germany: Conquest, incorporation, and integration*. Palgrave Macmillan.
- van Hoof, G. (1984). The General Commission for the Navigation of the Rhine. *Netherlands International Law Review*. https://doi.org/10.1163/9789004634152_016
- Varley, V. (2008). *Under the shadow of defeat: The war of 1870-71 in French memory*. Palgrave Macmillan.
- Vettese, T. (2022). Rhine River. *EBSCO Research Starters*. <https://www.ebsco.com/research-starters/geography-and-cartography/rhine-river>.
- Wawro, G. (2003). *The Franco-Prussian War: The German conquest of France in 1870-1871*. Cambridge University Press.
- Wells, P. (1999). *The barbarians speak: How the conquered peoples shaped Roman Europe*. Princeton University Press.
- Whittaker, C. (1997). *Frontiers of the Roman Empire: A social and economic study*. Johns Hopkins University Press.
- Wickham, C. (2007). *Framing the early Middle Ages: Europe and the Mediterranean, 400–800*. Oxford University Press.
- Willems, W. (1986). *Romans and Batavians: A regional study in the Dutch eastern river area*. Universiteit van Amsterdam.

Wood, I. (1994). *The Merovingian kingdoms, 450-751*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315836539>.

Zamoyski, A. (2007). *Rites of peace: The fall of Napoleon and the Congress of Vienna*. HarperCollins.

Ziegelbrenner. (2009). Limes1.png [Map]. *Wikimedia Commons*. <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Limes1.png>.

Extended Abstract

This study examines the geopolitical transformation of the Rhine River from Antiquity to the outbreak of the First World War in 1914. Existing scholarship often treats the river through separate perspectives, including military frontiers, commercial integration, environmental transformation, national symbolism, and international river law. It explains how the Rhine's functions as a frontier, defence line, transport corridor, commercial route, symbolic landscape, and field of international governance were reshaped by political authority, military strategy, technological change, economic relations, and legal institutions.

The research combines historical-systematic and comparative historical analysis. Primary sources include Caesar's *De Bello Gallico*, Tacitus' *Germania*, the Congress of Vienna, the Mainz Convention of 1831, the Mannheim Convention of 1868, the Treaty of Frankfurt of 1871, and documents of the Central Commission for the Navigation of the Rhine. These materials are evaluated with scholarship in political geography, military history, economic history, environmental history, and international law. The analysis covers four periods: the Roman era; the medieval and early modern periods; the French Revolutionary and Napoleonic era; and the period from 1815 to 1914.

The findings show that the Rhine's geopolitical importance did not arise solely from its physical characteristics. Its strategic meaning was repeatedly redefined by political actors. During the Roman period, the river was not merely a natural barrier supporting the empire's northern frontier. It formed part of a wider border system of camps, forts, roads, bridges, ports, and settlements, supporting defence, troop movement, supply, communication, trade, and cross-border interaction.

In the medieval and early modern periods, authority over the Rhine became fragmented among kingdoms, principalities, ecclesiastical institutions, cities, and local rulers. The Treaty of Verdun in 843 reorganised the basin but did not establish the river as a fixed boundary between France and Germany. The Rhine also remained an important commercial corridor linking the North Sea with the European interior through regional and long-distance networks.

The French Revolutionary and Napoleonic Wars transformed the territorial and administrative structure of the basin. After 1815, the Congress of Vienna established a common legal framework for navigation, while the Central Commission for the Navigation of the Rhine created a durable mechanism for interstate negotiation. The Mainz and Mannheim conventions gradually strengthened free and equal navigation. Industrialisation, river engineering, railways, ports, and the Ruhr-Rotterdam axis increased the river's economic importance. Nevertheless, German unification and the annexation of most of Alsace and part of Lorraine in 1871 intensified the military and symbolic significance of the Upper Rhine.

The findings indicate that economic integration and strategic competition developed simultaneously. Commercial liberalisation, industrial transport networks, and institutional cooperation did not eliminate interstate rivalry; nor did military competition prevent cooperation in navigation. The CCNR should therefore be evaluated by its ability to regulate navigation, coordinate technical standards, and sustain interstate negotiation rather than by its capacity to

prevent war. By 1914, the Rhine was not the principal battlefield of the opening campaigns but an important industrial, logistical, and mobilisation hinterland for Germany.

The Rhine represents a historical case in which sovereignty and mobility, national security and economic integration, and conflict and cooperation developed within the same geographical space. Its geopolitical role emerged from the interaction between physical geography and human institutions rather than from geographical determinism. The study is limited to 1914 and focuses mainly on macro-political, institutional, and economic developments. Future research could examine borderland communities, the environmental consequences of Upper Rhine regulation, the river's military role during the world wars, and its later transformation into an axis of European integration.

Devrekani Çayı Havzası'nın Yukarı Kesiminde Sıcaklık ve Yağış ile Akımın Mevsimsel Trendleri ve Hidroklimatik İlişkileri

Seasonal Trends and Hydroclimatic Relationships of Streamflow, Temperature, and Precipitation in the Upper Devrekani Stream Basin

Cemil İRDEM* - Selinay ATAY**

Öz

Bu çalışmada, Devrekani Çayı Havzası'nın yukarı kesiminde sıcaklık, yağış ve akım değişkenlerinin mevsimsel özellikleri, aralarındaki ilişkiler ve uzun dönemli değişimleri incelenmiştir. Çalışmada 1978-2011 dönemine ait akım verileri ile 1978-2025 dönemini kapsayan sıcaklık ve yağış verileri kullanılmıştır. Hidroklimatik değişkenlerin mevsimsel davranışları tanımlayıcı istatistikler, Kruskal-Wallis testi ve eta-kare (η^2) etki büyüklüğü değerleri kullanılarak değerlendirilmiş; değişkenler arasındaki ilişkiler Pearson ve Spearman korelasyon analizleri ile incelenmiştir. Uzun dönemli eğilimler Mann-Kendall trend testi ve Sen eğim katsayısı kullanılarak belirlenmiş, olası değişim noktaları ise Pettitt testi ile araştırılmıştır. Sonuçlar, sıcaklık, yağış ve akım değişkenlerinin belirgin ve istatistiksel olarak anlamlı bir mevsimsellik sergilediğini göstermiştir ($p < 0,001$). Yağış ile akım arasında kış ($r = 0,571$; $p < 0,01$), sonbahar ($r = 0,517$; $p < 0,01$) ve yaz ($r = 0,463$; $p < 0,01$) mevsimlerinde anlamlı pozitif ilişkiler belirlenirken, sıcaklık ile akım arasındaki ilişkiler genel olarak zayıf ve negatif yönlü bulunmuştur. Trend analizleri, kış akımlarında yılda ortalama $0,147 \text{ m}^3/\text{s}$ 'lik istatistiksel olarak anlamlı bir azalma eğilimi olduğunu ($Z = -2,278$; $p < 0,05$), buna karşılık yaz ve sonbahar sıcaklıklarında anlamlı artış eğilimleri bulunduğunu ortaya koymuştur (sırasıyla $Z = 3,334$; $p < 0,01$ ve $Z = 2,551$; $p < 0,05$). Pettitt testi sonuçlarına göre yalnızca yaz sıcaklıkları serisinde 2005 yılında istatistiksel olarak anlamlı bir değişim noktası belirlenmiştir ($p = 0,023$). Elde edilen bulgular, Devrekani Çayı Havzası'nın hidrolojik yapısının güçlü bir mevsimsel kontrol altında olduğunu ve son yıllarda özellikle yaz sıcaklıklarında gözlenen artışların havzanın hidroklimatik dinamikleri üzerinde giderek daha belirgin hale geldiğini göstermektedir. Bu durum, havza bazlı su kaynakları yönetiminde ve kuraklık hafifletme stratejilerinde artan iklimsel baskının dikkate alınmasının önemini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Devrekani Çayı Havzası, Hidroklimatoloji, Akım rejimi, İklim-akım ilişkileri, Trend analizi

Abstract

This study investigated the seasonal characteristics, interrelationships, and long-term variability of temperature, precipitation, and streamflow in the upper Devrekani Stream Basin. Streamflow data covering the period 1978-2011 and temperature and precipitation data spanning 1978-2025 were used. Seasonal hydroclimatic behavior was evaluated using descriptive statistics, the Kruskal-Wallis test, and eta-squared (η^2) effect size measures, while relationships among variables were examined using Pearson and Spearman correlation analyses. Long-term trends were assessed using the Mann-Kendall trend test and Sen's slope estimator, whereas potential change points were identified using the Pettitt test. The results revealed a pronounced and statistically significant seasonality in temperature, precipitation, and streamflow variables ($p < 0.001$). Significant positive correlations between precipitation and streamflow were detected during winter ($r = 0.571$; $p < 0.01$), autumn ($r = 0.517$; $p < 0.01$), and summer ($r = 0.463$; $p <$

Bu makale 08.02.2026 tarihinde dergimize gönderilmiş; 11.02.2026 tarihinde hakemlere gönderilme işlemi gerçekleştirilmiş; 12.06.2026 tarihinde hakem raporlarının değerlendirilmesi sonucu yayın listesine dâhil edilmiştir.

Makaleye atıf şekli: Cemil İrdem - Selinay Atay, "Devrekani Çayı Havzası'nın Yukarı Kesiminde Sıcaklık ve Yağış ile Akımın Mevsimsel Trendleri ve Hidroklimatik İlişkileri", *Müellif Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, S. 5, (Haziran 2026), s. 73-91.

* Dr. Öğr. Üyesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü Öğretim Üyesi, E-mail: cemilirdem@karabuk.edu.tr, munirdedeoglu@karabuk.edu.tr, Orcid: 0000-0003-4796-0618.

** Çankırı Karatekin Üniversitesi, LUE, Coğrafya Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, E-mail: selinayatay12@gmail.com., Orcid: 0000-0002-2756-4207.

0.01), whereas relationships between temperature and streamflow were generally weak and negative. Trend analyses indicated a statistically significant decline in winter streamflow, with an average decrease of 0.147 m³/s per year ($Z = -2.278$; $p < 0.05$), while significant increasing trends were observed in summer and autumn temperatures ($Z = 3.334$, $p < 0.01$ and $Z = 2.551$, $p < 0.05$, respectively). According to the Pettitt test, a statistically significant change point was identified only in the summer temperature series in 2005 ($p = 0.023$). These findings demonstrate that the hydrological regime of the Devrekani Stream Basin is strongly controlled by seasonal hydroclimatic variability and that the recent increase in summer temperatures has become increasingly evident within the basin's hydroclimatic dynamics. The results further highlight the importance of considering growing climatic pressures in basin-scale water resources management and drought mitigation strategies.

Keywords: Devrekani Stream Basin, Hydroclimatology, Streamflow Regime, Climate–Streamflow Relationships, Trend Analysis

Giriş

Canlıların yaşamı açısından, su ekosistemindeki tatlı sular son derece büyük bir değer taşıyor (Yazıcı, 2024). Bu açıdan su kaynaklarının sürekliliği ve sürdürülebilir kullanımı oldukça önemlidir. Su kaynaklarının sürekliliği ise doğal çevrede suyun hareketini ve dağılımını sağlayan hidrolojik döngü ile doğrudan ilişkilidir. Hidrolojik döngü, suyun atmosfer, hidrosfer ve litosfer arasındaki dolaşımını sağlayarak su kaynaklarının yenilenmesinde temel bir mekanizma olarak işlev görmektedir. Bununla birlikte Küresel iklim değişikliği, hidrolojik döngü ve su kaynakları üzerinde önemli etkiler meydana getirmektedir. Dünya ısındıkça hidrolojik döngü hızlanmakta ve yağış rejimindeki değişimler neticesinde tatlı su ekosistemleri üzerindeki baskı artmaktadır (Oki ve Kanae, 2006; Şiltu ve Akca, 2023).

Sanayileşmenin hız kazanması ve sera gazı emisyonlarındaki artış, küresel iklim sisteminde önemli değişikliklere yol açmakta ve bu değişikliklerin su kaynakları üzerindeki etkileri giderek belirginleşmektedir. İklim değişikliği, yağışın zamansal ve mekânsal dağılımında önemli değişimlere neden olarak bölgesel ve yerel ölçekte su kaynaklarının yönetiminde yeni zorluklar ortaya çıkarmaktadır (Wang ve Liu, 2023). Bu süreç aynı zamanda hidrolojik düzensizlikler aracılığıyla yeraltı su kaynakları ve akarsu akımları üzerinde de etkili olmaktadır. Akarsu akımları, havzaların hidrolojik rejimini doğrudan yansıtan temel göstergelerden biridir. Akarsu akımlarının oluşumu ve değişimi büyük ölçüde hidroklimatolojik koşullar tarafından belirlenmekte olup, akım özellikleri akarsu ekosistemlerinin ve habitat yapısının şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Son yıllarda gerçekleştirilen çalışmalar, sıcaklık ve yağış gibi iklim değişkenleri ile akım arasındaki ilişkilerin istatistiksel yöntemlerle analiz edilmesinin hidrolojik süreçlerin anlaşılmasına önemli katkılar sağladığını ortaya koymaktadır (Akbaş ve Özdemir, 2018; Chen vd., 2016; Coşkun ve İrdem, 2022; Çelik, 2010; Esen, 2021; Gentilucci vd., 2023; İrdem, 2023; Palta vd., 2019; Panditharathne vd., 2023; Soydan vd., 2016; Sütgibi, 2015; Tağlı ve Alevkayalı, 2014; Türkeş ve Acar Deniz, 2011).

Türkiye'nin kuzeyinde yer alan Karadeniz Bölgesi, yüksek yağış miktarı ve nemli iklim özellikleri nedeniyle ülkenin önemli su kaynaklarına sahiptir. Dağlık topoğrafyası, kısa mesafelerde belirgin yükselti farklarına sahip olması ve yağışın yıl geneline yayılmış olması bölgede çok sayıda akarsu sisteminin oluşmasına olanak sağlamaktadır. Bu akarsular, bölgenin hidrolojik yapısının şekillenmesinde ve ekosistem çeşitliliğinin korunmasında önemli rol oynamaktadır. Bu bölgede yer alan Devrekani Çayı Havzası, Batı Karadeniz'in önemli akarsu sistemlerinden biri olup akım rejimi büyük ölçüde sıcaklık ve yağış gibi meteorolojik faktörlerin etkisi altında şekillenmektedir. Bu nedenle havzadaki hidroklimatik değişkenler arasındaki ilişkilerin ortaya konulması, akarsu rejiminin anlaşılması ve su kaynaklarının sürdürülebilir yönetimi açısından önem taşımaktadır.

Devrekani Çayı Havzası'nın yukarı kesimi, bölgenin önemli su kaynaklarından biri olmasına rağmen, sıcaklık, yağış ve akım değişkenleri arasındaki ilişkileri mevsimsel ölçekte inceleyen ve bu değişkenlerin uzun dönemli eğilimleri ile olası rejim değişimlerini birlikte değerlendiren kapsamlı hidroklimatik çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu nedenle çalışma

alanındaki hidroklimatik değişkenler arasındaki ilişkilerin ve uzun dönemli değişimlerin ortaya konulması önem taşımaktadır.

Bu çalışma, Devrekani Çayı Havzası'nın yukarı kesiminde sıcaklık, yağış ve akım değişkenlerinin mevsimsel özelliklerini, aralarındaki ilişkileri ve uzun dönemli eğilimlerini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda hidroklimatik değişkenlerin zamansal ve mevsimsel değişkenliği analiz edilmiş, değişkenler arasındaki ilişkiler korelasyon yöntemleriyle incelenmiş, uzun dönemli eğilimler ve olası rejim değişimleri ise trend ve kırılma analizleri yardımıyla değerlendirilmiştir.

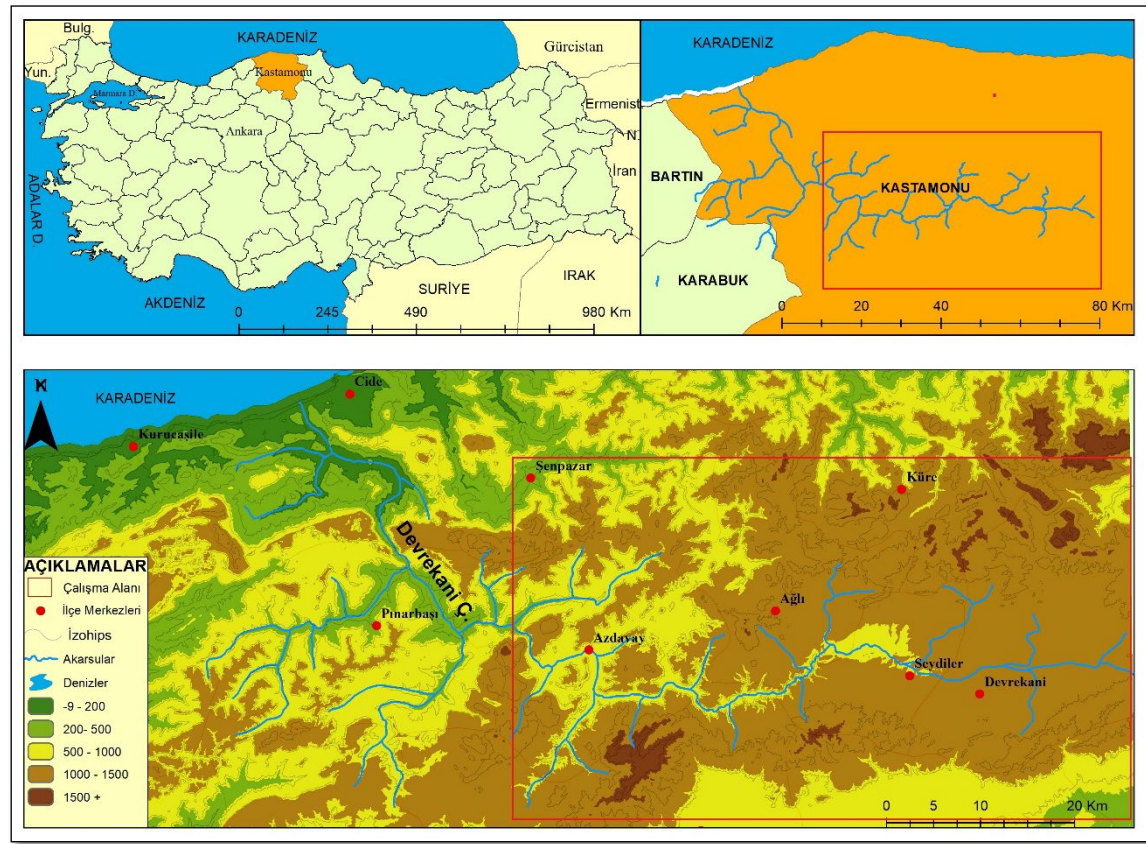
Çalışma sonucunda elde edilen bulguların, havzadaki hidrolojik süreçlerin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlaması, akarsu akımlarının iklim değişkenlerine duyarlılığının ortaya konulması ve bölgedeki su kaynaklarının sürdürülebilir yönetimine yönelik bilimsel bir temel oluşturması beklenmektedir. Ayrıca sonuçların, benzer hidroklimatik özelliklere sahip havzalarda gerçekleştirilecek karşılaştırmalı çalışmalar için karşılaştırma olanağı sunacağı değerlendirilmektedir.

Materyal ve Yöntem

Çalışma Alanı

Bu çalışma, Karadeniz Bölgesi'nin Batı Karadeniz Bölümü'nde yer alan Devrekani Çayı Havzası'nın yukarı kesiminde gerçekleştirilmiştir (Şekil 1). Havza, kıyı kesimlerinde etkili olan nemli Karadeniz iklimi ile iç kesimlerde görülen karasal iklim özellikleri arasında bir geçiş kuşağında yer almakta olup topoğrafik olarak engebeli bir yapı sergilemektedir. Bu durum, sıcaklık ve yağış rejimlerinin şekillenmesinin yanı sıra yağışın mekânsal dağılımı ve yüzey akış süreçleri üzerinde de belirleyici bir rol oynamaktadır.

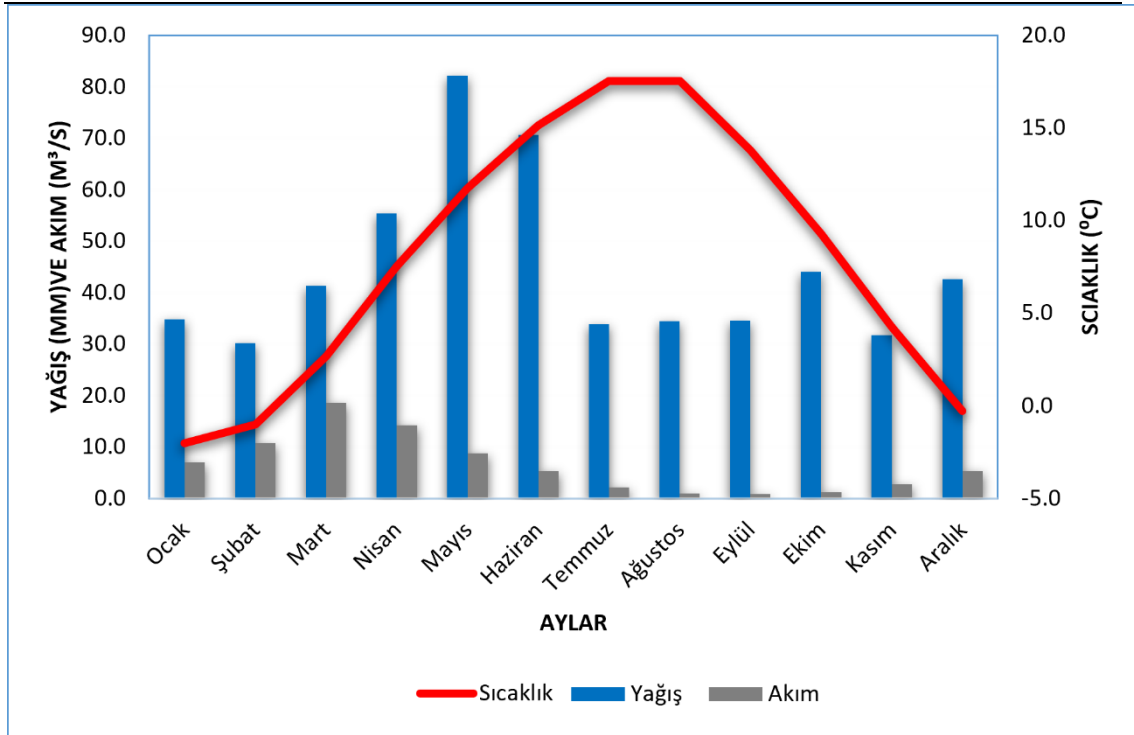
Devrekani Çayı Havzası kuzeyde Karadeniz, doğu ve güneydoğuda Gökırmak Havzası, güneyde Araç Çayı Havzası ve batıda Bartın Çayı Havzası ile çevrilidir. Çalışma sahası idari bakımdan Devrekani, Daday, Ağlı, Seydiler, Pınarbaşı, Azdavay ve Cide ilçelerinin bir kısmını kapsamaktadır (Öztürk vd., 2011). Devrekani Çayı'nın Küre Dağları'nı yarararak oluşturduğu Valla Kanyonu, yaklaşık 800 m derinliği ve 12 km uzunluğu ile bölgenin dikkat çekici jeomorfolojik unsurlarından biridir. Çalışma sahası içerisinde yer alan Beyler, Kulaksızlar ve Küre Çatak barajları ise sulama ve içme suyu temini açısından önemli işlevlere sahiptir (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2023).

Şekil 1. Çalışma sahasının lokasyon haritası.

Çalışma sahasının hidroklimatik özellikleri incelendiğinde, belirgin bir mevsimsellik dikkat çekmektedir (Şekil 2). Aylık ortalama sıcaklıklar kış aylarında 0 °C civarında ve altında iken yaz aylarında yaklaşık 18 °C civarına ulaşmaktadır. Yağışlar yıl boyunca devam etmekle birlikte özellikle ilkbahar aylarında artış göstermekte ve mayıs ayında maksimum değere ulaşmaktadır. Buna karşılık yaz aylarında yağış miktarında azalma gözlenmektedir.

Akım rejimi mevsimsel iklim özellikleriyle yakından ilişkilidir (Şekil 2). En yüksek akım değerleri ilkbahar döneminde, özellikle mart ayında (~18,6 m³/s) gözlenirken, yaz sonu ve sonbahar başında akımlar minimum seviyelere (~1 m³/s) düşmektedir. İlkbahar aylarında artan akımlar, yağışların yanı sıra yüksek kesimlerde biriken kar örtüsünün erimesinin de etkili olabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca Şekil 2'de yağış ile akım arasındaki gecikmeli ilişki dikkat çekmektedir. Yağış mayıs ayında zirve yaparken buna karşılık akımın daha erken, mart ayında maksimuma ulaşması, havzada kar birikiminin ve erimenin önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Bu belirgin mevsimsel hidroklimatik yapı, Devrekani Çayı Havzası'nı iklim-akım ilişkilerinin incelenmesi açısından uygun bir çalışma alanı haline getirmektedir.

Şekil 2. Devrekani Meteoroloji İstasyonu (sıcaklık ve yağış) ile Azdavay Akım Gözlem İstasyonu'na ait aylık ortalama değerlerin mevsimsel dağılımı.

Veri Analizi

Bu çalışmada sıcaklık, yağış ve akım verileri kullanılmıştır. Sıcaklık ve yağış verileri, çalışma alanını temsil eden uzun dönemli ve kesintisiz gözlem serisine sahip Devrekani Meteoroloji İstasyonu'ndan temin edilmiş olup 1978-2025 dönemini kapsamaktadır. Akım verileri ise Devrekani Çayı üzerindeki Azdavay Akım Gözlem İstasyonu'ndan elde edilmiş ve 1978-2011 dönemine aittir. Değişkenler arasındaki ilişkilerin karşılaştırılabilir biçimde değerlendirilmesi amacıyla korelasyon analizleri, tüm veri setlerinin ortak olduğu 1978-2011 dönemi üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Hidroklimatik değişkenlerin mevsimsel davranışlarını ortaya koymak amacıyla veriler mevsimlik ölçeğe dönüştürülmüştür. Mevsimler kış (aralık-ocak-şubat), ilkbahar (mart-nisan-mayıs), yaz (haziran-temmuz-ağustos) ve sonbahar (eylül-ekim-kasım) olarak tanımlanmıştır. Kış mevsimi serileri, aralık ayının bir sonraki yılın ocak ve şubat aylarıyla birlikte değerlendirilmesiyle oluşturulmuştur. Bu nedenle 1978-2010 dönemi için kış mevsimine ait gözlem sayısı diğer mevsimlere göre bir yıl daha azdır ($n = 33$). Mevsimlik hesaplamalarda sıcaklık ve akım için aritmetik ortalamalar, yağış için ise toplam değerler kullanılmıştır.

Hidroklimatik değişkenlerin mevsimsel dağılım özelliklerini belirlemek amacıyla tanımlayıcı istatistikler hesaplanmış ve veri dağılımları kutu grafikler (boxplot) şeklinde görselleştirilmiştir. Bu kapsamda medyan, çeyrekler arası aralık (IQR), minimum-maksimum değerler ve aykırı gözlemler değerlendirilmiştir. Mevsimler arasındaki farklılıkların istatistiksel anlamlılığı parametrik olmayan Kruskal-Wallis Testi ile incelenmiştir (Kruskal & Wallis, 1952). Ayrıca Kruskal-Wallis Testi sonuçlarının etki büyüklüğünü değerlendirmek amacıyla eta-kare (η^2) değerleri hesaplanmıştır. Elde edilen eta-kare değerleri; $\eta^2 = 0,01$ için 'küçük', $\eta^2 = 0,06$ için 'orta' ve $\eta^2 = 0,14$ ve üzeri için 'yüksek' etki büyüklüğü anlamına gelecek şekilde yorumlanmıştır (Green ve Salkind, 2005).

Akım ile iklim değişkenleri (sıcaklık ve yağış) arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla, sürekli değişkenler arasındaki doğrusal ilişkinin yönünü ve derecesini belirlemede yaygın olarak kullanılan Pearson Korelasyon Analizi uygulanmıştır (Keskin ve Özsoy, 2004). Pearson Korelasyon Analizi'ne ek olarak, değişkenler arasındaki monoton ilişkilerin değerlendirilmesi amacıyla Spearman sıra korelasyon katsayıları da hesaplanmıştır (Spearman, 1904). Analizler mevsimlik veriler üzerinden ve ortak veri dönemi olan 1978-2011 yılları arası için

gerçekleştirilmiş, korelasyon katsayılarının istatistiksel anlamlılığı $p < 0,05$ düzeyine göre değerlendirilmiştir.

Zaman serilerindeki uzun dönemli eğilimleri belirlemek amacıyla parametrik olmayan Mann-Kendall Trend Testi uygulanmıştır (Mann, 1945; Kendall, 1975). Trendlerin yönünü ve büyüklüğünü belirlemek için ise iklim değişikliği ve hidro-meteorolojik çalışmalarda yaygın olarak kullanılan, trendlerdeki lineer değişimin (eğimin) hesaplanmasına olanak sağlayan parametrik olmayan Sen eğim katsayısı yöntemi (Sen, 1968) kullanılmıştır (Yüce vd., 2018; Ergün vd., 2024). Trend analizleri akım verileri için 1978-2011, sıcaklık ve yağış verileri için ise 1978-2025 dönemleri kapsamında gerçekleştirilmiştir.

Zaman serilerinde anlamlı bir değişim veya kırılma noktası bulunup bulunmadığını belirlemek amacıyla Pettitt (1979) tarafından geliştirilen parametrik olmayan Pettitt Kırılma Testi uygulanmıştır. Bu yöntem hidroklimatik zaman serilerindeki değişim noktalarının belirlenmesinde yaygın olarak kullanılmaktadır (Çelik vd., 2025). Analiz sonucunda kırılma yılı, Pettitt istatistiği (U) ve anlamlılık düzeyi (p) hesaplanmış ve $p < 0,05$ durumunda istatistiksel olarak anlamlı kırılma kabul edilmiştir.

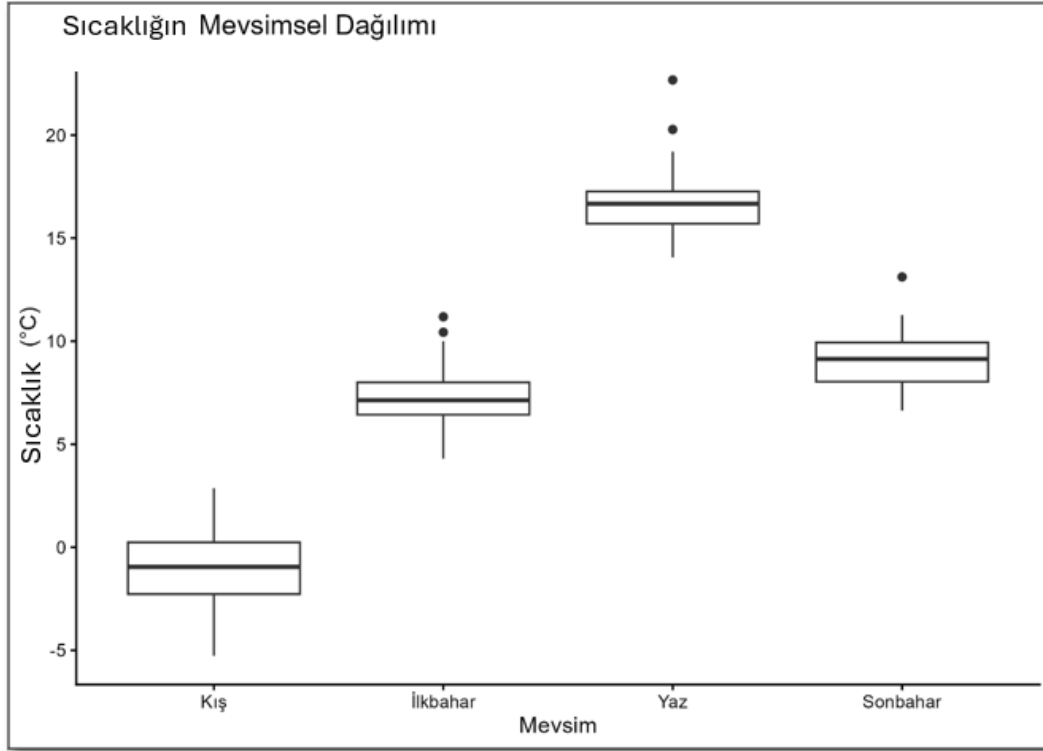
Tüm istatistiksel analizler R yazılımı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Korelasyon (Pearson ve Spearman) ve grup karşılaştırma (Kruskal-Wallis) analizleri temel *stats* paketi ile yürütülmüş, Kruskal-Wallis etki büyüklüğü (η^2) hesaplamalarında *rstatix* paketinden yararlanılmıştır. Mann-Kendall trend testi ve Pettitt kırılma analizi *trend* paketi kullanılarak uygulanmıştır. Grafikler ise *ggplot2* paketi aracılığıyla oluşturulmuştur (R Core Team, 2025; version 4.5.2).

Bulgular

Sıcaklık ve Yağış ile Akımın Mevsimsel Özellikleri

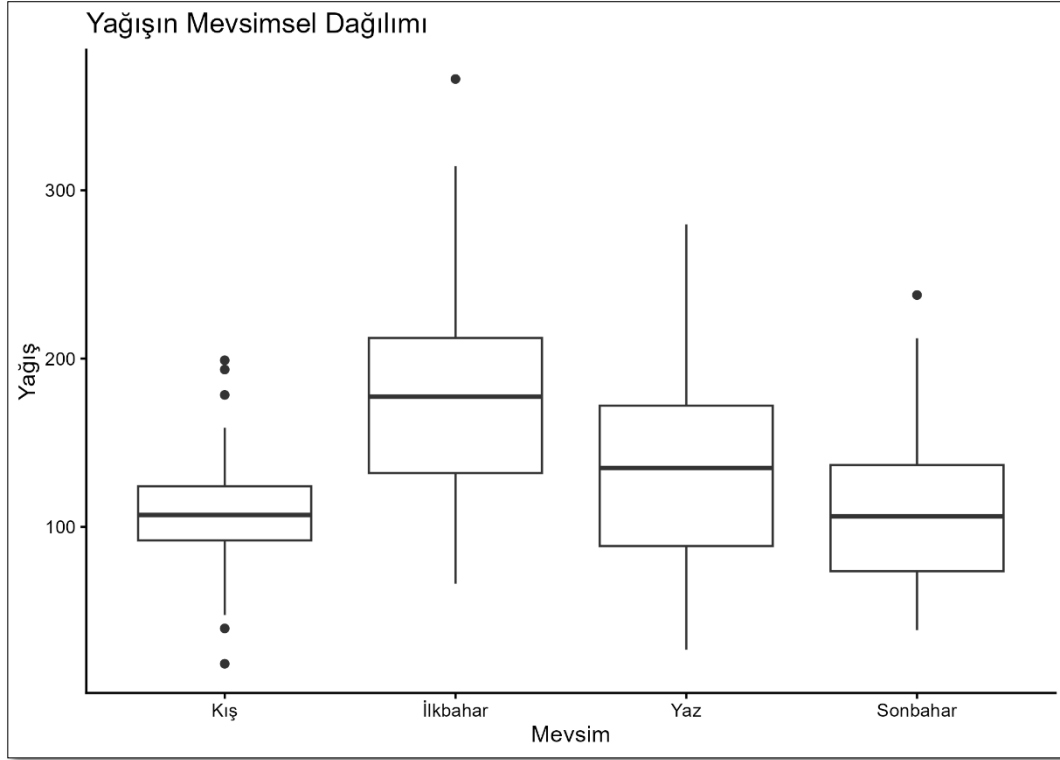
Devrekani Çayı Havzası'nın yukarı kesiminde hidroklimatik koşulların mevsimsel özelliklerini ortaya koymak amacıyla sıcaklık, yağış ve akım verileri mevsimlik ölçekte değerlendirilmiştir. Mevsimsel sınıflandırmada kış (aralık-ocak-şubat), ilkbahar (mart-nisan-mayıs), yaz (haziran-temmuz-ağustos) ve sonbahar (eylül-ekim-kasım) dönemleri esas alınmıştır. Sıcaklık, yağış ve akım değişkenlerinin mevsimsel dağılımları sırasıyla Şekil 3, Şekil 4 ve Şekil 5'te sunulmuştur.

Hidroklimatik koşulların mevsimsel dağılımını ortaya koymak amacıyla oluşturulan kutu grafikleri, sıcaklık değerlerinin yıl içerisinde belirgin bir mevsimsel değişim gösterdiğini ortaya koymaktadır (Şekil 3). En düşük sıcaklık değerleri kış mevsiminde, en yüksek sıcaklık değerleri ise yaz mevsiminde gözlenmiştir. İlkbahar ve sonbahar mevsimleri sıcaklık bakımından geçiş karakteri sergilemekte olup, sıcaklık değerleri bu mevsimlerde daha ılıman aralıklarda dağılım göstermektedir. Kış mevsiminde sıcaklık değerleri çoğunlukla sıfırın altında veya sıfıra yakın değerler etrafında yoğunlaşırken, yaz mevsiminde medyan sıcaklık değerinin belirgin biçimde yükseldiği ve dağılımın daha yüksek sıcaklık aralıklarında gerçekleştiği görülmektedir. Ayrıca bazı mevsimlerde gözlenen aykırı değerler, belirli yıllarda ekstrem sıcaklık koşullarının yaşanmış olabileceğine işaret etmektedir. Kruskal-Wallis Testi sonuçları, sıcaklık değerlerinin mevsimler arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur ($p < 0,001$).

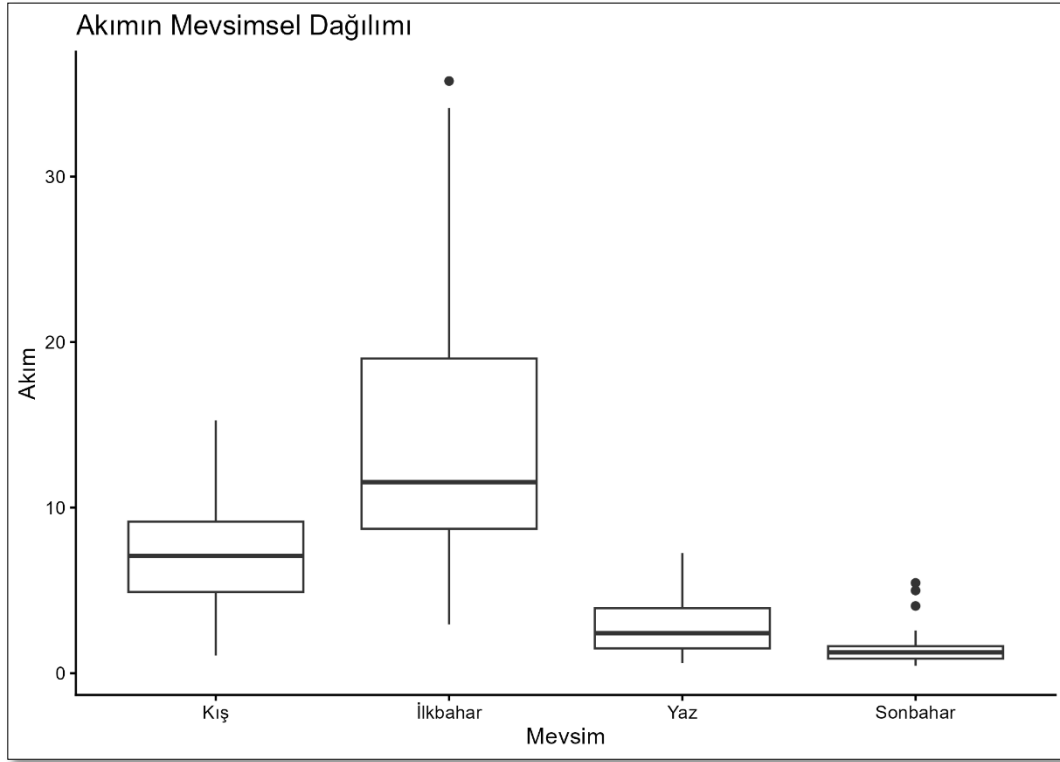
Şekil 3. Devrekani Çayı Havzası'nda sıcaklık değerlerinin mevsimsel dağılımını gösteren kutu grafikleri. Kutular çeyrekler arası aralığı (Q1–Q3), kutu içindeki yatay çizgi medyan değeri, kutudan uzanan çizgiler minimum ve maksimum değerleri, noktalar ise aykırı değerleri göstermektedir.

Yağışların mevsimsel dağılımı incelendiğinde, havzada yıl içerisinde belirgin farklılıklar gösterdiği görülmektedir (Şekil 4). Yağışların özellikle kış ve sonbahar mevsimlerinde görece yüksek olduğu, yaz mevsiminde ise belirgin şekilde azaldığı belirlenmiştir. Kutu grafikleri, yağış değerlerinin mevsimler arasında farklı dağılım özellikleri sergilediğini ortaya koymaktadır. Ayrıca bazı mevsimlerde gözlenen aykırı değerler, belirli yıllarda ekstrem yağış koşullarının yaşanmış olabileceğine işaret etmektedir.

Şekil 4. Devrekani Çayı Havzası'nda yağış değerlerinin mevsimlere göre dağılımı. Kutu grafikleri yağış miktarlarının mevsimsel değişimini göstermektedir. Kutular çeyrekler arası aralığı (Q1–Q3), kutu içindeki yatay çizgi medyan değeri, kutudan uzanan çizgiler minimum ve maksimum değerleri, noktalar ise aykırı değerleri göstermektedir.

Akım değerleri incelendiğinde Devrekani Çayı'nın yukarı kesiminde akım rejiminin mevsimsel olarak değişkenlik gösterdiği görülmektedir. Akımların özellikle kış ve ilkbahar mevsimlerinde daha yüksek olduğu, yaz ve sonbahar mevsimlerinde ise azaldığı belirlenmiştir. Bu durum akım rejiminin büyük ölçüde yağış koşullarına bağlı olduğunu göstermektedir. Kış ve ilkbahar mevsimlerinde gerçekleşen yağışların yüzey akışı ve yeraltı suyu yoluyla akarsulara taşınması, ayrıca ilkbahar mevsiminde yağışlarla birlikte kar erimelerinin de katkısı ile bu dönemlerde akım değerlerinin artmasına neden olmaktadır. Akım değerlerinin mevsimsel dağılımı Şekil 5'te gösterilmektedir.

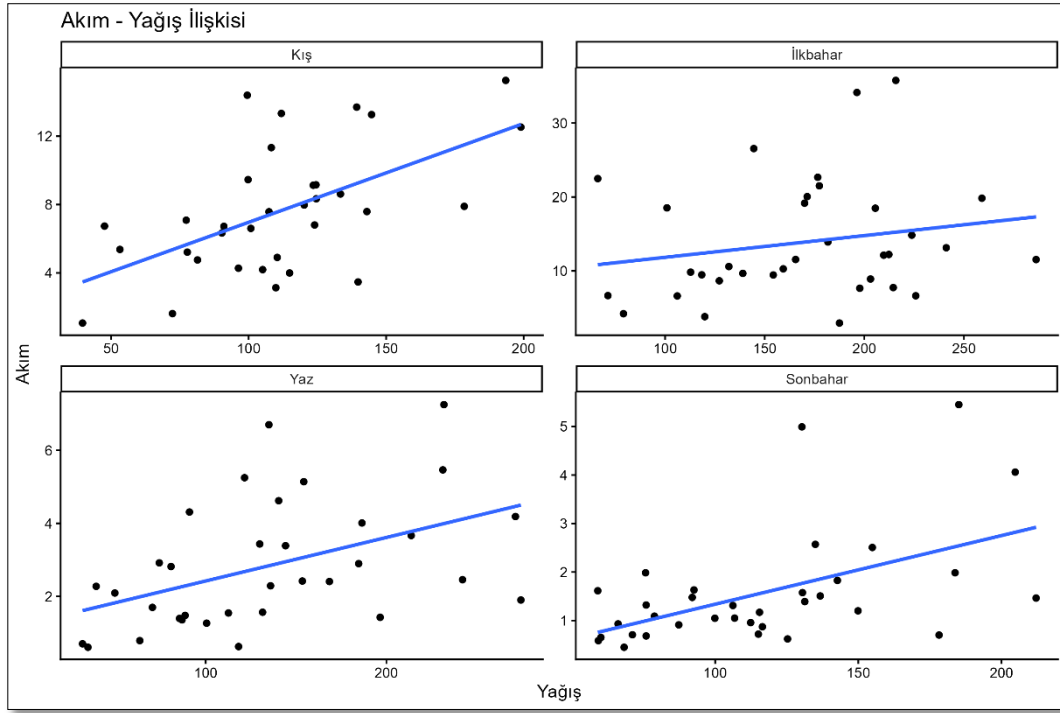
Şekil 5. Devrekani Çayı Havzası'nda akım değerlerinin mevsimlere göre dağılımı. Kutular çeyrekler arası aralığı (Q1–Q3), kutu içindeki yatay çizgi medyan değeri, kutudan uzanan çizgiler minimum ve maksimum değerleri, noktalar ise aykırı değerleri göstermektedir.

Mevsimler arasındaki farklılıkların istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını değerlendirmek amacıyla uygulanan Kruskal-Wallis Testi sonuçları, sıcaklık, yağış ve akım değişkenlerinin tümünde mevsimler arasında anlamlı farklılıklar bulunduğunu göstermiştir ($p < 0,001$). Hesaplanan eta kare (η^2) değerleri, mevsimselliğin sıcaklık ($\eta^2 = 0,881$) ve akım ($\eta^2 = 0,674$) üzerinde çok yüksek, yağış üzerinde ise yüksek düzeyde ($\eta^2 = 0,140$) etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar, çalışma alanındaki hidroklimatik koşulların güçlü bir mevsimsel kontrol altında şekillendiğini göstermektedir.

Akım ile İklim Değişkenleri Arasındaki Mevsimsel İlişkiler

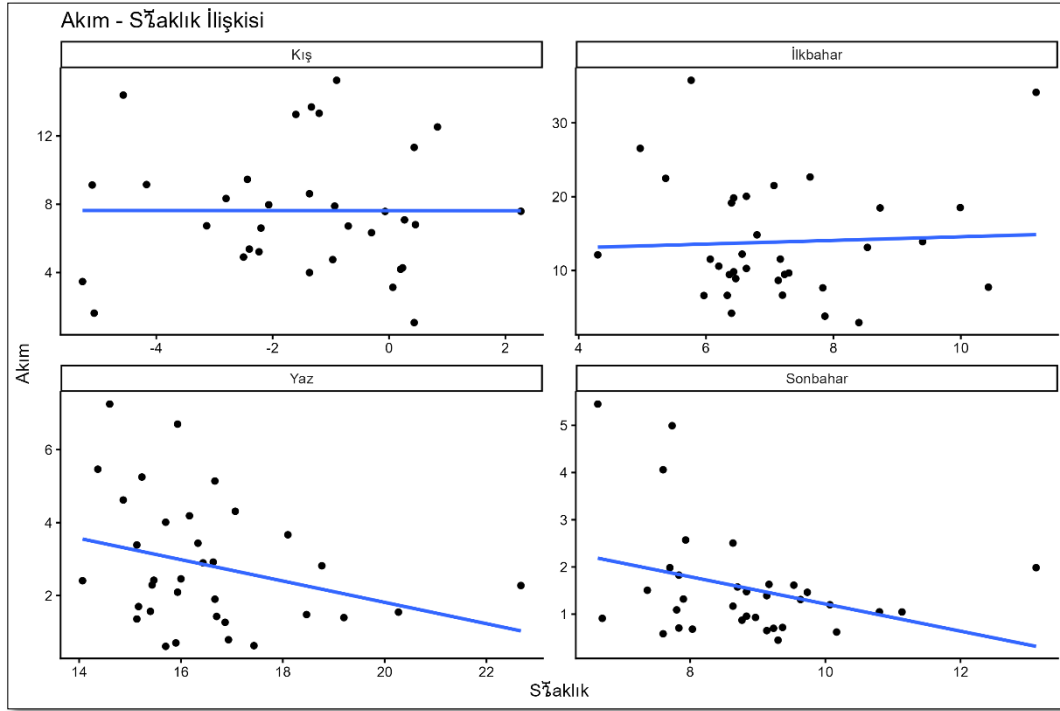
Akım ile iklim değişkenleri arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla sıcaklık, yağış ve akım verileri arasında Pearson Korelasyon Analizi uygulanmıştır. Korelasyon analizleri tüm veri setlerinin ortak olduğu 1978-2011 dönemi için gerçekleştirilmiştir. Mevsimlik korelasyon katsayıları Tablo 1 ile sırasıyla Şekil 6, Şekil 7 ve Şekil 8'de sunulmuştur.

Analiz sonuçları, yağış ile akım arasında bazı mevsimlerde istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler bulunduğunu göstermektedir. Kış mevsiminde yağış ile akım arasında pozitif yönde ve yüksek düzeyde anlamlı bir ilişki belirlenmiştir ($r = 0,571$, $p < 0,01$). Yaz ve sonbahar mevsimlerinde de yağış ile akım arasında sırasıyla orta düzeyde pozitif ve anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir ($r = 0,463$ ve $r = 0,517$; $p < 0,01$). Buna karşılık ilkbahar mevsiminde yağış ile akım arasındaki ilişki pozitif olmakla birlikte istatistiksel olarak anlamlı değildir ($r = 0,197$, $p > 0,05$). Spearman sıra korelasyon analizi sonuçları da Pearson korelasyon sonuçlarıyla büyük ölçüde uyumlu olup, ilişkilerin yönü ve anlamlılığı açısından benzer bulgular ortaya koymuştur (Tablo 1, Şekil 6 ve Şekil 8).

Şekil 6. Devrekani Çayı Havzası'nda yağış ile akım arasındaki mevsimsel ilişkiler. Noktalar her yıl için hesaplanan mevsimlik sıcaklık-akım değer çiftlerini, mavi çizgiler ise bu ilişkiyi temsil eden doğrusal regresyon eğilimlerini göstermektedir.

Sıcaklık ile akım arasındaki ilişkiler incelendiğinde genel olarak zayıf ve istatistiksel olarak anlamlı olmayan korelasyonlar gözlenmiştir. Kış ve ilkbahar mevsimlerinde sıcaklık ile akım arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Buna karşılık yaz ve sonbahar mevsimlerinde sıcaklık ile akım arasında negatif yönlü ilişkiler belirlenmiştir (sırasıyla $r = -0,299$ ve $r = -0,322$). Her ne kadar bu ilişkiler istatistiksel olarak anlamlı olmasa da, sıcaklık artışları ile akım değerleri arasında ters yönlü bir eğilimin bulunduğu görülmektedir. Spearman sıra korelasyon analizi sonuçları da Pearson korelasyon sonuçlarıyla uyumlu olup, sıcaklık ile akım arasındaki ilişkilerin genel olarak zayıf düzeyde ve istatistiksel olarak anlamsız olduğunu göstermektedir (Tablo 1, Şekil 7 ve Şekil 8).

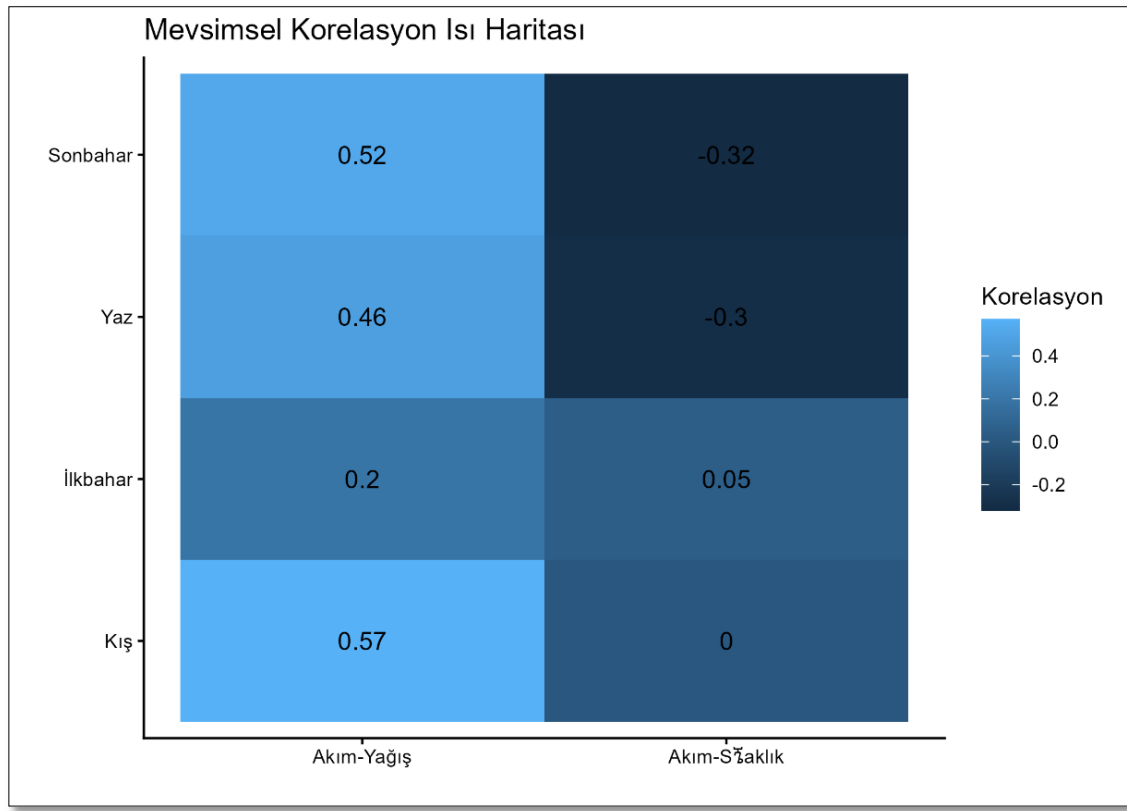
Şekil 7. Devrekani Çayı Havzası'nda sıcaklık ile akım arasındaki mevsimsel ilişkiler. Paneller kış, ilkbahar, yaz ve sonbahar mevsimlerini göstermektedir. Noktalar her yıl için hesaplanan mevsimlik sıcaklık-akım değer çiftlerini, mavi çizgiler ise bu ilişkiyi temsil eden doğrusal regresyon eğilimlerini göstermektedir.

Tablo 1. Devrekani Çayı Havzası'nda akım ile sıcaklık ve yağış arasındaki mevsimsel korelasyon sonuçları (1978-2011)

Mevsim	n	Akım-Sıcaklık r	p	Spearman ρ	p	Akım - Yağış r	p	Spearman ρ	p
Kış	33	-0,001	0,998	-0,041	0,822	0,571	0,001	0,530	0,002
İlkbahar	34	0,046	0,796	-0,123	0,496	0,197	0,263	0,240	0,179
Yaz	34	-0,299	0,086	-0,286	0,107	0,463	0,006	0,523	0,002
Sonbahar	34	-0,322	0,064	-0,259	0,145	0,517	0,002	0,530	0,002

Not: r: Pearson korelasyon katsayısı; ρ : Spearman sıra korelasyon katsayısı; p: istatistiksel anlamlılık düzeyi; n: gözlem sayısı. Pearson korelasyon katsayısı değişkenler arasındaki doğrusal ilişkiyi, Spearman sıra korelasyon katsayısı ise değişkenler arasındaki monoton ilişkiyi ifade etmektedir. $p < 0,05$ düzeyindeki ilişkiler istatistiksel olarak anlamlı kabul edilmiştir.

Sıcaklık ve yağış ile akım arasındaki mevsimsel ilişkiler grafiksel olarak Şekil 7 ve Şekil 8'de gösterilmektedir. Korelasyon katsayılarının mevsimsel dağılımı ise Şekil 9'da sunulan korelasyon ısı haritasında özetlenmektedir.

Şekil 8. Devrekani Çayı Havzası'nda hidroklimatik değişkenler (sıcaklık ve yağış) ile akım arasındaki mevsimsel korelasyon katsayılarının ısı haritası. Hücrelerde Pearson korelasyon katsayıları gösterilmektedir.

Sıcaklık ve Yağış ile Akımın Mevsimsel Trendleri

Devrekani Çayı Havzası'nın yukarı kesiminde hidroklimatik değişkenlerin uzun dönemli eğilimlerini belirlemek amacıyla sıcaklık, yağış ve akım verileri için Mann-Kendall trend testi uygulanmış ve trendlerin büyüklüğü Sen eğim katsayısı kullanılarak hesaplanmıştır. Trend analizlerinde veri serilerinin kapsadığı dönemler dikkate alınmıştır. Buna göre akım verileri için analizler 1978-2011, sıcaklık ve yağış verileri için ise 1978-2025 dönemleri için gerçekleştirilmiştir. Trend analizine ilişkin ayrıntılı sonuçlar Tablo 2'de sunulmuştur.

Sıcaklık trendleri incelendiğinde havzada özellikle yaz ve sonbahar mevsimlerinde belirgin artış eğilimleri bulunduğu görülmektedir. Yaz mevsiminde sıcaklık değerlerinde istatistiksel olarak anlamlı bir artış trendi belirlenmiştir ($Z = 3,334$, $p < 0,01$). Sen eğim katsayısı yaz sıcaklıklarının yıllık ortalama yaklaşık $0,053$ °C arttığını göstermektedir. Benzer şekilde sonbahar mevsiminde de sıcaklık değerlerinde anlamlı bir artış eğilimi bulunmaktadır ($Z = 2,551$, $p < 0,05$). Buna karşılık kış ve ilkbahar mevsimlerinde sıcaklık değerlerinde artış yönünde eğilimler gözlenmesine rağmen bu eğilimler istatistiksel olarak anlamlı değildir (Tablo 2, Şekil 9).

Yağış trendleri değerlendirildiğinde ise havzada belirgin bir uzun dönemli eğilim bulunmadığı görülmektedir. Kış mevsiminde yağışlarda azalma yönünde bir eğilim belirlenmiş olmakla birlikte bu eğilim istatistiksel anlamlılık sınırına oldukça yakındır ($p \approx 0,05$). İlkbahar, yaz ve sonbahar mevsimlerinde ise yağış değerlerinde istatistiksel olarak anlamlı bir trend tespit edilmemiştir (Tablo 2). Yağış serilerinin zaman içindeki değişimi Şekil 9'da sunulmuştur.

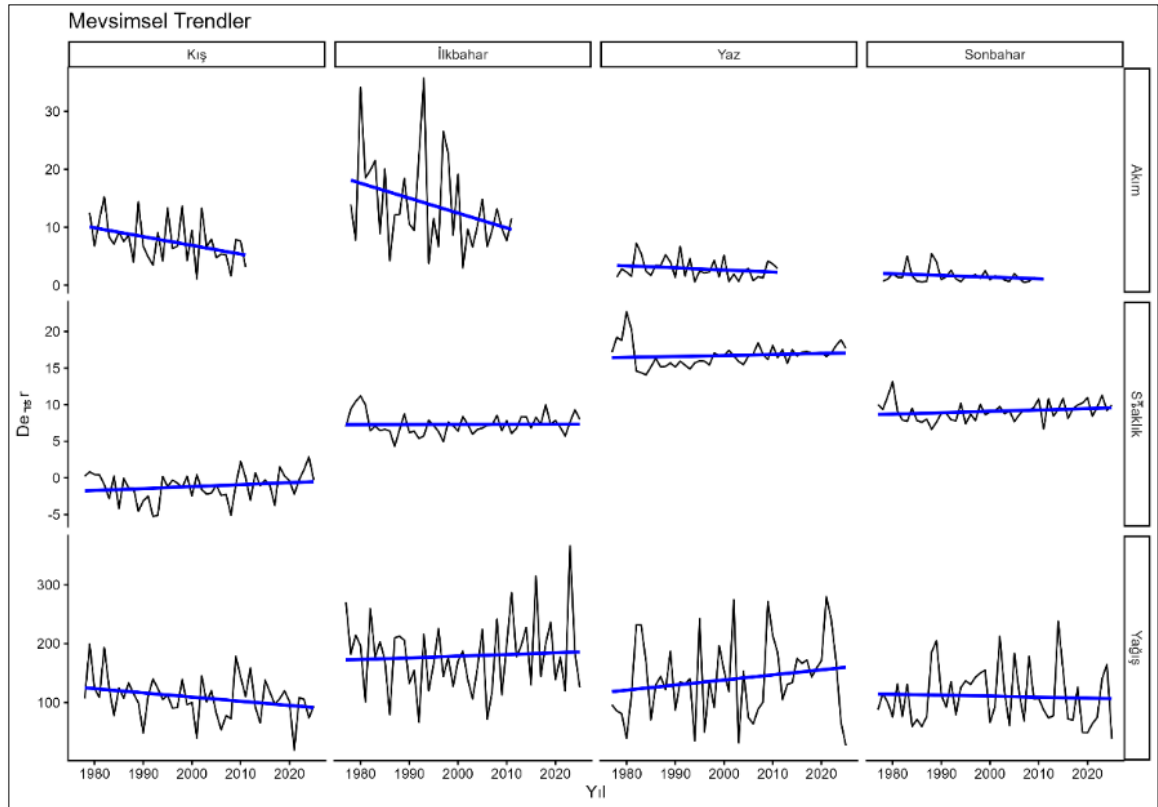
Akım trendleri incelendiğinde özellikle kış mevsiminde belirgin bir azalma eğilimi olduğu görülmektedir. Mann-Kendall testi sonuçlarına göre kış mevsiminde akım değerlerinde istatistiksel olarak anlamlı bir azalma trendi belirlenmiştir ($Z = -2,278$, $p < 0,05$). Sen eğim katsayısı kış akımlarında yıllık ortalama $-0,147$ m³/s'lik bir azalma olduğunu göstermektedir. Buna karşılık ilkbahar, yaz ve sonbahar mevsimlerinde akım değerlerinde azalma yönünde eğilimler

bulunmasına rağmen bu eğilimler istatistiksel olarak anlamlı değildir (Tablo 2). Akım değerlerinin zaman içerisindeki değişimi Şekil 9'da gösterilmiştir.

Tablo 2. Devrekani Çayı Havzası'nın yukarı kesiminde sıcaklık, yağış ve akım değişkenlerinin mevsimsel Mann-Kendall trend analizi sonuçları

Değişken	Dönem	Mevsim	n	Z	p	Sen eğimi	Yorum
Sıcaklık	1978-2025	Kış	48	0,898	0,369	0,017	Anlamlı eğilim yok
		İlkbahar	48	1,102	0,270	0,015	Anlamlı eğilim yok
		Yaz	48	3,334	0,001	0,053	Anlamlı artış
		Sonbahar	48	2,551	0,011	0,036	Anlamlı artış
Yağış	1978-2025	Kış	48	-1,946	0,052	-0,560	Anlamlı eğilim yok
		İlkbahar	48	0,196	0,845	0,170	Anlamlı eğilim yok
		Yaz	48	1,413	0,158	1,064	Anlamlı eğilim yok
		Sonbahar	48	-0,693	0,488	-0,311	Anlamlı eğilim yok
Akım	1978-2011	Kış	33	-2,278	0,023	-0,147	Anlamlı azalış
		İlkbahar	34	-1,571	0,116	-0,193	Anlamlı eğilim yok
		Yaz	34	-0,860	0,390	-0,026	Anlamlı eğilim yok
		Sonbahar	34	-1,127	0,260	-0,012	Anlamlı eğilim yok

Not: Trendlerin istatistiksel anlamlılığı parametrik olmayan Mann-Kendall testi ile belirlenmiş, trend büyüklüğü ise Sen eğim katsayısı ile hesaplanmıştır. $p \leq 0,05$ olan değerler istatistiksel olarak anlamlı kabul edilmiştir.

Şekil 9. Devrekani Çayı Havzası'nda sıcaklık, yağış ve akım serilerinin mevsimsel zaman içindeki değişimi ve doğrusal trendleri. Her bir panel ilgili değişken için (sıcaklık, yağış ve akım) kış, ilkbahar, yaz ve sonbahar mevsimlerine ait zaman serilerini göstermektedir. Mavi çizgiler doğrusal trendleri temsil etmektedir.

Pettitt kırılma testi sonuçları, Devrekani Çayı Havzası'nda incelenen hidroklimatik değişkenlerin çoğunda istatistiksel olarak anlamlı bir rejim değişimi bulunmadığını göstermektedir (Tablo 3). Akım serileri açısından tüm mevsimlerde p değerlerinin 0,05'ten büyük

olması, incelenen dönemde akım rejiminde belirgin bir kırılma noktasının bulunmadığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte bazı mevsimlerde potansiyel kırılma yılları 1989, 1993, 1998 ve 2002 olarak belirlenmiş olsa da bu değişimler istatistiksel olarak anlamlı değildir (Tablo 3).

Çalışma sahasında yer alan Küre Çatak (1993), Beyler (1994) ve Kulaksızlar (2001) barajlarının işletmeye alınma tarihleri ile akım serilerinde belirlenen bazı potansiyel kırılma yılları (1989, 1993, 1998 ve 2002) arasında zamansal bir yakınlık bulunmaktadır. Ancak Pettitt testi sonuçlarına göre söz konusu kırılmalar istatistiksel olarak anlamlı değildir ($p > 0,05$).

Sıcaklık serilerinde yalnızca yaz mevsiminde istatistiksel olarak anlamlı bir kırılma tespit edilmiştir ($p = 0,023$). Pettitt testi sonucunda yaz sıcaklıkları için belirlenen kırılma yılı 2005 olup, bu tarih serideki olası değişim noktasını temsil etmektedir. Buna karşılık kış, ilkbahar ve sonbahar mevsimlerinde sıcaklık serilerinde istatistiksel olarak anlamlı bir kırılma belirlenmemiştir (Tablo 3).

Yağış serileri incelendiğinde tüm mevsimlerde p değerlerinin 0,05'ten büyük olduğu görülmekte ve bu durum yağış rejiminde istatistiksel olarak anlamlı bir kırılma bulunmadığını göstermektedir. Her ne kadar 1995, 2007, 2008 ve 2015 yıllarının bazı mevsimlerinde olası kırılmalar belirlenmiş olsa da bu değişimlerin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı anlaşılmaktadır (Tablo 3).

Tablo 3. Devrekani Çayı Havzası'nda sıcaklık, yağış ve akım değişkenlerinin mevsimsel serilerinde belirlenen Pettitt kırılma noktası testi sonuçları.

Değişken	Mevsim	Gözlem sayısı (n)	Pettitt istatistiği (U)	P değeri	Kırılma yılı	Sonuç
Sıcaklık	Kış	48	205	0,214	2008	Anlamlı kırılma yok
Sıcaklık	İlkbahar	49	188	0,342	2012	Anlamlı kırılma yok
Sıcaklık	Yaz	49	299	0,023	2005	Anlamlı kırılma
Sıcaklık	Sonbahar	49	261	0,066	2006	Anlamlı kırılma yok
Yağış	Kış	48	192	0,282	1995	Anlamlı kırılma yok
Yağış	İlkbahar	49	126	0,905	2007, 2009	Anlamlı kırılma yok
Yağış	Yaz	49	214	0,203	2008	Anlamlı kırılma yok
Yağış	Sonbahar	49	176	0,425	2015	Anlamlı kırılma yok
Akım	Kış	33	118	0,209	1989	Anlamlı kırılma yok
Akım	İlkbahar	34	119	0,245	1998, 2000	Anlamlı kırılma yok
Akım	Yaz	34	100	0,454	1993	Anlamlı kırılma yok
Akım	Sonbahar	34	101	0,441	2002	Anlamlı kırılma yok

Not: U: Pettitt test istatistiği; p: anlamlılık düzeyi; kırılma yılı, Pettitt testi tarafından belirlenen olası değişim noktasını göstermektedir. Birden fazla kırılma yılı verilen durumlarda, Pettitt istatistiğinin maksimum değerinin ilgili yıllarda eşit hesaplanması nedeniyle birden fazla olası değişim noktası belirlenmiştir. Yalnızca $p \leq 0,05$ olan sonuçlar istatistiksel olarak anlamlı kırılma olarak değerlendirilmiştir.

Genel olarak Pettitt kırılma testi sonuçları, Devrekani Çayı Havzası'nda incelenen hidroklimatik değişkenlerin büyük bölümünde istatistiksel olarak anlamlı bir değişim noktası bulunmadığını göstermektedir. Bununla birlikte yaz sıcaklıkları serisinde 2005 yılında istatistiksel olarak anlamlı bir kırılma tespit edilmiştir (Tablo 3).

Tartışma ve Sonuç

Devrekani Çayı Havzası'nın yukarı kesiminde gerçekleştirilen bu çalışmanın bulguları, sıcaklık, yağış ve akım gibi hidroklimatik değişkenlerin istatistiksel olarak anlamlı ($p < 0,001$) biçimde güçlü bir mevsimsellik sergilediğini ortaya koymuştur. Havzada akım rejiminin büyük ölçüde yağış koşulları tarafından kontrol edildiği; özellikle kış ve ilkbahar mevsimlerindeki yüksek akımların yağışlar, yüzey ile yeraltı suyu katkısı ve ilkbahardaki kar erimeleriyle ilişkili olduğu görülmektedir. Nitekim çalışmada yağış ve akım arasında kış ($r = 0,571$, $p < 0,01$), sonbahar ($r = 0,517$, $p < 0,01$) ve yaz ($r = 0,463$, $p < 0,01$) mevsimlerinde istatistiksel olarak anlamlı pozitif ilişkiler tespit edilmiştir. Kış mevsiminde yüksek toprak nemi ve düşük evapotranspirasyon sayesinde yağışların önemli bir kısmının akarsulara ulaşması bu ilişkiyi güçlendirmektedir. Bu

bulgular, literatürdeki diğer havzalar için gerçekleştirilen çalışmalarla büyük bir uyum içindedir. Nitekim çalışma sahasına oldukça yakın bir konumda yer alan Karabük'teki Yenice Çayı üzerinde yapılan çalışmada da İrdem (2023), yağış ile akım arasında tüm aylarda pozitif yönde ilişkiler saptamış ve yağış şiddeti arttıkça akım değerlerinin belirgin şekilde yükseldiğini ortaya koymuştur. Benzer şekilde, Coşkun ve İrdem (2022) Melen Çayı'nda, Akbaş ve Özdemir (2018) Marmara Denizi havzasında ve Panditharathne vd. (2023) Nilwala Nehri Havzası'nda yağış ile akım arasında güçlü pozitif ilişkiler tespit etmişlerdir.

Sıcaklık ile akım arasındaki ilişki incelendiğinde ise, kış ve ilkbahar aylarında belirgin bir korelasyon bulunmazken, yaz ($r = -0,299$) ve sonbahar ($r = -0,322$) mevsimlerinde negatif yönlü ilişkiler belirlenmiştir. Bu durum istatistiksel olarak anlamlı olmasa da yaz aylarında sıcaklıkların artmasının evapotranspirasyon süreçlerini güçlendirerek havzanın hidrolojik rejimi üzerinde suyu azaltıcı dolaylı etkiler yarattığına işaret etmektedir. Bu tespit, Batı Karadeniz Bölgesi'nin genel hidrolojik karakteriyle bütünüyle örtüşmektedir; örneğin İrdem (2023), Yenice Çayı havzasında nisan-kasım döneminde sıcaklıklar ile günlük akım değerleri arasında buharlaşma artışına bağlı olarak negatif korelasyonlar tespit etmiştir. Yine Bingöl'de sıcaklık ile akım arasında negatif bir ilişki bulan Esen (2021) ve İzmir çevresinde yaz aylarındaki sıcaklık artışlarının akım değerlerini olumsuz etkilediğini vurgulayan Çelik (2010) tarafından yürütülen araştırmalar, sıcaklık-buharlaşma-akım mekanizmasının genel geçerliliğini desteklemektedir.

Havzadaki uzun dönemli hidrolojik eğilimler (1978-2011 dönemi) değerlendirildiğinde, özellikle kış mevsimi akım değerlerinde yıllık ortalama $0,147 \text{ m}^3/\text{s}$ 'lik istatistiksel olarak anlamlı bir azalma eğilimi saptanmıştır ($Z = -2,278$, $p < 0,05$). Akımlardaki bu düşüş, kış yağışlarında istatistiksel anlamlılık sınırına çok yakın olan azalma eğilimi ($p \approx 0,05$) ile yakından bağlantılı görülmektedir. Kış yağışlarında tespit edilen bu azalış, Partal ve Kahya (2006)'nın Türkiye genelinde ve özellikle Karadeniz kıyı kuşağında kış aylarında tespit ettikleri belirgin yağış düşüşleriyle doğrudan örtüşmektedir. Ay (2020) da Kastamonu, Bartın ve çevre illerdeki yağış serilerinde yıllık bazda istatistiksel olarak anlamlı bir trend bulunmadığını, ancak dönemsel azalış eğilimlerinin görülebildiğini rapor etmiştir. Dünyadan Gentilucci vd. (2023) Yukarı Potenza Havzası'nda ve Chen vd. (2016) Huangfuchuan Havzası'nda benzer şekilde akış serilerinde azalma eğilimleri tespit etmişlerdir. Türkiye ölçeğinde ise Sütgibi (2015) Büyük Menderes Havzası'nda kış mevsiminde anlamlı bir azalma eğilimi bulurken, Türkes ve Acar Deniz (2011) Güney Marmara'da kış yağışlarındaki azalmanın akımlarda belirgin düşümlere yol açtığını ifade etmiştir. Buna karşın, diğer mevsimlerde yağışlarda anlamlı bir uzun dönemli trend bulunmaması, Tağıl ve Alevkayalı (2014) ile Soydan vd. (2016)'nın yağış eğilimlerinde anlamlı değişim olmamasına rağmen buharlaşmaya bağlı olarak akımlarda dönemsel azalışlar görüldüğü yönündeki bulgularıyla uyumaktadır.

Çalışmanın en dikkat çekici sonuçlarından biri ise, yaz ve sonbahar sıcaklıklarında tespit edilen ivmeli artış eğilimleridir (sırasıyla $Z = 3,334$, $p < 0,01$ ve $Z = 2,551$, $p < 0,05$). Üstelik Pettitt kırılma testi, yaz sıcaklıklarında 2005 yılı civarında istatistiksel olarak anlamlı ($p = 0,023$) bir rejim değişimi yaşandığını ortaya koymuştur. Bu durum, 2000'li yılların ortalarından itibaren bölgede iklim değişikliği kaynaklı belirgin bir ısınma evresine geçildiğini göstermektedir. Çalışmada Devrekani Çayı Havzası için saptanan bu ısınma eğilimi ve kırılma yılı, Batı Karadeniz Bölgesi özelinde yapılan çok güncel ve kapsamlı çalışmalarla doğrudan desteklenmektedir. Nitekim Yaman ve Ertuğrul (2020), çalışma sahasına çok yakın olan Bartın ilinde özellikle yaz sıcaklıklarında ve bilhassa ağustos ayında çok kuvvetli ($p < 0,001$) artış trendleri saptamış ve sıcaklık rejimlerindeki kırılmaların 1990'ların sonu ile 2000'li yılların başında yoğunlaştığını belirtmiştir. Keskin vd. (2025) Batı Karadeniz Havzası genelindeki meteorolojik istasyonlarda sıcaklıklarda belirgin artış eğilimlerinin hâkim olduğunu ve trend eğimlerinin özellikle 2000'li yıllardan sonra dikleştiğini vurgulamıştır. Benzer şekilde, Çelebioğlu vd. (2021) Karadeniz Bölgesi'nde sıcaklıkların on yılda ortalama $0,22 \text{ }^\circ\text{C}$ arttığını hesaplarken, Ertuğrul vd. (2014) Kastamonu ve çevresindeki sıcaklık artışlarının 21. yüzyıl sonuna kadar yaz aylarında $6 \text{ }^\circ\text{C}$ 'ye kadar ulaşabileceğini öngörmektedir. Bu ısınma eğilimleri ayrıca Çelik (2010), Sütgibi (2015) ve Esen (2021) gibi araştırmacıların Türkiye'nin farklı havzaları için saptadıkları verilerle de bütünüyle uyum içindedir.

Havzada yağış serilerinde anlamlı bir artış görülmemesine rağmen sıcaklıklarda yaşanan bu keskin ivmelenme, havzanın hidrolojik dengesini doğrudan tehdit etmektedir. Karadeniz

Bölgesi genelinde sıcaklıkların belirgin bir şekilde artarken yağış trendlerinin sabit kalması (veya kış aylarında azalması), Taşkolü vd. (2024)'nin de vurguladığı üzere, şiddetli kuraklık riskinin önemli bir göstergesidir. Türkeş ve Acar Deniz (2011)'in de ifade ettiği gibi, bilhassa yaz ve sonbahar aylarında gözlenen sıcaklık artışları evapotranspirasyonu artırarak hem toprak nemini tüketmekte hem de bölge su kaynakları açısından ciddi bir baskı oluşturmaktadır. Yazın kuruyan toprak, takip eden sonbahar ve kış yağışlarının akışa geçmesini geciktirerek kış akımlarındaki azalmanın da (istatistiksel olarak kaydedildiği üzere) dolaylı tetikleyicisi konumuna gelmektedir.

Sonuç olarak, Devrekani Çayı Havzası'nda yağış ve akım serilerinde belirgin bir yapısal rejim kırılması bulunmazken, yaz sıcaklıklarında 2005 yılında yaşanan rejim değişikliği hidrolojik sistem üzerinde giderek artan iklimsel bir kısıt haline gelmiştir. Palta vd. (2019)'nin Göksu Nehri için örneklediği gibi, havza içindeki baraj ve bent (Küre Çatak, Beyler vb.) gibi yapay depolama alanlarının akımlar üzerinde dönemsel antropojenik etkileri olabilmektedir. Her ne kadar akım serilerinde bu barajların yapım yıllarıyla örtüşen bazı potansiyel kırılma yılları (1989, 1993, 1998, 2002) saptanmış olsa da bu kırılmalar istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($p > 0,05$). Ayrıca mevcut çalışmada barajların işletme rejimleri ve depolama hacimlerine ilişkin ayrıntılı verilere ulaşılamadığından, bu antropojenik etkinin nicel olarak değerlendirilmesi mümkün olmamıştır. Ancak Devrekani Çayı'nın yukarı kesimindeki genel eğilimler, akım değerlerindeki hidrolojik değişkenliğin büyük ölçüde doğal iklimsel süreçler ve artan ısınma dalgalanmaları tarafından kontrol edildiğini göstermektedir. Elde edilen bu güçlü kanıtlar ışığında; bölgesel karar vericilerin, gerek Taşkolü vd. (2024) gerekse Yaman ve Ertuğrul (2020) tarafından vurgulandığı üzere, bölgesel iklim stratejileri, su kaynakları yönetimi ve kuraklık hafifletme politikalarını havza yönetim planlarında acil bir öncelik olarak dikkate almaları zorunlu görünmektedir.

Kaynakça

- Akbaş, A., ve Özdemir, H. (2018). Marmara Denizi havzasının hidroklimatolojik dinamiklerinin belirlenmesi. *Türk Coğrafya Dergisi*, 70, 123–131. <https://doi.org/10.17211/tcd.401265>.
- Ay, M. (2020). Trend and homogeneity analysis in temperature and rainfall series in western Black Sea region, Turkey. *Theoretical and Applied Climatology*, 139(3), 837–848. <https://doi.org/10.1007/s00704-019-03066-6>.
- Chen, Y., Guan, Y., Shao, G., & Zhang, D. (2016). Investigating trends in streamflow and precipitation in Huangfuchuan Basin with wavelet analysis and the Mann-Kendall test. *Water*, 8(3), 77. <https://doi.org/10.3390/w8030077>.
- Coşkun, M., ve İrdem, C. (2022). Büyük Melen Çayı'nda (Düzce) günlük yağışlarla akım ilişkisinin analizi. *Doğal Afetler ve Çevre Dergisi*, 8(2), 196–206. <https://doi.org/10.21324/dacd.1000469>.
- Çelebioğlu, T., Tayanç, M., & Oruç, H. N. (2021). Determination of temperature variabilities and trends in Turkey. *Bursa Uludağ University Journal of The Faculty of Engineering*, 26(3), 1003–1020. <https://doi.org/10.17482/uumfd.881416>.
- Çelik, A. (2010). *Gediz havzasında yağış ve sıcaklık trendleri ile akarsu akımları arasındaki ilişkilerin incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.
- Çelik, M. F., Pınarlık, M., & Selek, Z. (2025). Seasonal and annual time period precipitation trend analysis: Case study of Ankara province. *Journal of the Faculty of Engineering and Architecture of Gazi University*, 40(2), 1279–1298. <https://doi.org/10.17341/gazimmfd.1334926>.
- Ergün, M., Fırat, B., Tuncer, G., ve Sönmez, O. (2024). Küçük Menderes Havzasında Mann-Kendall ve Şen'in eğimi yöntemleri kullanılarak meteorolojik değişkenlerin trend analizi. *Karaelmas Fen ve Mühendislik Dergisi*, 14(2), 1-12.
- Ertuğrul, M., Varol, T., & Özel, H. B. (2014). Climate changes in prospect for the West Black Sea forests. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 16(23-24), 35–43.

Esen, F. (2021). Göynük Çayı Havzası'nın (Bingöl) Hidroklimatolojik Analizi. *Fırat University Journal of Social Sciences*, 31(1), 25-40. <https://doi.org/10.18069/firatsbed.762813>.

Gentilucci, M., Djouhou, S. I., Barbieri, M., Hamed, Y., & Pambianchi, G. (2023). Trend analysis of streamflows in relation to precipitation: A case study in Central Italy. *Water*, 15, 1586. <https://doi.org/10.3390/w15081586>.

Green, S. B., & Salkind, N. J. (2005). *Using SPSS for Windows and Macintosh: analyzing and understanding data* (4th edition). New Jersey: Pearson.

İrdem, C. (2023). Yenice Çayı'nda (Karabük) günlük ortalama sıcaklık ve günlük toplam yağışların akım üzerindeki etkileri. *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 7(2), 207–227. <https://doi.org/10.46452/baksoder.1284272>.

Kendall, M. G. (1975). *Rank correlation methods*. Charles Griffin.

Keskin, S., ve Özsoy, A. N. (2004). Kanonik korelasyon analizi ve bir uygulaması. *Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Bilimleri Dergisi*, 10(1), 67–71.

Keskin, M.Z., Abu Arra, A., Akca, S. and Şişman, E. (2025), Actual and Potential Trend Analysis Under Climate Change Using Risk Sen's Slope (RSS) in Western Black Sea Basin in Türkiye. *Int J Climatol*, 45: e8703. <https://doi.org/10.1002/joc.8703>.

Kruskal, W. H., & Wallis, W. A. (1952). Use of ranks in one-criterion variance analysis. *Journal of the American Statistical Association*, 47(260), 583–621.

Mann, H. B. (1945). Nonparametric tests against trend. *Econometrica*, 13(3), 245–259. <https://www.jstor.org/stable/1907187>.

Oki, T., & Kanae, S. (2006). Global hydrological cycles and world water resources. *Science*, 313(5790), 1068. <https://doi.org/10.1126/science.1128845>.

Öztürk, S., Tönük, G. U., ve Arıca, B. (2012). Devrekani Çayı alt havzası'nın doğal kaynak değerlerinin CBS ile belirlenmesi. *KSÜ Mühendislik Bilimleri Dergisi*, Özel Sayı, 14.

Palta, Ş., Yurtseven, İ., & Aksay, H. (2019). Göksu Nehri Havzasının Yağış-Akış İlişkileri. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 21(3), 860-872. <https://doi.org/10.24011/barofd.560701>.

Panditharathne, R., Gunathilake, M. B., Chathuranika, I. M., Rathnayake, U., Babel, M. S., & Jha, M. K. (2023). Trends and variabilities in rainfall and streamflow: A case study of the Nilwala River Basin in Sri Lanka. *Hydrology*, 10, 8. <https://doi.org/10.3390/hydrology10010008>.

Partal, T., & Kahya, E. (2006). Trend analysis in Turkish precipitation data. *Hydrological Processes*, 20(9), 2011–2026. <https://doi.org/10.1002/hyp.5993>.

Pettitt, A. N. (1979). A non-parametric approach to the change-point problem. *Applied Statistics*, 28(2), 126–135. <https://doi.org/10.2307/2346729>.

R Core Team. (2025). R: A language and environment for statistical computing. R Foundation for Statistical Computing, Vienna, Austria

Sen, P. K. (1968). Estimates of the regression coefficient based on Kendall's tau. *Journal of the American Statistical Association*, 63(324), 1379–1389.

Soydan, N. G., Gümüş, V., Şimşek, O., Gerger, R., ve Ağun, B. (2016). Seyhan havzası aylık ortalama akım ve yağış verilerinin trend analizi. *Dicle Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Mühendislik Dergisi*, 7(2), 319–327.

Spearman, C. (1904). The proof and measurement of association between two things. *The American Journal of Psychology*, 15(1), 72–101. <https://doi.org/10.2307/1412159>.

Sütgibi, S. (2015). Büyük Menderes havzasının sıcaklık, yağış ve akım değerlerindeki değişimler ve eğilimler. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 31, 398–414.

Şiltu, E. ve Akça, L., (2023). "İklim Değişikliği, Türkiye Yeraltı ve Yüzeysel Su Kaynakları", *İklim Değişikliği Çerçevesinde Su Kaynaklarının Mevcut Durumu ve Geleceği* (Ed. Mehmet Emin Aydın, Ahmet Duran Şahin), Türkiye Bilimler Akademisi Yayını, Ankara, s.12-28.

Tağıl, Ş., ve Alevkayalı, Ç. (2014). Eğirdir Gölüne Kuzeyden Dökülen Akarsularda Akım Trendi ve Yağış İlişkisi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(32), 211-229. <https://doi.org/10.31795/baunsobed.645483>.

Tarım ve Orman Bakanlığı, Su Yönetimi Genel Müdürlüğü. (2023). *Batı Karadeniz Havzası Kuraklık Yönetim Planı* (Cilt 1).

https://www.tarimorman.gov.tr/SYGM/Belgeler/Kuraklik%20Yonetim%20Planlari/01_Bati%20Karadeniz%20Havzasi_Cilt%201.pdf.

Taşkolu, İ., Acar, R., & Çırağ, B. (2024). Trend analysis of precipitation and temperatures in the Black Sea region using the innovative trend analysis. *Journal of Studies in Advanced Technologies*, 2(2), 74–82. <https://doi.org/10.63063/jsat.1505540>.

Türkeş, M., ve Acar Deniz, Z. (2011). Güney Marmara Bölümü'nün (Kuzey Batı Anadolu) klimatolojisi ile yağış ve akım dizilerinde gözlenen değişimler ve eğilimler. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(1). 1579-1600.

Wang, X., & Liu, L. (2023). The impacts of climate change on the hydrological cycle and water resource management. *Water*, 15, 2342. <https://doi.org/10.3390/w15132342>.

Yaman, B., & Ertuğrul, M. (2020). Change-point detection and trend analysis in monthly, seasonal and annual air temperature and precipitation series in Bartın province. *Geology, Geophysics and Environment*, 46(3), 223–237. <https://doi.org/10.7494/geol.2020.46.3.223>.

Yazıcı, (2024) "Karakteristikleri ve Sınıflandırılmalarıyla Şelaleler", *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Araştırmalar ve Değerlendirmeler II* (Ed. Mustafa Batuhan Kurt) Gece Kitaplığı Yay., Ankara, s. 1-32.

Yüce, Ş., Ercan, B., Eşit, M., ve Ünsal, M. (2018). Seyhan Havzası yağış verilerinin eğilim analizi. *İklim Değişikliği ve Çevre*, 3(2), 47–54.

Extended Abstract

This study investigates the seasonal characteristics, interrelationships, and long-term variability of temperature, precipitation, and streamflow in the upper Devrekani Stream Basin, located in the Western Black Sea Region of Türkiye. Understanding the interactions among hydroclimatic variables is essential for interpreting hydrological processes and supporting sustainable water resource management under changing climatic conditions.

The dataset consists of streamflow observations from the Azdavay Stream Gauging Station covering the period 1978-2011 and temperature and precipitation records obtained from the Devrekani Meteorological Station for the period 1978-2025. To ensure comparability among variables, correlation analyses were performed using the common observation period (1978-2011). Hydroclimatic variables were aggregated into seasonal series, including winter (December-February), spring (March-May), summer (June-August), and autumn (September-November).

Seasonal characteristics of the variables were evaluated using descriptive statistics, boxplot analyses, the Kruskal-Wallis test, and eta-squared (η^2) effect size measures. Relationships among variables were examined using both Pearson and Spearman correlation analyses. Long-term trends were assessed using the non-parametric Mann-Kendall trend test and Sen's slope estimator, while potential change points were identified using the Pettitt test.

The results revealed a pronounced and statistically significant seasonal pattern in temperature, precipitation, and streamflow variables ($p < 0.001$). Significant positive correlations between precipitation and streamflow were identified during winter ($r = 0.571$, $p < 0.01$), autumn ($r = 0.517$, $p < 0.01$), and summer ($r = 0.463$, $p < 0.01$), indicating that seasonal precipitation variability exerts a strong influence on streamflow dynamics. In contrast, relationships between

temperature and streamflow were generally weak and negative, particularly during summer and autumn, suggesting that increasing temperatures may indirectly affect streamflow through enhanced evapotranspiration processes.

Trend analyses showed a statistically significant decline in winter streamflow, with an average decrease of 0.147 m³/s per year ($Z = -2.278$, $p < 0.05$). Conversely, significant increasing trends were detected in summer ($Z = 3.334$, $p < 0.01$) and autumn temperatures ($Z = 2.551$, $p < 0.05$). Precipitation trends were generally not statistically significant, although a weak decreasing tendency was observed in winter precipitation.

The Pettitt test indicated no statistically significant change points in streamflow or precipitation series. However, a statistically significant change point was detected in the summer temperature series in 2005 ($p = 0.023$), indicating a notable shift in summer temperature conditions within the basin.

Overall, the findings demonstrate that the hydroclimatic regime of the Devrekani Stream Basin is strongly influenced by seasonal precipitation variability, while increasing temperatures have become increasingly prominent within the basin's hydroclimatic dynamics. The observed decline in winter streamflow together with rising summer and autumn temperatures may have important implications for future water availability and ecosystem sustainability. These findings highlight the importance of incorporating both precipitation variability and temperature-driven processes into basin-scale water resources management and drought mitigation strategies. Furthermore, the study provides a valuable framework for comparative hydroclimatic investigations in similar mountainous basins of the Black Sea Region.

**‘Acâibü’l-Mahlûkât’ta Denizler ve Adalara Dair Rivayetlerin Coğrafi ve
Mitolojik Boyutları**
**Geographical and Mythological Dimensions of the Narratives about Seas and Islands in
‘Acaib al-Makhlûqat**

Öznur ALKAN* - Hayri ALKAN*

Öz

13. yüzyılın önemli coğrafyacılarından biri olan Zekeriyâ b. Muhammed el-Kazvinî, ‘*Acâ’ibü’l-Mahlûkât ve Garâ’ibü’l-Mevcûdât* adlı eseriyle bilinmektedir. Müellifin iki temel eserinden biri olan ‘*Acâ’ibü’l-Mahlûkât* hem kapsamı hem de etkisi bakımından diğerinden daha fazla tanınmaktadır. Bu eser, İslâm dünyasında olduğu kadar batıda da geniş yankı uyandırmış, yüzyıllar boyunca birçok dile tercüme edilmiş ve neşredilmiştir. Kazvinî, Belh ekolü geleneğini takip etmiş ve eserlerini bu geleneğe göre kaleme almıştır. ‘*Acâ’ibü’l-Mahlûkât* temelde kozmografik bir anlayışla yazılmış olmakla birlikte, gök cisimleri, evrenin düzeni, iklimler ve yeryüzü unsurlarını açıklayan kapsamlı bir doğa tasvirini içermektedir. Bununla da sınırlı kalmayarak mineraloji, astroloji, tıp, biyoloji, jeoloji ve zooloji gibi birçok bilim dalına ilişkin gözlem ve açıklamalar sunmakta; aynı zamanda coğrafi ve mitolojik unsurlara da yer vermektedir. Öyle ki, içerdiği kapsamlı ve çeşitli bilgilerle tam anlamıyla ansiklopedik bir nitelik taşımaktadır. Bu makalede denizlerde ve adalarda yaşayan; dış görünüşleri alışılmış insan ve hayvan tiplerinden farklı olan ilginç mahlûkât ve sıra dışı hayvan türleri anlatılmakta, bu varlıkların özellikleri ile aralarındaki benzerlik ve farklara değinilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Zekeriyâ b. Muhammed el-Kazvinî, ‘*Acâ’ibü’l-Mahlûkât*, Hayvanlar, Yaratıklar.

Abstract

Zakariyya ibn Mohammad al-Qazwini, one of the most important geographers of the 13th century, is known for his works ‘*Aja’ib al-Makhlûqat and Ghara’ib al-Mawjudat*. One of the author’s two main works ‘*Aja’ib al-Makhlûqat*, is better known than the other in terms of both its scope and impact. This work had a wide repercussion in the West as well as in the Islamic world and has been translated and annotated into many languages over the centuries. Qazwini followed the Balkhi tradition and composed his works in accordance with this tradition. Although ‘*Aja’ib al-Makhlûqat* was written with a fundamentally cosmographic understanding, it contains a comprehensive description of nature, explaining the order of the universe, celestial bodies, climates and earthly elements. Not only limited to that, but it also presents observations and explanations related to many branches of science such as mineralogy, astrology, medicine, biology, geology and zoology; it also includes cultural elements such as geographical and mythological elements. In the event that has a truly encyclopedic quality with the comprehensive and diverse information it contains. In this article, interesting makhlûqat and unusual animal species that live in the seas and on lands and whose external appearances are different from the usual human and animal types are described, and the characteristics of these creatures and the similarities and differences between them are mentioned.

Keywords: Zakariyya Ibn Mohammad al-Qazwini, ‘*Aja’ib al-Makhlûqat*, Animals, Creatures.

Bu makale 30.10.2025 tarihinde dergimize gönderilmiş; 31.10.2025 tarihinde hakemlere gönderilme işlemi gerçekleştirilmiş; 01.06.2026 tarihinde hakem raporlarının değerlendirilmesi sonucu yayın listesine dâhil edilmiştir.

Makaleye atıf şekli; Öznur Alkan- Hayri Alkan, “‘Acâibü’l-Mahlûkât’ta Denizler ve Adalara Dair Rivayetlerin Coğrafi ve Mitolojik Boyutları”, *Müellif Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, S. 5, (Haziran 2026), s. 92-111.

* Dr., Bir Kuruma Bağlı Değildir, Türkiye, E-mail: oznuralkan27@gmail.com, Orcid: 0009-0005-2820-2725.

* Dr., Bir Kuruma Bağlı Değildir, Türkiye, E-mail: asilhayri6527@hotmail.com, Orcid: 0000-0002-3035-8367.

Giriş

Kazvinî, Klasik dönem diye adlandırdığımız geç dönem İslâm coğrafyacısıdır. *'Acâibü'l-Mahlûkât* adlı eseri, İslâm bilim tarihi literatürüne coğrafya ve kozmografya alanlarında ortaya konmuş temel eserlerden biridir. Her ne kadar bir coğrafya ve kozmografya eseri olsa da aynı zamanda astroloji, tıp, mineraloji, zooloji, jeoloji ve etnografya sahalarında da değerlendirilebilecek niteliktedir. Dolayısıyla eser, yalnızca tek bir disiplinin ürünü olmayıp, müellifin geniş ilmî birikimini ve dönemin disiplinler arası yaklaşımını yansıtmaktadır. Bu ilmî birikimin oluşumunu daha iyi anlayabilmek için Kazvinî'nin hayatına yakından bakmak gerekmektedir.

Asıl adı Ebû Yahyâ Cemâlüddîn Zekeriyâ b. Muhammed b. Mahmûd b. Yahyâ olan Kazvinî¹, 598/1202 yılında Kazvîn şehrinde doğmuştur. Enes b. Mâlik el-Ensârî el-Neccârî soyuna mensuptur². Müellif, çocukluk ve ilk öğrenim yıllarını doğduğu şehirde geçirmiştir³. Onun ilmî kişiliğinin şekillendiği tarihsel bağlam da dikkate değerdir; zira Orta Doğu'da siyasi istikrarsızlıkların ve dış tehditlerin yoğun olmasına rağmen, ilmî faaliyetlerin canlılığını koruduğu bir dönemde yaşamıştır⁴. Nitekim 631/1233 yılında Dimaşk'ta bulunduğu sırada tasavvuf ve İslâm düşünce tarihinin önde gelen isimlerinden Muhyiddin İbnü'l-Arabî (öl. 638/1240) ile tanışmış ve onun fikirlerinden etkilenmiştir⁵. Aynı dönemde Musul'u ziyaret etmiş ve burada Arap edebiyatının seçkin temsilcilerinden Ziyâeddin İbnü'l-Esîr (öl. 637/1239) ile filozof, astronom ve matematikçi Esîrüddîn el-Ebherî (öl. 663/1265) gibi dönemin önemli âlimleriyle görüşmüştür⁶. Özellikle Ebherî ile kurduğu temas, onun ilmî yönünü doğrudan etkileyen ve metodolojik bakışını şekillendiren bir dönüm noktası olmuştur⁷.

Bu ilmî çevrelerle yoğun ilişkilerinin ardından Kazvinî, Abbâsî Halifesi Müstansır-Billâh (623–640/1226–1242) döneminin sonlarına doğru Bağdat'a gitmiş ve Hille Kadılığı'na tayin edilmiştir. Halife Müsta'sım-Billâh (640-656/1242-1258) döneminde ise 652/1254 yılında Vâsıt Kadılığı görevine getirilmiştir⁸. Kûfî mahlasıyla da tanınan Kazvinî, bir süre Kûfe'de ikâmet etmiştir⁹. Ancak Moğolların Bağdat'ı ele geçirmesi, onun kariyerinde yeni bir dönemin başlamasına sebep olmuş¹⁰; bu tarihten sonra resmî görevlerden uzaklaşıp tamamen ilmî faaliyetlere yönelmiştir. Vâsıt'ta bulunan Şerâbiyye Medresesi'nde müderrislik yapmış¹¹; 7 Muharrem 681/7 Nisan 1283 tarihinde Vâsıt'ta vefat etmiş ve cenazesi Bağdat'a götürülerek burada defnedilmiştir¹².

Kazvinî'nin bilinen iki eseri vardır. İlki, İslâm coğrafyacılığı geleneğinde merkezi bir yere sahip olan *Âsârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*'dir. Bir önsöz, üç mukaddime ve yedi iklim üzerine kaleme alınan bu eser, İslâm coğrafyacılığını anlama açısından son derece önemli bir

¹ Zekî Muhammed Hasan, *Rehhâletü'l-Müslimîn fî Usûri'l-Vustâ*, Dârü'r-Raidi'l-Arabi, Beyrut 1981, s. 126.

² Kazvinî, *'Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâ'ibü'l-Mevcûdat*, Matbaatü'l-Alamî, Beyrut 2000, s. 3.

³ A. Ramazan Ahmed, *Rihletü ve'r-Rahhâletü'l-Müslimîn*, Cidde t.y., s. 295.

⁴ Norihito Hayashi, "Scientific or Narrative? The Tradition of Illustration of the al-Qazwini's Ajaib al-Mahluqat in the Late 15th Century Persian Manuscripts", *Journal of Computational and Theoretical Nanoscience*, C. 23, S. V, (2017), s. 4701.

⁵ Kazvinî, İbnü'l-Arabî hakkında şöyle der: "630/1232 yılında Dimaşk'ta gördüm. Zâhid, ârif, şair, hakim, edib ve erdemli bir şeyti. İçerisinde şaşırtıcı şeyler bulunan risaleler yazdığını duydum. (Ayrıca) *Kur'an*'da kıyamet özellikleri üzerine kitap yazmıştır." Bk. Kazvinî, *Âsârü'l-Bilâd Ahbârü'l-İbâd*, Dâru Sadır, Beyrut t.y., s. 497.

⁶ Abbâs el-Azzâvî, *Ta'rîf bi'l-Müerrihîn fî Ahdi'l-Mogül ve't-Türkmân*, Şeriketü't-Ticare, Bağdat 1957, s. 115; Kazvinî, *Âsârü'l-Bilâd*, s. 463; Hayri Alkan, "Kazvinî ve İbnü'l-Verdi'nin Kozmografya Eserlerinde Şifalı Bitkiler: Karşılaştırmalı Bir İnceleme", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 12, S. IV, (2025), s. 910.

⁷ T. Lewicki, "Al-Kazwini", *The Encyclopaedia of Islam*, C. 4, (1997), s. 865.

⁸ Azzâvî, *Ta'rîf*, s. 115; Zekî Muhammed Hasan, *Rehhâletü'l-Müslimîn*, s. 126; Hayri Alkan, "The Evaluation of The Human Anatomy in Qazwini's Aja'ib Al-Makhlûqat from The Perspective of Divine Order and Wisdom", *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. I, (2026), s. 78.

⁹ Jan Jaap de Ruiter, *Embryology in the 'Aja'ib al-Makhlûqat of Zakariya b. Muhammad b. Mahmud al-Qazwini*, (Utrecht Devlet Üniversitesi Doğu Bilimleri Basılmamış Doktora Tezi), Utrecht 1985, s. 2.

¹⁰ Corci Zeydân, *İslâm Uygarlıkları Tarihi*, (çev. Nejet Gök), İletişim Yay., İstanbul 2012, s. 145.

¹¹ Azzâvî, *Ta'rîf*, s. 115.

¹² Kazvinî, *'Acâibü'l-Mahlûkât*, s. 3; Murat Ağarı, *Kazvinî'nin Âsârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd'ı (İnceleme-Değerlendirme)*, Kitabevi Yay., İstanbul 2009, s. 3; Azzâvî, *Ta'rîf*, s. 116.

kaynak niteliği taşımaktadır¹³. Ayrıca yaklaşık 120 kaynağa dayanması, müellifin geniş literatür bilgisine sahip olduğunu göstermektedir¹⁴.

Kazvinî'nin ikinci eseri '*Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâ'ibü'l-Mevcûdat*'tır. Makalemizin esas konusunu oluşturan bu eser, müellifin ilmî birikiminin zirvesi olarak değerlendirilebilir. Bu eser, müellifin hem seyahat tecrübelerini hem de geniş ilmî çevrelerle kurduğu ilişkileri bir araya getiren kapsamlı bir sentez niteliği taşımaktadır. Müellif, burada bilimsel ve coğrafi bilgilerin bir özetini sunarak İslâm dünyasında tamamlanmış bir kozmografyanın ilk sistematik tasvirini gerçekleştirmiştir. Eser, kısa sürede ilim çevrelerinde büyük takdir kazanmıştır. Biyoloji, jeoloji, kozmografya ve coğrafya gibi alanlarda bilgi içeren bu eser, 678/1280 yılında Vâsıt'ta tamamlanmış¹⁵ ve İlhanlılar döneminin önemli vezir ve tarihçilerinden Atâ Melik Cüveynî'ye (öl. 681/1283) ithaf edilmiş ve kısa sürede ilim çevrelerinde büyük takdir kazanmıştır¹⁶.

Dört mukaddime, iki makale ve bir sonuç (hâtîme) bölümünden oluşan eser, özellikle kozmografya ve coğrafya açısından dikkate değerdir. Eserin ikinci makalesi, birinci makaleye kıyasla daha kapsamlı ve ayrıntılıdır¹⁷. Mukaddimelerin ilkinde *acâib'in izâhi*,¹⁸ ikincisinde *mahlûkatın taksimi*,¹⁹ üçüncüsünde *garîb'in izâhi*,²⁰ dördüncüsünde ise *mevcûdatın taksimi* bulunmaktadır²¹. Bu kısımların ardından Birinci makale ayüstü âleme (ulviyyât),²² İkinci makale ise ayaltı âleme (sufliyyât) dair ayrıntılı bilgiler içermektedir. Kazvinî, dört mukaddimededen sonra asıl konu olan Birinci makale yani ayüstü âlemi (ulviyyât) hakkında bilgiler vermektedir. İkinci makale, ayaltı âlemi (sufliyyât) ile ilgili olup anâsır-ı erbaa²³ ve birçok nazar ile fasıldan ibarettir. Daha sonra denizler, dağlar, adalar, nehirler, kuyular, pınarlar, madenler, cinler, devler, ağaçlar, kuşlar, insanlar ve sürüngünlere dair bilgiler yer almaktadır²⁴.

Sonuç (hâtîme) bölümünde ise karada ve denizde yer alan, dış görünüşü bilinen insan ve hayvanlardan farklı, ilginç şekilli kavimler ve türler anlatılmakta; bunlardan doğan canlıların benzerlikleri ve farklılıkları üzerinde durulmaktadır. Böylelikle eser yalnızca coğrafya ve kozmografya değil, aynı zamanda zooloji, antropoloji ve folklor açısından da kıymetli bir kaynak hâline gelmektedir²⁵.

'*Acâ'ibü'l-Mahlûkât* adlı eserin günümüze ulaşan yazmaları, içerik bakımından muhtasar ve mufassal olmalarına göre dört ana gruba ayrılmaktadır. M. Streck'e göre Wüstenfeld'in 1848'de Göttingen'de yayımladığı versiyon, 18. yüzyılda gözden geçirilerek değiştirilmiş olan dördüncü gruba dayanmaktadır ve bu, Kazvinî'nin orijinal düzeninden oldukça farklıdır. Nitekim bu metin, H. Ethe tarafından Almanca'ya tercüme edilerek 1868 yılında Leipzig'de yayımlanmış ve Avrupa'da da ilim dünyasının dikkatini çekmiştir²⁶.

Ayaltı Âlemi (Sufliyyât)'ta Yer Alan Denizler ve Adalar

Eserin İkinci Makale'sinde ayaltı âlemi (sufliyyât) konusu ele alınmaktadır. Bu makale birçok nazar ve fasıldan oluşmaktadır. Bu bölümde denizlerin oluşumuna dair şu bilgi verilmektedir: "*Allah'ın yarattığı şaşkırtıcı şeylerden biri, deniz suyunun yeryüzünün bazı kısımlarından çekilmesidir. Bu doğal durum gerçekleşmemiş olsaydı, yeryüzünün tamamı sular altında kalacak*

¹³ Kazvinî, *Âsâru'l-Bilâd*, s. 5-621.

¹⁴ Müellifin kullandığı kaynakların bazıları şunlardır: İbnü'l-Fakîh'in *Kitâbü'l-Büldân*'i, İstahrî'nin *Mesâlikü'l-Memâlik*'i, Ebû Dülelf'in *Seyahatnâmesi*, Gurnâtî'nin *Seyahatnâmesi*, Mes'ûdî'nin *Mürücü'z-Zeheb ve Me'âdinü'l-Cevher*'i, Bîrûnî'nin *Âsâru'l-Bâkiye*'si, İbn Havkal'ın *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, Makdisî'nin *Ahsenü'l-Tekâsim fi Ma'rîfeti'l-Ekâlim*'i, Yâkût el-Hamevî'nin *Mu'cemü'l-Büldân*'ı, Kudâî'nin *Acâibü'l-Mısır*'ı.

¹⁵ Hayashi, "Scientific or Narrative? The Tradition of Illustration of the al-Qazvinî's Ajaib al-Mahluqat in the Late 15th Century Persian Manuscripts", s. 4702.

¹⁶ Kazvinî, '*Acâibü'l-Mahlûkât*, s.10; Ağarı, *Kazvinî'nin Âsâru'l-Bilâd*'ı, s. 4-5.

¹⁷ Kazvinî, '*Acâibü'l-Mahlûkât*, s. 5-390.

¹⁸ Kazvinî, '*Acâibü'l-Mahlûkât*, s. 10-13.

¹⁹ Kazvinî, '*Acâibü'l-Mahlûkât*, s. 13-15.

²⁰ Kazvinî, '*Acâibü'l-Mahlûkât*, s. 15-18.

²¹ Kazvinî, '*Acâibü'l-Mahlûkât*, s. 18.

²² Kazvinî, '*Acâibü'l-Mahlûkât*, s. 19-86.

²³ Anâsır-ı erbaa, hava, ateş, su ve toprak olmak üzere dört temel unsuru ifade eder. Kazvinî bu eserde bu unsurlar arasındaki dönüşüm süreçlerini detaylı bir şekilde ele almaktadır. Bk. Kazvinî, '*Acâibü'l-Mahlûkât*, s. 85-87.

²⁴ Kazvinî, '*Acâibü'l-Mahlûkât*, s. 87-382.

²⁵ Kazvinî, '*Acâibü'l-Mahlûkât*, s. 382.

²⁶ Cevat İzgi, "Kazvinî, Zekeriyâ b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXV, İstanbul 2022, s. 160.

ve böylece kara parçası, etrafını çevreleyen beyaz kısmıyla birlikte suyun ortasında duran yumurtanın sarısı gibi görünecekti.”²⁷. Ayrıca denizlerde meydana gelen olağanüstü hâller hakkında şu ifadeler yer almaktadır: “Deniz suyunun dört mevsimde, ayların başında ve sonunda, gece ve gündüz vakitlerinde yükselmesi ve dalgalanması gibi hayret verici özellikleri vardır. Suyun yükselmesine gelince, Güneş’in etkisiyle su yumuşar, çözünür ve öncekine göre daha geniş bir alan kaplar. Bunun sonucunda genişleyen suyun kısımları birbirine çarparak beş yöne doğru hareket eder. Yani bu genişmeden dolayı su doğuya, batıya, güneye, kuzeye ve yukarıya doğru yönelir. Nitekim deniz kıyılarında aynı zamanda farklı yönlerden esen rüzgârlar görülmektedir.”²⁸. Bütün bunların ardından denizler ve içerisinde yaşayan tuhaf yaratıklar ve hikâyeler hakkında bilgi verilmektedir.

Büyük Okyanus (Bahrü’l-Muhît)

Büyük Okyanus’un tüm denizleri içine alan büyük bir denizdir. Ebû’r-Reyhân el-Hârizmî’ye²⁹ göre, mamur olan Mağrib’de bulunan Büyük Okyanus, Endülüs sahilinde yer almakta ve *Büyük Deniz* olarak adlandırılmaktadır. Yunanlılar buraya *Okyanus* ismini vermişlerdir³⁰.

Akdeniz (Bahrü’l-Ebyaz)

Eserde belirtildiğine göre, sahili ile Türk toprakları arasında bilinmeyen dağlar ve araziler bulunan bir denizden söz edilmektedir. Bu deniz hakkında şöyle dikkat çekici bir hikâye aktarılır: “Semerkandî’nin³¹ kitabında nakledildiğine göre, Zülkarneyn³² bu denizin kıyısını tanımak istemiş ve bunun için bir gemi göndermiştir. Gemidekilere, bir yıl boyunca denizde seyretmelerini ve kıyı hakkında bilgi toplamalarını emretmiştir. Gemi bir yıl boyunca denizde yol almış, ancak deniz suyundan başka hiçbir şeye rastlamamıştır. Dönmek istediklerinde içlerinden bazıları, ‘Bir ay daha devam edelim, belki kralın hoşuna gidecek bir şey buluruz.’ demiştir. Bunun üzerine yiyecek ve içeceklerini azaltarak bir ay daha denizde seyirlerine devam etmişlerdir. Sonunda, içerisinde insanlar bulunan bir gemiyle karşılaşmışlardır; ancak taraflardan hiç kimse diğerinin dilini bilmemektedir. Zülkarneyn, onlara bir kadın vermiş ve karşılığında bir erkek almıştır. Geri döndüklerinde, adamın biri bu kadınla evlenmiş ve bu evlilikten hem annesinin hem babasının dilini bilen bir çocuk dünyaya gelmiştir. Çocuğa, babasına nereden geldiğini sorması söylenmiştir. Çocuk babasına sorunca o, ‘Denizin öteki kıyısından geldim.’ cevabını vermiştir. Çocuğun, ‘Neden geldiğini sor.’ demesi üzerine baba, ‘Buranın durumunu öğrenmek için bizi kral gönderdi.’ diye yanıtlamıştır. Çocuğun, ‘Sizin kralınız mı var?’ sorusuna ise baba, ‘Evet, fakat bizim kralımız bu kraldan daha yücedir.’ şeklinde karşılık vermiştir.”³³.

Çin Denizi (Bahrü’s-Sîn)

Söz konusu deniz Büyük Okyanus ile bitişik olup, doğudan Kızıldeniz’e uzanıp oradan batıya doğru devam etmektedir. Yeryüzünde, bu denizden daha büyük yalnızca Büyük Okyanus bulunmaktadır. Bu deniz, *Herkend Denizi*³⁴ adıyla anılmaktadır. Denizciler, bu denizde çok sayıda gelgit olayının meydana geldiğini ifade eder. Gelgit olayına dair Ebû’r-Reyhân el-Bîrûnî’nin *Âsârü’l-Bâkiye* adlı eserine atıf yapılarak şu rivayete yer verilmektedir: “Şüphesiz balığın derinliklerden su yüzüne çıkışı, Çin Denizi’nin dalgalı olduğuna işarettir. Deniz sakinleşmeye başladığında ise meşhur bir kuş bütün köylerde yumurtlamaya başlar. Bu kuş hiçbir yere konmaz; yalnızca deniz yüzeyini bilir. Denizin sakinleşmesi, yumurtlama zamanının geldiğine işarettir.”³⁵.

Bu Denizin Adaları

²⁷ Kazvinî, ‘Acâibü’l-Mahlûkât, s. 99.

²⁸ Kazvinî, ‘Acâibü’l-Mahlûkât, s. 99.

²⁹ Hârizmî nispesiyle anılan Ebû’r-Reyhân el-Bîrûnî’dir (öl. 453/1061[?]).

³⁰ Kazvinî, ‘Acâibü’l-Mahlûkât, s. 100.

³¹ Ebû’l-Leys es-Semerkandî’dir (öl. 373/983). Bk. İshak Yazıcı, “Semerkandî, Ebû’l-Leys”, *DİA*, C. XXXVI, İstanbul 2009, s. 473.

³² Zülkarneyn, *Kur’an*’da kendisine büyük güç ve imkân verildiği bildirilen kişidir. Bk. Mustafa Öztürk, “Zülkarneyn”, *DİA*, C. XLIV, İstanbul 2013, s. 564.

³³ Kazvinî, ‘Acâibü’l-Mahlûkât, s. 101.

³⁴ Şimdiki Bengal Körfezi’dir.

³⁵ Kazvinî, ‘Acâibü’l-Mahlûkât, s. 101-102.

Rânc Adası³⁶: İbnü'l-Fakîh'in aktardığına göre, bu adada insan suretinde fakat ahlâk bakımından vahşi hayvanlara benzeyen bir topluluk yaşamaktadır. Dilleri anlaşılmasız olup ağaçtan ağaca sıçrayarak hareket ederler. Adaya özgü bir tür uğur böceğinin kanatları kulaktan kuyruğa kadar uzanır. Ayrıca dağ ineklerine benzeyen, kırmızı renkli ve bazı bölgeleri beyaz olan dağ keçileri bulunur; kuyrukları geyik kuyruğunu andırır ve etleri ekşidir. Bunun yanında kediye benzeyen misk kedileri ve fare kedileri de adada mevcuttur. Adanın en dikkat çekici bölgelerinden biri, Nassân Dağı'dır³⁷. Rivayete göre bu dağda, inekleri yutabilecek kadar büyük fakat filleri yutamayan yılanlar yaşamaktadır. Adaya özgü bir diğer varlık ise manda veya koç büyüklüğündeki beyaz maymunlardır. Bir başka maymun türünün ise göğüsleri beyaz, sırtları siyah renktedir. Zekeriyâ b. Hakan'ın rivayetine göre, Rânc Adası'nda beyaz, sarı ve kırmızı renkte papağanlar vardır ve bu papağanlar her dili konuşabilmektedir. Ayrıca, insan biçiminde fakat dili anlaşılmasız, insan gibi beslenen bir tür varlıktan da söz edilmektedir. Bu varlıkların beyaz, siyah ve yeşil renkleri olup uçmaya yarayan kanatları vardır. İbn Bahr es-Sîrâfi³⁸, Rânc adalarından birinde bulunduğunu ve orada kırmızı, sarı, mavi ve çeşitli renklerde çok sayıda gül gördüğünü nakletmektedir. O, kırmızı bir kap alıp mavi gülleri topladıktan sonra bunları başka bir yere götürmek istemiş; fakat kabın içinde bir ateş belirmiş ve güller yanmıştır, ancak kap zarar görmemiştir. Sebebini sorduğunda kendisine, “*Bu güller çok faydalı ve şifalıdır; ancak buradan başka bir yere götürülmeleri mümkün değildir.*” cevabı verilmiştir. Muhammed b. Zekeriyâ'nın aktardığına göre adanın en dikkat çekici özelliklerinden biri de kâfûr ağaçlarıdır. Bu ağaçlar öylesine büyüktür ki gölgelerinde yüzden fazla insan barınabilir. Ağaçların üst kısımlarında açılan deliklerden kâfûr suyu akar ve bu sudan testilerle doldurulur. Orta kısımlarında açılan deliklerden ise kâfûr sakızı elde edilir. Ancak sakız çıkarıldıktan sonra ağaç bir süre içinde kurur³⁹.

Râmenî Adası⁴⁰: İbnü'l-Fakîh, Râmenî Adası'nda çıplak hâlde yaşayan kadın ve erkeklerin bulunduğunu aktarır. Bu topluluğun ağaç tepelerinde yaşadığını, bedenlerini saçların kapladığını ve avret yerlerini örttüklerini belirtir. Sayıları bilinmeyen bu insanların ağaç meyveleriyle beslendiklerini ve insanlardan büyük ölçüde korktuklarını ifade eder. Topluluk arasına biri girdiğinde, onların hemen ağaçlık alanlara kaçtıklarını da kaydeder.

Muhammed b. Zekeriyâ er-Râzî⁴¹ ise Râmenî Adası'ndaki bu çıplak insanların konuşmalarını ıslığa benzetir ve bu nedenle anlaşılamadıklarını söyler. Ayrıca bu kişilerin korkak tabiatlı olduklarını, boylarının yaklaşık dört karış uzunluğunda bulunduğunu ve saçlarının kırmızı olduğunu belirtir. Er-Râzî, adaya ancak ağaçlara tırmanılarak çıkılabildiğini; adada kâfûr, hayzurân ve bakkam ağaçlarının yetiştiğini ifade eder. Bakkam ağacının fidan gibi dikildiğini, meyvesinin keçiboynuzuna benzediğini ve tadının acı olduğunu da ekler. Bunun yanı sıra er-Râzî, Râmenî Adası'nda büyük merkep biçiminde kerkend (ıstakoz) türü hayvanların yaşadığını ve bu hayvanların başlarında tek bir boynuz bulunduğunu aktarır. Adada ayrıca kuyruksuz mandaların da yaşadığını belirtir⁴².

Selâhi Adası⁴³: Toprakları verimli ve bereketlidir. Buraya gelen insanlar tarafından adadan ayrılmazlardı. Adada çok miktarda altın, gri renkli doğan ve şahinler vardır. Selâhi Adası'ndaki kralın Çin kralıyla herhangi bir ilgisi yoktur. Ülkelerinde yağmur yağmayacağı ve kuraklık olacağı iddia edilse de bunun bir mucize olarak gerçekleşmemektedir. Bu bilgiler İbnü'l-Fakîh'in eserinden nakledilir⁴⁴.

³⁶ Kazvinî'nin *Âsâr*'ında ve İbnü'l-Verdi'nin *Haride*'sinde *Zânic* şeklinde geçmektedir. Ancak İbnü'l-Fakîh'in *Kitâbü'l-Büldân*'ında *Zâbec/Zâbic* şeklinde imlenmiştir. Bk. Kazvinî, *Âsârü'l-Bilâd*, s. 30; İbnü'l-Verdi, *Haridetü'l-'Acâ'ib ve Feridetü'l-Garâ'ib*, (Tsh. Mahmûd Fahuri), Dârü's-Şarkî'l-Arabi, Halep, 1991, s. 113; İbnü'l-Fakîh, *Kitâbü'l-Büldân*, s. 66; *Zâbec/Zâbic* şimdiki Sumatra'dır. Bu ada, Endonezya'ya ait bir adadır. Bk. Stefano Carboni, *The Wonders of Creation and Singularities of Painting a Study of the Ilkhanid London Qazwini*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2015, s. 353.

³⁷ Yâkût el-Hamevî'nin *Mu'cem*'inde Nassân'a dâir bir kayıt yoktur.

³⁸ Bu, Kazvinî'nin naklettiği sözlü kaynaklardan biridir.

³⁹ Kazvinî, *'Acâibü'l-Mahlûkât*, s. 102-103.

⁴⁰ Sumatra'ya tabidir. Bk. Süleymân et-Tâcir, *Doğunun Kalbine Seyahat*, (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yay., İstanbul 2018, s. 18.

⁴¹ Muhammed b. Zekeriyâ er-Râzî, Ebû Bekr Muhammed b. Zekeriyâ er-Râzî'dir (öl. 313/925). Ünlü hekim ve filozoftur. Bk. Mahmut Kaya, “Râzî, Ebû Bekir”, *DİA*, C. XXXIV, İstanbul 2007, s. 479

⁴² Kazvinî, *'Acâibü'l-Mahlûkât*, s. 103.

⁴³ Malakka Boğazı'na yakın bir adadır. Bk. Carboni, *The Wonders of Creation*, s. 354.

⁴⁴ Kazvinî, *'Acâibü'l-Mahlûkât*, s. 103.

Vâkvâk Adası⁴⁵: Vâkvâk Adası, Rânc Adası ile bağlantılı ve buraya yalnızca yıldızlardan yararlanarak ulaşılabilmektedir. Ada, kendisine bağlı bin yedi yüz küçük adayı kapsar. Vâkvâk Adası'nı bir kadın yönetir. Mûsâ b. Mübârek es-Sîrâfi⁴⁶, hükümdarın huzuruna girdiğinde onu başında taç olduğu hâlde, çıplak biçimde tahtında otururken gördüğünü anlatır; etrafında dört bin çıplak ve bekâr hizmetçinin bulunduğunu da ekler.

Ada halkı, adanın adını burada yetişen ve meyvesi kadına benzeyen bir ağaçtan aldığını söyler. Bu meyveler dallarda asılı durur ve yanlarına yaklaşıldığında “vâk vâk” şeklinde ses çıkarır. Ada halkı bu sesi anlamlandırır ve hayatını buna göre düzenler. Muhammed b. Zekeriyâ er-Râzî, bu ülkenin altın bakımından son derece zengin olduğunu ifade eder; halkın köpek zincirlerini ve maymun gerdanlıklarını altından yaptığını, hatta altından dokunmuş gömlekler giydiğini belirtir. Ayrıca adada abnûs ağacının yetiştiğini de nakleder⁴⁷.

Benât Adası⁴⁸: Eserde Benât Adası'nda bedenleri çıplak, beyaz tenli, güzel ve yakışıklı bir topluluğun varlığından söz edilir. Bu insanlar dağların tepelerine çıkar, avladıkları insanları yerler. Adanın arkasında iki büyük ada daha bulunur; bu adalarda siyah tenli ve çirkin insanlar yaşar. Kazvinî, bu insanların saçlarının dağınık ve sert olduğunu, yüzlerinin uzun yapılı bulunduğunu belirtir. Ayak uzunlukları bir zirâ/arşın kadardır ve onlar da insan etiyile beslenirler⁴⁹.

Etvarân Adası⁵⁰: Etvarân Adası büyük bir adadır. Burada gergedanlar, büyük kırmızı maymunlar ve kâfur ağaçları bulunur. Rivayetlere göre İskender, gemileriyle seyir hâlindeyken bu adaya uğrar. Kazvinî, adada başları vahşi hayvanlara benzeyen insanların yaşadığını; gemiler adaya yaklaştığında ise bu insanların ortadan kaybolduğunu aktarır⁵¹.

Bu Denizdeki Acayip Canlılar

Tuhfetü'l-Garâib yazarı Hareşe kuşu hakkında şunları söyledi: “*Hareşe kuşu uçtuğunda, Kerker adı verilen başka bir kuş onun altından uçmaya başlar. Kerker kuşu, Hareşe kuşunun pislemesini bekler; zira Hareşe kuşu yalnızca uçuş sırasında pisler ve özellikle Kerker kuşunun altında uçarken bunu daha sık yapar.*”⁵².

Yazar, bu hayvanlar arasında misk hayvanının da varlığından söz eder. Bu hayvanın yılın belirli zamanlarında sudan çıktığını ve insanlar tarafından avlandığını aktarır. Geyiğe benzeyen bu hayvanı avcılar keserek öldürür ve göbeğinden misk çıkarır. Ancak, miskin başka ülkelere götürülünceye kadar koku yaymadığını vurgular⁵³.

Kazvinî, garip hayvanlar arasında adalarda yaşayan, çok sayıda başa ve farklı yüzlere sahip bir varlıktan da söz eder. Bu hayvanın dişlerinden çeşitli sesler çıkardığını ve iki kanadıyla deniz hayvanlarını avladığını ifade eder⁵⁴.

Müellif, ayrıca uzunluğu üç yüz zirâ (arşın) olan devasa bir balıktan bahseder. Bu balık, Vâkvâk Adası civarında bulunur ve gemiciler onunla karşılaşmaktan büyük korku duyar. Balık geçiş sırasında ortaya çıktığında insanlar yüksek sesler çıkarır, tahtalara vurarak onu uzaklaştırmaya çalışır. Balığın kanatlarını açtığına büyük bir gemi yelkenini andırdığını da ifade eder⁵⁵.

⁴⁵ İslâm coğrafyacıları tarafından Uzak Doğu'da bir yerleşim yeri olarak kabul edilmektedir. Vâkvâk Adası, Güneydoğu Asya'da Sumatra ile Cava arasında yer almaktadır. Bk. Carboni, *The Wonders of Creation*, s. 355.

⁴⁶ Bu, Kazvinî'nin naklettiği sözlü kaynaklardan biridir.

⁴⁷ Kazvinî, *'Acâibü'l-Mahlûkât*, s. 103.

⁴⁸ Vâkvâk adaları arasında yer almaktadır. İçerisinde bedenleri çıplak, beyaz renkli ve güzel suretli yaratıklar yaşamaktadır. (Bu yaratıklar) ağaçların tepelerine çıkar ve insanları avlayarak yerdi. Bu adanın arkasında iki büyük ada daha yer almaktadır. Bk. İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib ve Ferîdetü'l-Garâ'ib*, (Tsh. Mahmûd Fahuri), Dârü's-Şarki'l-Arabi, Halep, 1991, s. 117; Benât Adası'nın günümüzdeki konumuna dair iki olası ihtimal bulunmaktadır. İlki Endonezya'da, Sumatra'nın batı kıyısında yer alan Nias Adası; ikincisi ise Endonezya'da, Singapur'un karşısında bulunan Bintan Adasıdır. Bk. Carboni, *The Wonders of Creation*, s. 355.

⁴⁹ Kazvinî, *'Acâibü'l-Mahlûkât*, s. 103-104.

⁵⁰ Atvârân Adası için bk. İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib*, s. 120; Adanın mevcut durumuna dair bilgiye ulaşamamıştır.

⁵¹ Kazvinî, *'Acâibü'l-Mahlûkât*, s. 104.

⁵² Kazvinî, *'Acâibü'l-Mahlûkât*, s. 104.

⁵³ Kazvinî, *'Acâibü'l-Mahlûkât*, s. 104.

⁵⁴ Kazvinî, *'Acâibü'l-Mahlûkât*, s. 104.

⁵⁵ Kazvinî, *'Acâibü'l-Mahlûkât*, s. 104.

Yazar, Vâkvâk Adası'nda bulunan dev kaplumbağalara da değinir. Her bir kaplumbağanın kabuğunun yirmi zirâ genişliğinde olduğunu ve her birinin bin yumurta bıraktığını aktarır⁵⁶.

Tuhfetü'l-Garâib yazarı Seylân balığı hakkında şunları söyledi: “Ona göre bu balık karada iki gün bekletilmeden ölmez. İnsanlar balığı daha sonra tencereye koyup kapağını kapattıklarında, balık kendi kendine pişer. Ancak tencerenin kapağını açık bırakır ve ateşle ısıtırsalar, balık sıçrayarak tencereden çıkar ve gelinciklerin saklandığı yerlere gizlenir.”⁵⁷.

Atum balığına gelince, müellif bu balığın yüzünü domuza benzetir. Balığın yapısının kadının fercini andırıldığını özellikle belirtir. Ayrıca bu balığın pullar yerine kıllarla kaplı olduğunu, vücudunun bir kısmının etten, bir kısmının ise yağdan oluştuğunu ifade eder⁵⁸.

Yengeç hakkında verilen bilgilerde ise yazar, yengecin denizden çıktığında boyunun bir karış veya daha fazla olabildiğini söyler. Yengeç su yüzeyinde hızla hareket eder ve karaya doğru uçarak çıkar. Ancak karaya çıkar çıkmaz taşa dönüşür ve canlılığını kaybeder. Kazvinî, insanların bu hayvanı göz tedavisinde ve sürme yapımında kullandıklarını, ayrıca birçok faydasından yararlandıklarını aktarır⁵⁹.

Garip hayvanlar arasında olağanüstü büyüklüğe ulaşan yılanlar da yer alır. Müellif, bu yılanların karaya çıktıklarını, manda ve fil gibi iri hayvanları bütünüyle yuttuklarını belirtir. Yılanlar, daha sonra kemikleri parçalamak amacıyla bedenlerini büyük kayalıklara veya ağaç gövdelerine çarpar. Bu sırada ortaya çıkan kırılma seslerini çevrede bulunan insanlar açıkça işitir. Ayrıca bu denizde inci çıkarılan bir bölgenin varlığından söz eder. Gemiler bu bölgeye yaklaştığında fırtına aniden şiddetlenir ve gemiler bölgeden çıkamaz hâle gelir. Denizciler, bu tehlikeyi bildikleri için söz konusu bölgeden özellikle uzak durur⁶⁰.

Bazı tüccarlar yaşadıkları olayı şöyle anlatır: “Bir grup tüccarla birlikte bu denizde yolculuğa çıktım. Seyahat sırasında ani bir fırtına patladı ve gemi rotasından saptı. Gemi kaptanımız son derece mahir bir kişi olmasına rağmen görme engeli nedeniyle çevresini göremiyordu. Yanında çok sayıda ip bulunduruyordu; arkadaşları ona, ‘Bu ipler yerine ticaret malları getirseydin daha faydalı olurdu’ diyerek tepki gösteriyordu. Fırtına şiddetlenince öğretmen bizlere, ‘Etrafinıza bakın, ne görüyorsunuz?’ diye sordu. Gözlemlerimizi aktardık ve sonunda, ‘Suyun yüzeyinde siyah bir kuş görüyoruz’ dedik. Kaptan bu cevabı duyunca büyük bir endişeye kapıldı, kendine vurmaya başladı ve ‘Vallahi şimdi helâk olduk’ dedi. Sebebini sorduğumuzda ise, ‘Bunu size açıklamadan önce zaten gözlerinizle göreceksiniz’ şeklinde karşılık verdi. Kısa bir süre sonra siyah kuş sandığımız şeyin aslında bir girdap olduğunu fark ettik. Girdabın içinde ölümlerle dolu gemiler bulunuyordu; bu manzara karşısında umudumuzu yitirdik ve ölümün yaklaştığını düşündük. Kaptan içinde bulunduğumuz çaresizliği görünce, ‘Ey kavim! Bu sudan sizi kurtarmam karşılığında mallarınızın yarısını bana vermeye razı mısınız?’ diye sordu. Teklifi kabul ettik. Bunun üzerine kaptan bizden yağ dolu iki şişe istedi. Şişeleri denize daldırdığımızda çok sayıda balık geminin etrafında toplandı. Kaptan, gemide bulunan ölümleri parçalamamızı, iplerle bağlayıp denize atmamızı emretti; balıklar kısa sürede bu cesetleri tüketti. Ardından bizden tahtalara ve deplere vurup yüksek sesle bağırمامızı ve alkışlamamızı istedi. Bu işlemleri sürdürürken gemi bir anda hareket etmeye başladı; girdaptan çıkıncaya kadar bu eyleme devam ettik. Sonunda öğretmen iplerin kesilmesini emretti ve Allah’ın izniyle girdaptan kurtulduk.”⁶¹.

Hint Denizi (Bahrü'l-Hind)

Bu deniz en büyük, en geniş ve en bereketli deniz olarak tasvir edilir. Çok geniş bir alana yayılması sebebiyle Okyanus ile nerede birleştiği bilinmemektedir. Bu yönüyle Hint Denizi, Batı Denizi'nden ayrılır; zira Batı Denizi'nin Okyanus'tan ayrıldığı nokta bilinmektedir. Kazvinî, Hint

⁵⁶ Kazvinî, 'Acâibü'l-Mahlûkât, s. 104.

⁵⁷ Kazvinî, 'Acâibü'l-Mahlûkât, s. 105.

⁵⁸ Kazvinî, 'Acâibü'l-Mahlûkât, s. 105.

⁵⁹ Kazvinî, 'Acâibü'l-Mahlûkât, s. 105.

⁶⁰ Kazvinî, 'Acâibü'l-Mahlûkât, s. 105.

⁶¹ Kazvinî, 'Acâibü'l-Mahlûkât, s. 105-106.

Denizi'nden iki büyük körfezin çıktığını ve bunların Fars Körfezi ile Kızıldeniz Körfezi olduğunu aktarır; en büyük körfezler olarak da bunları zikreder. Hint Denizi'nin kuzeyinde Fars Denizi, güneyinde ise Zenc Denizi yer alır. İbnü'l-Fakîh, Hint Denizi'nin Fars Denizi'nden farklı bir deniz olduğunu ifade eder⁶².

Bu Denizin Adaları

Biritâyîl (Bertâyîl) Adası⁶³: Biritâyîl Adası, Rânc Adası'na yakın bir konumda bulunur. İbnü'l-Fakîh, adada yaşayan insanların yüzlerini çekiçlenmiş kalkanlara, saçlarını ise at kuyruğuna benzetir. Adada gergedanlar yaşamaktadır. Gece vakti dağlardan davul, def ve rahatsız edici sesler yükselir. Denizciler, Deccâl'in burada kaldığını ve buradan ortaya çıkacağını söyler⁶⁴.

Sellâmit (Sellâme) Adası⁶⁵: Sellâmit Adası'nda sandal ağacı, sümbül ve kâfûr yetişir. Kazvinî, denizden çıkan balıkların ağaçlara tırmanarak orada beslendiğini, ardından sarhoş hâlde yere düştüğünü aktarır. İnsanlar bu balıkları avlamak amacıyla adaya gelir ve balıklar bu sırada bir araya toplanır. *Tuhfetü'l-Garâib* yazarı şunları söyledi: “*Adada taşkın bir su kaynağının bulunduğu belirtir. Bu kaynaktan fıskıran sular yakınındaki bir çukura akar; su damlaları çevrede birikerek sert bir kayaya dönüşür. Bu taşlar gündüzleri beyaz, geceleri ise siyah renkte görünür.*”⁶⁶.

Saray Adası⁶⁷: Saray Adası'nda yüksek ve büyük bir saray bulunur. Denizciler, bu yapının denizdeki gemilere bir deniz feneri gibi yol gösterdiğini söyler. Bembeyaz sarayı gören denizciler, selamete erdiklerini düşünür. Sarayın yüksekliği sebebiyle içinde ne bulunduğunu kimse kesin olarak bilemez; ancak içeride ölüler ve kemiklerin bulunduğu rivayet edilir. Bazı hükümdarlar ve yanlarındakiler saraya doğru yola çıkar ve sarayın içine girer. Burada onları derin bir uyku hâli sarar, bedenleri uyuşur; kimi hemen gemisine dönerken kimisi orada kalarak helâk olur⁶⁸.

Seâlese Adası⁶⁹: Seâlese Adası üç adadan oluşur. *Tuhfetü'l-Garâib* yazarının anlattığına göre, bu adalar yan yana bulunur. Adalardan birinde gece boyunca gökyüzünde şimşekler çakar; ikincisinde şiddetli rüzgârlar eser; üçüncüsünde ise sürekli yağmur yağar. Bu durum bir yıl boyunca kesintisiz devam ederdi⁷⁰.

Hâre Adası⁷¹: Hâre Adası'nda geceleri büyük bir ateş, gündüzleri ise yoğun bir dumanla kaplı olan bir dağ yer alır. İnsanlar bu dağa yaklaşamaz. Kazvinî adada öd, Hint cevizi, muz ve şeker kamışının yetiştiğini aktarır. Ayrıca burada insan suretinde, sarışın bir kavmin yaşadığını; bu kavmin başlarının göğüslerine doğru eğik olduğunu ifade eder⁷².

Bu Denizdeki Acayip Canlılar

Hint Denizi'nde büyük bir balık çeşidi vardır⁷³. Müellif, bu balığın yağından bir kitabın yazılabildiğini, ancak yazılan yazıların gündüzleri kâğıtta görünmediğini, geceleri ise açıkça ortaya çıktığını aktarır. Bu yöntemin kâğıda yazılan bilgileri gizlemek amacıyla kullanıldığını ifade eder⁷⁴.

⁶² Kazvinî, *'Acâibü'l-Mahlûkât*, s. 106.

⁶³ Bu ada muhtemelen Sumatra'nın doğusunda bulunan Riau veya Banda Adası'dır. Bk. Carboni, *The Wonders of Creation*, s. 356.

⁶⁴ Kazvinî, *'Acâibü'l-Mahlûkât*, s. 106.

⁶⁵ Muhtemelen Sumatra'nın doğu kıyısının bir parçası olan Acheh ile Malay Yarımadası'nın karşısındaki Indragir arasında yer almaktadır. Bk. Carboni, *The Wonders of Creation*, s. 357.

⁶⁶ Kazvinî, *'Acâibü'l-Mahlûkât*, s. 107.

⁶⁷ Hint Denizi'ndedir. Anlattıklarına göre, gemiler tarafından görülen beyaz bir sarayın bulunduğu bahsedilir. Denizciler onu gördüklerinde selamete ve kazanca erdiklerini düşünürler. Bk. Kazvinî, *Âsâru'l-Bilâd*, s. 84; Kazvinî'nin bizzat eserinde Hint Denizi'nde bulunmasıyla ilgili şüphesini dile getirdiği bu adanın günümüzdeki durumuna dair bilgiye ulaşılamamıştır.

⁶⁸ Kazvinî, *'Acâibü'l-Mahlûkât*, s. 107.

⁶⁹ *Thulth* adıyla anılan bu adanın mevcut durumuna dair kayda ulaşılamamıştır. Ancak el-Dimaşkî ve Arioli bu adayı *Üç Adalar* olarak adlandırmıştır. Bk. Carboni, *The Wonders of Creation*, s. 357.

⁷⁰ Kazvinî, *'Acâibü'l-Mahlûkât*, s. 107.

⁷¹ Mitojik bir ada olan Hâre'nin günümüzdeki durumuna dair bilgiye ulaşılamamıştır.

⁷² Kazvinî, *'Acâibü'l-Mahlûkât*, s. 107-108.

⁷³ Muhtemelen kırlangıç balığıdır. Bk. Carboni, *The Wonders of Creation*, s. 358.

⁷⁴ Kazvinî, *'Acâibü'l-Mahlûkât*, s. 108.

Hint Denizi'nde yeşil bir balık türü vardır. Kazvinî, bu balığın başının yılan başına benzediği, etinin yenmesi hâlinde kişinin günlerce yemek yemediğini nakleder⁷⁵.

Hint Denizi'nde *Mârmâhi*⁷⁶ adı verilen yuvarlak bir balık türü mevcuttur. Yazar, bu balığın sırtında başına kadar uzanan bir direk bulunduğunu ve balığın bu direk karşısına çıkan diğer balıklara vurup onları öldürdüğünü aktarır⁷⁷.

Fars Denizi (Bahrü'l-Fâris)

Fars Denizi, Büyük Hint Denizi'nin en büyük kollarından biri olup bu deniz mübarek, bol ve bereketli bir denizdir. Müellif, Fars Denizi'nde dalgaların zayıfladığını ve bu durumun gemicilere seyrüsefer kolaylığı sağladığını belirtir.

Muhammed b. Zekeriyâ er-Râzî, denizlerdeki med ve cezir (gelgit) olaylarına dair açıklamaları denizci Abdulgaffâr eş-Şâmî'den nakleder. Buna göre, büyük denizlerde med ve cezir yılda iki kez meydana gelir; yaz aylarında doğuya doğru bir defa, kuzeye doğru ise altı ay boyunca med oluşur. Bu süreçte denizin batı kısmında sular artarken doğu kısmında çekilme görülür. Ancak Fars Denizi'nde med ve cezir olayları Ay'ın doğuşuna göre gerçekleşir. Aynı şekilde Çin Denizi, Hint Denizi ve Trâbzonde Denizi'nde⁷⁸ de gelgit olayları yaşanır⁷⁹.

Bu Denizin Adaları

Lîkâlûs Adası⁸⁰: Eserde belirtildiğine göre, Fars Denizi'nde yer alan Lîkâlûs Adası'nda yaşayan halk çıplak yaşar ve muz, taze balık ile Hint ceviziyle beslenir. Ada halkı geçimini demir işçiliğiyle sağlar. Tüccarlar gemilerle adaya gelir ve halkla ticaret yapar. Ada sâkinleri demirden çeşitli süs eşyaları üretir; hatta insanlar burada altın kadar demirle de süslenir⁸¹.

Tinnîn Adası⁸²: Fars Denizi'nde bulunan Tinnîn Adası geniş ve bayındır bir yapıya sahiptir; ada çok sayıda dağ ve ağaç barındırır. Yüksek surlarla çevrili kaleler bulunan bu adada, bir dönem büyük bir ejderhanın ortaya çıktığı rivayet edilir. Bu yaratık halkın ekinlerini ve hayvanlarını yok edince, çaresiz kalan ada halkı İskender'den yardım ister. Halk, ejderhayı sakinleştirmek amacıyla iki danayı onun bulunduğu bölgeye bırakır. Rivayete göre, ejderha bir süre sonra siyah bir bulut gibi yaklaşır; gözlerinden şimşekler çıkar, ağzından ateş saçar ve danaları alarak yuvasına döner. Olaydan haberdar olan İskender, ejderhayı etkisiz hâle getirmek için bir plan kurar. Bu amaçla iki dana getirterek derilerini yüzdürür ve içlerini zift, kükürt, kireç, arsenik ve demir çengellerle doldurtur. Ardından bu danaları ejderhanın bulunduğu yere bırakır. Ejderha her zamanki gibi gelip bu danaları yutar; ancak rivayete göre bağırsakları yanmaya başlar ve demir çengeller iç organlarına saplanır.

İskender'in kurduğu tuzak işe yarar ve ejderha bu yolla ölür. Ertesi gün halk, ejderhanın ortaya çıkmasını bekler; fakat hiçbir iz bulamaz. Bunun üzerine ejderhanın yaşadığı yere giden halk, yarattığı ağzı açık hâlde ölü olarak görür. Ejderhanın ölümünden sonra halk büyük bir sevinç yaşar ve İskender'e minnettarlığını sunar. Kurtuluşlarının şerefine halk, İskender'e çeşitli ve dikkat çekici hediyeler takdim eder. Bu hediyelerden biri *Mihrâc* adı verilen garip bir hayvandır. Mihrâc sarı renkte, tavşan biçiminde olup başında siyah bir boynuz taşır. Kazvinî, bu hayvanın güçlü bir korku etkisi oluşturduğunu ve onu gören vahşi hayvanların paniğe kapılarak hızla uzaklaştığını aktarır. Böylece halk, bu eşsiz hediyeyle huzurlarının geri dönüşünü kutlar⁸³.

Hârk/Harg Adası⁸⁴: Hârk Adası'nda inci madenleri bulunur. İnciler özellikle bu denizde ve tatlı nehirlerin denize döküldüğü bölgelerde oluşur. Kazvinî, ilkbaharda rüzgârların şiddetlendiğini,

⁷⁵ Kazvinî, *'Acâibü'l-Mahlûkât*, s. 108.

⁷⁶ Muhtemelen Vatoz balığıdır. Bk. Carboni, *The Wonders of Creation*, s. 358.

⁷⁷ Kazvinî, *'Acâibü'l-Mahlûkât*, s. 108.

⁷⁸ Denizin mevcut durumuna dair bilgiye ulaşamamıştır.

⁷⁹ Kazvinî, *'Acâibü'l-Mahlûkât*, s. 108.

⁸⁰ Günümüzde *Nicobars Adası* olarak bilinir. Hint Okyanusu'nun doğusunda bulunmaktadır. Bk. Carboni, *The Wonders of Creation*, s. 357-358.

⁸¹ Kazvinî, *'Acâibü'l-Mahlûkât*, s. 109.

⁸² Kazvinî'nin bizzat eserde Fars Denizi'nde bulunmasıyla ilgili şüphesini dile getirdiği bu adanın günümüzdeki durumuna dair kayda ulaşamamıştır.

⁸³ Kazvinî, *'Acâibü'l-Mahlûkât*, s. 109-110.

⁸⁴ Bu ada, günümüzde İran'ın Buşehr eyaletinin 40 mil kuzeybatısında bulunmaktadır. Bk. Carboni, *The Wonders of Creation*, s. 358.

dalgaların yükseldiğini ve Okyanus'tan serpintiler taşındığını ifade eder. Ona göre bu deniz suyu, yapışkan bir madde olan cıvaya benzer. Ayrıca bu denizden iki ayrı yol meydana gelir⁸⁵.

Câşik Adası⁸⁶: Kays Adası'na yakın bir konumda bulunan bu adanın halkı, deniz savaşlarında son derece usta ve dayanıklıdır. Rivayetlere göre, bu halktan biri günlerce denizde yüzerek kılıcıyla savaşır ve yorulmadan mücadele eder. Yine aktarıldığına göre, Hint hükümdarlarından biri başka bir hükümdara cariyeler göndermek üzere bir gemi yollar. Gemi Câşik Adası'na ulaştığında cariyeler adada gezintiye çıkar; ancak cinler tarafından kaçırlır. Bu birliktelikten doğan çocuklar adada yaşamaya devam eder ve olağanüstü güçleriyle insanların yapamayacağı işleri başarırlar⁸⁷.

Kündülûdî Adası⁸⁸: Bu adanın Fars Denizi'ne mi yoksa başka bir denize mi ait olduğu kesin değildir. Ummânîler ve Sîrâfîler, amberin bu denizin derinliklerinde, pamuğun toprakta yetişmesi gibi oluştuğunu aktarır. Dalgalar şiddetlendiğinde amber deniz yüzeyine çıkar ve parçalar hâlinde kıyıya vurur. Ayrıca amberin aslının bazı deniz canlılarının karnından çıktığından da söz edilir⁸⁹.

Bu Denizdeki Acayip Canlılar

Eserde belirtildiğine göre, Fars Denizi'nde su yüzeyinde görülen bir balık türü vardır⁹⁰. İnsanlar, bu balığın yüzeye çıkmasını denizin köpürmesiyle ilişkilendirirler. Ebû'r-Reyhân el-Bîrûnî *Âsârü'l-Bâkiye* adlı eserinde, 13 Kânûnü's-Sânî tarihinde denizin Fars ve İskenderiye yönünde köpürmeye başladığını; bu durumun günlerce sürdüğünü, dalgaların şiddetlendiğini ve havanın karardığını kaydeder. Bu hareketliliğin, denizin derinliklerinde oluşan şiddetli rüzgârlarla ve balıkların yüzeye çıkmasıyla bağlantılı olabileceği düşünülür⁹¹.

Belirli zamanlarda Basra'ya ulaştığı bildirilen *Esyûr* adlı balık türü yaklaşık iki ay boyunca burada kalır ve ardından ortadan kaybolur⁹². *Cerrâf*⁹³ adı verilen bir başka tür de *Esyûr*'e benzer özellikler gösterir⁹⁴.

*Bersetûh/Berestûh*⁹⁵ adlı balık türü Zenc diyarından gelir. Bu balık, Basra'da Dicle suyunun tatlılaştığı dönemlerde görülür ve ardından tekrar geri döner. Belirli zamanlarda hem Zenc topraklarında hem de Basra'da bulunur, ancak aynı anda iki yerde görülmez. Bu durum kırlangıçlar ve diğer göçmen kuşların hareketlerine benzer⁹⁶.

*Kûsec/Kevsec*⁹⁷ adı verilen bir başka türün aslından daha vahşidir. Keskin dişleriyle hayvanları parçalar ve dişleri bir ile iki zirâ/arşın uzunluğundadır. Onu gören hayvanlar kaçır; büyük balıkları parçaladığı gibi insanlara da zarar verebilir. Özellikle bazı dönemlerde Dicle Nehri'nde (balığın) sayısı artar⁹⁸.

Kûsec'ten daha korkutucu olan *Tinnîn*⁹⁹ adlı bir başka yaratık vardır. Bu varlık mızrak gibi keskin ve hurma boyunda dişlere sahip, kırmızı gözleri nedeniyle ürkütücü bir görünüme sahiptir. Ayrıca bir zirâ/arşından uzun, yeşil renkli ve hortumu testereye benzeyen başka bir balık

⁸⁵ Kazvinî, *'Acâibü'l-Mahlûkât*, s. 110.

⁸⁶ Hürmüz şehrinin karşısında, Kîs Adası ile Ummân arasında bulunmaktadır. Bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, C. 2, Dâru Sadır, Beyrut, 1977, s. 95.

⁸⁷ Kazvinî, *'Acâibü'l-Mahlûkât*, s. 111.

⁸⁸ Kündülûdî'nin günümüzdeki durumuna dair kayda ulaşılamamıştır.

⁸⁹ Kazvinî, *'Acâibü'l-Mahlûkât*, s. 111.

⁹⁰ Bu balık Bahreyn bölgesinde tüketilen bir türdür. Bk. Carboni, *The Wonders of Creation*, s. 359.

⁹¹ Kazvinî, *'Acâibü'l-Mahlûkât*, s. 111-112.

⁹² Kazvinî, *'Acâibü'l-Mahlûkât*, s. 112.

⁹³ Kalkan balığıdır.

⁹⁴ Kazvinî, *'Acâibü'l-Mahlûkât*, s. 112.

⁹⁵ Kefal türünden bir mezgit olan Kızıl Barbun'dur. Bk. Carboni, *The Wonders of Creation*, s. 359.

⁹⁶ Kazvinî, *'Acâibü'l-Mahlûkât*, s. 112.

⁹⁷ Kılıç veya köpek balığıdır.

⁹⁸ Kazvinî, *'Acâibü'l-Mahlûkât*, s. 112.

⁹⁹ Moğollarda *moghur*, Çinlilerde *lung*, İranlılarda *ejderha*, Avrupalılarda *dragon* şeklinde adlandırılmıştır. Arapçada *tinnîn* olarak isimlendirilen bu yaratık, yılanın daha büyük olup künyesi Ebû Mirdâs'tır. Bir nevi balıktır. Bk. Muhammed b. Musâ b. İshâ ed-Demirî, *Hayâtü'l-Hayevân i'l-Kübrâ*, C. 1, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1992, s. 238; Emîn Ma'lûf, *Mu'cemü'l-Hayevân*, Dâru'r-Râidi'l-Arabî, Beyrut, 1985, s. 87.

türünden de söz edilir. Bu balığın her iki yanında keskin dişleri bulunur ve vurduğu hayvanı ağır biçimde yaralar. Bu türün Habâbe Denizi'nde yaygın olduğu ifade edilir¹⁰⁰.

Kızıldeniz (Bahrü'l-Kulzum)

Kızıldeniz, Hint Denizi'nin bir koludur. Denizin güneyinde Berber ve Habeş memleketleri, doğu kıyısında Arap beldeleri, batısında ise Yemen yer alır. Rivayete göre deniz, kıyısında bulunan bir şehrin adıyla anılır. Kızıldeniz'deki med ve cezir hareketleri Hint Denizi'ndekilere benzer şekilde gerçekleştiğinden, müellif bu hususta ayrıntıya girmez. Ayrıca rivayetlerde, lanetli Firavun ile askerlerinin bu denizde boğulduğu da ifade edilir¹⁰¹.

Bu Denizin Adaları

Sârât Adası¹⁰²: Sârât Adası, Eyle yakınlarında bulunur. Adada *Cidânoğulları* adlı bir topluluk yaşar. Bu topluluk geçimini balıkçılık, tarım ve hayvancılıkla sağlar; ancak adada tatlı su kaynakları bulunmaz. Ada halkı evlerini çoğunlukla parçalanmış gemilerden elde ettikleri malzemelerle inşa eder.

Adadaki bir dağın zirvesinde güçlü bir su girdabı yer alır. Rüzgâr bu girdaba ulaştığında (dağ) ikiye ayrılır ve gemilerin her iki kanadı da tehlikeye girer. Şiddetli rüzgârların iki yönden esmesi çoğu zaman gemilerin batmasına yol açar ve kurtulma ihtimali oldukça azalır. Adanın uzunluğu yaklaşık altı mil olarak verilir. Ayrıca bazı rivayetler, Firavun ve ordusunun bu bölgede boğulduğunu ileri sürer¹⁰³.

Hassâmiye Adası¹⁰⁴: Hassâmiye Adası hakkında aktarılan rivayetlerde, gizli haberleri araştıran ve Deccâl'i oraya getiren olağanüstü bir hayvandan söz edilir. Şa'bi¹⁰⁵, Fâtıma bint Kays'tan naklettiği bir rivayette, Hz. Peygamber'in Temîm ed-Dârî'nin deniz yolculuğu sırasında karşılaştığı olağanüstü bir olayı anlattığını bildirir. Rivayete göre, Temîm ed-Dârî ve arkadaşları şiddetli bir fırtına sonucu bir adaya sığınır. Burada *Cessâse* adı verilen bir mahlûkla karşılaşılır. Cessâse onları bir manastıra yönlendirir; manastırda ise zincire vurulmuş bir adam bulunur. Bu kişi, Taberiyye Gölü, Ummân hurmalıkları ve Zugar Pınarı hakkında sorular sorar. Rivayette özellikle Zugar Pınarı'nın kurumasıyla birlikte bu kişinin zincirlerinden kurtulacağı, Mekke ve Medine dışındaki tüm bölgelere ulaşacağı belirtilir¹⁰⁶.

Bu Denizdeki Acayip Canlılar

Kızıldeniz, dikkat çekici deniz canlılarına da ev sahipliği yapmaktadır. Bunlardan ilki, yaklaşık iki yüz zirâ/arşın uzunluğunda olan bir balık türüdür. Bu balık, kuyruğuyla gemilere vurduğunda onları batırabilecek bir güce sahiptir ve denizciler arasında büyük korku uyandırır. Ayrıca boyu bir zirâ/arşın kadar olan bedeni balığa, yüzü ise baykuşa benzeyen farklı bir türü de vardır. Bunun yanı sıra yaklaşık yirmi zirâ/arşın uzunluğunda başka bir balığın sırtı kaplumbağaya benzer; bu balık memeli özellikler taşır ve doğum yapar. Bu türler arasında ineğe benzetilen bir balık da yer alır¹⁰⁷.

Zenc Denizi (Bahrü'z-Zenc)

Zenc Denizi, adını güneyinde yer alan Zenc ülkesinden alır ve Süheyl yıldızının yakınında bulunur. Bu denizde seyahat edenler Güney Kutbu ile Süheyl yıldızını görebilirken, Kuzey Kutbu'nu ve Benâtü Na's (Büyük Ayı takımyıldızı)'nı göremezler. Denizin en uç kısmı Okyanus ile birleşir; dalgaları dağlar büyüklüğüne ulaşır ve rüzgârın etkisiyle deniz sürekli kabarıp alçalır.

Kazvinî, Zenc Denizi'nin suyu şifalı olduğunu ve dalgalarının kırılmadığını aktarır. Diğer denizlerde görülen köpük burada oluşmaz. Deniz çevresinde ormanlık adalar yer alır; bu adalarda

¹⁰⁰ Kazvinî, 'Acâibü'l-Mahlûkât, s. 112.

¹⁰¹ Kazvinî, 'Acâibü'l-Mahlûkât, s. 114.

¹⁰² Akabe Körfezi'ndeki Tiran Adası'dır. Bk. Carboni, *The Wonders of Creation*, s. 360.

¹⁰³ Kazvinî, 'Acâibü'l-Mahlûkât, s. 114.

¹⁰⁴ Cessâse Adası'dır. Bk. Kazvinî, *Âsârü'l-Bilâd*, s. 178.

¹⁰⁵ Şa'bi, muhtemelen Ebû Amr Âmir b. Şerâhil b. Abd(illâh) Hemdânî Şa'bi olmalıdır (öl. 104/722). Hadis âlimi, tâbidir. Bk. M. Yaşar Kandemir, "Şa'bi", *DİA*, C. XXXVIII, İstanbul 2010, s. 217.

¹⁰⁶ Kazvinî, 'Acâibü'l-Mahlûkât, s. 114-115.

¹⁰⁷ Kazvinî, 'Acâibü'l-Mahlûkât, s. 115.

abanoz, sandal, tik ve kına ağaçları yetişir. Ancak bu ağaçlar ürün vermez. Sahillerde amber yer alır ve zaman zaman büyük parçalar hâlinde burada bulunur¹⁰⁸.

Bu Denizin Adaları

Muhtarika Adası¹⁰⁹: Bu ada denizle doğrudan bağlantı göstermez ve buraya ulaşmak oldukça güçtür. Bazı tâcirler, uzun deniz yolculuklarının ardından vardıkları bu adada farklı yaratıkların yaşadığını anlatır. Bir tâcir, ada halkının belirli zamanlarda toplanarak ufukta doğan bir yıldız baktıklarını ve ağladıklarını söyler. Halk, bu yıldızın her otuz yılda bir doğduğuna ve başucuna ulaştığında adadaki her şeyi yakıp kül ettiğine inanır. Bu nedenle yıldız görüldüğünde gemilere binerek adayı terk eder, yıldız uzaklaştığında geri dönüp imar faaliyetlerine yeniden başlar¹¹⁰.

Zavzâ' Adası¹¹¹: Zenc ülkesine yakın konumda bulunan bu adada, beyaz taştan inşa edilmiştir. Ancak burada yerleşimi olmayan bir şehir yer alır. Ada halkı zaman zaman garip sesler duyar. Adanın suyu son derece lezzetlidir ve kâfûr kokusu yayar. Rivayetlere göre, adanın yakınında geceleri büyük bir ateş görülür ve çevresinde her yıl ortaya çıkan bir yılan yaşar. Zenc hükümdarları bu yılanı yakalayıp pişirir; derisinden verem hastaları için döşek yapar ve hastaları bu yöntemle tedavi eder. Bu tür olağanüstü unsurları da hazinelerinde saklarlar¹¹².

Ûr Adası¹¹³: Ya'kûb b. İshâk es-Serrâc'ın¹¹⁴ aktardığına göre, bir Rumiyye (Roma) mensubu şu olayı rivayet eder: Gemisi parçalandığında bir tahtaya tutunarak yoluna devam eder ve rüzgâr onu bilmediği bir adaya sürükler. Burada bir şehre ulaşır; şehir halkının boyu bir zirâ/arşın kadardır ve çoğu tek gözlüdür. Halk, adamı hükümdarlarının yanına götürür ve onu kuş kafesine benzeyen bir yapının içine koyar; ancak kafes kırılır ve dışarı çıkar. Adam daha sonra onlarla birlikte yaşamaya başlar. Bir seferinde bu halkın savaşa hazırlandığını gören adama saldıran düşmanı gösterirler. Turnaların saldırısı sonucu gözlerini kaybeden bu insanlar tek gözlü hâle gelmiştir. Adam, bir sopa alarak turnalara savurur; bazılarını uzaklaştırır. Bunun üzerine halk onu ödüllendirir. Daha sonra iki ağacın gövdelerini sarmaşıkla birleştirerek bir sal yapar, üzerine biner ve rüzgârın yardımıyla Rumiyye'ye geri döner.

Aristoteles *Kitabü'l-Hayevân* adlı eserinde bu hikâyenin gerçeğini anlatır ve şöyle der: Turnalar Horasan'dan Mısır'a doğru göç ederler. Bu göç ettikleri yerde Nil suları akmaktadır. Buralarda boyları bir zirâ/arşın olan adamlarla savaşır¹¹⁵.

Süksâr Adası¹¹⁶: Yakub b. İshak es-Serrâc bu ada hakkında şu bilgileri verir: Yüzünde yara izi bulunan bir adam gördüm ve bunun sebebini sordum. Bana şunları söyledi: “*Bir zamanlar bir gemiye bindik. Rüzgâr gemiyi bir adaya sürükledi ve buna karşı koyamadık. Yüzleri köpeğe, bedenleri insana benzeyen bir topluluk bize doğru geldi. İçlerinden birisi önümüzde yürüdü, diğerleri ise durdu ve bizi kaldıkları evlere götürdü. Evlerde kafatasları ve kol ve bacak kemikleri vardı. Bir eve girdik. Burada, bizim başımıza gelenler kendi başlarına gelmiş olan insanlar vardı. Önümüze meyve ve yiyecek getirdiler. Evdeki adam biz şöyle dedi: “Şişmanlamamız için bu yiyecekleri getiriyorlar ve her kim şişmanlarsa hemen onu yiyorlar.” Sözlerini şöyle sürdürdü: “Şişmanlamamak için yememi azalttım. Hasta olduğum için şu arkadaşı ve zayıf olduğum beni yemediler ama diğer arkadaşların hepsini yediler. Adam bana şöyle dedi: Bayramları geldi. Bayrama hep beraber çıkarlar ve üç gün orada kalırlar. Şayet istersen kaç ve kendini kurtar! Fakat benim ayaklarımı kaybettim; bu nedenle gitmem imkansızdır. Şunu da bil ki, bir şeyi yakalamak istediklerinde çok hızlı ve isteklidirler ve iz sürmede çok başarılıdır. Şayet şu ağacın altına girersen, yakalamaktan vazgeçerler ve buna güçleri de yetmez.” Yüzünde yara bulunan adam sözlerini şöyle sürdürdü: “Geceleri yürüyerek, gündüzleri de o ağacın altına saklanarak*

¹⁰⁸ Kazvinî, *'Acâibü'l-Mahlûkât*, s. 115.

¹⁰⁹ *Yanmış Ada* olarak tanımlanmaktadır. Bk. Carboni, *The Wonders of Creation*, s. 360.

¹¹⁰ Kazvinî, *'Acâibü'l-Mahlûkât*, s. 116.

¹¹¹ Zavzâ' Adası'nın günümüzdeki durumuna dair kayıta ulaşılamamıştır.

¹¹² Kazvinî, *'Acâibü'l-Mahlûkât*, s. 116.

¹¹³ Kazvinî, eserinde bu adanın Zenc Denizi'nde bulunduğu dair kendi şüphesini açıkça dile getirir; ancak adanın günümüzdeki durumuna ilişkin kesin bir bilgiye ulaşılamamaktadır.

¹¹⁴ Bahse konu olan tarihçi İstahrî'dir (öl. 340/951-52'den sonra).

¹¹⁵ Kazvinî, *'Acâibü'l-Mahlûkât*, s. 116.

¹¹⁶ Marco Polo, buradaki insanları Andaman Adaları'nda yaşayan topluluklarla ilişkilendirir. Bk. Carboni, *The Wonders of Creation*, s. 361.

kaçtım. Üçüncü günün sonunda geldiler; birbirlerine benim izlerimi anlatıyorlardı. Hemen ağacın altına girdim. Sonunda bulunduğum yerden ayrıldılar ve geri döndüler ve böylelikle kurtulmuş oldum”.

Yüzünde yara bulunan adam şunları da anlattı: “*Adada yürürken çok yüksek ağaçlar gördüm. Ağaçlara doğru ilerledim. Orada her türlü meyve ve ağaçların altında da güzel görünümlü insanlar vardı. Yanlarına oturdum ama onlar benim söylediklerimi anlamıyorlar; ben de onların söylediklerini anlamıyordum. Yanlarında otururken onlardan biri elini omzuma koydu. Boynuma çıkıp ayaklarını birbirine geçirerek beni havaya kaldırdı. Kendisi yere düşürmek için mücadele ettim. Ancak beni yüzümden yaraladı. Ağaçlar arasında onunla dolaşırken, o ağaçlardan meyve topluyor, yiyor ve arkadaşlarına atıyordu. Hep beraber güliyorlardı. Yine onunla ağaçların ortasında yürürken ağaçların iki dalı iki gözüne saplandı ve kör oldu. Biraz üzüm topladım ve bir kayaya kazılmış bir çukur bularak üzümü sıktım. Daha sonra içmesini işaret ettim ve içti. Bu esnada ayakları açığa düştü ve ben onu fırlatıp attım. Yüzümdeki yara işte buradan kaldı.”¹¹⁷.*

Bu Denizdeki Acayip Canlılar

Tüccarların aktardığına göre, Zenc Denizi’nde görülen en dikkat çekici canlılardan biri testere balığıdır. Rivayetlere göre, bu balık dağ büyüklüğündedir ve başından kuyruğuna kadar uzanan dişleri testereyi andırır. Kazvinî, bu dişlerin abanoz gibi siyah renkte olduğunu ve her birinin yaklaşık iki zirâ/arşın uzunluğunda bulunduğunu belirtir. Balığın başının iki yanında yer alan kemikler on zirâ/arşına kadar uzanır; bu kemiklerle denize vurduğunda son derece korkutucu bir ses çıkar. Burnundan ve ağzından çıkan suyu göğe doğru püskürtür; bu su yağmur damlaları hâlinde geri düşerek uzak mesafelere ulaşır. Rivayetlere göre balık, bir geminin altından ya da üstünden geçtiğinde gemiyi ortadan ikiye böler. Bu nedenle denizciler onunla karşılaştıklarında Allah’a dua ederek korunmaya çalışır¹¹⁸.

Zenc Denizi’nde rastlanan bir diğer devasa canlı ise Bâl balığıdır¹¹⁹. Bu balığın uzunluğunu dört yüz ile beş yüz zirâ/arşın arasındadır. Kanatlarını sudan çıkardığında devasa bir yelkeni andırır; başını sudan çıkararak ağzından göğe doğru su püskürtür. Bu özellikleri sebebiyle denizciler ondan sürekli çekinir. Balığın yaklaştığını fark ettiklerinde onu uzaklaştırmak için tahtalara vurarak gürültü çıkarırlar. Rivayetlere göre Bâl balığı, kuyruğu aracılığıyla balıkları sürü hâlinde toplar ve onlarla beslenir. Ancak diğer deniz canlılarına haksız yere saldırdığında Allah’ın *Laşik* adı verilen ve bir zirâ/arşın uzunluğunda küçük bir balığı ona musallat ettiğine inanılır. Bu küçük balık, Bâl balığının bedenine yapışır ve onu bırakmaz. Bunun üzerine Bâl balığı denizin derinliklerine dalarak kendisini kayalara vurur ve ölünceye kadar çırpınır. Bu süreçte deniz kabarır, devasa dalgalar oluşur ve deniz yüzeyine çıkan amber parçaları bu olayla ilişkilendirilir. Kazvinî, amber kümeler hâlinde bulunduğunda Bâl balığı tarafından yenilir; bu durumda balığın amberden zehirlenerek su yüzeyinde güçsüz biçimde dolaştığını aktarır. Zenc ülkesinde yaşayan bazı kimseler, bu balığı kanca ve çengellerle avlar, karnını yararak içinden amber çıkarır. Ancak balığın karnından elde edilen amberi kalitesiz, sırtından çıkarılan amberi ise daha nitelikli ve değerli kabul ederler. Amberin değerini Irak, Fars ve Hindistan’daki tüccar ve attarlar belirlerdi¹²⁰.

Mağrib Denizi (Bahrü'l-Mağrib)

Mağrib Denizi, Şam ve Kostantîniyye Denizi’nden başlayarak doğuya doğru uzanan geniş bir su kütesidir. Bu denizin kaynağı Okyanus Denizi olup, Endülüs’ün kuzeyinden geçerek Frenk ülkeleri üzerinden Kostantîniyye’ye kadar ulaşır. Güney istikametinde ise Selâ, Sebte ve Tanca şehirlerinden başlayarak Trablus ve İskenderiye sahillerine, oradan Şam kıyıları üzerinden Antakya’ya kadar uzanır. Bu bölgede Endülüs’ün yanı sıra başka büyük adalar da yer alır.

Ahbâru Mısır adlı eserde yer alan bilgilere göre, Firavunların batı yönündeki Okyanus Denizi yarığında helâk olmalarının ardından Delûkeoğulları bu bölgede hüküm sürmüştür. Bu

¹¹⁷ Kazvinî, 'Acâibü'l-Mahlûkât, s. 116-117.

¹¹⁸ Kazvinî, 'Acâibü'l-Mahlûkât, s. 117-118.

¹¹⁹ Balina balığıdır. Bk. Carboni, *The Wonders of Creation*, s. 240.

¹²⁰ Kazvinî, 'Acâibü'l-Mahlûkât, s. 118.

denizin karanlıklarla kaplı ve Şam ile Rum memleketlerine kadar uzanırdı. Rivayetlere göre bu deniz, pek çok bayındır yerleşimi ve hükümdarlığı ortadan kaldırmış; Rum ve Mısır memleketleri arasında doğal bir engel oluşturmuştur. Günümüzde ise bu alanın bir tarafında Müslümanların, diğer tarafında Hıristiyan ve Frankların yaşadığı bir körfez bulunur. Söz konusu bölge, Rum Denizi ile Mağrib Denizi arasında yer alan ve Mecmau'l-Bahreyn (iki denizin birleştiği yer) olarak anılan sahadır. Bu körfezin enini üç fersah, boyunu ise yirmi beş fersaktır. Bu bölgede med-cezir olayının düzenli biçimde gerçekleşir; her gün ve her gece iki med ve iki cezir meydana gelir. Buna göre Kara Deniz, yani Mağrib Denizi, güneş doğduğunda yükselir, Mecmau'l-Bahreyn'e dökülerek Akdeniz ile birleşir. Bu deniz *Yeşil Deniz (Bahrü'l-Ahdar)* adıyla anılır. Bu durum zevâl vaktine kadar devam eder¹²¹.

Bu Denizin Adaları

Ebû Hâmid el-Endülüsî'nin vezir İbn Hübeyre'ye¹²² takdim ettiği eserinde, Mağrib Denizi'nde yer alan adalardan birinde son derece sert ve demirin işlemediği bir kaya üzerine inşa edilmiş bir minarenin bulunur. Sağlam bir temele sahip olan bu minarenin kapısı yoktur, tepesinde ise altından yapılmış izlenimi veren ve üzerinde elbise bulunan bir insan sureti yer alır. Bu figür, sağ elini Kara Deniz'e doğru uzatmış ve parmağıyla belirli bir noktayı işaret eder hâlde tasvir edilir. Minarenin yüksekliği yüz zirâ/arşından fazladır. Rivayete göre, minarenin tepesindeki bu suret bir tılsımı temsil eder. Bazı hükümdarlar, bölgeyi düşman saldırılarından korumak amacıyla bu yapıyı inşa ettirmiş ve tılsım varlığını sürdürdüğü müddetçe adanın güvenli kaldığına inanmışlardır¹²³.

Teys Adası¹²⁴: Ebû Hâmid el-Endülüsî'nin anlatımına göre, Rum Denizi'nde yer alan bu ada oldukça büyüktür ve içerisinde çok sayıda şehir ile köy barındırır. Adanın en dikkat çekici özelliklerinden biri, her gün farklı bir kuş türünün ortaya çıkmasıdır. Halk bu kuşları avlar; belirli bir süre sonra görülen kuş türü kaybolur ve yerini başka bir tür alır. Bu döngü günlerce devam eder. Adada görülen kuş türlerinin sayısının yüz otuzdan fazladır. Adaları bilinir; ancak ayrıntılı olarak aktarılmazdı¹²⁵.

Kenise Adası¹²⁶: Ebû Hâmid el-Endülüsî'ye göre, Kara Deniz'de Endülüs yönünde bulunan bu adada kayadan oyulmuş bir kilise yer alır. Kilisenin üzerinde büyük bir kubbe bulunur ve kubbenin tepesinde sürekli duran tek bir karga vardır. Kilisenin karşısında ise halk arasında "*Bu mescitte yapılan dualar kabul olunur.*" inancıyla tanınan bir mescid yer alır. Kilisede yaşayan papaz ve keşişler, bu mescidi ziyaret edenlere ikramda bulunmayı şart koşar. Ziyaretçiler mescide geldiklerinde başlarını kubbedeki pencereye uzatır; karga gelen kişi sayınca öter. Bunun üzerine rahipler, ziyaretçilere yetecek miktarda yiyecek hazırlayarak ikram eder. Bu sebeple yapı, *Karga Kilisesi* adıyla anılır. Rivayetlere göre papazlar, burada hâlen bir karganın yaşadığını, ancak onun yiyeceğini nereden temin ettiğinin bilinmediğini söyler¹²⁷.

Malta Adası¹²⁸: Ebû Hâmid el-Endülüsî, Rum Denizi'nde yer alan Malta Adası'nı tasvir ederken adada çekirgeler gibi yayılan çok sayıda dağ koyununun bulunduğunu belirtir. Koyunların sayısının son derece fazla olması sebebiyle insanların adadan kaçmasının mümkün olmadığını ifade eder. Gemiler adaya ulaştığında istedikleri kadar koyun alabilir; bu koyunlar semiz ve iri yapılıdır. Adada koyun dışında başka bir hayvan türü bulunmaz, buna karşılık çok sayıda bitki ve ağaç türü yetişir. El-Endülüsî'ye göre Malta, İskenderiye'ye giden deniz yolu üzerinde yer alır ve

¹²¹ Kazvinî, *'Acâibü'l-Mahlûkât*, s. 118-119.

¹²² Avnüddin İbn Hübeyre (öl. 560/1165), Abbâsî veziridir. Bk. Mehmet Aykaç, "İbn Hübeyre, Ebû'l-Muzaffer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DLA)*, C. XX, İstanbul 1999, s. 82.

¹²³ Kazvinî, *'Acâibü'l-Mahlûkât*, s. 119; İbnü'l-Verdi bu adanın ismini *Mecmau'l-Bahreyn Adası* olarak ifade etmiştir. Bk. İbnü'l-Verdi, *Harîdetü'l-'Acâ'ib*, s. 146; Carbon ise bu adayı *Tılsımlı Heykel Adası* olarak adlandırmaktadır. Bk. Carboni, *The Wonders of Creation*, s. 260.

¹²⁴ Adada geçtiği aktarılan olay, Yunan geleneğinde Homeros'un Odyssey destanında yer alan "Lotus yiyenler" hikâyesiyle benzerlik gösterir. Bu hikâyenin geçtiği adanın muhtemelen Sirte Körfezi'nde bulunduğu kabul edilmektedir. Bk. Carboni, *The Wonders of Creation*, s. 362.

¹²⁵ Kazvinî, *'Acâibü'l-Mahlûkât*, s. 119.

¹²⁶ El-Dimaşkî, adanın Sardinya kıyılarına yakın olduğunu belirtir. Bk. Mehren, 1964, s. 187; El-İdrîsî ise bu adayı Portekiz'deki St. Vincent Burnu civarına yerleştirir. Bk. Arioli, 1989, s. 179-180.

¹²⁷ Kazvinî, *'Acâibü'l-Mahlûkât*, s. 119.

¹²⁸ Söz konusu ada, Tunus kıyıları boyunca Cape Serrat'ın yaklaşık yirmi beş mil kuzeybatısında yer alır. Bk. Carboni, *The Wonders of Creation*, s. 363.

her yönden gemilerle ulaşılabilir. Buna rağmen gemiler dolusu koyun götürülse bile adadaki koyun sayısı azalmamaktadır¹²⁹.

Deyr Adası¹³⁰: Denizcilerin aktardığına göre Deyr Adası, Kostantîniyye yakınlarında yer alır. Adada su altında bulunan bir kilise vardır ve bu kilise her gün su yüzeyine çıkar. Yılın belirli bir gününde çevrede yaşayan halk buraya hac ziyareti gerçekleştirir. Bu özel gün, herkes tarafından beklenir; ziyaretçiler yanlarında hediyeler ve adaklar getirir. Rivayetlere göre, o gün su kilisenin üzerinden çekilir ve yapı ikindi vaktine kadar açıkta kalır. Ardından su yeniden yükselir, kiliseyi tamamen kaplar ve yapı bir sonraki yılın aynı gününe kadar tekrar su altında kalır¹³¹.

Bu Denizdeki Acayip Canlılar

Abdurrahman b. Hârûn el-Muğâribî'nin¹³² rivayetine göre, kendisiyle birlikte deniz yolculuğuna çıkan bir grup, *Batrûn* adı verilen bölgeye ulaşmışlardır. Yolculuk sırasında aralarında bulunan Sıkiliyyeli bir çocuk oltasını denize atmış ve insana benzeyen bir balık yakalamıştır. Bu balığın kuyruğunun arkasında "*Lâ ilâhe illâllâh*" (Allah'tan başka ilah yoktur), başında "*Muhammed*", sol kulağının arkasında ise "*Resûlullah*" (Allah'ın elçisidir) yazılı idi¹³³.

Tuhfetü'l-Garâib yazarının anlattığına göre, Mağrib Denizi'nde *Mârûz* adı verilen bir kuş türü yaşar. Bu kuş "*mübarek bir kuş*" olarak bilinir. Denizciler *Mârûz*'u uğurlu kabul eder ve onu teberrük edilen bir varlık olarak görür. Deniz sakinleştiğinde bu kuş sahile gelir ve yumurtlar. Denizciler yumurtaları gördüklerinde denizin sükûnetini koruyacağını anlar. Gemi herhangi bir tehlikeyle karşılaşacak olursa *Mârûz* kuşu geminin önünde uçar; havada alçalıp yükselerek yaklaşan tehlikeyi denizcilere haber verir. Bu hareketleriyle denizcileri uyarır ve gerekli tedbirleri almalarını sağlar¹³⁴.

*İhtiyar Yahûdî*¹³⁵ adlı varlığın durumu şu şekildedir: Ebû Hâmid şöyle der: "*Bir hayvandır; yüzü insana benzer, beyaz sakalı vardır. Bedeni kurbağayı, saçı ise ineği andırır. Büyüklüğü buzağı kadardır. Cumartesi geceleri denizden karaya çıkar ve pazar günü güneş batıncaya kadar karada kalır. Güneşin batmasıyla birlikte kurbağa gibi suya atlar. Son derece hızlı yüzdüğünden gemiler dahi ona yetişemez. Eğer bu hayvanın derisi, gut hastalığına yakalanmış bir kimsenin derisine temas ederse, kişi derhal iyileşir ve ağrısı tamamen geçer.*"¹³⁶.

Ebû Hâmid el-Endelüsî, Bağl balığı hakkında şunları aktarmaktadır: "*Mecmau'l-Bahreyn*'de dağ gibi büyük bir balık gördüm. Çok gür ve yankılı bir ses çıkarıyordu; bu ses, insanın kalbini yerinden oynatacak kadar güçlüydü. Çıkardığı sesle deniz köpürmeye ve dalgalar yükselmeye başladı, hatta batmaktan korktuk. Denizciler bana şöyle dediler: 'Bu balığa katır balığı denir. Bu balık, kendisinden daha büyük bir balıktan kaçır. Büyük balık onu yemek ister ve Karanlık Denizi'nde peşine düşer. Ancak (katır balığı), ondan kaçarak *Mecmau'l-Bahreyn*'i geçer ve *Rum Denizi*'ne ulaşır. Büyük balık ise büyüklüğünden dolayı *Mecmau'l-Bahreyn*'i geçemez.' Orada yaşayan halk da bu bilgiyi doğrulamıştır."¹³⁷.

Ebû Hâmid el-Endelüsî, Mûsâ (as.) ve Yûşâ (as.)'nın balığı hakkında ise şu bilgileri vermektedir: "*Sebe şehri yakınlarında bir balık gördüm. Bu balığın bir kısmı Hz. Mûsâ ve Hz. Yûşâ tarafından yenilmiş, diğer kısmı ise Allah tarafından diriltirmiştir. O günden bu yana bu balığın nesli devam etmektedir. Balığın uzunluğu bir zira'dan fazladır, eni ise bir karış kadardır. Yarısı kemik ve kılçıktan oluşur; iç organlarını koruyan ince bir zarla kaplıdır. Başı yarım biçimindedir. Onu kemik tarafından gören kimse, ölü bir balık zanneder; ancak diğer kısmı canlı*

¹²⁹ Kazvinî, 'Acâibü'l-Mahlûkât, s. 120.

¹³⁰ Kazvinî, eserinde bu adanın Mağrib Denizi'nde bulunduğu dair kendi şüphesini açıkça dile getirir; ancak adanın günümüzdeki durumuna ilişkin kesin bir bilgiye ulaşamamaktadır.

¹³¹ Kazvinî, 'Acâibü'l-Mahlûkât, s. 120.

¹³² Bu, Kazvinî'nin naklettiği sözlü kaynaklardan biridir.

¹³³ Kazvinî, 'Acâibü'l-Mahlûkât, s. 120.

¹³⁴ Kazvinî, 'Acâibü'l-Mahlûkât, s. 120-121.

¹³⁵ Bu balık, Deniz Kızı veya Dugong ile özdeşleştirilmektedir. Bk. Carboni, *The Wonders of Creation*, s. 363.

¹³⁶ Kazvinî, 'Acâibü'l-Mahlûkât, s. 121.

¹³⁷ Kazvinî, 'Acâibü'l-Mahlûkât, s. 121.

ve sağlıklıdır. İnsanlar bu balığı kutsal kabul eder ve saygın kimselere hediye ederler. Yahudiler ise bu balığı pişirip kurutarak uzak diyarlara götürürler.”¹³⁸.

Bulgariye balığı hakkında da Ebû Hâmid el-Endelüsî şu bilgileri aktarmaktadır: “Şekil olarak Bulgar şapkasına benzer. Karnında bağırsaklara benzeyen bir yapı vardır. Ne başı ne gözü bulunur; ancak siyah ineğin safra kesesine benzer bir safra kesesi vardır. Balık ağa takıldığında hızla çırpınır ve suyu siyaha dönüştürür. Kanaatimce bu siyah madde, safra kesesinden salınan sıvıdır. Ağa yakalandığında mürekkep benzeri bir madde salgılar ve çevresini siyaha boyar. Bu madde bir yere değdiğinde kolay kolay çıkmaz.”¹³⁹.

Başka bir balık türü daha bulunmaktadır. Ebû Hâmid’in aktardığına göre, bu balık parçalara ayrılrsa dahi hareket etmeye devam etmektedir. Pişirilmek üzere tencereye konulduğunda dahi sürekli kıpırdanır ve bu hareket, pişme işlemi tamamlanincaya kadar devam etmektedir. Eti ise son derece lezzetli ve güzeldir¹⁴⁰.

Hittâf adıyla bilinen bir balık türü de vardır. Ebû Hâmid bu balık hakkında şöyle der: “Bu balığın sırtında siyah renkli iki kanat bulunmaktadır. Sudan çıkarak bir süre havada uçar, ardından yeniden denize döner.”¹⁴¹.

Minâre balığı olarak adlandırılan bir tür ise gemilerin üzerine kendisini bırakarak onları parçalar. Bu balık, deniz halkı arasında oldukça iyi bilinir. İnsanlar onun yaklaştığını hissettiklerinde, onu uzaklaştırmak ve büyük bir felaketten korunmak amacıyla bakır kaplara vurur ve borazanları çaldırı¹⁴².

Farklı bir balık türü daha vardır¹⁴³. Bu balık, sular çekildiğinde bu balık çamur üzerinde kalır ve yaklaşık altı saat boyunca çırpınır. Bu süreçte derisi soyulur; derisinin altından iki kanat ortaya çıkar. Balık, bu kanatlar sayesinde denize doğru uçar. Ebû Hâmid el-Endülüsî de bu olayı aktaranlar arasında yer alır. Bunun yanı sıra, Mağrib Denizi’nde çok sayıda ejderhanın yaşadığına dair rivayetler bulunur. Bu ejderhalar genellikle Antakya’ya bağlı Akra’ Dağı çevresinde, Lâzkiye ve Trablus şehirleri civarında görülür¹⁴⁴.

Hazar Denizi (Bahrü’l-Hazar)

Hazar Denizi, kuzey yönünde yer alır; Cürçân ile Taberistân’ın doğusunda bulunur. Denizin kuzeyinde Hazar memleketi, batısında Akîk Dağları, güneyinde ise Cebel ve Deylem bölgeleri yer alır. Hazar Denizi, büyük ve geniş bir deniz olarak bilinir ve başka bir denizle bağlantısı yoktur. Deniz çevresini dolaşanlar başladıkları noktaya ulaşırdı. Hazar Denizi’nin geçilmesi zor ve dalgaları şiddetlidir. Ayrıca bu denizde gelgit olayı meydana gelmez. Denizde inci veya değerli mücevherler bulunmaz. Adalar yerleşime elverişli değildir; buna karşılık bu adalarda bol miktarda su ve ağaç bulunur. Rivayetlere göre denizin çevresi bin beş yüz fersah, uzunluğu sekiz yüz mil, genişliği ise yaklaşık altı yüz mildir. Genel görünümü itibarıyla yuvarlak bir şekle sahiptir¹⁴⁵.

Bu Denizin Adaları

Yılanlar Adası¹⁴⁶: Ebû Hâmid el-Endülüsî, söz konusu dağın yakınında yer alan bu adanın yılanlarla dolu olduğunu aktarır. Ada çok sayıda ot ve bitki barındırır; yılanlar bu bitkiler arasında yaşar. Yılanların yoğunluğu sebebiyle adada yürümek neredeyse imkânsız hâle gelir. Buna rağmen adada pek çok kuş türü yaşar ve yılanlar kuşların yumurtalarına ya da yavrularına zarar vermez. İnsanlar kuş yumurtalarını toplamak için adaya geldiklerinde, ellerindeki sopalarla yılanları kenara iter ve yumurtalara zarar vermeden toplar¹⁴⁷.

¹³⁸ Kazvinî, ‘Acâibü’l-Mahlûkât, s. 121.

¹³⁹ Kazvinî, ‘Acâibü’l-Mahlûkât, s. 121.

¹⁴⁰ Kazvinî, ‘Acâibü’l-Mahlûkât, s. 122.

¹⁴¹ Kazvinî, ‘Acâibü’l-Mahlûkât, s. 122.

¹⁴² Kazvinî, ‘Acâibü’l-Mahlûkât, s. 122.

¹⁴³ Bu balığın mevcut durumu tespit edilememiştir.

¹⁴⁴ Kazvinî, ‘Acâibü’l-Mahlûkât, s. 122.

¹⁴⁵ Kazvinî, ‘Acâibü’l-Mahlûkât, s. 122.

¹⁴⁶ Kazvinî, eserinde bu adanın Hazar Denizi’nde bulunduğu dair kendi şüphesini açıkça dile getirir; ancak adanın günümüzdeki durumuna ilişkin kesin bir bilgiye ulaşılamamaktadır.

¹⁴⁷ Kazvinî, ‘Acâibü’l-Mahlûkât, s. 123.

Cin Adası¹⁴⁸: Bu adada ne insanlar ne de vahşi hayvanlar yaşar. Rivayetlere göre adadan zaman zaman “*cinler galip geldi*” şeklinde sesler yükselir. Buna rağmen hiç kimse adaya yaklaşmaya cesaret edemez¹⁴⁹.

Ganm Adası¹⁵⁰: Halifenin¹⁵¹ elçisi Sellâm et-Tercümân¹⁵², Hazar kralına ada ile ilgili şu bilgileri verir: “*Ganm Adası, Bulgar ile Hazar arasında yer alır. Ada çekirge sürüsünü andıracak yoğunlukta dağ koyunlarıyla doludur. Koyunların sayısı o kadar fazladır ki adadan kaçmaları mümkün değildir. Ada halkı, bu hayvanlar dışında başka bir canlı türüne rastlamaz. Buna karşılık ada, pınarları, geniş otlakları ve bol ağaçlarıyla son derece zengin bir doğal yapıya sahiptir.*”¹⁵³.

Bu Denizdeki Acayip Canlılar

Ebû Hâmid el-Endülüsî, vezir İbn Hübeyre'ye sunduğu *Acâib* adlı eserinde, halifenin Hazar kralına elçi olarak gönderdiği Sellâm et-Tercümân'a ait bir rivayeti nakleder. Rivayete göre Sellâm et-Tercümân, Hazar kralının yanında günlerce kalır. Bu süre zarfında bir gün büyük bir balık avlanır¹⁵⁴ ve iplerle karaya çekilir. Balığın kulağından, uzun saçlı, güzel yüzlü ve al yanaklı bir cariye çıkar. Onu karaya çıkardıklarında yüzüne tokat atarlar, saçlarını yolup çılgık atmasına sebep olurlar. Allah Teâlâ'nın bu cariyenin göbeğinden dizlerine kadar uzanan ve bir giysi gibi bedenini örten bir deri tabaka yarattığı rivayet edilir. Söz konusu cariye karada ölünceye kadar kalır¹⁵⁵.

Ebû Hâmid ayrıca Hazar Denizi'nde *Tinnîn-ı Azîm (Büyük Ejderha)* adı verilen bir yaratığın bulunduğunu da aktarır. Rivayetlere göre bu ejderha, denizden kara bir buluta benzer şekilde yükselir ve insanlar onu hayretle seyreder. Deniz canlılarına zulmettiğinde Allah, bir bulut gönderir ve ejderhayı bu bulutun üzerine çıkarır. Ejderha siyah bir yılanı andırır; kuyruğu bir ağaca ya da binaya temas ettiğinde onları yok ederdi. Nefes alıp verirken ağzından ateş püskürtür ve çevresindeki ağaçları yakar. Bazı rivayetler, Allah'ın bu ejderhayı Ye'cûc ve Me'cûc kavmi için bir yiyecek olarak hazırladığını ileri sürer. Benzer bir anlatıyı İbn Abbâs da nakleder¹⁵⁶.

Sonuç

13. yüzyılın önde gelen İslâm coğrafyacı ve kozmograflarından Zekeriyâ b. Muhammed el-Kazvinî (öl. 681/1283), kaleme aldığı *'Acâ'ibü'l-Mahlûkât ve Garâ'ibü'l-Mevcûdât* adlı eseriyle İslâm bilim ve kültür tarihinde önemli bir yer edinmiştir. Coğrafyadan zoolojiye, botanikten etnografyaya uzanan geniş bir yelpazede bilgi derleyen bu eser, dönemin ilmî birikimini yansıtanın çok ötesine geçmektedir; aynı zamanda Orta Çağ insanının evreni nasıl anlamlandırdığını, tabiatı nasıl okuduğunu gözler önüne sermektedir. Kazvinî, coğrafi gözlemleri halk rivayetleriyle ustalıkla harmanlayarak insanları, hayvanları, coğrafi bölgeleri ve doğa olaylarını birbirini tamamlayan bir bütün olarak ele almıştır.

Bu çalışma, söz konusu eserin denizler ve adalar bağlamındaki bölümlerine odaklanmakta; burada anlatılan sıra dışı mahlûkları ve olağandışı hayvan türlerini mercek altına almaktadır. Kazvinî'nin aktardığı varlıklar; görünüşleri, yaşadıkları ortamlar ve taşıdıkları nitelikler açısından tek tek ele alınmıştır. Dikkat çekici olan şudur: Eserde kimi canlılar gerçek gözlemlere dayanırken kimileri, farklı kültürlerin mitolojik imgelerine rahatlıkla bağlanabilecek özellikler taşımaktadır. Bu çift katmanlı yapı, eseri salt zoolojik bir kaynak olmaktan çıkarıp dönemin hayal dünyasını ve kolektif belleğini yansıtan canlı bir metin hâline getirmektedir.

¹⁴⁸ Cin Adası'nın günümüzdeki durumuna dair bilgiye ulaşılamamıştır.

¹⁴⁹ Kazvinî, *'Acâibü'l-Mahlûkât*, s. 123.

¹⁵⁰ Kazvinî, eserinde Ganm Adası'nın Hazar Denizi'nde bulunduğu dair kendi şüphesini açıkça dile getirir; ancak adanın günümüzdeki durumuna ilişkin kesin bir bilgiye ulaşılamamaktadır.

¹⁵¹ Abbâsî halifesi Vâsık-Billâh'tır (842-847). Bk. Kadir Kan, “Vâsık-billâh”, *DİA*, C. XLII, İstanbul 2012, s. 548.

¹⁵² Abbâsî halifesi Vâsık (öl. 232/847), Sellâm et-Tercümân'ı Ye'cûc ve Me'cûc ile ilgili bilgi toplaması için görevlendirmiştir. Bk. Murat Ağarı, “İslâm Coğrafyacılarında Ye'cûc ve Me'cûc Bahsi”, *Çeşm-i Cihan: Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi*, C. 7, S. 2, (2020), s. 14.

¹⁵³ Kazvinî, *'Acâibü'l-Mahlûkât*, s. 123.

¹⁵⁴ Bu balığın tespiti yapılamamıştır.

¹⁵⁵ Kazvinî, *'Acâibü'l-Mahlûkât*, s. 123.

¹⁵⁶ Kazvinî, *'Acâibü'l-Mahlûkât*, s. 123-124.

Adalar söz konusu olduğunda Kazvinî, inci ve amber gibi değerli doğal kaynaklara ilişkin ayrıntılı bilgiler aktarmaktadır; bu bilgiler, dönemin deniz ticaretiyle ne denli iç içe geçtiğini açıkça ortaya koymaktadır. Deniz canlılarına dair pasajlarda ise onun kendine özgü yöntemi bir kez daha kendini göstermektedir: Gözlem ile efsane, neredeyse eşit ağırlıkla yan yana durur. Balık göçleri, denizin köpürmesi, rüzgâr hareketleri ve mevsim döngülerine ilişkin açıklamalar, günümüz okuyucusuna dönemin doğa felsefesini bütün canlılığıyla aktarmaktadır. Çalışma aynı zamanda bu mahlûkların hangi coğrafyalarla özdeşleştirildiğini, anlatılarda tekrar eden temaları ve tasvir yöntemlerini de irdelemektedir. Denizlerin karanlık derinliklerinde yaşadığı öne sürülen dev yaratıklar, insan ile hayvanın iç içe geçtiği melez varlıklar, akıl almaz büyüklükteki balıklar ve ıssız adalara yakıştırılan gizemli canlılar ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Bunların İslâm coğrafya geleneği, seyahatnâmeler ve önceki *acâib* literatürüyle nasıl bir ilişki kurduğu da araştırmanın temel sorularından birini oluşturmaktadır.

Acâib kavramı, eserin omurgasını oluşturduğu gibi denizlere ilişkin bölümlerde de belirleyici bir rol oynamaktadır. Hazar Denizi tasvirlerinde cinler, ejderhalar ve tılsımlı varlıklar; yılanlar, kuşlar ve koyunlarla aynı sayfada, aynı gerçekliğin parçaları olarak anlatılmaktadır. Kızıldeniz'e gelindiğinde ise Kazvinî, Firavun'un boğulma sahnesini coğrafi bilginin içine doğal bir şekilde yerleştirmektedir. Bu tercih, coğrafyanın o dönem için ne anlama geldiğini çarpıcı biçimde özetler: Yalnızca fiziksel mekânlar değil, kutsal tarihin sahneleri ve ibret dersleri. *Acâib* kavramının bu denli işlevsel kullanımı, onun Kazvinî'nin zihin dünyasında sıradan bir edebî süs olmadığını; bilgiyi kategorize etmenin, anlamlandırmanın epistemolojik bir aracı olduğunu göstermektedir. Elbette eserde anlatılan pek çok varlık, modern bilimin süzgecinden geçirildiğinde gerçeklikten uzak görünmektedir. Ancak bu, söz konusu anlatıların değersiz olduğu anlamına gelmez; aksine onlar, Orta Çağ insanının bilinmeyene duyduğu merakı, uzak diyarlara ilişkin hayal gücünü ve tabiat karşısındaki derin düşünce dünyasını anlamamız için eşsiz bir pencere sunmaktadır. Denizler ve adalar, o yüzyıllarda hakkında en az bilgi sahibi olunan coğrafyalardı ve bu boşluk çoğunlukla olağanüstü varlıklarla dolduruluyordu. Kazvinî'nin anlattıkları da tam olarak bu zihniyetin ürünüdür.

Sonuç olarak bu çalışma, *'Acâ'ibü'l-Mahlûkât'*ın denizler ve adalar bölümündeki sıra dışı varlıkları mercek altına alarak bunların İslâm coğrafya ve kozmografya geleneğindeki yerini belirlemeyi hedeflemektedir. Asıl amaç ise şunu göstermektir: Kazvinî'nin eseri, bir coğrafya kitabının çok ötesindedir. Doğayı, tarihi, dini ve sembolik anlatıyı tek bir çatı altında buluşturan bu yapıt, Orta Çağ İslâm dünyasının evren tasavvurunu bugüne taşıyan ve bu açıdan hem bilim tarihi hem de kültürel coğrafya için vazgeçilmez bir kaynak olmaya devam eden özgün bir eserdir.

Kaynakça

A. Ramazan Ahmed, *Rihletü ve'r-Rahhâletü'l-Müslimîn*, Cidde, t.y.

Ağarı, Murat, "İslâm Coğrafyacılarında Ye'cûc ve Me'cûc Bahsi", *Çeşm-i Cihan: Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi*, S. 7/2, 2020, s. 2-32.

Ağarı, Murat, *Kazvinî'nin Âsârü'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd'ı (İnceleme-Değerlendirme)*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2009.

Alkan, Hayri, "Kazvinî ve İbnü'l-Verdî'nin Kozmografya Eserlerinde Şifalı Bitkiler: Karşılaştırmalı Bir İnceleme", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, S. 12/4, 2025, s. 909-928.

Alkan, Hayri, "The Evaluation of The Human Anatomy in Qazwini's Aja'ib Al-Makhlûqat from The Perspective of Divine Order and Wisdom", *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 10/1, 2026, s. 77-96.

Arioli, Angelo, *Le Isole Mirabili. Periplo Arabo Medievale*, Einaudi, Turin, 1989.

Aykaç, Mehmet, "İbn Hübeyre, Ebü'l-Muzaffer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. XX, İstanbul, 1999, s. 82-83.

Carboni, Stefano, *The Wonders of Creation and Singularities of Painting a Study of the Ilkhanid London Qazwini*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2015.

ed-Demirî, Muhammed b. Musâ b. İsâ, *Hayâtü'l-Hayevân i'l-Kübrâ*, C. 2, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1992.

el-Azzâvî, Abbâs, *Ta'rîf bi'l-Müerrihîn fî Ahdi'l-Mogûl ve't-Türkmân*, Şeriketü't-Ticare, Bağdat, 1957.

el-Hamevî. Yâkût, *Mu'cemü'l-Büldân*, C. 2, Dâru Sadır, Beyrut, 1977.

et-Tâcir, Süleymân, *Doğunun Kalbine Seyahat*, (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yay., İstanbul, 2018.

Hayashi, Norihito, "Scientific or Narrative? The Tradition of Illustration of the al-Qazwini's Ajaib al-Mahluqat in the Late 15th Century Persian Manuscripts", *Journal of Computational and Theoretical Nanoscience*, S. 23/5, 2017, s. 4701-4704.

İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib ve Ferîdetü'l-Garâ'ib*, (Tsh. Mahmûd Fahuri), Dâru'ş-Şarki'l-Arabi, Halep, 1991.

İzgi, Cevat, "Kazvinî, Zekeriyâ b. Muhammed", *DİA*, C. XXV, Ankara, 2022, s. 160.

Kan, Kadir, "Vâsik-billâh", *DİA*, C. XLII, İstanbul, 2012, s. 548-549.

Kandemir, M. Yaşar, "Şa'bi", *DİA*, C. XXXVIII, İstanbul, 2010, s. 217-218.

Kaya, Mahmut, "Râzî, Ebû Bekir", *DİA*, C. XXXIV, İstanbul, 2007, s. 479-485.

Kazvinî, *'Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâ'ibü'l-Mevcûdat*, Matbaatü'l-Alamî, Beyrut, 2000.

Kazvinî, *Âsâru'l-Bilâd Ahbâru'l-İbâd*, Dâru Sadır, Beyrut, t.y.

Lewicki, T., "Al-Kazwini", *The Encyclopaedia of Islam*, C. 4, 1997, s. 865-866.

Ma'lûf, Emîn, *Mu'cemü'l-Hayevân*, Dâru'r-Râidi'l-Arabî, Beyrut, 1985.

Mehren, August Ferdinand, *Manuel de la Cosmographie du Moyen Age Traduit de L'arabe Nokhbet ed-Dahr fî 'Adjaib-il-birr wal-Bahr de Shem ed-Din Abou-'Abdallah Moh'ammed de Damas*, Meridian, Amsterdam, 1964.

Öztürk, Mustafa, "Zülkarneyn", *DİA*, C. XLIV, İstanbul, 2013, s. 564-567.

Ruiter, Jan Jaap de, *Embryology in the 'Aja'ib al-Makhluqat of Zakariya b. Muhammad b. Mahmud al-Qazwini*, (Basılmamış Doktora Tezi), Utrecht Devlet Üniversitesi Doğu Bilimleri, Utrecht, 1985.

Yazıcı, İshak, "Semerkandî, Ebü'l-Leys", *DİA*, C. XXXVI, İstanbul, 2009, s. 473-475.

Zekî Muhammed Hasan, *Rehhâletü'l-Müslimûn fî Usûri'l-Vustâ*, Dâru'r-Raidi'l-Arabî, Beyrut, 1981.

Zeydân, Corcî, *İslâm Uygarlıkları Tarihi*, (Çev. Nejdet Gök), İletişim Yay., İstanbul, 2012.

Extended Abstract

Zakariyya ibn Mohammad al-Qazwini (d. 681/1283), who lived in the thirteenth century, one of the most productive periods of medieval Islamic thought, made an important contribution to the fields of geography and cosmography through his works. His book *'Aja'ib al-Makhluqat and Ghara'ib al-Mawjudat* is considered one of the most original and comprehensive works written in this field. The book covers a wide range of topics, including the structure of the heavens and the earth, animals, plants, minerals, different communities, and natural phenomena. In this work, al-Qazwini drew on the knowledge of earlier geographers, historians, and travelers and presented the worldview of his period in a clear and systematic way. The book remains an important source for researchers studying the medieval Islamic understanding of the universe and nature.

The section of the work devoted to the sublunary world, that is, the earthly realm, is particularly noteworthy. This section contains detailed descriptions of mountains, rivers, seas, islands, and various living creatures. Here, al-Qazwini does not limit himself to presenting only known and verified information; he also includes stories about distant lands, as well as the imagination and cultural beliefs of different societies. The accounts of seas and islands are especially interesting in this respect, as they reveal the intellectual boundaries and scope of knowledge within the Islamic geographical tradition.

This study examines the information provided by al-Qazwini on seas, islands, and the extraordinary creatures associated with them in his work. The descriptions of the Great Ocean, the Mediterranean Sea, the China Sea, the Indian Sea, the Persian Sea, the Red Sea, the Sea of Zanj, the Western Sea, and the Caspian Sea are analyzed individually. The islands, communities, and living creatures connected with these seas are also discussed. The study employs textual examination and content analysis methods, and the narratives are evaluated within their historical and cultural contexts.

It appears that al-Qazwini used multiple sources when describing the seas. Some of the information corresponds with the accounts of early Islamic geographers, while other parts are based on travel narratives or popular stories. Information about geography, trade routes, and islands reflects the geographical knowledge of the period, whereas the extraordinary descriptions of distant lands give the work its *'aja'ib* (wonders) character.

Marine creatures and extraordinary beings believed to live on distant islands also occupy an important place in the work. Beyond known species, al-Qazwini includes accounts of gigantic creatures said to inhabit the depths of the seas, dragons, and beings that combine both human and animal characteristics. While describing their physical features, habitats, and effects on people, the author often drew upon earlier geographical, historical, and travel literature, and at times included stories that were widely circulated among the public. Although these accounts may seem unrealistic according to modern scientific standards, they provide important information about the period's understanding of knowledge, nature, and cosmography. In the medieval world, seas and remote islands were often seen as symbols of the unknown, and these places were commonly linked with extraordinary beings and strange creatures. The descriptions given by al-Qazwini reflect the geographical knowledge of his time, legends passed down from different cultures, and people's curiosity about distant lands. In this way, the work is an important source that helps us understand the knowledge and beliefs that shaped perceptions of seas, islands, and regions that were not yet fully known in the medieval Islamic world.

In this study, information about the physical characteristics, habitats, and behaviors of these beings is examined from a comparative perspective, and their similarities and differences are identified. The relationship between al-Qazwini's accounts and earlier sources, as well as his own distinctive narrative style, is also analyzed. The article aims to address the geographical, cultural, and intellectual background behind these descriptions from a holistic perspective.

Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Margaliç Doğumlu Devlet Memurları Statesmen Born in Margaliç According to Sicill-i Ahvâl Registers

Merve BUNARBAŞI*

Öz

Günümüzde Yunanistan sınırları içinde bulunan Margaliç, tarih boyunca Adriyatik kıyısındaki stratejik konumu nedeniyle bölgedeki askeri ve ticari hareketliliğin keşişme alanı olmuştur. Bu durum, taşradaki potansiyelin merkez bürokrasisine taşınmasını tetiklemiş ve Margaliç'i, Osmanlı Devleti'nin son dönem modernleşme hamlelerinde İstanbul'a nitelikli insan kaynağı sağlayan önemli bir idari merkez haline getirmiştir. Sultan II. Abdülhamid döneminde kurulan Sicill-i Ahvâl Komisyonu, sıradan memurlardan üst düzey yöneticilere kadar tüm Osmanlı bürokrasisini ve kariyer basamaklarını insan unsur üzerinden inceleme fırsatı sunmaktadır.

Bu çalışmada, Sicill-i Ahvâl Defterleri'nden transkripsiyonu yapılan ve 1836-1888/1889 yılları arasında doğan Margaliçli 11 devlet memuruna ait bilgiler değerlendirilmiştir. Böylece Margaliçli bürokratların Osmanlı idari yapısındaki konumları ve üstlendikleri roller somut verilerle aydınlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Margaliç, devlet memuru, Sicill-i Ahvâl Defterleri.

Abstract

Margaliç, which today lies within the borders of Greece, historically served as a hub for military and commercial activities in the region due to its strategic location on the Adriatic coast. This situation triggered the transfer of regional potential into the central bureaucracy, transforming Margaliç into an important administrative centre that supplied Istanbul with a qualified workforce during the Ottoman Empire's late-period modernisation efforts. The Sicill-i Ahvâl Commission, established during the reign of Sultan Abdülhamid II, provides an opportunity to examine the entire Ottoman bureaucracy -from ordinary civil servants to high-ranking officials- and their career pathways through the lens of the human element.

In this study, data extracted from the Sicill-i Ahvâl Registers concerning 11 state officials born in Margaliç between 1836 and 1888-1889 have been evaluated. Thus, the integration processes of bureaucrats from Margaliç into the Ottoman administrative structure and the roles they assumed have been illuminated through concrete data.

Keywords: Ottoman, Margaliç, civil servant, Sicill-i Ahvâl Registers.

Giriş

"*Sicil*" terimi Osmanlı'da Divan-ı Hümayun, şer'î mahkemeler ve nüfus kayıtları için kullanılan bir kavramdır. "*Sicill-i Ahvâl*" ise memurların biyografik kayıtlarının tutulduğu daireyi ifade etmektedir¹. Bu defterlerde Osmanlı devlet teşkilatında görev yapan memurların adları, baba adları, babalarının meslekleri, doğum yerleri, aldıkları eğitimler, bildikleri diller, görev yerleri,

Bu makale 01.04.2026 tarihinde dergimize gönderilmiş; 05.04.2026 tarihinde hakemlere gönderilme işlemi gerçekleştirilmiş; 15.06.2026 tarihinde hakem raporlarının değerlendirilmesi sonucu yayın listesine dâhil edilmiştir.

Makaleye atıf şekli; Merve Bunarbaşı, "Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Margaliç Doğumlu Devlet Memurları", *Müellif Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, S. 5, (Haziran 2026), s. 112-131.

* Karabük Üniversitesi, LUE, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, E-mail: 2428201509@ogrenci.karabuk.edu.tr., Orcid: 0009-0000-8086-0710.

¹ Kemal Saylan, İlhan Gök, *Sicill-i Ahval Defterlerine Göre Ordulu Devlet Adamları*, İdeal Kültür Yay., İstanbul, 2016, s. 52.

maaşları, rütbeleri, terfileri ve varsa haklarında verilen cezalar gibi ayrıntılı bilgiler yer almaktadır².

Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) zamanında ilk defa dahiliye, mülkiye, adliye, maliye, evkaf ve benzerleri gibi dairelerde çalışan memurların biyografisinin kaydı tutulmuştur³. 26 Ocak 1877'de Mithat Paşa'nın azledilmesinin ardından sadaret makamına Edhem Paşa, Dahiliye Nezareti'ne ise Ahmet Cevdet Paşa atanmıştır. Memurların sicil kayıtları ilk kez Ahmet Cevdet Paşa'nın nazırlığı döneminde, Dahiliye Nezareti'ne bağlı olarak kurulan Memurîn Kalemi Müdürlüğü aracılığıyla tutulmaya başlanmıştır⁴. Burada mülkiye ve kalemiye memurlarının menşeleri, hizmet ettikleri yerler, görev süreleri ve hizmet biçimleri "*Sicill-i mahsus*" defterlerine kaydedilmiş, ihtiyaç halinde bu kayıtlara başvurulmuştur⁵. Komisyonun iş yükünün artması üzerine memur biyografilerini tutmak ve incelemek amacıyla geçici bir Sicill-i Ahvâl Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyon 5 Şubat 1879'da önce geçici olarak teşkil edilmiş, ardından Dahiliye Nezareti'ne bağlanarak daimi hale getirilmiştir⁶. Sicill-i Ahvâl Komisyonu 1896'da lağvedilmiş, yerine kurulan Memurîn Mülkiye Komisyonu aracılığıyla 1879-1909 yılları arasında devlet hizmetinde bulunan memurların sicilleri kaydedilmiştir⁷.

Sicill-i Ahvâl Defterleri Osmanlı Arşivi'nde toplam 201 defter halinde muhafaza edilmektedir. Bu defterlerde yaklaşık 51.652 memurun biyografik bilgileri yer almaktadır⁸. Her memurun tercüme-i hâli için defterde iki sayfa ayrılmış, sayfa yetersiz kaldığında ek bilgiler "*Zeyl Defteri*"ne kaydedilmiştir.

Taşra idaresinde gerçekleştirilen önemli ve yenilikçi düzenlemeler, XIX. yüzyılda merkeziyetçi ve eğitim odaklı anlayışla birleşerek modernleşme sürecini hızlandırmış, bürokratik örgütlerin genişlemesine yol açmıştır. Uzmanlaşmanın artması, merkezde olduğu gibi vilayetlerde de kurumların şubeleşmesini beraberinde getirmiştir. Bu yeni idari yapılanmalar zamanla taşrada memur ihtiyacını ortaya çıkarmış, devlet de bu ihtiyacı karşılamak amacıyla XIX. yüzyılda kapsamlı düzenlemeler yapmıştır⁹.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ve Kanun-ı Esasi gereği her dairenin kendi memurunu kendisinin seçmesi öngörülmüş ve bu nedenle umumi sicil uygulamasına son verilmiştir. 1909'dan itibaren her memur için dairesine özel seçim dosyaları oluşturulmaya başlanmıştır¹⁰.

Sonuç olarak, Sicill-i Ahvâl Defterleri Osmanlı bürokrasisinin kurumsallaşma sürecinde önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilir. II. Abdülhamid döneminde başlatılan bu uygulama, memurların kimlik bilgileri, eğitim durumları, görev yerleri ve mesleki sicillerinin sistematik biçimde kayıt altına alınmasını sağlamıştır. Böylece devlet, bürokratik yapıyı daha düzenli ve denetlenebilir hale getirmiştir. Ayrıca memurların eğitim düzeyleri, sosyal kökenleri, coğrafi dağılımları ve görev değişikliklerine ilişkin ayrıntılı veriler, dönemin sosyo-kültürel yapısının çözümlenmesinde önemli katkılar sağlamaktadır. Bu yönüyle Sicill-i Ahvâl Defterleri yalnızca Osmanlı idari tarihinin incelenmesinde değil, aynı zamanda sosyal tarih araştırmalarında da vazgeçilmez bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı, II. Abdülhamid döneminde kurumsallaşan Sicill-i Ahvâl Komisyonu tarafından tutulan personel kayıtlarından hareketle, Margaliç kazası doğumlu Osmanlı devlet memurlarının sosyo-kültürel, eğitimsel ve bürokratik profillerini ortaya

² Ferdi Gökbuğa, "Sicill-i Ahval Kayıtlarına Göre İştîp Doğumlu Osmanlı Devlet Memurları", *Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Balkanlı Devlet Memurları: Aydos-İskeçe-İştîp-Kırcaali-Radovişte-Pravişte-Samakov*, Sonçağ Akademi, Ankara, 2024, s. 87.

³ Selma Turhan Sanköse, "Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Rahova Doğumlu Devlet Adamları", *Müellif Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, S. 2, (2024), s. 69.

⁴ Tahir Bilirli, *Sicill-i Ahval Defterlerine Göre Bolulu Devlet Adamları*, Ark Kitapları, İstanbul, 2020, s. 20.

⁵ Gülden Saryıldız, *Sicill-i Ahvâl Komisyonu'nun Kuruluşu ve İşlevi (1879-1909)*, Der Yay., İstanbul, 2004, s. 8.

⁶ Selma Turhan Sanköse, "Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Kırcaali Doğumlu Devlet Adamları", *Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Balkanlı Devlet Memurları: Aydos-İskeçe-İştîp-Kırcaali-Radovişte-Pravişte-Samakov*, Sonçağ Akademi, Ankara, 2024, s. 127.

⁷ Tahir Bilirli, Enes Ekmekçi, "Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Araç Doğumlu Devlet Memurları (1879-1909)", *Tarih Alanında Akademik Analiz ve Tartışmalar*, Yaz Yay., Afyonkarahisar, 2023, s. 89.

⁸ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Başbakanlık Yay., İstanbul, 2010, s. 237.

⁹ Banış Sanköse, Selma Turhan Sanköse, "Osmanlı'da XIX. Yüzyılda Taşra Bürokrasisinin Doğuşu", *Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Balkanlı Devlet Memurları: Aydos-İskeçe-İştîp-Kırcaali-Radovişte-Pravişte-Samakov*, Sonçağ Akademi, Ankara, 2024, s. 5.

¹⁰ Cafer Ulu, *Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Meşrutiyet Döneminde Tekirdağlı Devlet Adamları*, Atı Yay., İstanbul, 2014, s. 40, 43.

koymaktır. Literatürde Sicill-i Ahvâl Defterleri üzerine yapılan çalışmalar genellikle merkez bürokrasisi veya daha büyük vilayet merkezleri odağında yoğunlaşmış, imparatorluğun taşrasındaki daha küçük ölçekli idari birimler ile bu birimlerin insan kaynağı potansiyeli büyük oranda ihmal edilmiştir. Çalışmanın temel sorunsalını, Osmanlı modernleşme sürecinin ve bürokratik merkezleşmenin taşradaki genel yansımalarının, memur biyografileri üzerinden nasıl okunabileceği sorusu oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, özellikle Margaliç örneğinin seçilmesinin nedeni; kazanın XIX. yüzyılda Balkanlar'daki stratejik, etnik ve demografik kırılma noktalarından birinde yer alması ve bu hareketli coğrafyanın yetiştirdiği memur profilinin, imparatorluğun geç dönem taşra ve merkez bürokrasisindeki temsil düzeyini ve uyum yeteneğini analiz etmeye son derece uygun bir kesit sunmasıdır.

Veri Kaynakları ve Yöntem

Bu araştırmada, tarihsel süreçlerin ve insan unsurunun derinlemesine analiz edilmesini sağlayan nitel ve nicel tarihsel yöntemler bir arada kullanılmıştır. Çalışmanın birincil veri kaynağını, Cumhurbaşkanlığı Arşiv Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde (BOA) yer alan Sicill-i Ahvâl Defterleri (BOA. DH. SAİDd.) fonu oluşturmaktadır. İlgili arşiv fonunda bulunan toplam 201 defter, sistematik bir tarama usulüyle incelenmiştir. Taramada temel ölçüt olarak memurların doğum yeri doğrudan "*Margaliç*" olarak belirtilen devlet memurları tespit edilerek veri oluşturulmuştur.

Elde edilen biyografik verilerin tasnifinde ve değerlendirilmesinde kolektif biyografi yöntemi benimsenmiştir. Bu yöntem çerçevesinde, tespit edilen memurların etnik ve sosyal kökenleri, aldıkları eğitim türleri, bildikleri yabancı diller, bürokrasideki yükselme basamakları, görev yaptıkları coğrafi bölgeler ve aldıkları ödül/ceza durumları tespit edilmiştir. Elde edilen nicel veriler, dönemin Margaliç kazasının tarihi, sosyo-ekonomik ve demografik yapısıyla ilişkilendirilerek yorumlanmış ve böylece yerel tarihsel verilerden yola çıkılarak genel ölçekli bir Osmanlı bürokrasi analizi yapılması hedeflenmiştir.

Margaliç Kazası

Margaliç (Margariti), günümüzde Yunanistan'ın kuzeybatısında yer alan Epir bölgesinin Çamlık (Chamouria) ilçesinin en kuzeybatı ucunda, tarihi Venedik Kalesi Parga'nın ise yaklaşık 9 km kuzeydoğusunda konumlanmış bir köydür¹¹. Osmanlı dönemi idari taksimatında bir kaza merkezi olan bu bölge; batısında İyon Denizi, kuzeyinde Aydonat ve Filat kazaları, doğusunda ise Suli Dağları ile çevrili bir coğrafyaya sahiptir¹². Osmanlı dönemi kaynaklarında yerleşimin adı Margaliç, Margılıç veya Margliç olarak zikredilmektedir¹³. Aravandinos, söz konusu yerleşimin XV. yüzyılda Venedikliler tarafından kurulduğunu ileri sürmektedir¹⁴. Bölgeyi ziyaret eden Evliya Çelebi, Margaliç Kalesi'nin Sultan II. Bayezid devrinde, Gedik Ahmed Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetlerince fethedildiğini kaydetmektedir. Seksen akçe payeli bir kaza merkezidir ve idari sınırları dâhilinde kırk adet köy barındırmaktadır¹⁵. Yerleşim, bu fethin ardından sahip olduğu stratejik konumu sebebiyle zamanla bölgenin önemli bir idari ve askeri merkezi haline gelmiştir¹⁶.

Yerleşimin erken dönem nüfus yapısına bakıldığında, 1530 tarihli nüfus kaydında "*Margarit*" adlı köyün sekiz haneden oluştuğu ve bu nüfusun tamamının Hristiyan olduğu görülmektedir. 1583 tarihli Mufassal Tahrir Defteri ise Margaliç'in oldukça yavaş bir büyüme sergilediğini ve demografik yapısında heterojen unsurlar barındırdığını göstermektedir. Bu dönemde köy sâkinleri arasında Yunan ismi taşıyan üç din adamının (papa) yanı sıra bir Slav ve çoğunluğu oluşturan Arnavut kökenli şahıslar kaydedilmiştir. XVI. yüzyıldaki bu küçük ve Hristiyan ağırlıklı yapı, zamanla köklü bir değişim geçirmiş ve Margaliç, XVII. yüzyıla

¹¹ Machiel Kiel, "Margariti/Margaliç: Emergence, Development and Downfall of a Muslim Town at the Edge of the Islamic World (Greek Epirus)", *Life on the Ottoman Border: Essays in Honour of Nenad Moaçanin*, (2022), s. 127.

¹² Evangelia Balta, Fehmi Yılmaz ve Filiz Yaşar, "Tsamouria-Nineteenth Century Ottoman Thesprotia", *Thesprotia Expedition I: Towards a Regional History*, Finnish Institute at Athens, Helsinki, 2009, s. 256.

¹³ Erdoğan Keleş, "Mustafa Ruhî'nin Yanya Vilayeti İzlenimleri (1900)", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.7(15), (2025) s. 829.

¹⁴ Kiel, "a.g.m.", s. 127.

¹⁵ Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı ve Robert Dankoff, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: 8. Kitap*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2011, s. 294.

¹⁶ Balta, "a.g.m.", s. 256.

gelindiğinde bölgenin önemli bir Müslüman kasabası haline gelmiştir¹⁷. Bu demografik ve dinsel dönüşüm, sonraki yüzyıllarda Sicill-i Ahvâl kayıtlarına da doğrudan yansımış ve Margaliç doğumlu memurların Müslüman-Arnavut unsurlardan oluşmasının tarihsel arka planını belirlemiştir.

Bu dönüşümün ve mekânsal gelişimin en canlı tasviri Evliya Çelebi tarafından yapılmaktadır. Seyyahın aktardığına göre Margaliç Kalesi, verimli bir ovanın ortasında kurulmuş olup, arka cephesi sarp dağlara dayanmaktadır. Kalede bir dizdar ile 200 kadar asker görev yapmakta, asayiş ise bir yeniçeri serdari tarafından sağlanmaktadır. Kale içinde yalnızca cemaatin ibadetine açık bir Sultan Camii ve doğuya açılan tek bir kapı bulunmaktadır¹⁸. Kalenin batı cephesinde büyük bir yerleşim olan “varoş”¹⁹ uzanmaktadır. Oldukça bakımlı ve gösterişli 1.200 haneden oluşan ve toplam altı mahalleye ayrılan bu varoşa; tamamı taştan yapılmış, kiremit çatılı ve minareli iki büyük cami (biri çarşı merkezinde), yedi mahalle zaviyesi, bir medrese, iki mektep, iki derviş tekkesi, bir hamam, iki han, bir Kilise Çeşmesi ve 17 küçük dükkân yer almaktadır²⁰.

Evliya Çelebi'nin tasvir ettiği bu canlı sosyo-ekonomik yapı, kazadaki eğitim kurumlarının ve kültürel etkileşimin gelişimini destekleyerek, bölgeden yetişen devlet görevlilerinin dil becerileri ve entelektüel altyapıları üzerinde belirleyici bir rol oynamıştır.

XIX. yüzyılın başlarında Margaliç, bölgedeki nüfus mücadelelerinin odağı haline gelmiştir. Tepedelenli Ali Paşa, bölgedeki yerel Çam beylerinin gücünü kırmak, buradaki direnişi bitirmek ve kendi merkezi otoritesini pekiştirmek amacıyla oldukça sert önlemler almış ve Margaliçli Hasan Ağa'nın önderliğindeki inatçı bir direnişi kırarak 1811 yılında Margaliç'i işgal etmiştir²¹. Stratejik önemi nedeniyle kazayı askeri hareketleri için kritik bir üs olarak kullanan Ali Paşa'nın²² bu tahakkümü bölgede uzun süreli bir barış getirmemiş; 1812 yılında Margaliç, Aydonat, Parga ve Filat ahalisi, Tepedelenli Ali Paşa'ya karşı düzenledikleri muhalefette Solyotların yanında saf tutmuşlardır²³. Bu güç mücadelesi, 1822 yılında Tepedelenli Ali Paşa'nın ortadan kaldırılmasıyla neticelenmiştir²⁴.

Tepedelenli sonrasında Osmanlı idari taksimatındaki yerini koruyan Margaliç, 1845 yılı verilerine göre Yanya Eyaleti'nin Delvine Sancağı'na bağlıdır. 1846 yılındaki düzenlemeyle Yanya Sancağı'na²⁵, 1864 Vilayet Nizamnamesi'yle ise Preveze Sancağı'na bağlanmıştır²⁶. 19. yüzyıl Osmanlı Devleti idari taksimat değişikliklerinin oldukça sık yaşandığı bir dönem olmuştur²⁷. Margaliç de uzun süre Preveze'ye bağlı kaldıktan sonra, bölgedeki diğer önemli yerleşimler gibi Çamlık idari havzasına dâhil edilmiş ve 1911 yılında yeni kurulan Çamlık Sancağı'nın bir kazası olmuştur²⁸. Margaliç Kazası'na bağlı bazı karyeler şunlardır: Dola, Fener, Mezrak/Mızrak, Parga ve Şolaş²⁹, Mezarlık, Vardan, Arbice, Vula, Kovic, Ligorat, Gorikohor, Verahavne³⁰.

XIX. yüzyılın son çeyreğinde Margaliç'in nüfus yapısında Müslüman-Arnavut unsurlar baskın durumdadır. Şemsettin Sami'nin verilerine göre kasaba, Arnavutların yoğun olarak

¹⁷ Kiel, “a.g.m.”, s. 127-128.

¹⁸ Kahraman, a.g.e., s. 294.

¹⁹ Varoş, bir şehrin surlarının dışında kalan bölgeleri veya kenar mahalleleri tanımlamak için kullanılan bir ifadedir. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, Divan Kitap, İstanbul, 2021, s. 629. Kahraman, a.g.e., s. 294.

²⁰ Kahraman, a.g.e., s. 294.

²¹ Kiel, “a.g.m.”, s. 132; Balta, “a.g.m.”, 257.

²² Balta, “a.g.m.”, s. 257.

²³ İlkay Erken, *Yanya Sancağı: İdari Yapı ve Yerleşim Birimleri (1867-1913)*, TTK, Ankara, 2021, s. 287.

²⁴ Doğukan Oruç, “Çamlık Hanedanından Bir Osmanlı Bürokrati: Âbidin Paşa ve Güney Arnavutluk Sorunu (1877-1879)”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, S.23, (2024), s. 81; Balta, “a.g.m.”, s. 257.

²⁵ Erken, a.g.e., s. 44, 46.

²⁶ Erken, a.g.e., 53; Yüksel Nizamoğlu, “Yanya Vilayetinin Durumuna Dair Hazırlanan Layihalar ve Sonuçları”, *OTAM*, S.33, (2013), s. 199.

²⁷ Ela Özkan, “19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı (1839-1914)”, (*Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi*), Elazığ, 2017, s. 212.

²⁸ Murat Çelik, “Güneybatı Balkanlarda Bir Sancağın Teşkili: Arşiv Belgelerine Göre Çamlık Mutasarrıflığının İhdası”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, S. 13(2), (2024), s. 392; Erken, a.g.e., 85.

²⁹ Aydın Ayhan, *Rumeli ve Akdeniz Adalarında Türk Varlığı*, Ofis Yay., İstanbul, 2013, s. 492.

³⁰ Alparslan Fuat Erdem, “H. 1319 (M. 1901) Tarihli Yanya Vilayeti Salnamesinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi”, (*Kırkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), Kırkkale, 2018, s. 286-288.

yaşadığı üçüncü derece merkezlerden biridir³¹. Arnavut kökenli Çamlık Kabilesi'ne mensup olan Margaliç'te, kasaba halkının tümü, bağlı bulunduğu kazanın ise büyük bir bölümü Müslümandır³². 1894 tarihli Osmanlı nüfus sayımı verilerine göre Margaliç Kazası'nda 5.224 hanede 12.576 erkek ve 11.379 kadın olmak üzere toplam 23.955 kişi yaşamaktadır³³. 1896 yılında imparatorluk genelinde gayrimüslim tebaaya yönelik uygulanan Hristiyan muavin tayini politikası çerçevesinde, Müslüman ve Hristiyan nüfusun dengede olduğu Margaliç'te kaymakam muavini istihdamına gerek görülmemiştir.

Bu idari istisnalar ve nüfus dengeleri, kazadan yetişen memurların taşradaki azınlıklar ve farklı etnik gruplarla olan yönetim ilişkilerindeki deneyim düzeyini açıklamaya yardımcı olan önemli göstergelerdir.

Bu dönemde bölge, sınır komşusu olan Yunanistan'ın yayılcı politikalarının da hedefi olmuştur. Özellikle 93 Harbi (1877-1878) sonrasında Osmanlı Devleti, Yunanistan'ın sınır hattındaki askeri faaliyetlerini izlemek ve yerel halkı kışkırtma girişimlerini engellemek adına Margaliç'e tecrübeli idareciler atamaya özen göstermiştir. Yunanistan bu girişimlerinin birisinde Yanya ve civarındaki Hristiyan Rum vatandaşların yerel yöneticiler eliyle zulüm gördüğüne dair uluslararası kamuoyuna yönelik iddialarında adı geçen yerlerden biri de Margaliç Kazası olmuştur; ancak yapılan incelemelerde söz konusu iddiaları destekleyecek herhangi bir bulguya rastlanmamıştır³⁴.

Tarihsel süreçte Çamlık (Çamerya) bölgesinin ayrılmaz bir parçası olan Margaliç'in kaderi, Balkan Savaşları ile tamamen değişmiştir³⁵. Arnavutluk'un sınırlarının tartışıldığı 1913 Londra Büyükelçiler Konferansı'nda, Çamlık bölgesi Yunanistan Krallığı'na bırakılmıştır³⁶. Aynı yıl (1913) Yunan ordusunun Margaliç ve Çamlık bölgesini işgal etmesini müteakip, bölgedeki Müslüman Arnavut nüfusun kitlesel göç dalgası başlamıştır³⁷.

Bu siyasi kırılma demografik verilere de yansımıştır: Birinci Dünya Savaşı öncesinde bölge nüfusunun %93'ünü oluşturan Arnavut unsur, savaş sonrasındaki baskı ve göç politikaları neticesinde %50 seviyelerine gerilemiştir³⁸. Margaliç'e bağlı Parga'da uzun süre iktisadi ve mali nüfuzu elinde bulunduran Müslüman Arnavut toprak ağaları varlıklarını bir süre daha korusalar da İkinci Dünya Savaşı'nın ardından işbirlikçilik suçlamalarına maruz kalarak tasfiye edilmişlerdir³⁹. İkinci Dünya savaşı sonunda, Çamlık bölgesindeki Müslüman Arnavutlar tamamen yok edilmiş kaçabilenler Arnavutluk'a sığınmıştır. Bu trajik nüfus kaybının bir sonucu olarak, 1960 yılı Yunan resmî nüfus sayımında bir zamanların canlı kaza merkezi olan Margaliç kasabasının nüfusu 982 kişiye düşmüştür⁴⁰.

Margaliç ve çevresi, tarih boyunca stratejik konumundan ötürü yoğun bir askeri mimariyle tahkim edilmiştir. Kasaba merkezinde iki adet kale yer almaktadır. Birinci kalenin inşa tarihi ve kim tarafından inşa edildiği bilinmemekte olup günümüze sadece harabeleri ulaşmıştır. Diğer kalenin ise Tepedelenli Ali Paşa'nın bölgedeki valiliği esnasında inşa ettirildiği rivayet edilmektedir. Kasaba merkezindekilerin yanı sıra kaza genelinde Parga Kasabası ile Galiki, Koç, Grada ve Kastroia köylerinde de kale kalıntıları mevcuttur. Toplamda kaza genelinde sekiz adet kale ve tahkimat kalıntısının bulunması, bölgenin tarih boyunca maruz kaldığı askeri hareketliliğin ve savunma ihtiyacının somut bir göstergesidir⁴¹.

Sonuç olarak; Margaliç Kazası'nın XV. yüzyıldan XX. yüzyılın başlarına kadar geçirdiği idari, askeri ve demografik evreler, bölgenin sosyo-kültürel dokusunu şekillendirirken aynı

³¹ Uygur Sezer, "Şemsettin Sami'nin Kâmüsü'l-A'lâm Eserine Göre "Arnavutlar": Dil, Tarih, Kültür", *Balkanistik Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 7(2), (2025), s. 234.

³² Keleş, "a.g.m.", s. 829.

³³ İlber Ortaylı, "Yanya Vilayetine Liman Olarak 19. Asrın İkinci Yarısında Preveze", *Bellekten*, S. 62(233), (1998), s. 138.

³⁴ Erken, *a.g.e.*, s. 100,102.

³⁵ Nathalie Clayer, *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri: Avrupa'da Çoğunluğu Müslüman Bir Ulusun Doğuşu*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2013, s. 80.

³⁶ Kosova Nazım, *Arnavutlar Tarihi*, Gelenek Yay., İstanbul, 2020, s. 84.

³⁷ Kiel, "a.g.m.", s. 133.

³⁸ Nazım, *a.g.e.*, s. 80.

³⁹ Ortaylı, "a.g.m.", s. 137.

⁴⁰ Kiel, "a.g.m.", s. 133.

⁴¹ Keleş, "a.g.m.", s. 829.

zamanda buradaki insan kaynağının niteliğini de doğrudan tayin etmiştir. Kazanın yaşadığı bu tarihsel dönüşümün bürokratik yansımalarını ve merkez-taşra ilişkilerindeki rolünü net bir şekilde görebilmek, ancak buradan yetişen devlet görevlilerinin somut verileriyle mümkündür.

Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Margaliç Doğumlu Devlet Memurlarının Kısa Biyografileri Mehmed Şefik Efendi⁴²

Abdullah Ağa'nın oğludur. 24 Mart 1836'da Margaliç Kasabası'nda Arbice Karyesi'nde doğmuştur. Sıbyan mektebinde dini dersler, medresede Arapça ve Farsça öğrenmiştir. Dersaadet'te Mekteb-i Mülkiye'de eğitim alarak derslerindeki başarısıyla okul birincisi olmuş, 15 Ocak 1866'da şehadetname almıştır. Türkçe okur yazardır.

1854/1855'te Yanya Vilayeti Tahrirat Kalemi'ne mülazemetle girmiştir. 17 Haziran 1856'da 120 kuruş maaşla Margaliç Kazası Nüfus Mukayyitliği'ne tayin edilip, 12 Ocak 1859'da görevinden istifa etmiştir. Daha sonra Mehmed Bey'in sergerdeleri zamanında 200 kuruş aylıkla Narda'da Mehmed Bey'in mahiyetinde başıbozuk Askeri Kitabeti'nde bulunmuş, sergerdelikten ayrıldıktan sonra yine Yanya Vilayeti Tahrirat Kalemi'ne mülazemetle devam etmiştir. 14 Temmuz 1862'de 400 kuruş aylıkla Margaliç Kazası Duhan Memuriyeti'ne tayin edilmiş, 24 Mayıs 1863'te istifa ederek bu görevden ayrılmıştır. Kasım 1866'da 2.000 kuruş maaşla Çürüksu Kazası Mal Müdürlüğü'ne atanmış, 13 Mart 1867'de maaşı 1.660 kuruşa düşürülmüş, 6 Ekim 1867'de bölgenin iklimine uyum sağlayamadığı gerekçesiyle yine istifa etmiştir. 25 Temmuz 1868'de 1.500 kuruş maaşla Yozgat Rüşumat Nizamet Tahrirat Başkitabeti'ne getirilmiş ve 13 Kasım 1871'de maaşı 1.420 kuruşa indirilmiştir. 13 Ocak 1872'de maaşı 1.600 kuruşa yükseltilerek Sivas Merkez Memuriyeti'ne nakledilmiş ve 2 Eylül 1874'te görevden ayrılmıştır. 16 Haziran 1875'te 1.235 kuruş aylıkla Amasya Rüşumat Memuriyeti'ne tayin edilmiş, 23 Temmuz 1877'de maaşı 950 kuruşa düşürülmüş, 13 Ağustos 1878'de maaşı 1.000 kuruşa yükseltilmiştir. 19 Temmuz 1879'da tahıl alım-satımında yolsuzluk yaptığı ve aşar mültezimleriyle iş birliği içinde olunması üzerine azledilmiş ise de daha sonra Amasya Mutasarrıflığı'nca yapılan soruşturmada suçlu olduğuna dair bir delil olmadığı ve iddianın asılsız olması sebebiyle Amasya Sancağı Meclis İdaresi'nce karar verilmiş ve 26 Haziran 1881'de 1.600 kuruş maaşla Sivas Rüşumat Müdürlüğü'ne tayin edilmiştir. 13 Mart 1884'te maaşı 1.500 düşürülmüştür. 10 Haziran 1884'te Sivas memlehalarının ücretlerini usulüne uygun olarak hükümet kararıyla ihale etmek yerine kendi başına belirlemesi, 1881/1882'de sel felaketi yaşandığı sırada usulüne uygun inceleme ve araştırma yapmaması ve Karagün Memlahası ustasını görevden alması, diğer usta zamanında ihraç olunan Gelenbele Tuzlası'nın zarara uğramasına yol açması gibi nedenlerle azledilmiştir. 13 Ekim 1885'te aiatla Sivas Sancağı Sertahsildarlığı'na tayin edilmiş, 11 Temmuz 1886'da bu memuriyetin lağvıyla görevden ayrılmıştır.

Mehmed Şefik Efendi, başı bozuk Askeri Kitabeti'ndeki görevinden ayrıldıktan sonra 500 kuruş maaşla 6 ay Zagor Nahiyesi'nin raziye müteallık tahkikatında bulunduğu ve bu müddet zarfında 3.000 kuruş maaş aldığı yazılı ise de Yanya Valiliği'nin 18 Kasım 1895 tarihli tahriratta buna dair herhangi bir kayıt bulunmadığı belirtilmiştir (10 Ağustos 1900).

Mahmud Hanefi Efendi⁴³

Abdülfevzi Efendi'nin oğludur. Aralık/Ocak 1847-1848'de Margaliç'te doğmuştur. Margaliç Sıbyan Mektebi'nde ve medresede bir miktar Arapça öğrenmiştir.

4 Haziran 1871'de, 23 yaşındayken Margaliç Mal Kalemi'ne mülazemetle başlamıştır. 24 Eylül 1871'de Margaliç Mahkeme-i Şer'iyeye Kitabeti'ne tayin olunarak, yıllık 1.000 kuruş aiat almış ve 13 Eylül 1874'te istifa etmiştir. 13 Mart 1875'te 300 kuruş maaşla Margaliç Rüşumat İdaresi Sandık Emaneti'ne alınıp, 12 Temmuz 1878'de 400 kuruş maaşla aynı gümrük idaresinin kâtipliğine atanmıştır. 15 Nisan 1880'de aynı maaşla Gümeniçe Rüşumat Memuriyeti'ne nakledilmiş, 14 Mayıs 1880'de istifa ederek aynı tarihte Margaliç Meclis İdare Kitabeti'ne 200 kuruş maaşla tayin olunmuştur.

⁴² BOA, DH. SAİDd. 102/211.

⁴³ BOA, DH. SAİDd. 39/449.

Margaliç Kaymakamı Salih Efendi ve Preveze Mutasarrıfı Abdülrefi Efendi tarafından dirayetli olduğu ifade edilmiş ve Yanya Valisi Ferik Ahmed Hıfzı Paşa tarafından tercüme-i halî tasdik olunmuştur (24 Ağustos 1892).

Abdülhamid Efendi⁴⁴

Müderisizadelerden Hacı Mahmud Efendi'nin oğludur. Nisan/Mayıs 1855'te Margaliç Kasabası'nda doğmuştur. Margaliç Kasabası Medresesi'nde eğitim görmüştür. Türkçe yazabilmekte; Arnavutca ve Rumca konuşabilmektedir.

1868-1869'da 15 yaşındayken mülazemetle Yanya Vilayeti'ne bağlı Margaliç Kazası Tahsisat ve Mal Kalemleri'ne girmiştir. Mayıs/Haziran 1873'te aidatıyla Preveze Sancağı Tapu Kitabeti'ne tayin olmuş, 19 Kasım 1874'te istifa etmiştir. 14 Mart 1878'de 800 kuruş maaşla Yunan sınırındaki Asâkir-i Muavenet Tabur Kitabeti'ne memur olarak tayin edilmiştir. Üç ay sonra asker muâvenetinin lağvı sebebiyle açıkta kalmıştır. 29 Mayıs 1879'da 350 kuruş maaşla Margaliç Kazası Rûsumat Başkitabeti'ne getirilmiştir. 14 Mart 1880'de görevinden ayrılmıştır. Aynı gün 250 kuruş maaşla Margaliç Kazası Aşar İkinci Kitabeti'ne girmiş, 14 Aralık 1880'de istifa edip, Adana Vilayeti'ne gitmiştir. 6 Ocak 1881'de 800 kuruş maaşla Karaisalı Kazası Aşar memuru olup, 29 Temmuz 1882'de aynı maaşla Osmaniye Kazası Aşar Memuriyeti'ne nakledilmiş, 18 Haziran 1883'te tekrar istifa etmiştir. 1 Eylül 1883'te 480 kuruş maaşla Adana Vilayeti'ne bağlı Karsandı Nahiyesi Müdürlüğü'ne tayin edilmiştir. 26 Ocak 1884'te aynı maaşla Serkazı (?) Nahiyesi Müdüriyeti'ne ve 18 Nisan 1884'te tekrar 480 kuruş maaşla Gülek Boğazı Müdüriyeti'ne nakledilmiştir. 7 Haziran 1884'te yine istifa ederek vatanına dönmüştür. 30 Temmuz 1884'te 1.000 kuruş maaşla Filat Kazası Aşar memuru olup, 27 Nisan 1886'da memuriyetinin kaldırılması sebebiyle açıkta kalmıştır. 28 Nisan 1886'da 500 kuruş aidatla Margaliç Kazası Sertahsildarlığı'na tayin edilmiş, 11 Temmuz 1886'da bu kadro da lağv edilmiştir. 22 Aralık 1887'de 720 kuruş maaşla Parga Nahiyesi Müdüriyeti'ne memur ve Bâb-ı Âlî'ce memuriyeti tasdik olunmamasından dolayı 8 Şubat 1888'de ayrılarak 20 Mart 1888'de 720 kuruş maaşla Ergiri Sancağı Haymara Nahiyesi Müdüriyeti Vekaleti'ne gönderilmiştir. Haymara Nahiyesi için İstanbul'dan başkasının tayin edilmesiyle 2 Temmuz 1888'de görevinden ayrılmıştır. 6 Ağustos 1888'de 750 kuruş maaşla Yanya Vilayeti Umûm Hapishane Müdüriyeti'ne alınıp, 22 Ekim 1889'da bu hizmet birimi lağv edilmiş ve 9 Kasım 1889'da vilayetçe 600 kuruş maaşla Berat Sancağı'nda Loşna Nahiyesi Müdüriyeti'ne tayin kılınmıştır. Yanya Valisi Ferik Ahmed Mustafa tarafından yazılan yazıda Abdülhamid Efendi'nin becerikli ve dürüst olduğu tasdik edilmiştir. Memuriyeti esnasında soruşturma geçirmemiştir.

29 Mayıs 1890'da 720 kuruş maaşla Parga Nahiyesi Müdürlüğü'ne tayin kılınmıştır. 14 Ağustos 1892'de 600 kuruş maaşla Karindos ve 14 Kasım 1893'te 650 kuruş maaş ve becayiş suretiyle Fener Nahiyeleri Müdüriyetlerine nakledilmiş ve Jandarma Binbaşılığı Kol memurluğu yapmıştır. 9 Ekim 1897'de Berat Sancağı'nda Loşna Nahiyesi Müdüriyeti'ne tayin ve ayrılmasına dair kayıtları olduğu resmî yazışmalardan anlaşılmaktadır.

Adem Feraiz Efendi⁴⁵

Hacı Abbas'ın oğludur. 1856/1857'de Margaliç Kasabası'nda doğmuştur. Sıbyan mektebini tamamladıktan sonra Yanya ve Margaliç medreselerinde yüksek ve ileri düzey ilimleri tahsil etmiştir. Arapça ve Türkçe okur yazar; Anavutça ve Rumca konuşabilmektedir.

11 Aralık 1890'da Menşûr-ı Âlî gereğince Margaliç Kazası Müfettişliği'ne fahri olarak nakledilmiştir.

Abbas Efendi⁴⁶

Abdullah Ağa'nın oğludur. Temmuz/Ağustos 1860'da Margaliç Kasabası'nda doğmuştur. Sıbyan mektebinde okumuş ve özel hocadan ders görmüştür. Türkçe okur yazar; Arnavutça ve Rumca konuşabilmektedir.

⁴⁴ BOA, DH. SAİDd. 32/263.

⁴⁵ BOA, DH. SAİDd. 145/87.

⁴⁶ BOA, DH. SAİDd. 63/251.

17 Mayıs 1880'de 20 yaşındayken, 200 kuruş maaşla Golos Rüsumat Müdüriyeti Kolculuğu'na girmiş, 23 Temmuz 1881'de istifa ederek bu görevinden ayrılmıştır. 13 Mayıs 1886'da Selanik Rüsumat Müdüriyeti'ne mülazemetle ve 21 Kasım 1887'de 150 kuruş maaşla aynı müdürlüğün kolcuğuna girmiştir. 22 Nisan 1889'da 400 kuruş maaşla aracılığına nakledilmiş, bu sıradaki memuriyet vekaletinde 140 kuruş zamlı maaş almıştır. Bu görevini 29 Ağustos 1889'dan 31 Ekim 1889'a kadar yürütmüştür. Sonra yine 100 kuruş zamlı maaşla Manigosto Memuriyeti Refiki Vekaleti'nde 28 Ocak 1890'dan 23 Haziran 1890'a kadar bulunmuş, 24 Haziran 1890'da 500 kuruş maaşla Manigosto memurluğu Refakati'ne ve 13 Eylül 1890'da aynı maaşla Ambar Memurluğu Refakati'ne tayin edilmiştir.

17 Mayıs 1890'dan 22 Temmuz 1891⁴⁷ tarihine kadar 200 kuruş maaşla Golos Rüsumat İdaresi Kolculuğu'nda bulunmuş, aynı tarihte istifa ederek bu görevinden ayrılmıştır. Selanik Vilayeti ve Rüsumat Emaneti'nden iktidarı vazifeye kâfi olduğu tasdik kılınmıştır (19 Kasım 1895).

Abbas Efendi, 7 Eylül 1905'te 550 kuruş maaşla Ambar Memuriyeti'ne tayin kılınmış, maaşı 26 Ekim 1905'te 600 kuruşa, 2 Temmuz 1907'de 800 kuruşa yükseltilmiş ve unvanı ambar memuru olarak 14 Temmuz 1910'da değiştirilmiştir. Yapılan düzenlemede bu maaşla görevine devam etmiştir.

Suayip Sabri Efendi⁴⁸

Hacı Ali Ağa'nın oğludur. 24 Eylül 1865'de Margaliç Kasabası'nda doğmuştur. Sıbyan mektebi ve rüşdiyede bir miktar okumuş ise de bu mektebin lağvından dolayı şehadetname almamıştır. Türkçe ve Rumca okur yazar; Arnavutça konuşabilmektedir.

Bir müddet Margaliç Kazası Mal Kalemi ile Aşar İdaresi'ne mülazemeten devam ettikten sonra 13 Nisan 1882'de 125 kuruş maaş ve tayinatı muayene ile Margaliç Kazası Zabtiye Bölük Eminliği'ne tayin edilmiştir. 13 Eylül 1885'te istifa etmiş, bir gün sonra 300 kuruş maaşla aynı kazanın Aşar Ambar Eminliği'ne memur olup, 13 Mart 1887'de Aşar İdareleri'nin kaldırılmasıyla açığa çıkarılmıştır. 14 Mart 1887'de 400 kuruş maaşla Margaliç Kazası Ağnam Kitabeti'ne tayin olunup, 12 Temmuz 1887'de görevini tamamlamasıyla bu görevden ayrılmıştır. 25 Temmuz 1888'de askerlik vazifesine gitmiş, Kolağası Muavini Çavuşluğu'na kadar terfi etmiş, 19 Ekim 1890'da kendi isteğiyle ihraç edilmiştir. 20 Temmuz 1892'den 19 Eylül 1894'e kadar ve 16 Temmuz 1896'dan 23 Ağustos 1898'e kadar 360 kuruş maaşla iki defa Margaliç Kazası Sandık Emaneti'nde istihdam olunmuştur. Her iki defasında da müddeti nizamiyesinin bitmesi nedeniyle görevinden ayrılmıştır. 19 Mart 1899'da 200 kuruş maaşla Margaliç Kazası Mal Müdürü Refakati'ne tayin edilmiştir. Margaliç Kazası Mal Müdürlüğü ile Preveze Sancağı Muhasebeci ve Yanya Vilayeti Defterdar vekaletlerinden ve Maliye Nezareti'nden gelen yazılarda vazifeye muktedir olduğu ifade edilmiştir.

Suayib Sabri Efendi, 14 Eylül 1900'de 360 kuruş maaşla Margaliç Kazası Sandık Emaneti'ne ve 14 Ağustos 1902'de 400 kuruş aidatla Sertahsildarlığa ve 15 Mart 1904'te 360 kuruş maaşla ikinci kez Sandık Emaneti'ne nakledilmiş, 14 Mart 1906'ya kadar memuriyetine devam etmiş ve maaşı 14 Mart 1907'de 400 kuruşa yükseltilmiş, görevinin bitmesiyle 15 Mart 1908'de Sandık Emaneti'nde göreve başlamıştır.

Zeynelabidin Efendi⁴⁹

Ömer Süleyman Ağa'nın oğludur. 1870/1871 Margaliç Kasabası'nda doğmuştur. Sıbyan mektebinde okumuştur. Türkçe okur yazar; Rumca ve Arnavutça konuşabilmektedir.

1892/1893'te 400 kuruş ücretle Margaliç Kazası Ağnam Memurluğu'na tayin edilmiş, memuriyetinin bitmesi ile ayrılmıştır. 26 Eylül 1893'te kurada adı çıktığı için askerlik hizmetine girmiş ve askerlik süresini tamamlayarak Kasım/Aralık 1896'da tezkere almıştır. Kendi isteğiyle Yunan Harbi döneminde tekrar silah altına alınarak 28 Temmuz 1898'de terhis edilmiştir.

⁴⁷ Kâtip belgede tarihi 10 Temmuz 1297 (22 Temmuz 1881) olarak yazmıştır. Fakat kronolojik uyumsuzluk bulunmaktadır. Biyografiye uygun olarak tarih 10 Temmuz 1307 (22 Temmuz 1891) şeklinde değiştirilmiştir.

⁴⁸ BOA, DH. SAİDd. 124/385.

⁴⁹ BOA, DH. SAİDd. 107/449.

1899/1900'de 250 kuruş maaşla tekrar Margaliç Kazası Ağnam Muharrerliği'ne getirilmiş, süresi dolunca ayrılmıştır. 7 Kasım 1900'de 250 kuruş maaşla Midilli Sancağı'na bağlı Yelgos Karyesi Zeytun Mengene Memurluğu'na tayin edilmiş, 22 Aralık 1900'de aynı maaşla Yunda Kazası Zeytun Mengene Memurluğu'na nakledilmiş ve 21 Mayıs 1901'de görevi sona ermiştir. 19 Temmuz 1901'de 270 kuruş maaşla Bosna Sancağı Sandık Eminliği'ne tayin olunmuştur.

Kaza Mal Müdürlüğü, Midilli Sancağı Muhasebeciliği Vekaleti ve Cezayir-i Bahri Sefid Vilayeti Defterdarlığı ve Maliye Nezareti'nden gönderilen yazılardan liyakatlı ve ehliyet sahibi bir memur olduğu ifade edilmiştir.

Zeynelabidin Efendi, bahsi geçen kazalardaki görevleri sebebiyle 13 Eylül 1902'de açığa çıkarılarak 15 Eylül 1902'de 300 kuruş aidaatla Bosna Nahiyesi Tahsildarlığı'na tayin edilmiş, 13 Şubat 1903'e kadar bu göreve devam etmiş, redif olarak askere alınmasından dolayı görevinden ayrılmıştır. Memuriyeti esnasında herhangi bir soruşturma geçirmemiştir.

Zeynelabidin Efendi, 18 Temmuz 1901 ve 3 Eylül 1902 tarihine kadar bağlı bulunduğu Preveze Kazası Sandık Emaneti'nden dolayı emval-i emiriyeden tekaüd sandığına ait kesintileri ve muhâcirin yolu hâsılâtından devlete hiçbir borcu ve ilişiği olmadığı anlaşılmıştır.

Mehmed İzzet Efendi⁵⁰

Hacı Mustafa Ağa'nın oğludur. 1874-1875'te Margaliç Kasabası'nda doğmuştur. Sıbyan mektebinde okumuştur. Rumca konuşabilmektedir.

16 yaşındayken mülazemetle Margaliç Kazası Bidayet Mahkemesi Kalemî'ne girmiş, 27 Mayıs 1892'de 250 kuruş maaşla Preveze Sancağı Ticaret Mahkemesi Zabıt Kitabeti'ne tayin olmuştur. 7 Eylül 1892'de istifa ederek bu görevinden ayrılmıştır. 29 Aralık 1893'te 125 kuruş maaşla Margaliç Kasası Nüfus Kitabeti'ne tayin olmuş ancak 6 Temmuz 1897'de yine istifa etmiştir. 7 Temmuz 1897'de 225 kuruş maaşla Margaliç Kazası Bidayet Mahkemesi İkinci Kitabeti'ne tayin olunmuştur.

Ahmed Ferid Efendi⁵¹

Adem Efendi'nin oğludur. 1879/1880'de Margaliç Kasabası'nda doğmuştur. Sıbyan mektebinde ve Yanya Mekteb-i İdadisi'nde dört sene kadar okumuş, ancak şehadetname almamıştır. Türkçe okur yazar; Fransızca okuyabilmektedir.

5 Mart 1896'da Margaliç Kazası Mal Kalemî'ne mülazemetle dahil olmuş, 26 Nisan 1897'de 200 kuruş maaşla Fener Nahiyesi Kitabeti'ne tayin edilmiş, 14 Mart 1898'de istifa ederek bu memuriyetten ayrılmıştır. 1898-1899'da 600 kuruşla Margaliç Kazası Ağnam Kitabeti'ne görevlendirilmiştir. 14 Nisan 1901'de Preveze Sancağı Tahrirat Kalemî'ne mülazemetle girip, 15 Ağustos 1901'de 160 kuruşla aynı kalemin mübeyyizliğine tayin olmuştur. 17 Ağustos 1902'de görevden ayrılmış, bir müddet Dedeâğaç Sancağı Tahrirat ve Vergi kalemlerine mülazemeten devam edip, 18 Ocak 1903'te 250 kuruş maaşla Dedeâğaç Sancağı Merkez Tahrir Vergi Kitabeti Refakati'ne tayin olunmuştur. 28 Eylül 1903'te 500 kuruş maaşla aynı sancağın vekalet ve Resail-i Ecnebiye Memuriyeti'ne nakledilmiştir.

Ahmed Ferid Efendi, Preveze Tahrirat Müdür Muavinin hastalığı esnasında vekalet ettiği tercüme-i hal varakasında yazılı ise de buna dair resmî bir kayda rastlanmadığı Yanya Vilayeti Defterdarlığı'nın 27 Temmuz 1905 tarihli tahriratından anlaşılmaktadır.

Ahmed Ferid Efendi, daha önce aynı sancağın Tahrir Vergi Başkanlığı Refakati'nde iken Tahrirat Kalemî Umur-ı Tahririne muavenet şifre kitabeti gibi önemli bir görevi fahri ve başarılı bir şekilde yerine getirdiği, askerlik işlerindeki hizmetlerinden dolayı 30 Nisan 1904'te rütbe-i salise nişanı ile taltif edilmiştir. 29 Aralık 1904'te istihdam olduğu memuriyete başka birinin tayin kılınmasından dolayı görevinden ayrılmıştır.

14 Nisan 1910'da 1.000 kuruş maaşla Yanya Vilayeti Tercümanlığı'na tayin edilmiş ve maaşı 14 Temmuz 1910'da 1.500 kuruşa yükseltilmiştir.

⁵⁰ BOA, DH. SAİDd. 83/269.

⁵¹ BOA, DH. SAİDd. 143/75.

25 Mayıs 1907'de 500 kuruş maaşla Preveze Tahrirat Müdüriyeti Muavinliği'ne tayin edildiği ve 14 Eylül 1907'de bu göreve ilaveten 150 kuruş maaşla Mekteb-i İdadi Muallimliği'ne atanmıştır. 2 Eylül 1908'de Yanya Vilayeti Tercümanlığı'na atanmasından dolayı 22 Nisan 1910'da da muavinlikten ayrılmıştır. Memuriyeti esnasında hiçbir soruşturma geçirmemiştir.

Ahmed Ferid Efendi, 14 Kasım 1913'te silah altına alınıp, Dersaadet'e tertip olduktan sonra müraacat eden Rumeli memuriyetinin bulunmasından dolayı savaş dönemi memuriyetlerine dair çıkarılan kanun uyarınca kendisine, maaş verilmemiştir.

25 Mart 1904 tarihli şehadetnameden ve muhasebe müdüriyetinin 5 Nisan 1904 tarihi yazısında Navarin'de üsera-yı harbiye olan Ahmed Ferid Efendi, esir bulunduğu sürede 3.500 civarındaki silahlı askerlerin sağlıklarının korunmasında, aralarında huzur ve vefat eden efradın kıymetli eşyalarının ziyanına meydan verilmemesi hususunda ve zabitanın esbabı istirahatlerinin te'miniyle teslim ve tesellüm protokollerinin süratle düzenlenmesinde üstün gayret ve başarı gösterdiği yazışmalardan anlaşılmaktadır.

Süleyman Şevki Efendi⁵²

Mustafa İbrahim Ağa'nın oğludur. 1882/1883'te Margaliç Kasabası'nda doğmuştur. Mekteb-i İbtidaide ve Yanya İdadisi'nde dördüncü sınıfa kadar ders görmüş, fakat pederinin vefatından dolayı mektebi terk etmiştir. Türkçe okur yazar; Arnavutça konuşabilmekte ve Rumcaya aşinadır.

16 Şubat 1903'te 450 kuruş maaşla Margaliç Kazası Süvari Tahsildarlığı'na tayin edilmiş, 14 Mart 1905'te 200 kuruş maaşla aynı kazanın Mal Müdürü Refakati'ne görevlendirilmiştir. 14 Mart 1907'de maaşı 300 kuruşa yükseltilmiştir. Yanya Vilayeti Tensik Komisyonu'nca 7 Haziran 1910'da 550 kuruş maaşla Loşna Kazası Mal Müdürü Muavinliği'ne tayin olunmuş ise de Mal Müdürlüğü imtihanına girerek, 4 Temmuz 1910'da 900 kuruş maaşla Aydonat Kazası Mal Müdürlüğü'ne tayin edilmiştir. Aydonat Kazası'nın düşman tarafından istilasıyla 6 Mart 1913'te görevden ayrılmıştır. Bu sırada Kuva-i İmdadiye'nin Çamlık'a ulaşmasına kadar kazanın kaymakamlık vekaletinde bulunarak kasabanın müdafasında fedakarlığı ve hizmetinden meşhur olduğuna dair Umum Çamlık Kuva-yı askeriyesi kumandanı Mirilayı Ahmed Kazım Bey tarafından vesika verilmiştir.

Harb dolayısıyla Dersaadet'e gelen ve vesaireye giren Rumeli memuriyeti maaşlarının 200 kuruşunun tamamının ve üst tarafının yarısından verilmesi hakkındaki Meclis-i Vükela kararına göre Süleyman Şevki Efendi'nin maaşının da 7 Mart 1913'ten itibaren 550 kuruş olarak verildiği ve 14 Mayıs 1913 tarihinde kurası Bitlis vilayetine isabet ederek orada Pervari Kazası Mal Müdürlüğü'ne çıkmış, kabul etmeyerek istifa eylemesiyle maaşının 14 Eylül 1913'te kaydı silinmiştir.

Mehmed Emin Efendi⁵³

Osman Efendi'nin oğludur. 1888/1889'da Margaliç Kasabası'nda doğmuştur. Sıbyan mektebinde ve Mekteb-i Rüşdiye'ye girmiş, ikinci senesine kadar okuduktan sonra rızasıyla mektebi terk ettiği 25 Temmuz 1901 tarihli mekteb idaresi şehadetnamesiyle 25 Temmuz 1907 tarihli vesikadan anlaşılmaktadır.

15 Şubat 1911'de 250 kuruş maaşla Margaliç Kazası Banka Sandığı Memur Refakati'ne tayin edilerek vazifeye başlamıştır. Margaliç Kaymakamlığı'ndan Mehmed Emin Efendi'nin tercüme-i hal varakasını tasdik edilmiş, Margaliç Kazası Banka İdare-i Umumiyesi'nden görevine devam etmekte olduğu teyit edilmiştir.

Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Margaliç Doğumlu Devlet Memurlarının Biyografilerinin Değerlendirmesi

Cumhurbaşkanlığı Arşiv Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde yapılan belge taramasında 1836-1888/1889 tarihleri arasında Margaliç doğumlu 11 devlet memurunun Sicill-i Ahvâl kaydına

⁵² BOA, DH. SAİDd. 198/187.

⁵³ BOA, DH. SAİDd. 183/46.

rastlanmıştır. Margaliç doğumlu 10 kişi Margaliç Kasabası doğumluyken, bir kişi Margaliç'in Arbice Karyesi'nde doğmuştur.

Margaliç Doğumlu Memurların Adları, Doğum Tarihleri, Babalarının Meslekleri, Sülale ve Lakapları

Sicill-i Ahvâl kayıtlarında incelenen 11 memurun doğum tarihleri 1836 ve 1888/1889 arasında değişmektedir. Memurların doğum tarihleri Hicrî olarak kaydedilmiştir. İki memurun doğum tarihleri tam olarak verilmiş, diğer memurların da ortalama olarak Miladi doğum tarihleri tespit edilmiştir. Bazı memurların doğum tarihleri tam olarak belirlenemediğinden önceki ve sonraki yıllar birlikte verilmiştir. Memurların doğum tarihleri değerlendirildiğinde “*en genç (en erken)*” doğumlu memur 24 Mart 1836’da doğan Mehmed Şefik Efendi⁵⁴ iken “*en geç*” doğumlu memur 1888/1889’da doğan Mehmed Emin Efendi’dir⁵⁵.

Memurların tamamı “*Efendi*” unvanını kullanmıştır. Efendi unvanı, Osmanlı toplumunda özellikle XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kullanılmaya başlanmış ve tahsil görmüş, saygınlık kazanmış, itibarlı kimseleri tanımlamak için kullanılmıştır⁵⁶.

Memurların ekonomik koşulları, yetiştikleri aile ortamı ve aldıkları eğitimin niteliği, doğrudan ailelerinin gelir ve statü düzeyiyle ilişkilidir. Babanın okur yazar olması, geçmişte bir memuriyet görevinde bulunması ya da belirli bir unvanı taşıması, çocuğun devlet hizmetine girmesini kolaylaştıran ve ailenin toplumsal konumunu belirleyen en önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Bu bağlamda, incelenen memurların baba meslekleri, unvanları ve sülale lakapları, onların toplumsal kökenlerine dair dolaylı fakat güçlü veriler sunmaktadır.

Yapılan incelemeler neticesinde, memurların babalarının mesleki geçmişine dair verilerin oldukça sınırlı olduğu görülmüştür. Nitekim Süleyman Şevki Efendi’nin⁵⁷ babasının emlak işiyle uğraştığına dair kayıt hariç, geriye kalan diğer memurların babalarının meslekleri hakkında bilgi bulunmamaktadır.

Benzer bir sınırlılık memurların sülale ve aile kökenlerinde de kendini göstermektedir. Osmanlı toplum yapısında sülale adları ve lakaplar; doğum yeri, meslek veya sosyal statüye göre şekillenmekte; akrabalık bağıyla bağlı geniş sülaleleri temsil etmektedir⁵⁸. Abdülhamid Efendi’nin⁵⁹ köklü bir ilmiye geçmişine işaret eden “*Müderrişzade*” sülalesine mensubiyetine dair bilgi hariç, diğer memurların aile soyları veya lakapları hakkında herhangi bir veri bulunmamaktadır.

Buna karşın, babaların sahip oldukları ve sosyo-ekonomik statüyü yansıtan unvanlar daha belirgindir. Toplumsal saygınlığı ve yerel nüfuzu simgeleyen unvanlar incelendiğinde; memur babalarından altı kişinin çeşitli kuruluşların başında bulunan amirleri ve yerel idareyi temsil eden “*ağa*”⁶⁰ unvanını taşıdığı, dört kişinin ise tahsil görmüş, saygınlık kazanmış, itibarlı kimseler için kullanılan “*efendi*”⁶¹ unvanına sahip olduğu görülmektedir. Buna karşılık, sadece bir memurun babası herhangi bir unvanla anılmamış olup, bu durum söz konusu ailenin daha mütevazı bir sosyal tabakadan gelmiş olabileceğine işaret etmektedir.

Tablo 1: Margaliç doğumlu memurların adları, doğum tarihleri ve baba adları

Sıra No	Memurun Adı	Doğum Tarihi	Baba Adı
1	Mehmed Şefik Efendi	24 Mart 1836	Abdullah Ağa

⁵⁴ BOA, DH. SAİDd. 102/211.

⁵⁵ BOA, DH. SAİDd. 183/46.

⁵⁶ Orhan F. Köprülü, “Efendi”, *DİA*, C.10, TDV Yay., İstanbul, 1994, s. 455-456.

⁵⁷ BOA, DH. SAİDd. 198/187.

⁵⁸ Mehmet İpişirli, “Lakap”, *DİA*, C.27, TDV Yay., Ankara, 2003, s. 67.

⁵⁹ BOA, DH. SAİDd. 32/263.

⁶⁰ Faruk Sümer, “Ağa”, *DİA*, C.1, TDV Yay., 1988, s. 451.

⁶¹ Orhan F. Köprülü, “Efendi”, *DİA*, C.10, TDV Yay., İstanbul, 1994, s. 456.

2	Mahmud Hanefî Efendi	Aralık/Ocak 1847/1848	Abdül Fettah Efendi
3	Abdülhamid Efendi	Nisan/Mayıs 1855	Müderrişzade Hacı Mahmud Efendi
4	Adem Feraiz Efendi	1856/1857	Hacı Abbas
5	Abbas Efendi	Temmuz/Ağustos 1860	Abdullah Ağa
6	Şuayip Sabri Efendi	24 Eylül 1865	Hacı Ali Ağa
7	Zeynelabidin Efendi	1870/1871	Ömer Süleyman Ağa
8	Mehmed İzzet Efendi	1874/1875	Hacı Mustafa Ağa
9	Ahmed Ferid Efendi	1879/1880	Adem Efendi
10	Süleyman Şevki Efendi	1882/1883	Mustafa İbrahim Ağa
11	Mehmed Emin Efendi	1888/1889	Osman Efendi

Margaliç Doğumlu Memurların Eğitim Durumları

Sicill-i Ahvâl Defterlerinde memurların eğitim süreçlerine dair oldukça ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Memurların hangi okullarda öğrenim gördükleri, bu okullardan mezun olup olmadıkları, şهادetname alıp almadıkları ya da aldıkları şهادetnameleri kaybedip kaybetmedikleri kayıt altına alınmış, eğitim basamakları ayrıntılı biçimde belirtilmiştir. Ayrıca özel hocalardan ders görenlerin aldıkları dersler ve bildikleri diller ve seviyeleri kaydedilmiştir.

Osmanlı eğitim sisteminin ilk basamağını oluşturan sıbyan/ibtidâî mekteplerinde mukaddime-i ulûmu diniyye adıyla temel dini bilgiler öğretilirken, rüşdiye mekteplerinde ise düzenli dersler (mürettep) okutulmuştur.

Memurlardan Abbas Efendi'nin⁶² özel hocadan ders aldığı tespit edilmiştir. Arşiv belgesinde bazı memurların ilköğretim ve ortaöğretim eğitimleri açıkça belirtilmese de, ortaöğretim ve yükseköğretime devam etmeleri, bu okullarda da eğitim aldıklarını ortaya koymaktadır. Kayıtlara göre sıbyan ve ibtidâî mekteplerini bitirenlerden üçü öğrenime devam etmemiştir. Sekiz kişi ise ortaöğretime geçmiş, ortaöğretime geçiş yapanların dördü medrese, ikisi rüşdiye eğitimi almıştır; kalan iki memurun ortaöğretim kurumları kayıtlarda yer almasa da devam ettikleri yükseköğretim kurumlarından hareketle bu aşamayı tamamladıkları çıkarılabilmektedir. Bu memurlardan Adem Feraiz Efendi'nin⁶³ devam ettiği Yanya ve Margaliç medreselerinin adları belirtilmiştir.

Ortaöğretimden sonra iki memur yükseköğretime devam etmiştir. Bu memurların eğitim aldıkları okullar; Mekteb-i Mülkiye-i Şahane ve Yanya İdadisi'dir.

Osmanlı bürokrasisinde görev yapan memurların mezuniyet durumları değişkenlik göstermektedir. Sicil kayıtları incelendiğinde, memurların bir kısmının devam ettikleri eğitim kurumlarını başarıyla tamamlayarak şهادetname almaya hak kazanırken, bir kısmının ise çeşitli sebeplerle öğrenimlerini yarıda bırakmak durumunda kaldığı görülmektedir.

⁶² BOA, DH. SAİDd. 63/251.

⁶³ BOA, DH. SAİDd. 145/87.

Örneğin, Mehmet Şefik Efendi⁶⁴ eğitim gördüğü kurumu birincilikle bitirerek şahadetname almaya hak kazanmışken; Şuayip Sabri Efendi⁶⁵ mektebin kapatılması, Süleyman Şevki Efendi⁶⁶ ise babasının vefatı sebebiyle eğitimini yarıda bırakarak mezun olamamıştır.

Öte yandan, mevcut arşiv belgelerinde bazı memurların mezuniyet durumlarına veya şahadetname alıp almadıklarına dair herhangi bir kayıt ya da ibare bulunmamaktadır.

Memurların öğrendikleri diller seviyelerine göre kaydedilmiştir. “*Aşınadır*”, “*konuşur*” ve “*okur yazar*” olarak belirtilmiştir. Margaliç doğumlu memurlar Türkçe, Arnavutça, Rumca, Arapça ve Fransızca gibi çeşitli dilleri konuşmaktadırlar. Bazı memurların bu dillerden birkaçını bildiği Sicill-i Ahvâl kayıtlarında belirtilmiştir.

Margaliç doğumlu sekiz memur Türkçe, altı memur Arnavutça, yedi memur Rumca, bir memur Arapça ve bir memur Fransızca bilmektedir. Mahmud Hanefi Efendi⁶⁷ ve Mehmed Emin Efendi'nin⁶⁸ hangi dilleri bildiğine dair sicillerinde herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

Margaliç doğumlu memurların Türkçe yanında Rumca ve Arnavutça bilmeleri, imparatorluğun Balkanlar coğrafyasındaki çok kültürlü ve çok dilli sosyal dokusunun idari kadrolara yansımaları göstermektedir. Osmanlı taşra idaresinde “*çok dillilik*” literatür bağlamında değerlendirildiğinde, sadece bir iletişim aracı değil, aynı zamanda taşra bürokrasisinde yerleşme ve halkla ilişkileri yürütme noktasında idari bir mekanizmadır. Memurların klasik medrese eğitimi veya rüşdiye sonrası Mekteb-i Mülkiye veya Yanya İdadisi gibi modern kurumlarda eğitim alması, Osmanlı eğitim sistemindeki geçiş ve dönüşümü yansıtmaları bakımından önemlidir. Geleneksel eğitim kalıplarından sıyrılan bu memurlar, çok dilli yetkinlikleri sayesinde imparatorluğun sınır bölgelerinde merkezi devletin “*tercüman ve uygulayıcı*” aktörleri haline gelmişlerdir.

Tablo 2: Margaliç doğumlu memurların eğitim aldıkları yerler ve bildikleri diller

Sıra No	Memurun Adı	İlköğretim	Ortaöğretim	Yükseköğretim	Bildikleri Diller
1	Mehmed Şefik Efendi	sıbyan	medrese	Mekteb-i Mülkiye-i Şahane	Türkçe
2	Mahmud Hanefi Efendi	sıbyan	medrese	–	–
3	Abdülhamid Efendi	–	medrese	–	Türkçe Arnavutça Rumca
4	Adem Feraiz Efendi	sıbyan	Yanya ve Margaliç Medresesi	–	Türkçe Arapça Arnavutça Rumca
5	Abbas Efendi	sıbyan	–	–	Türkçe Arnavutça Rumca

⁶⁴ BOA, DH. SAİDd. 102/211.

⁶⁵ BOA, DH. SAİDd. 124/385.

⁶⁶ BOA, DH. SAİDd. 198/187.

⁶⁷ BOA, DH. SAİDd. 39/449.

⁶⁸ BOA, DH. SAİDd. 183/46.

6	Şuayip Sabri Efendi	sıbyan	rüşdiye	–	Türkçe Arnavutça Rumca
7	Zeynelabidin Efendi	sıbyan	–	–	Türkçe Arnavutça Rumca
8	Mehmed İzzet Efendi	sıbyan	–	–	Rumca
9	Ahmed Ferid Efendi	sıbyan	–	Yanya İdadisi	Türkçe Fransızca
10	Süleyman Şevki Efendi	ibtidaî	–	Yanya İdadisi	Türkçe Arnavutça Rumca
11	Mehmed Emin Efendi	sıbyan	rüşdiye	–	–

Margaliç Doğumlu Memurların Görev Yaptığı Kurumlar

Margaliç doğumlu memurların altısı mülazemetle (stajyer) memuriyet hayatına başlamıştır. Mülazemet süreleri incelendiğinde en uzun mülazemet Mehmed Şefik Efendi'ye⁶⁹, en kısa mülazemet ise Ahmed Ferid Efendi'ye⁷⁰ aittir.

Tablo 3'te detaylı olarak gösterilen Margaliç doğumlu 11 memurun kariyer basamakları, Tanzimat sonrası Osmanlı taşra bürokrasisinin işleyişi, kurum türleri ve memur istihdam politikaları açısından son derece analitik veriler sunmaktadır. Bu veriler sadece kronolojik birer görev dökümü olmayıp, dönemin idari dönüşümünü anlamamıza olanak tanıyan yapısal özellikler barındırmaktadır.

Memurların görevleri değerlendirildiğinde, Margaliçli memurların istihdam edildiği kurumların başında maliye ve kalemiye (kitabet) birimlerinin geldiği görülmektedir. Mehmed Şefik Efendi⁷¹, Mahmud Hanefi Efendi⁷², Abdülhamid Efendi⁷³ ve Ahmed Ferid Efendi⁷⁴ gibi isimlerin kariyerlerinde Mal Müdürlüğü, Aşar İdaresi, Rüşumat Memurluğu, Sandık Emaneti ve Ağnam Muharrerliği gibi görevler ağırlıklı bir yer tutmaktadır. Taşra memurları, devletin yereldeki mali kaynaklarını kontrol eden en stratejik unsurlar olarak işlev görmüşlerdir.

Kariyer hatlarında dikkat çeken bir diğer unsur, memurların sadece mali alanda değil; yargı, asayiş ve modern eğitim kurumlarında da çok yönlü olarak görevlendirilmeleridir. Örneğin Mehmed İzzet Efendi'nin⁷⁵ Bidayet ve Ticaret Mahkemesi zabıt kitabetlerindeki görevleri, Tanzimat'ın getirdiği yeni adli yapının taşrada kurumsallaşma sürecini yansıtır. Bunun yanı sıra Şuayip Sabri Efendi'nin⁷⁶ Zaptiye Bölük Eminliği ve Abbas Efendi'nin⁷⁷ Rüşumat Kolculuğu gibi görevleri, taşrada güvenliğin ve vergi toplama işinin profesyonel memurlar eliyle yürütüldüğünü kanıtlamaktadır. Ahmed Ferid Efendi'nin⁷⁸ Mekteb-i idadide öğretmenlik

⁶⁹ BOA, DH. SAİDd. 102/211.

⁷⁰ BOA, DH. SAİDd. 143/75.

⁷¹ BOA, DH. SAİDd. 102/211.

⁷² BOA, DH. SAİDd. 39/449.

⁷³ BOA, DH. SAİDd. 32/263.

⁷⁴ BOA, DH. SAİDd. 143/75.

⁷⁵ BOA, DH. SAİDd. 83/269.

⁷⁶ BOA, DH. SAİDd. 124/385.

⁷⁷ BOA, DH. SAİDd. 63/251.

⁷⁸ BOA, DH. SAİDd. 143/75.

yapması, bu memurların sadece idari işlerle uğraşmadığını, aynı zamanda modern okullarda ders verebilecek düzeyde birer eğitimci ve aydın olduklarını da göstermektedir.

Memurların kariyer basamakları, uzmanlık alanlarından ziyade, esnek bir personel rejimine işaret etmektedir. Bir memurun aynı kariyer içerisinde hem maliye (Mal Müdürü, Tahsildar) hem idari (Nahiye Müdürü, Kaymakam Vekili) hem de askeri-asayiş (Askeri Kitabet, Jandarma Binbaşılığı Kol Memurluğu) görevleri arasında geçiş yapabildiği görülmektedir. Bu verilerden, Osmanlı taşra idaresinde bürokratların “*genel idareci*” vasfıyla yetiştirildiğini ve devletin taşradaki acil ihtiyaçlarına göre esnek bir şekilde istihdam modeli geliştirdiği anlaşılmaktadır.

Margaliç doğumlu memurların büyük çoğunluğunun Margaliç'teki memuriyetlerde istihdam edildiği anlaşılmaktadır. Ancak durumun durağan bir yerleşme olmadığı, aksine memurların kıdem kazandıkça çok farklı coğrafyalara tayin edildikleri görülmektedir. Mehmed Şefik Efendi⁷⁹, Abdülhamid Efendi⁸⁰ ve Ahmed Ferid Efendi⁸¹ gibi isimlerin kariyer başlangıçları Margaliç ve çevresindeyken; ilerleyen yıllarda Adana, Sivas, Amasya, Yozgat ve İstanbul gibi oldukça uzak bölgelere nakledilmişlerdir. Böylece devlet, Tanzimat sonrasında yerel memurları sadece kendi memleketlerinde istihdam etmek yerine, onları imparatorluğun farklı bölgelerine göndererek ‘*imparatorluk bilincini*’ ve merkeze bağlılığı artırmayı hedefleyerek merkezîyetçiliği güçlendirmeye çalışmıştır⁸².

Tablo 3: Margaliç doğumlu memurların görevleri ve görev yerleri

Sıra No	Memurun Adı	Görevleri
1	Mehmed Şefik Efendi	Yanya Vilayeti Tahrirat Kalemi, Margaliç Kazası Nüfus Mukayyitliği, Narda Sancağı başibozuk Askeri Kitabeti, Margaliç Kazası Duhan Fabrikası Memurluğu, Çürüksu Kazası Mal Müdürlüğü, Yozgat Rüsumat Nizamet Tahrirat Başkitabeti, Sivas Merkez Memuriyeti, Amasya Rüsumat Memuriyeti, Sivas Rüsumat Müdürlüğü, Sivas Sancağı Sertahsildarlığı, Zagor Nahiyesi Raziye Müteallik Tahkikatı.
2	Mahmud Hanefi Efendi	Margaliç Mal Kalemi, Margaliç Mahkeme-i Şer’iyye Kitabeti, Margaliç Rüsumat İdaresi Sandık Emaneti, Margaliç Gümrük İdaresi Katipliği, Gümenice Rüsumat Memuriyeti, Margaliç Meclis İdare Kitabeti.
3	Abdülhamid Efendi	Margaliç Kazası Tahsisat ve Mal Kalemi, Preveze Sancağı Tapu Kitabeti, Asâkir-i Muavenet Tabur Kitabeti, Margaliç Kazası Rüsumat Başkitabeti, Margaliç Kazası Aşar İkinci Kitabeti, Adana Vilayeti Karaisalı Kazası Aşar memuru, Osmaniye Kazası Aşar Memuriyeti, Adana Vilayeti Karsandı Nahiyesi Müdüriyeti, Serkazı Nahiyesi Müdüriyeti, Gülek Boğazı Müdüriyeti, Filat Kazası Sertahsildarlığı, Parga Nahiyesi Müdüriyeti, Ergiri Sancağı Haymara Nahiyesi Müdüriyeti Vekaleti, Yanya Vilayeti Umûm Hapishane Müdüriyeti, Berat Sancağı Loşna Nahiyesi Müdüriyeti, Parga Nahiyesi Müdüriyeti, Karindos Nahiyesi Müdüriyeti, Fener Nahiyesi Müdüriyeti, Jandarma Binbaşılığı Kol memurluğu.
4	Adem Feraiz Efendi	Margaliç Kazası Müfettişliği
5	Abbas Efendi	Golos Rüsumat Müdüriyeti Kolculuğu, Selanik Rüsumat Müdüriyeti Kolculuğu, Eşya-yı gayri Memuriyeti Vekaleti, Manigosto

⁷⁹ BOA, DH. SAİDd. 102/211.

⁸⁰ BOA, DH. SAİDd. 32/263.

⁸¹ BOA, DH. SAİDd. 143/75.

⁸² Carter V. Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform: Babâli, 1789-1922*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2014, s. 154.

		Memuriyeti Refakati ve Vekaleti, Ambar Memurluğu Refakati, Golos Rüşumat İdaresi Kolculuğu, Ambar Memuriyeti.
6	Şuayip Sabri Efendi	Margaliç Kazası Mal Kalemi, Aşar İdaresi, Margaliç Kazası Zabtiye Bölük Eminliği, Margaliç Kazası Aşar Ambar Eminliği, Margaliç Kazası Ağnam Kitabeti, Margaliç Kazası Sandık Emaneti, Margaliç Kazası Mal Müdürü Refakati, Margaliç Kazası Sertahsildarlığı.
7	Zeynelabidin Efendi	Margaliç Kazası Ağnam Memurluğu, Margaliç Kazası Ağnam Muharrerliği, Midilli Sancağı Yelgos Karyesi Zeytun Mengene Memurluğu, Yunda Kazası Zeytun Mengene Memurluğu, Bosna Sancağı Sandık Eminliği, Bosna Nahiyesi Tahsildarlığı, Preveze Kazası Sandık Emaneti.
8	Mehmed İzzet Efendi	Margaliç Kazası Bidayet Mahkemesi Kalemi, Preveze Sancağı Ticaret Mahkemesi Zabıt Kitabeti, Margaliç Kazası Bidayet Mahkemesi İkinci Kitabeti,
9	Ahmed Ferid Efendi	Margaliç Kazası Mal Kalemi, Fener Nahiyesi Kitabeti, Margaliç Kazası Ağnam Kitabeti, Preveze Sancağı Tahrirat Kalemi, Preveze Sancağı Tahrirat Kalemi Mübeyyizliği, Dedeâğaç Sancağı Tahrirat ve Vergi Kalemleri, Dedeâğaç Sancağı Tahrir Vergi Kitabeti Refakati, Dedeâğaç Sancağı Vekaleti, Dedeâğaç Sancağı Risale-i Ecnebiye Memuriyeti, Tahrir Vergi Başkanlığı Refakati, Tahrirat Kalemi Umuru Tahririne Muavenet Şifre Kitabeti, Yanya Vilayeti Tercümanlığı, Preveze Tahrirat Müdüriyeti Muavinliği, Mektep İdadi Muallimliği.
10	Süleyman Şevki Efendi	Margaliç Kazası Süvari Tahsildarlığı, Margaliç Kazası Mal Müdürü Refakati, Loşna Kazası Mal Müdürü Muavinliği, Aydonat Kazası Mal Müdürlüğü, Çamlık Kaymakamlığı.
11	Mehmed Emin Efendi	Margaliç Kazası Banka Sandık Memur Refakati.

Margaliç Doğumlu Memurların Aldıkları Ödül ve Cezalar

Memurların düzene katkıları ve usulsüzlükleri yakından takip edilmiş; bu doğrultuda gösterilen başarılar nişan ve takdir belgeleriyle ödüllendirilirken, görev ihlalleri ise azille cezalandırılmıştır.

Mehmed Şefik Efendi⁸³, tahıl alım-satımında yolsuzluk yaptığı ve aşar mültezimleriyle işbirliği içinde olduğu iddiasıyla görevinden azledilmiştir. Ancak Amasya Mutasarrıflığı tarafından yürütülen soruşturma neticesinde suçsuz olduğu anlaşılmış ve kendisine yöneltilen iddiaların asılsız olduğu ortaya çıkmıştır.

Sivas memlehalarının ücretlerini hükümet kararına uymayarak kendi başına belirlemesi, bölgede yaşanan sel felaketi sırasında usulüne uygun incelemeler gerçekleştirmemesi ve Karagün Memlahası ustasını usulsüz bir şekilde değiştirerek Gelenbele Tuzlası'nı zarara uğratması nedenleriyle görevinden azledilmiş ve cezalandırılmıştır.

Ahmed Ferid Efendi⁸⁴, Tahrirat Kalemindeki şifre kitabeti gibi kritik ve önemli hizmetleri fahri ve başarılı bir şekilde yerine getirmesinden, ayrıca askerlik işlerinde gösterdiği üstün gayretlerden dolayı rütbe-i sâlise nişanı ile ödüllendirilmiştir.

Süleyman Şevki Efendi⁸⁵, Aydonat Kazası'nın düşman işgaline uğradığı sırada, Kuva-i İmdadiye bölgeye ulaşana kadar kasaba müdafaasında gösterdiği büyük fedakârlık ve

⁸³ BOA, DH. SAİDd. 102/211.

⁸⁴ BOA, DH. SAİDd. 143/75.

⁸⁵ BOA, DH. SAİDd. 198/187.

hizmetlerinden ötürü, Umum Çamlık Kuva-yı Askeriyesi Kumandanı Miralay Ahmed Kazım Bey tarafından kendisine takdir vesikası verilmiştir.

Sonuç olarak; Mehmed Şefik Efendi'nin karşılaştığı azil ve ceza süreçleri devletin mali ve idari denetim mekanizmalarının işleyişini gösterirken, Ahmed Ferid ve Süleyman Şevki Efendilerin üstün hizmetleri karşılığında aldıkları nişan ve takdir vesikaları, Osmanlı idari ve askeri yapısında liyakat ile fedakârlığın devlet tarafından ödüllendirildiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç

Sicill-i Ahvâl Defterleri üzerinden yapılan bu araştırma, 1836-1888/1889 yılları arasında Margaliç'te doğmuş 11 Osmanlı devlet memurunun biyografik verileri üzerinden dönemin idari, sosyal ve eğitim yapısına dair önemli verilere ulaşılmıştır. Arşiv kayıtlarından elde edilen veriler çerçevesinde Margaliç doğumlu devlet memurları ile ilgili şu tespitlere ulaşılmıştır.

Memurların tamamının "*efendi*" unvanını taşıması ve babalarının büyük oranda "*ağa*" veya "*efendi*" gibi sosyo-ekonomik saygınlığı temsil eden unvanlara sahip olması, bürokrasiye girişte ailevi statünün ve toplumsal sermayenin belirleyici bir etken olduğunu göstermektedir. Memurların eğitim profili, devletin klasik ve modern kurumlarının geçiş dönemini yansıtmaktadır; sıbyan mektebi ve medrese eğitiminin yanı sıra Mekteb-i Mülkiye ve Yanya İdadisi gibi modern kurumlara uzanan bu süreç, memurların Türkçe, Rumca, Arnavutça, Arapça ve Fransızca gibi çok dilli bir yetkinliğe ulaşmasını sağlamıştır. Aynı zamanda memurların farklı diller konuşması Balkan coğrafyasının çok kültürlü ve çok dilli yapısını ortaya koymaktadır.

Memurların Margaliç'in bağlı bulunduğu Yanya vilayeti sınırlarını aşarak Adana, Sivas, İstanbul ve Balkanlar'a kadar geniş bir coğrafyaya yayılması; yazışma, maliye, mülki yönetim, askeriye ve çeviri gibi farklı alanlarda üstlenilen bu vazifeleri, taşra doğumlu memurların imparatorluk ölçeğindeki bürokratik hareketliliği ve idari esnekliği ortaya koymaktadır.

Sicil kayıtları, devletin memurlar üzerindeki denetim ve ödül-ceza mekanizmasının işleyişini somutlaştırmaktadır. Adli soruşturma süreçleri titizlikle takip edilirken, idari başarıların rütbe, nişan ve kahramanlık vesikalarıyla ödüllendirilmesi Osmanlı Devleti'nin hukuki ve denetleyici karakterini net bir şekilde gözler önüne sermektedir.

Sonuç olarak, Sicill-i Ahvâl Defterleri yalnızca Osmanlı idari tarihinin incelenmesinde değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel tarih araştırmalarında da vazgeçilmez bir kaynak olarak değerlendirilmektedir. Margaliç doğumlu memurların biyografileri üzerinde yapılan bu inceleme, Osmanlı taşrasının devlet mekanizmasına katkısını ve bürokratik yapısının toplumsal kökenlerle ilişkisini anlamak açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Bu çalışma, Osmanlı bürokrasi tarihini sadece merkez odaklı inceleyen genel yaklaşımların dışına çıkarak, taşradaki memurların mesleki yükselmelerini ve coğrafi yer değiştirmelerini somut verilerle ortaya koymasından özgün bir değer taşımaktadır. Balkan coğrafyasında yetişen memurların bu profil analizi, Osmanlı taşra idaresindeki işe alım politikaları ve memur hareketliliği üzerine yapılan tartışmalara katkı sağlayarak alandaki önemli bir eksikliği gidermektedir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Dahiliye Nezareti, Sicill-i Ahvâl Defterleri (DH. SAİDd.): 102/211, 39/449, c2/263, 145/87, 63/251, 124/385, 107/449, 83/269, 143/75, 198/187, 183/46.

Telif Eserler

Ayhan, Aydın, *Rumeli ve Akdeniz Adalarında Türk Varlığı*, Ofis Yay., İstanbul, 2013.

Balta, Evangelia ve Yılmaz, Fehmi ve Yaşar, Filiz, “Tsamouria-Nineteenth Century Ottoman Thesprotia”, *Thesprotia Expedition I: Towards a Regional History*, Finnish Institute at Athens, Helsinki, 2009, s. 245-273.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, Başbakanlık Yay., İstanbul, 2010.

Bilirli, Tahir, *Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Bolulu Devlet Adamları*, Ark Kitapları, İstanbul, 2020.

Bilirli, Tahir ve Ekmekci, Enes, “Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Araç Doğumlu Devlet Memurları (1879-1909)”, *Tarih Alanında Akademik Analiz ve Tartışmalar*, Yaz Yay., Afyonkarahisar, 2023, s. 87-110.

Clayer, Nathalie, *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri: Avrupa’da Çoğunluğu Müslüman Bir Ulusun Doğuşu*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2013.

Çelik, Murat, “Güneybatı Balkanlarda Bir Sancağın Teşkili: Arşiv Belgelerine Göre Çamlık Mutasarrıflığının İhdası”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, S.13(2), (2024), s. 377-413.

Erdem, Alparslan Fuat, “H. 1319 (M. 1901) Tarihli Yanya Vilayeti Salnamesinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi”, (Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale, 2018.

Erken, İlkyay, *Yanya Sancağı: İdari Yapı ve Yerleşim Birimleri (1867-1913)*, TTK, Ankara, 2021.

Gökbuğa, Ferdi, “Sicill-i Ahval Kayıtlarına Göre İştîp Doğumlu Osmanlı Devlet Memurları”, *Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Balkanlı Devlet Memurları: Aydos-İskeçe-İştîp-Kırcaali-Radovişte-Pravişte-Samakov*, Sonçağ Akademi, Ankara, 2024, s. 85-120.

Kahraman, Seyit Ali ve Dağlı, Yücel ve Dankoff, Robert, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi: 8. Kitap*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2011.

Keleş, Erdoğan, “Mustafa Ruhî’nin Yanya Vilayeti İzlenimleri (1900)”, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.7(15), (2025) s. 799-836.

Kiel, Machiel, “Margariti/Margaliç: Emergence, Development and Downfall of a Muslim Town at the Edge of the Islamic World (Greek Epirus)”, *Life on the Ottoman Border: Essays in Honour of Nenad Moaçanin*, (2022), s.127-141.

Nazım, Kosova, *Arnavutlar Tarihi*, Gelenek Yay., İstanbul, 2020.

Nizamoğlu, Yüksel, “Yanya Vilayetinin Durumuna Dair Hazırlanan Layihalar ve Sonuçları”, *OTAM*, S.33, (2013), s. 197-228.

Ortaylı, İlber, “Yanya Vilayetinin Limanı Olarak 19. Asrın İkinci Yarısında Preveze”, *Belleten*, S. 62(233), (1998), s. 137-146.

Oruç, Doğukan, “Çamlık Hanedanından Bir Osmanlı Bürokrati: Âbidin Paşa ve Güney Arnavutluk Sorunu (1877-1879)”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, S.23, (2024), s. 75-92.

Özkan, Ela, “19. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin İdari Taksimatı (1839-1914)”, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Gezi), Elazığ, 2017.

Sarıköse, Barış ve Turhan Sarıköse, Selma, “Osmanlı’da XIX. Yüzyılda Taşra Bürokrasisinin Doğuşu”, *Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Balkanlı Devlet Memurları: Aydos-İskeçe-İştîp-Kırcaali-Radovişte-Pravişte-Samakov*, Sonçağ Akademi, Ankara, 2024, s. 1-18.

Sarıyıldız, Gülden, *Sicill-i Ahvâl Komisyonu’nun Kuruluşu ve İşlevi (1879-1909)*, Der Yay., İstanbul, 2004.

Saylan, Kemal ve Gök, İlhan, *Sicill-i Ahval Defterlerine Göre Ordulu Devlet Adamları*, İdeal Kültür Yay., İstanbul, 2016.

Sezer, Uygur, “Şemsettin Sami’nin Kâmûsü’l-A’lâm Eserine Göre “Arnavutlar”: Dil, Tarih, Kültür”, *Balkanistik Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 7(2), (2025), s. 218-248.

Turhan Sarıköse, Selma, “Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Kırcaali Doğumlu Devlet Adamları”, *Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Balkanlı Devlet Memurları: Aydos-İskeçe-İştîp-Kırcaali-Radovişte-Pravişte-Samakov*, Sonçağ Akademi, Ankara, 2024, s. 123-138.

Turhan Sarıköse, Selma, “Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Rahova Doğumlu Devlet Adamları”, *Müellif Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, S. 2, (2024), s. 67-73.

Ulu, Cafer, *Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Meşrutiyet Döneminde Tekirdağlı Devlet Adamları*, Atı Yay., İstanbul, 2014.

V. Findley, Carter, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Bürokratik Reform: Babîli, 1789-1922*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2014.

Extended Abstract

In the 19th century, the Ottoman Empire launched administrative and bureaucratic reforms with the aim of strengthening central authority and modernising the state apparatus. A key aspect of these modernisation efforts was the opportunity for civil servants -from ordinary officials in the provinces to senior administrators- to progress through the career ladder. Margaliç, which today lies within the borders of Greece, has throughout history served as a key crossroads for military, political and commercial activity due to its strategic location on the Adriatic coast. Thanks to this dynamic socio-economic structure, Margaliç has become an important administrative centre that provides a skilled workforce.

The Sicill-i Ahvâl Commission, established during the reign of Sultan Abdülhamid II (1879), initiated a modern archival tradition by recording civil servants’ educational backgrounds, career histories and details of their posts. The Sicill-i Ahvâl Registers are among the primary sources that present the Ottoman bureaucracy and the processes by which civil servants from the provinces integrated into the centre from a people-centred perspective. The aim of this study is to trace the careers of civil servants born in the provinces during the post-Tanzimat period and the reign of Abdulhamid II; and to explain, using concrete data and the example of Margaliç, their roles within the state structure and the stages of their integration.

The main source for this study is the Sicill-i Ahvâl registers held in the Ottoman Archives (BOA) of the Presidency of the Presidential State Archives. Within this framework, the relevant register series were systematically examined, and the biographical records of 11 civil servants born in Margaliç between 1836 and 1888/1889 were identified and transcribed. The qualitative and quantitative data obtained were subjected to a categorical analysis based on specific parameters such as dates of birth, family backgrounds, educational histories, foreign language proficiency, institutional affiliations, salary progression, and the grounds for dismissal or promotion.

An analysis of data obtained from the Sicill-i Ahvâl registers reveals that bureaucrats born in Margaliç exhibited a heterogeneous and dynamic profile within the Ottoman administrative structure. The dates of birth of the 11 officials examined (1836-1888/1889) span a broad timeframe, from the post-Tanzimat period to the end of the reign of Abdulhamid II, and attest to the continuity of the flow of human resources from the region. According to the findings, the educational profiles of these civil servants reflect the educational transformation of the period; whilst four of them had received a traditional madrasa education, five had graduated from modern institutions such as the “Rüşdiye” or the “Mekteb-i Mülkiye”. Furthermore, an examination of their language skills reveals that, in addition to Turkish, the officials were proficient in Greek and Albanian; this reflects the state’s multicultural and multilingual social fabric in the Balkans, which was mirrored in the administrative ranks.

From the perspective of institutional distribution, it has been established that civil servants born in Margaliç were not confined solely to local administrative roles; rather, they

assumed critical posts within the Ministries of the Interior, Finance and Justice at various provincial levels and in central departments across the empire. Their career paths and salary increases are consistent with the bureaucratic vision of the reign of Abdulhamid II, which was centred on merit and loyalty. Furthermore, the records show that these individuals were awarded various ranks and state honours; this indicates that these figures, who came from the provinces, were rewarded by the system in order to reinforce their loyalty to the centre.

This study uses concrete data to confirm the contribution made by a strategic provincial centre such as Margaliç to the processes of modernisation and centralisation within the Ottoman bureaucracy. The 11 officials born in Margaliç, as recorded in the Sicill-i Ahvâl registers, serve as concrete examples of how local provincial actors were successfully integrated into the Ottoman state apparatus. Consequently, this profile analysis of civil servants born in Margaliç fills a significant gap in the field by contributing to the debate on recruitment policies and civil service mobility within the Ottoman provincial administration.

Orta Çağ Avrupası'nda Hristiyan Kadın Hacılar: Hukuki, Sosyal ve Mekânsal Kısıtlamalar (1000-1250)

Christian Women Pilgrims in Medieval Europe: Legal, Social, and Spatial Restrictions (1000-1250)

Yonca Yağmur TOPAL*

Öz

Orta Çağ Avrupası'nda 1000 ve 1250 yılları arasında yaşanan dinsel hareketliliğin arkasında, dönemin şartlarına rağmen yollara düşen Hristiyan kadın hacıların büyük bir rolü vardır. Ancak bu kadınlar, seyahatleri boyunca hem erkek egemen kilise hukukuyla hem de feodal toplum düzeninin getirdiği yasal, sosyal ve mekânsal engellerle mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Kadınların kutsal yerleri ziyaret etme isteklerinin arkasında genellikle çocuk sahibi olma arzusu, aile üyelerinin iyileşmesi için dua etme isteği ya da dul kalmanın getirdiği zorluktan kurtulup manevi bir korumaya sığınma düşüncesi yer almaktadır. Kadınların bu dinsel hareketliliği, onların toplum hayatındaki yerini ve hareket serbestliğini kısıtlamak isteyen kurumlar tarafından sıkı bir şekilde denetlenmiştir. Bu dönemde bir kadının hacca gidebilmesi evliyse eşinin, bekarsa babasının veya feodal lordunun, genel olarak da bölge piskoposunun onayına bırakılmıştır. Öte yandan manastırda yaşayan rahibelerin uzun mesafeli hac yolculuklarına çıkması kilise kanunlarıyla tamamen yasaklanmış ve bu kadınlara çok katı bir manastır inzivasi (clausura) kuralı zorunlu kılınmıştır. Seyahatin ulaşım aşamalarında da ayrımcılığa maruz kalan kadın hacılar, gemilerde erkeklerin bulunduğu ortak alanlardan uzak tutularak havasız kamaralarda yolculuk etmeye mahkûm bırakılmışlardır. Üstelik birçok güçlkle ulaştıkları kutsal mabetlerde bile önlerine mekânsal engeller çıkarılmıştır. Dönemin en önemli merkezlerinden biri olan Durham Katedrali'nde kadınların en kutsal alanlara ve kutsal kalıntılara yaklaşması yasaklanmış; ancak kilise yönetimi dinsel bağışların devam etmesi için katedralin girişine Galilee Şapeli'ni inşa ederek kadınları ana binanın dışında, yani sınırdan tutan dolaylı bir çözüm üretmiştir. Bu çalışma, 11. ve 13. yüzyıllar arasında yaşamış Hristiyan kadın hacıların yolculuk deneyimlerini toplumsal cinsiyet rolleri ve hukuk tarihi çerçevesinde, farklı boyutlarıyla ele almayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Orta Çağ, Kadın Hacılar, Kilise Hukuku, Durham Katedrali, Toplumsal Cinsiyet.

Abstract

Christian women pilgrims, who set out on their journeys despite the conditions of the time, played a major role in the religious upheaval that took place in medieval Europe between the years 1000 and 1250. However, throughout their journeys, these women were forced to contend with both male-dominated ecclesiastical law and the legal, social and spatial barriers imposed by the feudal social order. The desire of women to visit holy sites was generally driven by a wish to have children, a desire to pray for the recovery of family members, or the hope of escaping the hardships of widowhood by seeking spiritual protection. This religious mobility was strictly monitored by institutions seeking to restrict women's place in society and their freedom of movement. During this period, a woman's ability to undertake the Christian pilgrimage depended on the approval of her husband if she was married, her father or feudal lord if she was unmarried, or, more generally, the local bishop. On the other hand, nuns living in convents were completely prohibited by church law from undertaking long-distance pilgrimages, and these women were

Bu makale 01.05.2026 tarihinde dergimize gönderilmiş; 08.05.2026 tarihinde hakemlere gönderilme işlemi gerçekleştirilmiş; 12.06.2026 tarihinde hakem raporlarının değerlendirilmesi sonucu yayın listesine dâhil edilmiştir.

Makaleye atıf şekli; Yonca Yağmur Topal, "Orta Çağ Avrupası'nda Hristiyan Kadın Hacılar: Hukuki, Sosyal ve Mekânsal Kısıtlamalar (1000-1250)", *Müellif Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, S. 5, (Haziran 2026), s. 132-141.

* Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, E-mail: yoncaayagmur.3388mail.com, Orcid: 0009-0007-5232-5690.

subject to a very strict rule of monastic seclusion (clausura). Female pilgrims, who faced discrimination even during the transport stages of their journey, were kept away from the communal areas where men were present on ships and were condemned to travel in stuffy cabins. Moreover, even at the holy shrines they had reached with great difficulty, spatial barriers were placed in their way. At Durham Cathedral, one of the most important centres of the period, women were forbidden from approaching the holiest areas and sacred relics; however, the church authorities devised an indirect solution to ensure the continuation of religious donations by constructing the Chapel of Galilee at the cathedral's entrance, thereby keeping women outside the main building-that is, at the periphery. This study aims to examine the travel experiences of Christian female pilgrims who lived between the 11th and 13th centuries from various perspectives, within the framework of gender roles and legal history.

Keywords: Middle Ages, Female Pilgrims, Canon Law, Durham Cathedral, Gender.

Giriş

Orta Çağ Avrupası'nda dini yaşam, toplumsal düzenin ve gündelik hayatın merkezinde yer almıştır. Bu dönemde Hristiyanlık inancının en önemli göstergelerinden biri, kutsal kabul edilen mekânlara düzenlenen hac seyahatleridir. Günahlardan arınmak, şifa bulmak veya Tanrı'ya olan bağlılığı göstermek amacıyla yollara düşen binlerce insan, Orta Çağ'ın en büyük toplumsal hareketliliğini oluşturmuştur. Tarih yazımında uzun süre erkek hacıların maceraları, siyasi etkileri ve seyahat güzergâhları ön planda tutulmuş; ancak bu hareketliliğin çok önemli bir parçası olan kadınların deneyimleri arka planda kalmıştır. Oysaki 11. ve 13. yüzyıllar arasında, feodal düzenin ve iklim şartlarının getirdiği zorlukların da ötesinde; cinsiyet hiyerarşisi, toplumsal dışlanma ve denetleme uygulamalarıyla mücadele etmek zorunda kalan pek çok Hristiyan kadın hacı, kutsal mekânların yollarına düşmüştür¹.

Kadınların hac yolculuğuna çıkmasındaki temel amaçlar, dönemin toplumsal ve biyolojik gerçeklikleriyle doğrudan ilişkilidir. Orta Çağ kadını için hac; kısırlıktan kurtulup çocuk sahibi olma arzusu, amansız hastalıklara yakalanan aile bireylerinin iyileşmesi için kutsal emanetlerden medet umma ya da eşini kaybetmiş dul bir kadının feodal baskılardan kaçarak dinsel bir sığınak bulma çabasıdır². Ancak kadınların bu maneviyat arayışı, var oldukları alandan çıkıp kamusal alana adım attıkları andan itibaren kilisenin ve yasaların koyduğu engellerle karşılaşmıştır. Dönemin erkek egemen zihniyeti ve kilise otoriteleri, kadının tek başına seyahat etmesini ahlaki ve toplumsal bir tehdit olarak görmüştür. Bu nedenle kadın hacıların hareketliliği, daha yola çıkmadan başlayarak ulaştıkları kutsal mekânlara kadar çok sıkı bir yasal ve sosyal denetim düzenine tabi tutulmuştur³.

Bu denetimlerin en açık göstergesini kilise hukuku (kanon hukuku) oluşturmaktadır. Feodal hukuk ve kilise kanunları, kadının seyahat özgürlüğünü erkeğin kesin onayına bağlamıştır. Evli bir kadının hacca gidebilmesi için eşinin, bekar veya dul kadınların ise babalarının ya da bağlı oldukları feodal lordların rızasını alması zorunlu kılınmıştır⁴. Kurumsal kilisenin kadın hareketliliğine karşı benimsediği bu sınırlayıcı tutum, manastır hayatındaki rahibeler söz konusu olduğunda tam bir yasağa dönüşmüştür. Papalık kararlarıyla rahibelerin uzun mesafeli hac seyahatleri kesin olarak engellenmiş ve kadın kutsallığı katı bir manastır hayatı içine hapsedilmiştir⁵.

Yasal engelleri aşarak yola çıkabilen dünyevi alandaki kadınlar ise bu kez ulaşım ve sosyal kısıtlamalarla yüzleşmek zorunda kalmışlardır. Orta Çağ'ın güvensiz yollarında tecavüz,

¹ Özlem Genç, "Orta Çağ Avrupası'nda Hac Seyahatleri", *Bilimname*, S. 49, (2023), s. 521-525.

² Derya Gürtaş Dündar, "Orta Çağ'ın Hristiyan Hacıları ve Onların Koruyucuları", *History Studies*, C. 14, S. 3, (2022), s. 548-549.

³ Banu Çetin Ünal, "Orta Çağ Almanya'sında Kadın Manastırları", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 9, (2023), s. 26.

⁴ Huriye Reis, "[S]he was evry aferd": Pilgrimage and Medieval Women in the Book of Margery Kempe, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 22, S. 2, (2005), s. 152-153.

⁵ Musa Osman Karatosun, "Kilise Hukukunda Kadınların Manastır Hayatını Düzenleyen Son Papalık Genelgesi 'Vultum Dei Quarere' ile Gelen Yenilikler", *Milel ve Nihal*, C. 19, S.2, (2022), s. 227-232.

cinsel şiddet ve haydutlar tarafından kaçırılarak köle pazarlarında satılma riskleri, kadınların karşılaştığı en büyük güvenlik tehditleridir. Bu tehditler, kadınları kafiler içinde erkek egemen alanlardan soyutlamış, gemilerin havasız ve dar kamaralarında seyahat etmeye zorlamıştır⁶. Dahası, bin bir güçlkle ulaşılan kutsal mâbetlerde bile kadınların önüne mekânsal sınırlar çizilmiştir. Bunun en belirgin tarihsel örneği Durham Katedrali'dir. Katedral yönetimi, azizin kutsal kalıntılarının saflığını korumak amacıyla kadınların ana binaya girmesini yasaklamış; ancak kadınların dinsel bağışlarından mahrum kalmamak için katedralin batı ucuna Galile Şapeli'ni inşa ederek kadınları ana ibadet alanının dışında, yani sınırda tutan dolaylı bir çözüm üretmiştir⁷.

Bu çalışma, Orta Çağ Avrupası'nda (1000-1250) Hıristiyan kadın hacıların karşılaştığı yasal, sosyal ve mekânsal kısıtlamaları ele almaktadır. Çalışmanın temel amacı, kadınların hac deneyimlerini sadece dinsel bir seyahat olarak değil; toplumsal cinsiyet rolleri, feodal hukuk ve kilisenin mekânsal denetim uygulamaları çerçevesinde geniş bir bakış açısıyla incelemektir. Bu amaçla, kadınların seyahat amaçları, yollarda karşılaştıkları güvenlik sorunları, sınıfsal farklılıklar ve mabetlerdeki ayrışma uygulamaları tarihteki örnekleriyle incelenecektir.

Orta Çağ Hıristiyan Dünyasında Kadınlık, Günah ve Hukuki Çerçeve

Orta Çağ döneminde kadının toplumsal konumunu, hareket alanını ve hukuki statüsünü doğru tarihsel bir yaklaşımla değerlendirebilmek için, dönemin dini zihniyet yapısını ve kilise öğretilerini incelemek temel bir gerekliliktir. 1000-1250 yılları arasındaki Hıristiyan dünyasında din; yalnızca inanç boyutunda kalmamış, aynı zamanda hukuki düzenlemelerin ve toplumsal düzenin kurumsal temelini oluşturmuştur⁸. Bu dönemde kilise öğretileri, kadın kimliğini tek bir boyutta ele almak yerine, birbirine tamamen zıt iki dini örnek üzerinden şekillendirmiştir. Bu örneklerden ilki; dini anlatıda insanlığın cennetten kovulmasına ve ilk günahın dünyaya yayılmasına neden olan 'Havva'dır. İkincisi ise bu günah yükünü ortadan kaldıran ve kurtuluşun sembolü olarak sunulan 'Bakire Meryem'dir. Dönemin Hıristiyan kadını, kendi dini ve toplumsal kimliğini bu iki uç örneğin dayattığı kurallar arasında kurmak zorunda kalmıştır⁹.

Bu dini tezatlığın kökenleri, Erken dönem Hıristiyan düşüncesini şekillendiren din adamlarının, kadının doğasını kusurlu ve iradesiz görme eğilimlerine dayanmaktadır. Ancak bu dini bakış açısı, özellikle 11. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan ve Gregoriusçu Reformlar olarak adlandırılan süreçle birlikte kurumsallaşmıştır¹⁰. Bu reform dalgasıyla ruhban bekaretinin kesin bir zorunluluk haline getirilmesi ve manastır hayatının merkezi bir otorite tarafından sıkı denetim altına alınması, kadınların ruhban sınıfındaki varlığını ve manastır yaşamındaki görece bağımsızlığını kısıtlamıştır. Kadın, bu dönemden itibaren kilisenin kurumsal kuralları içerisinde denetlenmesi gereken bir özne haline gelmiştir. Bu dönemde ele alınan eserlerde kadın, insanlığın cennetten kovulmasına yol açan ilk günahın asıl sorumlusu ve dini yanlışların kaynağı olarak görülmüştür. Kadın kimliğine yüklenen bu olumsuz anlamlar, sonraki yüzyıllarda kilisenin kadına yönelik geliştirdiği toplumsal ve dini kısıtlamaların da en temel dayanağını oluşturmuştur. Hippolu Augustinus ve Hieronymus gibi Orta Çağ düşünce dünyasına yön veren isimlerin eserleriyle kurumsallaşmıştır¹¹. Augustinus, cinselliği ve ilk günahın nesiller boyu aktarılmasını doğrudan kadının günaha sebebiyet veren rolüyle ilişkilendirirken; Hieronymus ise manastır hayatını ve bekareti yücelterek, evli kadınların yaşamını dini bir bozulma kaynağı olarak görmüştür¹². Bu dini temeller, 1000-1250 yılları arasındaki Orta Çağ dünyasına aktarıldığında, kadınların doğuştan gelen dini ve ahlaki bir zayıflık taşıdığı fikri hem hukukun hem de toplumsal kuralların temel bir kabulü haline gelmiştir.

⁶ Genç, "Orta Çağ Avrupası'nda Hac Seyahatleri", s. 524.

⁷ Simon Roffey, *The Medieval Chantry: An Archaeology*, Boydell Press, Woodbridge 2007, s. 82-84.

⁸ Joshua J. Mark, "Orta Çağ Kilisesi", (Çev. Burak Yıldız), *World History Encyclopedia*, <https://www.worldhistory.org/trans/tr/1-18341/orta-cag-kilisesi/> (Erişim Tarihi: 20.04.2026).

⁹ Maksude Kurt Fidan, "Hıristiyanlıkta Kadın İmgesi: Günahkâr Havva ve Bakire Meryem Düalizmi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 22, S. 2, (2022), s. 241-249.

¹⁰ Mustafa Furkan Dinleyici, "Kilise-Devlet Çatışmasının Gölgesinde XI. Yüzyıl Papalık Reformu", *Tasavvur Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, C. 10, S. 2, (2024), s. 782-791.

¹¹ Ahmet Fethi Yıldırım, *Dinler Kitabı*, Alfa Yay., İstanbul 2016, s. 222-234.

¹² Serpil Durğun, "Aziz Augustinus'un Düşünceleri Üzerinden Erken Orta Çağ Hıristiyan Düşüncesinde Kadının Tanrı'nın Suretini Taşıma Statüsü", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 66, S. 1, (2025), s. 113-124.

Bu dini algı, kadının günah, suç ve kefaret uygulamalarını da doğrudan belirlemiştir. Kilise hukukuna ve öğretilerine göre kadınlar, Havva'nın mirası sebebiyle manevi açıdan erkeğe göre daha dayanıksız kabul edildikleri için, onların eylemlerine her zaman daha büyük bir şüpheyile yaklaşmıştır¹³. Bu durum, Orta Çağ kadını üzerinde yoğun bir vicdani baskı ve kurumsal bir suçluluk psikolojisi yaratmıştır. Dönemin günah ve tövbe kurallarını içeren kefaret kitapları üzerine yapılan araştırmalar, kadınların aile içi ilişkilerinden veya toplumsal rollerinden kaynaklanan durumların cinsiyete dayalı spesifik günah tanımları üzerinden kadını daha sıkı bir kurumsal denetim ve ahlaki baskı altına aldığını göstermektedir¹⁴.

Orta Çağ dini uygulamaları içinde hac ibadeti, bu kurumsal baskı altındaki kadın için kabul edilebilir bir çıkış yolu ve dini bir arınma imkânı tanımıştır. Orta Çağ dünyasında feodal yapı ve kilise, kadının yaşam alanını ev içiyle sınırlandırmış; onun tek başına dış dünyaya adım atmasını ahlaki bir tehlike olarak görmüştür. Fakat kadın, günahlarından arınmak, tövbe etmek ve şifa aramak amacıyla yola çıkmak istediğinde kilise bu talebe karşı çıkmamıştır¹⁵. Çünkü kutsal mekânları ziyaret etmek ve azizlerin kalıntlarına yüz sürmek, kadının toplum gözündeki 'günahkâr Havva' algısını kırması için en büyük fırsattı. Kadın hacı, yol boyunca katlandığı zorluklar ve gösterdiği içten bir inanç sayesinde iffetini topluma kanıtlamaktaydı. Böylece, toplumda kendine biçilen kusurlu kadın rolünden sıyrılarak Bakire Meryem'in temsil ettiği saygın dindarlık anlayışına yaklaşma imkânı buluyordu.

Ancak bu arınma arayışı, kendi içinde dönemsel bir çelişkiyi de barındırmaktaydı. Kadınların seyahat gerekçelerinin temelinde bu dini arınma ihtiyacı yer alsa da kadın hareketliliğinin bizzat kendisi kilise hiyerarşisi için her zaman bir baskı problemi oluşturmuştur. Erken Hıristiyanlık döneminde, örneğin dördüncü yüzyılın sonlarında Galasyalı Egeria gibi dindar kadınlar, Akdeniz havzasını kurumsal bir engelle karşılaşmaksızın, serbestçe gezebiliyor ve bu seyahatlerini kayda geçirebiliyorlardı. Çünkü o dönemde kilise hukuku henüz kadınların hareket alanını kısıtlayıcı katı kurallar geliştirmemişti.

Ancak 1000-1250 yılları arasına gelindiğinde, kilisenin merkezileşme çabaları ve özellikle 11. yüzyıl Gregorius Reformları ile ruhban bekâretinin kesinleşmesi ve manastır kurallarının sıkılaşması sonucunda, kadınların manastır hayatındaki o serbestlik dönemi büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Orta Çağ ilahiyatçıları ve kilise hukukçuları, bir kadının evinden uzaklaşmasını, denetimsiz yollarda seyahat etmesini, konaklama merkezlerinde bulunmasını ve erkeklerle aynı kafilerde yer almasını, ahlaki olarak doğru bulmuyor ve bir tehdit olarak algılıyorlardı. Sonuçta, bu dönemde kadının hacca gitme isteği dini açıdan kabul gören bir davranış olarak değerlendirilse de bu isteğin gerçek hayatta uygulanması, kadının hareketliliğini kontrol ve baskı altında tutmayı amaçlayan sert hukuki, idari ve mekânsal kısıtlamalarla sınırlandırılmıştır¹⁶.

Uygulamadaki Sınırlar, Sınıfsal Gerçeklikler ve Güvenlik Tehditleri

Orta Çağ Avrupası'nda kadın hacılığını ve bu uygulama etrafında şekillenen toplumsal cinsiyet rollerini anlamak için, Hıristiyan seyahat kültürünün tarihsel dönüşümüne bakmayı gerekli kılmaktadır. Orta Çağ Kilisesi her ne kadar kadını ev içine hapseden ve tek başına seyahat etmesini ahlaki bir zayıflık olarak gören katı bir hukuk geliştirmiş olsa da Hıristiyanlığın erken dönemlerinde yaşanan tablo tamamen farklıydı. İmparator Konstantin'in 313 yılında Hıristiyanlığı serbest bırakmasının ardından, 4. ve 5. yüzyıllarda Akdeniz dünyasında büyük ölçüde bir kadın hacı hareketliliği yaşanmıştı¹⁷. Bu erken dönemde kadınlar, feodalitenin henüz

¹³ Joshua J. Mark, *Orta Çağ'da Kadınlar*, (Çev. Nizamettin Karaben), <https://www.worldhistory.org/trans/tr/2-1345/orta-cagda-kadinlar/> (Erişim Tarihi: 20.04.2026).

¹⁴ Rob Meens, *Penance in Medieval Europe 600-1200*, Cambridge Üniversitesi Yay., Cambridge 2014, s. 101-139.

¹⁵ Gürtaş Dündar, "a.g.m.", s. 548-549.

¹⁶ Leigh Ann Craig, "Kimin Kuralları? Ortaçağ Kadınları ve Hac Yolculuğu", American Catholic Historical Association Derneği, <https://achahistory.org/2010/06/07/whose-rules-medieval-women-and-pilgrimage/> (Erişim tarihi: 19.04.2026)

¹⁷ Fatma Şengül, "Orta Anadolu'da Bizans Dönemi ve Hıristiyan Hac Yolları", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 7, (2022), s. 15-17.

kurumsallaşmadığı ve kilise hukukunun kadın bedenini bu denli sıkı denetlemediği serbest bir ortamdan yararlanmaktaydı.

Bu erken dönem serbestliğinin tarihsel nitelikteki en somut belgesi, Batı Avrupa'dan yola çıkarak Kudüs, Mısır ve Sina Dağı'nı gezen dindar bir kadın olan Egeria'nın kaleme aldığı seyahatnamedir. 4. yüzyılın son çeyreğinde gerçekleşen bu seyahatte Egeria, yanında herhangi bir erkek vasisi, kocası ya da kilise otoritesinin resmî izni olmadan binlerce kilometrelik bir coğrafyayı tek başına aşmıştır. Egeria'nın metni incelendiğinde, onun yollarda karşılaştığı askerler, rahipler ve yerel rehberlerle tamamen eşit statüde iletişim kurduğu görülmektedir. Benzer şekilde, yine aynı yüzyılda yaşayan Bordeaux'lu Anonim Kadın Hacı gibi şahsiyetler de erken dönem Hristiyanlığında seyahat etmenin kadın için kurumsal engellerden uzak bir inanç uygulaması olduğunu kanıtlamaktadır¹⁸.

Ancak 11. yüzyıla gelindiğinde, Avrupa'nın toplumsal, hukuki ve dini haritası kökten bir değişime uğramıştır. Feodal yapının kurumsallaşmasıyla birlikte kadın tamamen ev içi alana hapsedilmiştir. Bu dönüşümün dini boyutunu ise kilise hukukunun kurumsallaşması oluşturmuştur. Kilise, toplumsal düzeni korumak adına kadın cinselliğini ve bedenini doğrudan kontrol altına alma ihtiyacı duymuştur. Kilisenin kadınları kontrol altında tutmak için başvurduğu en etkili örneklerinden biri, piskoposların rahipler için hazırladığı Kefaret Kitapları ile başlamış; ancak 11. yüzyılın merkezî reformlarıyla birlikte bu denetim, çok daha kurumsal bir yapıya dönüşmüştür. Artık bu süreçte Kefaret Kitapları'nın yerini, kilise hiyerarşisinin ve mahkemelerin doğrudan uyguladığı Kanon Hukuku düzenlemeleri ve piskoposluk genelgeleri almıştır. Bu hukuksal dönüşüm, kadınların manastır yaşamındaki idari bağımsızlıklarını sonlandırarak, onları piskoposluk denetimine dayalı katı bir hiyerarşik disiplin içine dahil etmiştir. Söz konusu denetim anlayışının bireysel hayata yansımaları olarak, kadının erkek vasisinin izni olmaksızın seyahate çıkması doğrudan bir ahlaki tehlike olarak nitelendirilmiştir. Bu dönemdeki düzenlemeler ve araştırmaların da ortaya koyduğu üzere, kocasından veya babasından onay almadan yol çıkan kadınlar, aylarca süren dini yaptırımlara maruz bırakılmıştır.

Kilisenin ve hukukun getirdiği bu baskıların etkileri, her kadın için aynı olmamış; aksine kadınların hac deneyimlerini sınıfsal konumlarına göre keskin çizgilerle ayırmıştır. Aristokrat kadınlar için hac seyahati, feodalitenin getirdiği kısıtlamalardan kaçıp, sahip oldukları siyasi ve maddi gücü ortaya koydukları bir statü sembolü haline gelmekteydi. Bunun en somut örneği, İkinci Haçlı Seferi sırasında Kudüs yoluna çıkan Aquitaine'li Eleanor'dur¹⁹. Eleanor gibi üst düzey soylu kadınlar²⁰, yollardaki tehlikelere karşı kendi servetleriyle sağladıkları geniş güvenlik ve ulaşım imkânlarıyla hareket ediyorlardı; yanlarında özel muhafızlar, hizmetçiler ve kalabalık kervanlar taşıyabiliyorlardı.

Öte yandan, soylu sınıfa mensup olmayan köylü ve yoksul kadınların hac deneyimi tamamen bir çile ve doğrudan bir hayatta kalma mücadelesiydi. Sınıfsal olarak en alt basamakta yer alan bu kadınlar, yollarda korumasız, silahsız ve çoğunlukla anonim birer kişilik olarak yürümek zorundaydı. Maddi güçleri olmadığı için kendilerini koruyacak askerler tutamayan halktan kadınların yollardaki tek sığınağı, her türlü hava şartına, açlığa ve hastalığa karşı gösterdikleri fiziksel dirençti²¹.

Sınıfsal uçurumların ardında, tüm bu kadınları evlerinden çıkarıp yollara düşüren ortak bir zemin daha vardı: Kadın bedeninin Orta Çağ'daki toplumsal ve biyolojik gerçeklikleri. Dönemin Avrupası'nda bir kadının toplumdaki değeri neredeyse tamamen annelik ve doğurganlık üzerinden ölçülüyordu²². Bu durum, kadının üzerinde büyük bir psikolojik baskı oluşturmaktaydı. Nitekim kısırlık, kronikleşen ağır doğum sancıları, bebek ölümleri veya çocuklarını kaybetmek gibi travmatik krizler, kadınları kutsal mekânlara sığınmaya iten en temel amaçlardandı. Kadınlar, toplum içinde varlıklarını tehdit eden kısırlık, çocuk ölümü veya doğum sancısı gibi zorlu süreçleri aşabilmek, bir mucize dilemek ya da yaşadıkları acılara dini bir anlam bulabilmek adına

¹⁸ Şengül, "a.g.m.", s. 17.

¹⁹ Gülşen İstek, "Haçlı Seferlerine Katılan Kadınlar", *Journal of IslamicJerusalem Studies*, C. 19, S. 2, (2019), s. 215-216.

²⁰ İstek, "a.g.m.", s. 214.

²¹ Emrullah Kaleli, "Haçlı Seferlerinde Kadınlar", *International Academic Research Congress, Bildiri Kitabı*, 2018, s. 1044-1045.

²² Jacques Le Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, Doğu Batı Yay., Ankara 2017, s. 314-315.

hacı bir teselli ve şifa kapısı olarak görmüşlerdir²³. Kutsal bir azizin mezarına dokunarak bedenine şifa arayan yoksul bir köylü kadın ile soyunun devamını sağlamak için Meryem Ana'ya adaklar adayan soylu bir kadının gayesi ortak bir hal alıyordu.

Ancak yola çıkan kadınları, dönemin en kaçınılmaz gerçeği olan güvenlik tehditleri beklemekteydi. Issız ve korumasız Orta Çağ yolları, kadın hacılar için fiziksel ve cinsel şiddet açısından birer tehlike oluşturmaktaydı. Gaspçıların saldırısına uğramak²⁴, tecavüze maruz kalmak ve hatta kaçırılarak köle pazarlarında satılmak, yoksul kadınların her an karşı karşıya geldiği risklerdendi. Burjuva sınıfından bir kadının yollarda yaşadığı zorlukları dile getiren Margery Kempe'nin seyahat günlükleri, bu korkunun boyutlarını açıkça doğrulamaktadır. Kempe, seyahati boyunca sürekli olarak cinsel saldırıya uğrama endişesi taşımış ve etrafındaki erkeklerin baskısına maruz kalmıştır. Bu doğrultuda, izinsiz yola çıkan kadınların ağır dini cezalara çarptırılmıştır. Nitekim bu dönemi takip eden yüzyıllarda da kadınların yaşadığı tehlikelerin boyutunu göstermesi açısından, Geç Orta Çağ'da seyahat eden Margery Kempe'nin günlükleri önemli bir kanıt niteliğindedir. Kempe'nin anlatıları, kadının yalnız başına seyahat etmesine yönelik o büyük korkunun boyutların doğrulamaktadır.

Bu fiziki tehlikelerin yanı sıra, kadın hacıların psikolojik en ağır yükü, toplumsal ahlak algısı ve dışlanma kaygısıydı. Dönemin zihniyeti, bir kadının korunaklı evinden dışarı adım attığı her ana şüphle yaklaşır ve bunu bir ahlaki zayıflık olarak görebiliyordu. Yollarda iradesi dışında bir saldırıya uğrayan çaresiz bir kadın bile, evine döndüğünde merhamet görmek yerine toplum tarafından suçlanma ve dışlanma korkusuyla baş başa kalıyordu²⁵. Dolayısıyla kadınlar için hac, sadece coğrafi mesafeleri aşmaktan ibaret değildi; o hem yollardaki acımasız şiddete direnmek hem de geri döndüklerinde itibarlarını çevrelerine kanıtlamak zorunda kaldıkları ağır bir varoluş mücadelesine dönüşmekteydi.

Kadın Hacılığının Coğrafyası ve Mekânsal Deneyimler

Kadın hacıların yollarda yaşadığı uygulama ve sınıfsal zorluklar, onların ulaştıkları kutsal topraklarda ve şehirlerde bambaşka bir coğrafi deneyime dönüşmekteydi. Orta Çağ Hıristiyan dünyasında hac seyahatleri belirli büyük merkezler etrafında şekillenmekteydi. Bu coğrafi haritanın en üst basamağında Hıristiyan coğrafyasının merkezi kabul edilen Kudüs²⁶, havarilerin ve papalığın idari merkezi olan Roma ve İber Yarımadası'nın ucundaki Santiago de Compostela geliyordu²⁷. Dönemin kadını için bu şehirlere doğru yola çıkmak, sadece coğrafi bir mesafeyi aşmak ya da fiziki bir yeri haritada bulmak anlamına gelmiyordu. Bu yolculuk, kilisenin ve feodal hukukun kadına dayattığı ev içi sınırları ve mekânsal kapanmayı tamamen yok ederek, uluslararası kutsal alanlarda fiziksel ve hukuki bir varlık gösterme mücadelesiydi.

Bu coğrafi merkezler arasında Kudüs ve onun merkez üssü kabul edilen Kutsal Kabir Kilisesi, kadın hacılar için manevi ve mekânsal deneyimin tepe noktasını oluşturuyordu. İsa'nın çarmıha gerildiği, gömüldüğü ve yeniden dirildiğine inanılan bu büyük mimari yapı, kadınlara İncil'deki anlatıları sadece dinlemekle kalmayıp, doğrudan yerinde tecrübe etme ve yaşama fırsatı sunmaktaydı²⁸. Kadın hacılar, Kutsal Kabir Kilisesi'nin koridorlarında yürürken, İsa'nın mezarı başında gözyaşı döküp azizlerin kutsal kalıntılarına dokunurken toplumsal cinsiyet rollerinden ve kendilerine yüklenen kusurlu kimliklerden bir an olsun sıyrılıyorlardı. Burada yaşanan mekânsal deneyim, normal şartlarda kilise içinde vaaz vermesi, dini metinleri yorumlaması ve hatta kutsal alanlara yaklaşması sınırlandırılan Orta Çağ kadını için kilise içi hiyerarşinin gündelik dayatmalarından uzakta, kutsal tarihle daha doğrudan ve şahsi bir manevi bağ kurma alanı yaratıyordu. Kadın, kutsal mekân sınırları içerisine adım attığı andan itibaren, kurumsal din doktrinini kendisine dayattığı pasif konumdan sıyrılarak tarihsel sürecin aktif bir öznesine dönüşmekteydi.

²³ Genç, "Orta Çağ Avrupası'nda Hac Seyahatleri", s. 525.

²⁴ Genç, "Orta Çağ Avrupası'nda Hac Seyahatleri II", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 12, S. 4, (2022), s. 2476-2477.

²⁵ Kaleli, "a.g.m.", s. 1045.

²⁶ Ali Erbaş, *Hıristiyanlıkta İbadet, Ayışığı Kitapları*, İstanbul 2003, s. 62-63.

²⁷ Ömer Faruk Harman, "Hac", *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 14, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1996, s. 385.

²⁸ Gürtaş Dündar, "a.g.m.", s. 550.

Diğer taraftan Roma ve Santiago de Compostela, özellikle Avrupalı aristokrat kadınların coğrafi hareketliliğini ve bu hareketliliğin getirdiği toplumsal gücü gösteren en önemli rotalardır. Söz konusu rotaların mekânsal ve siyasi dinamiklerini kavramak, elit sınıfa mensup aristokrat kadınların seyahat motivasyonlarını anlamak açısından oldukça önemlidir. Nitekim bu saygın şahsiyetler için bu büyük şehirlerdeki aziz mezarlarını ziyaret etmek, sadece bireysel ve içsel bir ibadet uygulaması değildi. Bu seyahatler, aynı zamanda o mekânların sunduğu uluslararası kültürel, siyasi ve sosyal bağlara doğrudan dahil olmak anlamına geliyordu. Taşradaki yerinden ayrılarak Roma'nın köklü dini merkezlerine veya Santiago'nun Hristiyan dünyasının sınırındaki kutsal mekânlarına ulaşan aristokrat bir kadın, bu merkezlerde diğer soylularla, yüksek ruhban sınıfıyla ve farklı coğrafyalardan gelen elitlerle temas kurmaktaydı. Bu sayede, parçası olduğu hanedanın saygınlığını ve şahsi itibarını yerel sınırların ötesinde, Hristiyan dünyasının seçkin çevrelerinde kanıtlayabiliyordu²⁹.

Netice itibarıyla Kudüs'ün manevi ağırlığı, Roma'nın kurumsal ve tarihi görkemi ile Santiago'nun insanın sınırlarını aşan zorlu yolları, kadın hacıların hem zihninde hem de bedeninde derin izler bırakmıştır. Kadınlar ulaştıkları bu coğrafyalarda ve mekânlarda sadece pasif birer izleyici ya da turist olarak kalmamışlardır. Aksine, kutsal mekânlara fiziksel olarak dokunan, oralarda ağlayan, adaklar adayan, kiliselere bağışlar yapan ve o mekânların kutsallık tarihini kendi canlı deneyimleriyle yeniden üreten aktif birer özneye dönüşmüşlerdir. Ev hapsine ve kilise baskısına mahkûm edilmek istenen Orta Çağ kadını, haccın sunduğu bu geniş ve yasal coğrafya sayesinde feodal sınırları haritadan silmiş ve Hristiyanlık tarihinin mekân hafızasında kendine kalıcı, silinmez bir yer edinmeyi başarmıştır.

Sonuç

Orta Çağ Avrupası'nda dini hareketliliğin en tepeye ulaştığı 1000-1250 yılları arasında, Hristiyanlık tarihinin en yoğun yer değiştirmeleri görülmüştür. Bu hareketliliğin odak noktasını oluşturan hac seyahatleri, geleneksel tarih yazımında büyük ölçüde erkek öznelere siyasi, askeri ve coğrafi faaliyetleri üzerinden okunmuş olsa da kadın hacıların varlığı ve bu süreçteki rolleri, dönemin toplumsal zihniyet yapısını anlamak adına vazgeçilmez bir zemin sunmaktadır. Bu çalışma, 11. ve 13. yüzyıllar arasında yollara düşen Hristiyan kadın hacıların deneyimlerini; kurumsal din hukukunun dayatmalarını, feodalitenin sert sınıfsal yapısını ve mabetlerin mekânsal tabakalaşması doğrultusunda çok boyutlu bir yaklaşımla ele almıştır.

Netice itibarıyla, Orta Çağ kadınının kutsal mekânlara yönelmesindeki temel etkenlerin, dönemin sosyo-kültürel gerçeklikleri tarafından doğrudan şekillendirildiği belirlenmiştir. Kadının değerinin başta annelik ve nesil devamlılığı üzerinden belirlendiği bu dönemde; kısırlık, çocuk ölümleri ya da dulluk gibi dönüm noktaları, kadınları ev içi alanın güvenli sınırlarından çıkarıp tehlikeli yolların fiziki zorluklarına yönelten temel nedenler olmuştur. Kadın, toplumun kendisine yüklediği '*günahkâr Havva*' önyargısını, yol boyunca katlandığı zorluklar ve sergilediği inanç uygulamaları sayesinde aşma fırsatı bulmuştur. Böylece o, hem dindarlığını ve ahlaki saygınlığını toplumsal algıda kanıtlamış hem de '*Bakire Meryem*'in temsil ettiği kutsallık alanına dahil olarak toplum içindeki itibarını yeniden kazanmaya çalışmıştır.

Ancak bu arınma ve var olma arayışı, kurumsal kilise hiyerarşisi ve feodal otoriteler tarafından her zaman kontrol altında tutulması gereken ahlaki ve hukuki bir risk olarak algılanmıştır. Erken Hristiyanlık dönemindeki Egeria örneğinde görülen kısmen serbest seyahat kültürünün aksine, Orta Çağ Avrupası'nda merkezileşen kilise hukuku, kadının seyahat özgürlüğünü erkeğin (eş, baba, lord veya piskopos) otoritesine ve onayına bırakmıştır. Bu kurumsal baskı, manastır dünyasındaki rahibeler söz konusu olduğunda inziva kuralıyla tam bir mekânsal kapanmaya ve seyahat yasağına dönüşmüştür. Ev içi alandaki kadınlar ise yasal izinleri alsalar dahi, yollardaki cinsel şiddet ve köleleştirilme gibi güvenlik tehditleri sebebiyle ulaşım süreçlerinde (gemilerin yalıtılmış kamaralarında olduğu gibi) erkek egemen alanlardan mahrum edilmiştir. Bu kısıtlamaların, kadının ait olduğu toplumsal sınıfa göre de değiştiği; aristokrat kadınlar sahip oldukları imkânları birer siyasi nüfuz ve ailevi itibar aracına dönüştürebilirken,

²⁹ Diana Webb, *Pilgrims and Pilgrimage in The Medieval West*, I.B. Tauris Publishers, London 2001, s. 83-90.

yoksul kadınlar ise yolların zorlu koşullarında, kimliksiz ve savunmasız bireyler olarak hayatta kalma mücadelesi vermişlerdir.

Çalışma, mabetlerdeki mekânsal sınırlamaların ve mimari düzenlemelerin boyutlarını da ortaya koymaktadır. Bin bir güçlkle ulaşılan Kudüs, Roma veya Santiago de Compostela gibi merkezler kadınlara kurumsal yapılardan bağımsız, aracısız bir manevi deneyim ve bağımsız bir irade imkânı sunarken; yerel kilise yönetimleri bu hareketliliği mekânsal sınırlar aracılığıyla kontrol altına almaya çalışmıştır. Durham Katedrali örneğinde açıkça görüldüğü üzere, aziz kalıntılarının kutsallığını koruma gerekçesiyle, kadınların ana ibadet alanına girişini engellemiştir. Ancak kilise yönetimi, kadınların dini bağışlarından mahrum kalmamak adına stratejik bir çıkar gözeterek, katedralin girişine Galilee Şapeli'ni inşa edip kadınları ana binanın dışında tutan dolaylı bir çözüm üretmiştir.

Tüm bu yasal, sosyal ve mekânsal kısıtlamalara rağmen, 1000-1250 yılları arasında yaşayan Hıristiyan kadın hacılar, haccın kendilerine sunduğu bu yasal coğrafi hareketlilik sayesinde feodal sınırları görünmez kılmayı başarmışlardır. Kadınlar, ulaştıkları mabetlerde sadece pasif birer izleyici olarak kalmamış; bizzat dokunarak, ağlayarak, adaklar adayarak ve bağışlar yaparak kutsallığın tarihini kendi canlı deneyimleriyle yeniden üretmişlerdir. Bu yönüyle Orta Çağ kadın hacılığı, sadece dini bir ritüel değil; kadının kurumsal din doktrininin kendisine dayattığı pasif konumdan sıyrılarak tarihi sürecin aktif bir öznesine dönüştüğü, feodal kısıtlamalara karşı verilmiş sessiz ama derinden bir varoluş mücadelesidir.

Kaynakça

Craig, Leigh Ann, “*Kimin Kuralları? Ortaçağ Kadınları ve Hac Yolculuğu*”, American Catholic Historical Association Derneği, <https://achahistory.org/2010/06/07/whose-rules-medieval-women-and-pilgrimage/> (Erişim tarihi: 19.04.2026).

Çetin Ünal, Banu, “Orta Çağ Almanya’ında Kadın Manastırları”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 9, (2023), s. 25-32.

Dinleyici, Mustafa Furkan, “Kilise-Devlet Çatışmasının Gölgesinde XI. Yüzyıl Papalık Reformu”, *Tasavvur Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, C. 10, S. 2, (2024), s. 775-806.

Durğun, Serpil, “Aziz Augustinus’un Düşünceleri Üzerinden Erken Orta Çağ Hıristiyan Düşüncesinde Kadının Tanrı’nın Suretini Taşıma Statüsü”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 66, S. 1, (2025), s. 109-138.

Erbaş, Ali, *Hıristiyanlıkta İbadet, Ayışığı Kitapları*, İstanbul 2003.

Genç, Özlem, “Orta Çağ Avrupası’nda Hac Seyahatleri”, *Bilimname*, S. 49, (2023), s. 507-540.

Genç, Özlem, “Orta Çağ Avrupası’nda Hac Seyahatleri II”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 12, S. 4, (2022), s. 2468-2483.

Gürtaş Dündar, Derya, “Orta Çağ’ın Hıristiyan Hacıları ve Onların Koruyucuları”, *History Studies*, C. 14, S. 3, (2022), s. 547-563.

Harman, Ömer Faruk, “Hac”, *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 14, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1996, s. 382-386.

İstek, Gülşen, “Haçlı Seferlerine Katılan Kadınlar”, *Journal of IslamicJerusalem Studies*, C. 19, S. 2, (2019), s. 205-224.

Joshua J. Mark, “Orta Çağ Kilisesi”, (Çev. Burak Yıldız), *World History Encyclopedia*, <https://www.worldhistory.org/trans/tr/1-18341/orta-cag-kilisesi/> (Erişim Tarihi: 20.04.2026).

Kaleli, Emrullah, “Haçlı Seferlerinde Kadınlar”, *International Academic Research Congress, Bildiri Kitabı*, 2018, s. 1043-1048.

Karatosun, Musa Osman, “Kilise Hukukunda Kadınların Manastır Hayatını Düzenleyen Son Papalık Genelgesi ‘Vultum Dei Quarere’ ile Gelen Yenilikler”, *Milel ve Nihal*, C. 19, S.2, (2022), s. 225-252.

Kurt Fidan, Maksude, “Hristiyanlıkta Kadın İmgesi: Günahkâr Havva ve Bakire Meryem Düalizmi”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 22, S. 2, (2022), s. 239-252.

Le Goff, Jacques, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, Doğu Batı Yay., Ankara 2017.

Mark, Joshua J., *Orta Çağ'da Kadınlar*, (Çev. Nizamettin Karaben), <https://www.worldhistory.org/trans/tr/2-1345/orta-cagda-kadinlar/>(Erişim Tarihi: 20.04.2026).

Meens, Rob, *Penance in Medieval Europe 600-1200*, Cambridge Üniversitesi Yay., Cambridge 2014.

Reis, Huriye, “[S]he was evry aferd”: Pilgrimage and Medieval Women in the Book of Margery Kempe, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 22, S. 2, (2005), s. 151-161.

Roffey, Simon, *The Medieval Chantry: An Archaeology*, Boydell Press, Woodbridge 2007.

Şengül, Fatma, “Orta Anadolu’da Bizans Dönemi ve Hristiyan Hac Yolları”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 7, (2022), s. 11-29.

Webb, Diana, *Pilgrims and Pilgrimage in The Medieval West*, I.B. Tauris Publishers, London 2001.

Yıldırım, Ahmet Fethi, *Dinler Kitabı*, Alfa Yay., İstanbul 2016.

Extended Abstract

In Medieval Europe (1000-1250), religious life transcended mere spiritual devotion, operating as a central pillar of the social order and everyday existence. Pilgrimage, a primary mode of mobility during this era, has traditionally been framed in historiography through the paradigm of male military, political, or spiritual enterprise. Nevertheless, navigating the stringent constraints of feudal society and ecclesiastical mandates, thousands of women undertook these journeys, thereby reauthoring both their personal narratives and the history of sacred topographies. This study aims to illuminate women’s efforts to exercise agency in this process by examining the experiences of Christian female pilgrims through the intersecting frameworks of legal history, gender roles, and spatial governance.

The impetus for female pilgrimage was inextricably linked to the socio-cultural realities of the High Middle Ages. Conditions such as infertility, chronic illness, or the social marginalisation precipitated by widowhood compelled women to seek spiritual and physical solace through the veneration of sacred relics and engagement with religious institutions. However, this spiritual pursuit encountered rigid systemic barriers the moment women transgressed the boundary between the domestic and public spheres. Canon law dictated that female mobility was strictly contingent upon explicit patriarchal consent-be it from a husband, father, or feudal overlord. For female monastics, this restriction was absolute, strictly enforced by the mandates of cloistering and permanent confinement within the monastery.

Socio-economic stratification functioned as the primary determinant in shaping the female pilgrimage experience. For aristocratic women, such as Eleanor of Aquitaine, pilgrimage routes provided a liminal space of relative autonomy where, leveraged by their material wealth, they could circumvent feudal constraints and assert their political identities. Conversely, for peasant and impoverished women, these journeys were fraught with the struggle for survival, the pervasive threat of sexual violence, and the spectre of anonymity. Relegated to the stifling confines of lower decks on perilous maritime voyages, these women encountered persistent discriminatory practices even upon arrival at their sacred destinations.

A quintessential architectural manifestation of this gendered segregation is Durham Cathedral. While ecclesiastical authorities proscribed women's entry into the main sanctuary to

preserve the purity of the sacred space and its relics, they strategically commissioned the Galilee Chapel at the cathedral's western extremity to ensure the uninterrupted flow of religious benefactions. This spatial arrangement represents a pragmatic ecclesiastical strategy: marginalising women spatially while ensuring they were not compelled to withdraw their financial patronage.

Methodologically, this study is grounded in a historical analysis of gender roles and spatial arrangements during the Middle Ages. The research investigates the mechanisms by which contemporary practices curtailed female mobility -most notably spatialized at Durham Cathedral- and how female pilgrims actively navigated and subverted these restrictions. It critically examines the exclusionary ecclesiastical mindset regarding female identity, particularly theological constructs such as '*the legacy of Eve*' contextualising them within the broader social structures of the period. Ultimately, this study aims to bridge a critical lacuna in medieval historiography by illuminating how female pilgrims asserted their agency against institutional restrictiveness through acts of localised resistance and active engagement with sacred sites. In the holy cities they reached, women functioned not as passive observers, but as active agents who, through oblations, devotional practices, and financial patronage, continually reconstructed the sanctity of these spaces.

Consequently, despite profound legal, social, and spatial impediments, female pilgrims of the eleventh to thirteenth centuries managed to render rigid feudal boundaries permeable through their own agency. Medieval female pilgrimage transcended mere religious ritual; it constituted a silent yet profound existential struggle against patriarchal and feudal oppression, allowing women to shed the passive roles imposed by institutions and emerge as active agents in the historical narrative.

MÜELLİF DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

Yazım Kuralları Esasları

1. Yazım dili Türkçedir. Ancak İngilizce ve Arapça yazılmış çalışmalar da yayınlanabilir.
2. Dergiye gönderilen yazıların yazım ve noktalamasında ve kısaltmalarda TDK İmlâ Kılavuzu'nun en son baskısı esas alınır. Gönderilen yazılar dil ve anlatım açısından bilimsel ölçülere uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır.
2. Yayınlanmak üzere gönderilen yazılar, özet- abstract ve kaynakça dâhil yaklaşık 20 sayfayı geçmemelidir.
3. Makalenin başlangıç kısmında, Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmış makale başlıklarını da içeren 250 kelimeyi aşmayan özet ile Türkçe ve İngilizce en az beş anahtar kelime bulunmalıdır.
4. Dipnotlar metin içinde ve sayfa altında numaralandırılarak verilmelidir.
5. Yazı karakteri Times New Roman, 11 punto, satırlar tek aralıklı, dipnotlar 8 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır.
6. Ana başlık ve alt başlıkların tamamı "**bold**"/ koyu karakterde olmalıdır.
7. APA atıf sistemi de kullanılabilir.

Sayfa Düzeni Esasları

1. Sayfa düzeni normal, sayfa yapısı üstten 3 cm, alttan 3 cm, sol 3 cm, sağ 3 cm şeklinde olmalıdır.
2. Alt başlıklar kendisinden önce gelen başlıkla aynı hizada olmalıdır.
3. Alt başlıklarda numaralandırma yapılacaksa 1.1. Şeklinde numaralandırma yapılmalı veya Sadece kelimelerin ilk harfleri büyük olacak şekilde "**bold**" olarak verilmelidir.

DİPNOT YAZIM ESASLARI

- 1 Atıfta bulunulan kaynağın tam künyesi verilecektir, atıfta bulunulmamış eserler kaynakçada gösterilemez.
- 2 Aynı kaynağa yapılan atıflarda kitaplar için, *a.g.e.*, makaleler için "a.g.m.", tezler için "a.g.t.", şeklinde verilmelidir.

KİTAP

Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Siyasî Tarih Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1328)*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1998, s.100.

MAKALE

Murat Ağarı, "İslâm Coğrafyacılarında Yedi İklim Anlayışı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 47, S. II, (2006), s. 157-176.

ANSİKLOPEDİ MADDESİ

Münir Aktepe, "Abdülhamid I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. I, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1988, s. 215.

TEZLER

Barış Sarıköse, "Osmanlı Döneminde Sille", (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Ana Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi), Konya 2009.

İNTERNET

İnternet kaynaklarında www.meb.gov.tr. (Erişim Tarihi: 15.06.2024) şeklinde erişim tarihi olmalıdır.

ARŞİV BELGELERİ

1. Arşiv adı, Fon adı ve kodu, Dosya numarası ya da klasör numarası, Gömlek numarası, varsa belge numarası ya da fihrist numarası genel kısaltmalara uygun şekilde verilmelidir. BOA, DH.MKT., D:512, G:72. BCA, 30-11-1-0-54-10-6.

2. Belge ve defterler için kısaltma verilebilir. Kastamonu Şer'iyeye Sicili (KŞS).

KAYNAKÇA

1. Önce Arşiv belgeleri alfabetik sıraya göre verilecek varsa ardından yazma eserler verilecektir.
2. Diğer telif eserler kitap, makale, ansiklopedi maddesi, bildiri ve tezler, soyadlarına göre alfabetik olarak verilecek.
3. Makale, ansiklopedi maddesi, bildiri, kitap bölümlerinin ilk ve son sayfaları s. 155-200. şeklinde verilecektir.

Kaynakçada Eserlerin Gösterilmesi

Kitap

Atalar, Münir, *Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları*, Diyanet İşleri Yay., Ankara 2015.

Ansiklopedi Maddesi

Buzpınar, Şit Tufan, "Surre", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., C. 37, İstanbul 2009, s. 567-569.

Makale

Kurşun, Zekeriya, "Hac ve İktidar: Haremeyn'de Erken Dönem Osmanlı İmar Faaliyetleri", *Fatih Sultan Mehmet İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S.9, (2017), s. 281-311.

Kısaltmalar, Tablo, Şekil ve Grafikler

1. Kısaltmalarda yaygın kısaltmalara yer verilmelidir. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), Cumhurbaşkanlığı Arşiv Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Cumhurbaşkanlığı Arşiv Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA).
2. Metin içinde veya ekler kısmında verilecek olan, tablo, şekil, harita ve grafiklere numara verilmelidir. (Tablo 1: 1831 Nüfus Dağılımı, Harita 1: Kervan Yolları, vs.).

APA YÖNTEMİ ATIF ve KAYNAKÇA

1. Yazarlar atıf sistemi olarak APA sistemini kullanacaklarsa metin içinde atıf (Türkdoğan, 2015: 21) şeklinde gösterilmelidir.
2. Atıf yapılmayan eserlere kaynakçada yer verilememesi gerekir.

Kaynakça

Kitap

Türkdoğan, Orhan, (2015). *Osmanlıdan Günümüze Türk Toplum Yapısı*, Çizgi Kitabevi, Konya.

Ansiklopedi Maddesi

Buzpınar, Şit Tufan, (2009). “Surre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi /DİA*, C.37, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, s. 567-569.

Makale

Kurşun, Zekeriya, (2017). “Hac ve İktidar: Haremeyn’de Erken Dönem Osmanlı İmar Faaliyetleri”, *Fatih Sultan Mehmet İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S.9, s. 281-311.